

30615/B

pt 3

12
pt 3

Digitized by the Internet Archive
in 2017 with funding from
Wellcome Library

https://archive.org/details/b29336089_0003

HANDBOEK

DER

PRACTISCHE GENEESKUNDE,

DOOR

B. DE JONGE,

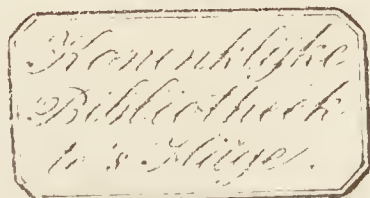
**Med. Doctor en Hoogleeraar
te Middelburg.**

1ste DEEL. 3de STUK.

**MIDDELBURG.
DE GEBROEDERS ABRAHAM.**

1843.

ONTSTEKINGEN DER BUIKS-INGEWANDEN.

Negentiende Hoofdstuk.

ONTSTEKING VAN HET BUIKVLIES.

(*Peritonitis.*)

Ofschoon het buikvlies niet minder voor ontsteking vatbaar is dan het borstvlies, vindt men echter vóór omtrent het einde der achttiende eeuw geene waarnemingen eener oorspronkelijke en eenvoudige ontsteking van hetzelfde geboekt. De reden daarvan schijnt te moeten gezocht worden in de nauwe verbinding van dit vlies met de deelen die in den buik besloten zijn, waardoor het lijden dezer ingewanden ligt, en min of meer, aan het buikvlies en, wederkeerig eene aandoening van dit vlies aan de ingewanden zelve wordt medegedeeld. Hiervan moet noodwendig het gevolg zijn, dat eene *oorspronkelijke* en *eenvoudige* ontsteking van het buikvlies zeldzaam wordt waargenomen, en eene verwarring der toevallen van deze met die van andere ziekten der buiks-ingewanden bijna onvermijdelijk is, alsmede, dat onderscheidene ziekten aan de

ingewanden zijn toegeschreven, welker oorspronkelijke zitplaats in het buikvlies te zoeken was. Intusschen zijn er voldoende bewijzen, voornamelijk uit lijkopeningen ontleend, voor het bestaan eener ontsteking zoo niet van het geheele buikvlies, althans van eenig gedeelte van hetzelfde, in welk laatste geval de ontsteking naar hare onderscheidene zitplaats, in verschillende soorten, waarvan elk hare bijzondere toevallen heeft, onderscheiden wordt; zoo als in eene *uit- en inwendige*, bij welke eerste de buitenste oppervlakte zonder, of meesttijds met de buikspieren, onder welke het deszelfs plaats heeft, is aangedaan, (*Peritonitis muscularis*) terwijl de *inwendige* bestaat in die van het voorste gedeelte der binnenste oppervlakte van het buikvlies (*Peritonitis anterior*), en in die der tegenovergestelde, of der achterzijde van hetzelfde, (*Peritonitis posterior, dorsalis, lumbalis*), waartoe ook die ziekte moet gebragt worden, welke met den naam van de *ontsteking der lendenspieren* (*Psoitis*) bestempeld wordt, dat is de ontsteking van dat gedeelte van het buikvlies, hetwelk de vierkante lenden-, de haas- en de inwendige darmbeens-spier bekleedt, hetzij de oorspronkelijke zitplaats derzelve zich in het buikvlies, in het omliggend celweefsel, of in de zelfstandigheid der spieren bevinde, en zich, van het een of ander, over al de genoemde deelen uitbreide, zoo als zulks door derzelve nabijheid, vooral bij eene eenigzins belangrijke ontsteking, plaats hebben moet.

Wijders onderscheidt men de inwendige ontsteking van het buikvlies in eene ontsteking van het bovenste, of van dat gedeelte van hetzelfde, dat de onderste oppervlakte van het middelrif, (*Peritonitis superior*) en in eene van dat deel van hetzelfde hetwelk de blaas, den endeldarm en, in het vrouwelijk ligchaam, ook de baarmoeder bekleedt (*Peritonitis inferior*), en einde-

lijk , voor zoo verre de verlengselen van het buikvlies door deze ziekte worden aangedaan , in eene ontsteking van het *net* (*Epiploitis*) en van het *darmscheil* (*Mesenteritis*.)

De ontsteking van het voorste zoo in- als uitwendig gedeelte van het buikvlies veroorzaakt eene wel niet zeer diep gelegene , maar echter niet geheel oppervlakkige en hevige pijn van den voorsten en zijdelingschen omtrek des buiks , welke pijn door eene diepe inademing , door hoesten en niezen en door de minste beweging des ligchaams toeneemt , en elke aanraking van den buik ondragelijk maakt ; vindende de lijder slechts eenige verligting , wanneer hij met opgetrokken beenen op den rug ligt. Daarenboven wordt hij door benaauwdheid gekweld , en , wanneer de ontsteking van eenig aanbelang is , door misselijkheid , door braken , door ongeregelden stoelgang en door koorts met dorst , hoofdpijn en eenen menigvuldigen , kleinen , krampachtigen en harden pols , zoo als die in elke andere ontsteking der weivliezen wordt waargenomen ; terwijl deze soort der ontsteking van het buikvlies van die der maag en darmen onderscheiden wordt door het gemis der teekenen , welke daaraan eigen zijn , en in het vervolg zullen vermeld worden. Zoo de uitwendige ontsteking van het buikvlies zich , gelijk zulks meesttijds schijnt te gescheiden , aan de spieren , die boven hetzelfde geplaatst zijn , heeft medegedeeld , laat zich het bestaan dezer zamengestelde ontsteking , die ten allen tijde moeilijk van de eenvoudige te onderscheiden zal zijn , echter vermoeden , wanneer de lijder klaagt over eene bepaalde , brandende en hevige smart in eenig deel van den buik , die bij elke inademing en beweging des ligchaams vermeerdert en geene de minste drukking op den buik veroorlooft ; wanneer de huid heet en rood en de deelen , daaronder geplaatst , pijn-

lijk, hard en soms, in eenen bepaalden omtrek, gezwollen zijn, en deze zwelling, hetgeen echter niet altijd het geval is, in de rigting der onderscheidene buikspieren plaats grijpt.

Wanneer de ontsteking van het buikvlies hare zitplaats heeft in het achterste gedeelte van hetzelfde, is zij moeilijk van die des ruggemergs, van het darm-scheil, der haas-, lenden- en darmbeens-spieren, en van het lendenweê te onderscheiden; alleen neemt de pijn bij elke poging om het ligchaam op te rigten, en bij iedere beweging, waardoor het buikvlies min of meer gespannen wordt, aanmerkelijk toe, en worden de ingewanden van den buik en van het bekken, door medegevoel, meer aangedaan dan in de ontsteking van het reeds behandelde deel des buikvlies.

Niet minder belangrijk, in hare verschijnselen en gevolgen, is die ontsteking, welke *Psoitis* genoemd wordt, welker toevallen bestaan in een gevoel van spanning, en van eene meesttijds doffe, somtijds zeer hevige pijn in de eene of andere zijde, beneden de plaats waar de nieren gelegen zijn, en welke pijn zich nederwaarts naar de lies en de dij, alsmede eenigzins opwaarts, langs de ruggegraat uitbreidt. In het been der lijdende zijde, dat opgetrokken is, ontwaart de zieke een dof gevoel; ook kan hij hetzelfde, zonder aanmerkelijke vermeerdering der smart, niet uitstrekken, of op eene andere wijze bewegen; evenmin vermag hij regt op te staan of zich in eene regtstandige houding te verplaatsen, terwijl hij, zoo zijn gang niet geheel verhindert wordt, kreupel, of in eene vooroverwaarts gebogene houding gaat; wijders kan hij geenen last opheffen, en, wanneer hij ligt, zich niet omwenden, en vindt hij de meeste verligting bij eenen voorover gebogen, en bij een' liggenden stand des ligchaams met opgetrokkenne beenen. — Even als de uitwendige betasting

der lendenen de pijn niet, althans zelden vermeerdert, zoo wordt ook, wanneer de ontsteking eenvoudig is, de ontlasting der pis weinig of niet gestoord, maar hoogstens de deelen, welke tot hare afscheiding en ontlasting bestemd zijn, door medegevoel, min of meer krampachtig aangedaan; — en zijn deze verschijnselen, voornamelijk het onvermogen om het ligchaam op te rigten, en nog meer om hetzelfde achterwaarts te buigen, alsmede het toenemen der pijn en der overige plaatselijke toevallen, bij eene poging, om het been uit te strekken, of in eenige andere rigting te bewegen, en de verligting, welke de bovenvermelde plaatsing des ligchaams veroorzaakt, genoegzaam, om de *Psoitis* te doen herkennen en van elke andere ziekte, waarmede zij dikwijls verward wordt, maar welker duidelijke kenteekenen, bij het bestaan van gene, ontbreken, te onderscheiden, zoo als van de toevallen door aambeijen veroorzaakt, van eene ziekelijke gesteldheid der nieren, van het lendenweê, van de heupjicht enz. — Dat overigens deze ziekte, bij een spoedig verloop, waaronder zij echter niet zoo dikwijls als onder een slepend voorkomt, met eene ontsteking-koorts gepaard gaat, en deze zich door eenen menigvuldigen en harden pols, en door hare overige, reeds van elders bekende teekenen kenmerkt, vereischt nauwelijks vermeld te worden.

De ontsteking van het bovendeel des buiksvlies onderscheidt zich door pijn, welke toeneemt bij eene diepe inademing, bij hoesten, bij niezen, bij gemoedsaandoeningen en bij elke poging des lijders, om het ligchaam anders dan in eene uitgestrekte en liggende houding te plaatsen; en, dewijl, in zoodanig geval, het bovenste gedeelte van het buikvlies, even als wij zulks te voren van het borstvlies, voor zoo verre het de bovenste oppervlakte van het middelrif bekleedt,

gezegd hebben, naauwelijks door ontsteking kan worden aangedaan, zonder dat het middelrif tevens daarin betrokken wordt, kenmerkt zich ook deze ziekte door de toevallen die aan de ontsteking van dat deel eigen en in het vorig hoofdstuk vermeld zijn, en wordt zij door dezelve, en meer bijzonder door hik, van de ontsteking der overige deelen van het buik-, en van die van het borstvlies met het middelrif, door eene meer duidelijke medelijdige aandoening der buiks-ingenewanden onderscheiden.

De ontsteking van het *onderste* gedeelte des buikvlies herkent men uit eene stekende en nu meer, dan minder hevige pijn, welke zich tusschen den boog des schaambeens en de laatste lendenwervelen doet gevoelen, en die door uitwendige drukking weinig of niet vermeerderd wordt; door eene moeilijke lozing der pis, door eene spaarzame ontlasting der drekstoffen en door de algemeene toevallen, die het gevolg zijn van deze en der overige ontstekingen van het buikvlies.

De ontsteking van het *net* kenmerkt zich, behalve door de toevallen, welke aan de ontsteking van het buikvlies in het algemeen eigen zijn, door eene vrij hevige pijn, en, wanneer deze kwaal een naauwkeurig onderzoek toelaat, hetgeen zeldzaam kan plaats hebben, dewijl de smart, bij de minste drukking, onuitstaanbaar wordt, ook, door zwelling van het voorste en bovenste gedeelte van den buik; wijders door koorts, met eenen gejaagden en harden pols; door eene moeilijke ademhaling, door neiging tot braken, en door het gemis der toevallen van de ontsteking der overige, in de nabijheid gelegene ingenewanden, bijzonder van die der maag, in welker verbinding zij echter, het zij als oorspronkelijke, het zij als afgeleide ziekte, meestal voorkomt, zijnde het, in dit geval, niet altijd zoo gemakkelijk, als sommigen meenen, om de

toevallen der ééne van die der andere ziekte te onderscheiden.

De ontsteking van het *darmscheil* eindelijk komt zelden voor als eene eenvoudige en eerstlijdende ziekte, maar meesttijds in verbinding met, of ten gevolge van die der milt, der lever of van de darmen. — Zij is daarom, en dewijl het lijdend deel van de oppervlakte des buiks verwijderd, en in aanraking is en in verband staat met zoo vele andere werktuigen, maar vooral ook, omdat de ziekte veeltijds slepend is, en als zoodanig meer bij kinderen, dan bij volwassenen wordt waargenomen, en zich ook door geene gewigtige toevallen kenmerkt, niet ligt te herkennen en van andere ziekten te onderscheiden. Evenwel zijn de voor naamste toevallen, die haar bestaan doen vermoeden, eene diep gelegene, bepaalde, hevige, brandende pijn tusschen de lendenwervelen en den navel, welke toeneemt bij eene poging om de wervelkolom te buigen, en bij eene diepe betasting, waardoor zich tevens eene harde zwelling in de buikholte laat opmerken; alsmede de ligging des lijders op den rug, de gewoonlijk trage buikontlasting, en de geringe afscheiding en ontlasting der pis.

Maar worden de *heete* ontstekingen van het buikvlies, van het net en van het *darmscheil* zoo ligt miskend en voor andere ziekten aangezien, nog meer moet zulks het geval zijn met de *slepende* ontstekingen dier deelen, als welke zich wel door dezelfde toevallen, maar in een veel geringer graad openbaren, en waarschijnlijk meer voorkomen, dan men vermoedt, zoodat menig langdurig lijden van den onderbuik aan deze ontstekingen, of liever aan derzelve gevolgen, schijnt te moeten toegeschreven worden. — Niet minder is zulks ook het geval met de *Psoitis*, die, zoo zij, als heete ontsteking, niet altoos gemakkelijk, als slepende

ziekte nauwelijks, althans tijdig, dat is, vroeg genoeg, herkend wordt om met vrucht eenige hulp te kunnen aanbrengen. Bovendien wordt deze ziekte dikwijls voor eene andere en meesttijds voor eene der kwalen aangezien, die bij de heete ontsteking der haas-, darm- en lendenspieren vermeld zijn, en is de koorts daarbij van weinig aanbelang of ontbreekt dezelve geheel, terwijl de pijn, bij de beweging van het been minder sterk, en het gaan wel niet gemakkelijk, maar echter, in eene eenigzins gebogene houding, nog altijd mogelijk is. Intusschen blijven de onderscheidings-teekenen der heete ontsteking, boven opgegeven, hoewel niet zoo duidelijk bij een slepend verloop dezer ziekte, nog de eenige, waaruit men, zonder vrees van te zeer te zullen mistasten, tot haar aanwezen besluiten mag.

De uitgangen der ontstekingen, in dit hoofdstuk behandeld, zijn, gelijk die van elke andere ziekte,

a. In de gezondheid:

1. Door *verdeeling*, door middel eener doelmatige behandeling der in tijds gekende en eenvoudige ontsteking van het buikvlies en van deszelfs verlengselen, bij den aanvang der ziekte, of door middel van *heilzame* bloedontlastingen, die hare verdere ontwikkeling verhinderen, of,

2. door eene *verdeeling*, in een' meer ruimen zin, dat is door *scheiding*, ten gevolge eener gepaste geneeswijze, den zevenden of, zoo zulks later geschiedt, den veertienden dag der ziekte, door de nieren, door de huid, alsmede dikwijls door buikloop.

b. In andere ziekten:

1. Door *verettering*, door welken uitgang, wanneer dezelve bij de ontsteking van het buitenste en voorste gedeelte des buikvlies plaats heeft, kleinere of grootere ettergezwellen ontstaan, en deze laatste somtijds

van eenen zoo grooten omvang zijn, dat zij, bij hunne uitzetting naar buiten, zich onder den schijn van buikwaterzucht voordoen, of, bij hunne zwelling naar binnen, eene drukking op de darmen veroorzaken, en derzelve verrigting storen. — Indien het vlies door de ontsteking zeer verdikt is, biedt hetzelve een' grooten wederstand aan het steeds toenemend vocht, dat in het ettergezwel bevat is; maar, zoo het gezwel zich opent, geschiedt zulks of naar buiten, als wanneer de etter zich uit eene opening aan de oppervlakte des buiks, of somtijds door den navel, ontlast, en zulks dikwijls in eene aanmerkelijke hoeveelheid, zoo als ik meer dan eens in de gelegenheid ben geweest waar te nemen, en waarna de genezing gewoonlijk, schoon langzaam, volgt; of het gezwel opent zich naar binnen, in welk geval de etter, veelal met een doodelijk gevolg, in de holte des buiks wordt uitgestort (*Ascites purulentus*); terwijl hij eindelijk, in andere gevallen, zonder de wanden van den etterzak te verscheuren, naar de rigting der spieren verzakt en, op onderscheidene plaatsen, moeilijk herstelbare pijpzweren veroorzaakt, welke de ziekte meestal ongunstig doen afloopen. — Zoo de verettering, na eene *peritonitis posterior, dorsalis, lumbalis* ontstaat, is deze uitgang, in het algemeen, ongunstig; immers kan de hand des heilkundigen de zitplaats der ziekte niet bereiken en aan den etter eenen vrijen weg naar buiten banen, zoodat dezelve hier of daar ophoopt en ontaardt, of zich eenen uitgang bereidt tusschen de onderscheidene spieren, die in de nabijheid geplaatst zijn, en nieuwe ettergezwellen of pijpzweren vormt, of de naburige deelen aangrijpt, zoo als de ruggegraat, de nieren enz., waardoor beenzweren, kromming van de ruggegraat en onderscheidene andere plaatselijke gebreken veroorzaakt worden, die, ten laatste, met uitering en met den dood des lijders eindigen. Op de-

zelfde wijze kan, na eene ontsteking van het bovendeel des buikvlies, zoo die in verettering is overgegaan, de etter zich in de lever en, met doorboring van het middelrif, in de borstholte ontlasten, of, na eene verettering, ten gevolge eener *Peritonitis inferior*, zich in de darmen, in de pisblaas of in de scheede uitstorten. Ook worden er door verettering, na eene ontsteking van het *net* en van het *darmscheil*, min of meer belangrijke en dikwijls zeer groote ettergezwollen gevormd, die, zoo zij gesloten blijven, soms jaren lang, zonder eenigen merkbaaren hinder, gedragen worden, maar die ook op de nabij gelegene deelen, zoo als op de darmen enz. eene drukking maken, dezelve werktuigelijk sluiten en den lijder daardoor, of op eene andere wijze, spoedig kunnen doen sterven of langzaam doen wegwijnen. Wanneer deze ettergezwollen met de darmen vereenigd zijn, wordt de etter bij de opening in de darmbuis uitgestort, waardoor eene, veeltijds doodelijke ontlasting van denzelfden, met bloed gemengd, ontstaat, of deze vochten, met een ongunstig gevolg, in de buikholte, of eindelijk, schoon dit alleen op de ettergezwollen, die in het net gevormd zijn, van toepassing is, naar buiten ontlast worden, wanneer namelijk het net te voren met het buikvlies is aaneengegroeid.

Even als de overgang der bovenvermelde ziekten in verettering, eer het gevolg is van eene slepende dan van eene heete ontsteking van het buikvlies, is zulks ook met den overgang der *Psoitis* in verettering gesteld. Hier toch, hetzij de ziekte miskend, of niet met genoegzamen nadruk, of niet tijdig genoeg, wordt te keer gegaan, (welk een en ander minder plaats hebben zal bij eene heete *Psoitis*) geschiedt de etterwording langzaam, en kwijnt de lijder, wanneer het gezwel gesloten blijft, weg onder de verschijnselen eener uiterende koorts, of, zoo de etterzak verscheurd wordt,

verzakt de stof, die gewoonlijk in groote hoeveelheid wordt afgescheiden, door hare zwaarte en de wederkeerige werking van de buikspieren en het middelrif, naar het bekken en doet de onderscheidene werktuigen, die daarin bevat zijn, door hare hoeveelheid en scherpte, op verschillende wijze lijden. — Verder baant de etter zich, in de meeste gevallen, eenen weg in de rigting van de groote haas- en van de inwendige darmbeens-spier, en, onder den band van POUPART doorgaan zijnde, vormt hij aldaar een gezwel, dat, zoo men niet naauwkeurig acht geeft op de toevallen, die voorafgegaan zijn, ligt voor eene dijbreuk zoude kunnen gehouden worden; of, eenen anderen loop volgende, verzakt deze vloeistof naar de streek der lendenen, tast de lendenwervelen en zelfs het heiligbeen aan, en veroorzaakt aanmerkelijke verwoestingen der zachte, zoo wel als der harde deelen, (ofschoon deze eveneens het gevolg kunnen zijn eener oorspronkelijke ziekte der wervelbeenderen) of de etter baant zich eenen weg naar den endeldarm en de billen, als wanneer de toevallen, daardoor veroorzaakt, eenige overeenkomst hebben met die van aambeijen of van eene aarsfistel. Verder verplaatst zich de etter soms in onderscheidene rigtingen, tot onder de groote scheede der dij en zelfs naar de knie, alwaar, gelijk ook beneden den band van POUPART, eene koude, kleur- en pijnlooze zwelling ontstaat, die zich door eene duistere vochtgolving, maar meer door haar toenemen in eene staande, en door het verkleinen, of geheel verdwijnen van het gezwel, in eene liggende houding, zóó van breuken, als van andere gebreken, die aldaar voorkomen kunnen, laat onderscheiden. Eindelijk dringt de etter ook tot de beenderen van het bekken en in het heupgewricht door, en brengt beenzweren van de darm-, van de kom der heupbeenderen en van het hoofd des dij-beens te weeg, enz.

in één woord, werwaarts de etter deszelfs loop rigt, maakt hij pijpzweren — waar hij beenderen ontmoet, beenzweren, en in de zachte deelen, zeer groote gezwellen en uitgebreide en verschillende verwoestingen, zóó zelfs, dat het niet aan voorbeelden mangelt, waarbij men, na den doodelijken afloop dezer ziekte, de etter tot in de borstholte en in de longen gevonden heeft.

De verettering, gedurende den loop eener *Psoitis*, maar ook na de ontsteking van elk ander gedeelte des buikvlies ontstaan, kenmerkt zich, althans wanneer de ziekte heet is en spoedig verloopt (want na eene slepende ontsteking is de overgang in verettering, vóór dat de ziekte reeds eene aanmerkelijke hoogte bereikt heeft, nauwelijks bemerkbaar en zijn de toevallen van denzelfven evenmin duidelijk als die der ontsteking zelve), door het afnemen van de verschijnselen der plaatselijke ontsteking en, bij gevolg, door de vermindering en de verandering van den aard der pijn, welke alsdan vervangen wordt door een gevoel van zwaarte en drukking, door koude rillingen, door het afnemen en de verwisseling der ontsteking-koorts met eene eerst niet wel bepaalbare, doch daarna, wanneer de verettering werkelijk geschied is, onmiskenbare teringkoorts en hare gevolgen. Wijders veroorzaakt de etter, gelijk reeds te voren is aangewezen, het zij het gezwel, waarin dezelve bevat is, door de natuur of de kunst geopend wordt, naar den weg welken hij zich baant, onderscheidene werktuigelijke gebreken, o. a. ettergezwellen op verschillende plaatsen, pijpzweren, wanstaltigheid van de ruggegraat, beenzweren der wervelen, en van het heilig- en staart-, van het darm- en zit-, van de kom van het heup-, alsmede van het hoofd en van het ligchaam van het dij-been, ontwrichting van het laatstgenoemde deel, verlamming der onderste ledematen enz.,

alle welke en meer soortgelijke gebreken, voor zoo ver eenige, gedurende het leven der lijders, niet bemerkbaar zijn, na hunnen dood, die, in verre de meeste gevallen, het onvermijdelijk gevolg dezer ziekte is, bij de opening der lijken gevonden worden.

2. Door *uitzweeting*, welke uitgang der ontsteking van het buikvlies en van deszelfs verlengselen, vooral wanneer dezelve slepende is, minder zeldzaam plaats heeft dan die in verettering, zijnde het vocht, dat door dezelve in de holte des buiks wordt uitgestort, naar den onderscheiden' graad der ontsteking, of dun en helder, hetgeen tot de meest voorkomende gevallen van buikwaterzucht (*Hydrops ascites*) aanleiding geeft, of meer lijvig en bezwangerd met eene mindere of meerdere hoeveelheid vezelstof, door welke het buikvlies met de ingewanden, met het net, de maag, de lever of met de darmen enz., of de laatstvermelde ingewanden onderling, als tot één ligchaam, verbonden worden; of deze vloeistof is etterachtig of bloederig, en, in zeer enkele gevallen, zuiver bloed. Deze uitzweeting geschiedt, bij mindere hevigheid der ontsteking van het buikvlies, spoedig, soms in groote hoeveelheid en dikwijls als op ééns, terwijl dezelve, indien die afscheiding al door eenen sterken graad der ziekte aanvankelijk onderdrukt wordt, eerst in het verder verloop der ontsteking plaats grijpen kan. Ook wordt het water niet altoos vrij in de buik-holte, maar, na eene ontsteking der uitwendige oppervlakte van het buikvlies, tusschen hetzelve en de buikspieren uitgestort (*Hydrops saccatus peritoneae*), of is hetzelve in de buik-holte in een' of meer zakken ingesloten, en is daaraan, onder andere soorten van zak-waterzucht, welke meer voorkomen, waarschijnlijk ook die bijzondere soort derzelve haar bestaan verschuldigd, waarbij de uitgezweete stof zich bevindt tusschen het buikvlies, dat het middelrif

aan deszelfs onderzijde bedekt, en tusschen deze spier zelve. — En

3. in *verdikking* en *verharding* van het buikvlies, waarbij het deszelfs doorschijnendheid verliest; of van het net en van het darmscheil; welke ontaarding van het buikvlies en van het net wel van minder belang zijn, maar toch in het darmscheil onderscheidene gebreken kunnen veroorzaken, en misschien ook tot de wording van knobbels in hetzelfde, althans tot eene ziekelijke gesteldheid van deszelfs klieren en tot de veeltijds ongunstige gevolgen, die daaruit voortvloeijen kunnen, aanleiding geven. — En

c. in den dood:

1. In de meeste gevallen echter niet als dadelijk gevolg der ontsteking van het buikvlies zelf, maar veel eer van derzelve uitbreiding tot de naburige deelen, welker ontsteking in de volgende hoofdstukken zal beschreven worden.

2. Door *versterf*, welke uitgang, zoo de ontsteking zuiver en eenvoudig is, dat is, zoo dezelve niet ten gevolge van andere ziekten ontstond, of niet gepaard gaat met de ontsteking der maag en der darmen, ook dan wanneer dezelve hevig is, zeldzaam wordt waargenomen, met uitzondering van het versterf van het net, dat meermalen in den zak eener bekleemde breuk besloten is, en dikwijls, zonder eenig nadeelig gevolg voor het geheele ligchaam, in koudvuur overgaat. Zoo evenwel eene uiterst heete, zamengestelde of onzuivere ontsteking van het buikvlies tot versterf aanleiding geeft, zijn de teekenen daarvan niet wel te onderscheiden van die, welke door het koudvuur der overige buiks-ingewanden veroorzaakt worden, en bestaan dezelve hoofdzakelijk in eene spoedige en geheel onverwachte vermindering en het ophouden der pijn, in eene trommelzuchtige zwelling des buiks, in onwillekeuri-

gen stoelgang, in eenen kleinen en tusschenpoozenden pols, in koude der ledematen, in het Hippocratisch uitzigt van den lijder, in flauwten, in ongevoeligheid, in hik, in een algemeen koud en kleverig zweet, enz., welke teekenen al ras door den dood gevolgd worden.

En 3. door de *naziekten*, veelal ten gevolge der slepende ontsteking van het buikvlies en van deszelfs verlengselen ontstaan, en waarvan de meesten te voren vermeld zijn.

De aanleg tot de ontsteking van het buikvlies is aan alle menschen eigen, ofschoon meer aan den jeugdigen en volwassen leeftijd, aan het vrouwelijk geslacht, aan volbloedige en prikkelbare gestellen, aan hen, die welgevoed zijn en door ophooping van aderlijk bloed in de vaten van den onderbuik lijden, aan zwangere-, aan barende- en aan kraamvrouwen, aan vrouwen, bij welke, onder den vereischten aandrang en de noodige mate van bloed, de stondenvloed wordt verhinderd, of bij welke dezelve ongeregeld is enz. — De voorbeschiktheid tot de ontsteking van het *darmscheil* is grooter bij kinderen dan bij volwassenen, en vergezelt veeltijds den scrofuleuzen aanleg derzelven.

Behalve de opwekkende oorzaken, welke in het algemeen ontsteking voortbrengen, bestaan die, welke meer bijzonder haren invloed op het buikvlies uitoefenen, in uitwendige beleedigingen, zoo als in wonden, slagen en kneuzingen, in sterke inspanning of zoodanige verrigtingen des ligchaams, waardoor de buikspieren buitengewoon gedrukt, zamenge trokken, of uitgerekt worden; in beklemde breuken, in de kunstbewerking om die beklemming te doen ophouden, in de schaambeensnede of in eenige andere kunstbewerking, waarin het buikvlies betrokken wordt; in scheikundige prikkels, zoo als van scherpe vochten, in de holte des buiks uitgestort; in prikkelende inspuitingen, in

den toegang der dampkringslucht in de buikholte enz., in de ontsteking van naburige of van meer verwijderde deelen, welke ontsteking aan het buikvlies medegedeeld, of door die van hetzelfde vervangen wordt; in de verplaatsing eener scherpe stoffe naar, of in den invloed eener algemeen ziekelijke gesteldheid des lichaams op het buikvlies, zoo als van eenen teruggetreden huiduitslag, van eene scrofuleuze, jichtige, rheumatische of venerische scherpte; in eene verhindering van den stondevloed of der kraamzuivering, die zoo wel tot deze ontsteking aanleiding geven, als daartoe voorbeschikken kan; alsmede in eene verhinderde ontlasting van het zweet of der onmerkbare uitwasming, waardoor de *zinkingachtige* ontsteking van het buikvlies wordt voortgebracht, welke ziekte men uit de gesteldheid en de afwisseling van den warmtegraad des dampkrings, en uit de bijzondere toevallen derzelve herkennen, en van de zuivere en der overige onware ontstekingen van hetzelfde onderscheiden kan, als zijnde, in gene, de pijn minder aanhoudend dan in eene zuivere, en niet bij ééne plaats bepaald, dewijl dezelve zich dikwijls van de uit- naar de inwendige deelen, en omgekeerd van deze naar gene verplaatst, terwijl de koorts, welke, in deze en in eenige andere onzuivere ontstekingen, de ziekte voorafgaat, minder hevig en nalatend is, en de ziekte ten laatste door een ruim en critisch zweet en diergelijke pis gescheiden wordt. Verder wordt de ontsteking van het buikvlies, bij den vereichten aanleg, ook opgewekt door het misbruik van moeilijk verteerbare en verhitte spijzen, door dat van geestrijke dranken en geneesmiddelen, door den prikkel van onzuiverheden in de maag en ingewanden, door de zwangerheid, door het kraambed, door eene moeilijke en kunstmatige verlossing, door onderscheidene gemoedsaandoeningen, door eene bijzondere epidemische gesteldheid,

waardoor, op den eenen tijd, eene ontsteking van het buikvlies, en op eenen anderen, die van eenig ander deel, en gene nu en dan, voornamelijk bij kraamvrouwen, als eene algemeenheerschende ziekte wordt waargenomen. De aanleidende oorzaken der *Psoitis* zijn eveneens eene verhindering der uitwaseming, eene scrofuleuze of eenige andere scherpte, werktuigelijke gebreken of de ontsteking der omliggende deelen. Echter ontstaat deze ziekte meestal door uitwendige beledigingen of door eene buitengewone inspanning des ligchaams, door het opheffen of dragen van zware lasten enz. — De ontsteking van het *net* ontstaat veeltijds door uitwendig geweld, door beklemming van hetzelfde bij breuken, alsmede, zoowel als die van het *darmscheil*, door onderscheidene oorzaken, die tot de ontsteking van het buikvlies in het algemeen aanleiding geven, tot welke, ten opzichte van het laatstgenoemde deel, voornamelijk de scrofuleuze scherpte behoort, waardoor veeltijds slepende ontstekingen van het *darmscheil* veroorzaakt worden.

De voorzegging van de uitwendige buikvlies-ontsteking, zelfs wanneer de buikspieren daarin deelen, is, zoo de ziekte tijdig herkend en doelmatig behandeld wordt, niet ongunstig. — Ook is zij, en met haar elke andere ontsteking van het buikvlies, bij een spoedig verloop, minder gevaarlijk dan wanneer zij slepend is, dewijl alsdan de toevallen niet zoo duidelijk zijn, en de ontsteking eer tot de naziekten, welke boven zijn opgegeven, aanleiding geeft. — De inwendige ontsteking, welk deel van het buikvlies ook daardoor worde aangedaan, is altijd eene gewigtige en zelfs gevaarlijke ziekte, dewijl zij zich, bijna in elk geval, aan de nabijgelegene deelen mededeelt, zoo als de ontsteking van het *net* aan de maag, die van het *darmscheil* aan de darmen enz., terwijl zij niet zelden diep

gelegene spieren aandoet, en verettering, alsmede zoo vele andere, reeds genoemde gebreken veroorzaakt, en, ten gevolge daarvan, naziekten doet ontstaan, welke alle, althans met uitzondering van weinige, den dood des lijders na zich slepen. Meer bijzonder is zulks het geval met de ontsteking van het achterste gedeelte van het buikvlies en van dat deel van hetzelfde, hetwelk de lenden-, de haas- en de inwendige darmbeen-spier bekleedt, alsmede met de ontsteking van die spieren zelve, en van het celweefsel, dat dezelve omgeeft, als welke, zoo deze ziekte spoedig verloopt, en wanneer dezelve dadelijk herkend wordt, en zulks tot de vereischte maatregelen, ter wering derzelve, aanleiding geeft, minder gevaarlijk is; maar wanneer die ontsteking in verettering is overgegaan, hetgeen bij eenen slependen gang dezer ziekte zoo dikwijls plaats heeft, en zoo ligt en schier ongemerkt geschieden kan, dan is de voorspelling hoogst ongunstig, en wordt de lijder maar zeldzaam gered. In de ontsteking van het darm-scheil is de verhindering der afscheiding van de pis en, bij gevolg, van hare ontlasting (*Ischuria spuria*) een gevaardreigend teeken, en veroorzaken de verharding en ontaarding van deszelfs klieren, ten gevolge eener veeltijds slepende ontsteking ontstaan, hoewel minder spoedig, echter dikwijls eenen ongunstigen afloop der ziekte. Overigens hangt, bij deze ontsteking, niet minder dan bij elke andere, het geringer of grooter gevaar af van den graad, van de zitplaats, van de mindere of meerdere uitgebreidheid, van de zuiverheid of onzuiverheid der ontsteking, van de hevigheid en van den aard der koorts enz.

Bij de behandeling dezer ontsteking is de eerste aanwijzing, hare stoffelijke oorzaken op te sporen, en, voor zoo ver die mogten bestaan en daarvoor vatbaar zijn, uit den weg te ruimen, of dezelve onschadelijk te

maken; b. v. de beklemming eener breuk, door de kunstbewerking, indien men dit door geene andere middelen vermag, te doen ophouden; de verhinderde verrijting der huid te herstellen, eene ziektestof, van elders naar het buikvlies verplaatst, en als aanleidendde oorzaak of onderhoudend middel der ziekte aanwezig, naar het oorspronkelijk lijdend deel terug te voeren of door doelmatige middelen te bestrijden.

De tweede aanwijzing is in het te keer gaan der ontsteking gelegen, welke aanwijzing, wanneer aan de eerste niet kan worden voldaan, omdat de opwekkende oorzaak der ziekte onstoffelijk of niet meer aanwezig is, of de ziekte al spoedig eene aanmerkelijke hoogte bereikt heeft enz., de eerste en belangrijkste wordt. Onder zoodanige omstandigheden, vereischt deze ziekte, niet minder dan elke andere van dien aard, eene ontstekingwerende geneeswijze, ingerigt naar den graad, de zitplaats en de mindere of meerdere zuiverheid der ziekte, zoodat, bij de ontsteking der onderscheidene deelen van het buikvlies, wanneer dezelve spoedig verloopt en diep gelegene deelen daardoor zijn aangetast, maar bovenal in het laatste geval, algemeene bloedontlastingen in ruime mate, en, ingeval zulks gevorderd wordt, bij herhaling zijn aangewezen, en zulks met het doel, om de noodlottige gevolgen dezer ziekte, wanneer dezelve niet verdeeld of gescheiden wordt, voor te komen, terwijl bij eene min gewigtige, dat is, bij eene slepende en zuivere, maar ook dikwijls bij eene onzuivere ontsteking van het buikvlies, slechts kleine ontlastingen van bloed kunnen noodig zijn, en deze vóór, tevens, of bij afwisseling met andere ontstekingwerende, of met zoodanige middelen, welke de ziekte, die het buikvlies heeft aangedaan, vordert, of die ter ontlasting of vernietiging van derzelve stoffelijke oorzaak, welke naar het buikvlies was overgebracht, kunnen vereischt worden.

Niet minder dan bij iedere andere ontsteking, kunnen ook in deze ziekte, plaatselijke ontlastingen van bloed noodig zijn, wanneer namelijk de heete ontsteking van het buikvlies door de aderlatingen en door de overige middelen, welke straks zullen worden opgegeven, niet geheel overwonnen wordt, of wanneer de ontsteking van weinig belang en slepend of onzuiver is. — Zoodanige ontlastingen zijn de reeds van elders bekende, door middel van bloedzuigers, van bloedige koppen en van diepe inkervingen, in de nabijheid van het lijdend deel, zijnde het laatste middel vooral aangewezen in de *Peritonitis dorsalis* en in de *Psoitis*, in welke eene krachtdadige ontstekingwerende geneeswijze, om de reeds boven aangehaalde redenen, dringend vereischt wordt, en men deze zóó lang moet aanwenden, tot de toevallen der ziekte, zoo als, in het geval van *Psoitis*, de pijn, het onvermogen om de dij uit te strekken of te bewegen enz., geheel hebben opgehouden. Wijders zijn, uitwendig, laauwe baden, verzachtende en laauwe pappen en stovingen aangewezen, de laatste bij voorkeur boven de eerste, ten einde alle drukking der lijdende deelen, voor zoo verre die moeilijk raagt verdragen worden, te vermijden; alsmede weekmakende wrijfmiddelen en zalven, en, inwendig, de reeds meermalen genoemde verdunnende, verzachtende, verkoelende en soortgelijke buikzuiverende middelen, opdat voor den, in deze ziekte, zoo noodigen stoelgang worde gezorgd; terwijl deze ontlasting, zoo de afvoeringsmiddelen niet wel verdragen worden of hunne gewenschte uitwerking missen, door klisteren kan bevorderd worden. — Eindelijk, wanneer deze geneeswijze niet toereikend is om de ziekte volkomen te scheiden, maar er, na genoegzame, zoo algemeene als plaatselijke ontlastingen van bloed, en na het gebruik der ontstekingwerende middelen, nog pijn en andere verschijn-

selen eener plaatselijke aandoening overblijven, moet, ter voorkoming van de noodlottige gevolgen dezer ontsteking, met name van uitzweeting, verdikking, verharding en onderlinge zamengroeiing der deelen, het *kwik*, en meer bijzonder het *mur. protox. hydrarg.* al-
léén, of met *opium* verbonden, worden aangewend, en zulks onder de voorwaarden, reeds te voren, bij de behandeling der ontsteking van het borstvlies, opgegeven, en die, in het volgend hoofdstuk, nog nader zullen ontwikkeld worden, alsmede het uitwendig gebruik van het *ung. hydrargyri*, de *sapo ammoniae*, de *sapo amm. camphor.* en *opiat.*, de *spaanschevliegenpleisters* enz.

De derde aanwijzing bestaat in de bevordering der scheiding en in de behandeling van de onderscheidene ziekten, die het gevolg der ontsteking zijn kunnen.

Ook in deze ziekte zal, gelijk in de ontstekingsziekten, welke wij reeds hebben afgehandeld, de ontstekingswederende geneeswijze, in de meeste gevallen, genoegzaam zijn, om de scheiding te weeg te brengen en die te bevorderen, terwijl in andere, ter bereiking van het laatstgenoemde oogmerk, verschillende, en somtijds min of meer prikkelende zweet-, pisdrijvende of andere ontlastende middelen, daartoe noodig wezen zullen.

In geval van verettering na de ontsteking van eenig deel des buikvlies of na die van deszelfs verlengselen, trachte men het gezwel, wanneer het van buiten bereikbaar is, door verzachtende pappen of stovingen tot rijpheid te brengen, en, zulks geschied zijnde, moet men hetzelfde openen, althans zoo alle andere pogingen te voren vruchteloos zijn aangewend, om den etter, door middel van een voorzigtig gebruik der *fol. digit. purpur.*, met het *mur. protox. hydrarg.*, of anderzins, door de opslorpende vaten te doen opnemen en langs

den pis- of eenigen anderen weg te ontlasten. Dikwijls wordt echter de opening van zoodanig gezwel vroeger gevorderd, om het doorbreken van hetzelfde of de verzakking des etters naar elders voor te komen; alsmede in geval van verettering na eene *Peritonitis dorsalis*, en na eene *Psoitis*, zoodra het aanwezen van den etter, door eene vochtgolving, bemerkbaar is, ten einde aan denzelfden eenen vrijen uitgang te verleenen, in welk geval de opening echter met eene kleine insnijding moet gemaakt worden, opdat men het intreden der lucht in de gemaakte wonde, zoo veel doenlijk, verhindere, als waardoor de etter bedorven, de krachten des lijders vroeger uitgeput, de teringkoorts vermeerderd en de dood verhaast zouden worden. Ook moet men, om het leven des lijders zoo lang mogelijk te rekken, den etter, die in andere plaatsen ontstaat, eveneens en op dezelfde wijze trachten te ontlasten, het uitvloeijen van denzelfden uit de opening, welke door de natuur of door de kunst gemaakt werd, door eene gunstige plaatsing des ligchaams begunstigen, en daarbij de krachten des lijders, door versterkende en voedende geneesmiddelen, en door eene daarmede overeenstemmende leefwijze, zoo veel mogelijk, ondersteunen.

De behandeling van den overgang dezer ontsteking in waterzucht zal, in het hoofdstuk over die ziekte, worden voorgedragen, terwijl de verdikking van het buikvlies en de aanéengroeiing van hetzelfde met de buiks-ingewanden, waarvan het bestaan zich alléén door eene mindere of meerdere stoornis hunner veringtingen laat vermoeden, zoo zij al vóór den dood des lijders, en vóór de opening van deszelfs lijk kunnen herkend worden, onherstelbaar zijn. — De verharding, bijzonder van de klieren des *darmscheils*, laat zich nu en dan, gelijk in het vervolg, bij de behandeling der

scrofelziekte blijken zal, genezen, zoolang namelijk deze klieren nog geene onttaarding ondergaan hebben en men met voorzigtigheid en geduld te werk gaat, dewijl de sterke oplossende middelen ligt eene vernieuwde ontsteking veroorzaken en, ten gevolge daarvan, slepende, kwaadaardige en onherstelbare verzwering te weeg brengen kunnen.

Hetgeen elders van de behandeling der medelijdige aandoeningen, en van de onzuivere en zamengestelde ontsteking van andere deelen is medegedeeld, is ook op die van het buikvlies toepasselijk, terwijl de leefwijze naar den graad der ontsteking en de gesteldheid des lijders en naar de omstandigheden, waarin hij, tijdens het aanzijn der ontsteking geplaatst is, min of meer ontstekingswerend moet zijn, en hij zelf zich van alles onthouden moet, wat de werking van het hart en van het vatenstelsel buitengewoon verhoogen, en de spieren, door welke het buikvlies bewogen wordt of die in deszelfs lijden betrokken zijn, in zamentrekking brengen kan, zoodat het in den loop eener ontsteking van het buikvlies, en vooral in dien eener *Peritonitis dorsalis* en *Psoitis*, van het hoogste belang is, dat de lijder, van het begin der ziekte af aan tot den geheel en afloop derzelve toe, zich te bed en rustig houde.

Twintigste Hoofdstuk.

KRAAMKOORTS.

(*Febris puerperalis.*)

De ziekte, onder den naam van kraamkoorts bekend, is, in de meeste gevallen, zeer na met de ontsteking van het buikvlies of met die der baarmoeder verwant, zoo men althans dezelve niet verwart met elke andere koorts, waardoor eene vrouw, in de eerste dagen na hare verlossing, kan worden aangetast, en die door den bijzonderen toestand, waarin de kraamvrouw zich, tijdens het bestaan dier koortsen, bevindt, gewijzigd wordt. Dezelve heeft meerendeels haren grond in eenen geprikkelden toestand of in eene, meesttijds onzuivere ontsteking van het buikvlies, van de baarmoeder of der overige nabij gelegene deelen, welke tot de voortteling bestemd zijn; alsmede, ofschoon zeldzamer, in een gelijksoortig lijden van andere, niet min belangrijke deelen, zoo als van die, welke in de holte des buiks, des schedels, der borst, of van zoodanige, welke nader aan de oppervlakte des ligchaams geplaatst zijn; door het lijden van welke deelen onderscheidene verrigtingen, bijzonder ook die welke aan de kraamvrouw, als

zoodanig, eigen zijn, ten deele of geheel gestoord worden.

Zonder ons in te laten met het onderzoek, of de kraamkoorts eene bijzondere ziekte, of slechts eene wijziging der bovenvermelde ontstekingen zij, of dezelve, nu eens als eene alléén- dan weder als eene algemeen-heerschende ziekte waargenomen, somwijlen anstekelijk wordt, hetgeen echter in eene eenvoudige kraamkoorts niet waarschijnlijk is, zullen wij ons thans vergenoegen met de beschrijving der ziekte, en dezelve zóó voordragen, als anderen en wij die meermaalen waargenomen hebben.

Gewoonlijk neemt de kraamkoorts haren aanvang in den avond van den tweeden of van den derden dag na de verlossing, dat is ten tijde van het ontstaan der zogkoorts. In andere gevallen begint dezelve dadelijk na, of reeds vóór de verlossing, en, volgens sommigen, ook later en zelfs eenen geruimen tijd, namelijk eerst tien of vijftien dagen of zelfs drie weken daarna, terwijl zij ook, in enkele gevallen, na eene miskraam is waargenomen. Dezelve kenmerkt zich door eene plotse-linge, somtijds slechts geringe, maar meestal hevige en langdurige koude, welke vervangen wordt dooreene drooge, brandende, niet altijd algemeene en gelijkmatige hitte, gepaard met eenen onleschbaren dorst, die, in de meeste gevallen, tot de herstelling of den dood der lijderes voortduurt. De pols is opgezet, groot, zeer menigvuldig, dikwijls min of meer hard, en, in het verder verloop der ziekte, of reeds van het begin af aan, klein, gespannen en zoo zeer gejaagd, dat het getal der slagen nauwelijks of niet kan geteld worden, en zulks vooral, wanneer zwakke en zeer gevoelige vrouwen, welke over het algemeen eer dan sterke daaraan onderhevig zijn, door deze ziekte worden aangetast. Tevens ontbreekt alle eetlust, ontstaat er misselijkheid, wordt de tong, die eerst zuiver en voch-

tig was, al spoedig slijmachtig beslagen, en is de smaak onzuiver. Daarbij ontbreekt de stoelgang of is dezelve gering, en klaagt de lijderes, die buitengewoon neerslagtig is, reeds dadelijk over groote zwakheid, over mindere helderheid van het denkvermogen en over een gevoel van beklemming en benaauwdheid in de borst, tot eindelijk de hitte der koorts, welke gewoonlijk den loop eener ongeregeld nalatende koorts volgt, of aan eene tusschenpoozende grenst, door zweet wordt vervangen, 't welk, schoon het in ruime mate ontlast wordt, de zieke niet schijnt te verligten, althans de toevallen der ziekte niet dan voor eenen zeer korten tijd vermindert. Gedurende dezen eersten aanval, of reeds bij deszelfs aanvang, soms reeds te voren, meestal echter na verloop van eenige uren, of eerst den tweeden of derden dag der ziekte, en somtijds later, voegt zich bij de koorts eene steeds en spoedig toenemende pijn in den buik, veeltijds in den omtrek van of beneden den navel, dikwijls ter regter zijde, welke pijn zich naar de eene en andere zijde, en verder over den ganschen buik, die gezwollen en op het aanraken en bij de minste drukking uiterst gevoelig is, uitbreidt, door de zieke, als eene stekende, snijdende, borende of brandende smart beschreven wordt, en op het algemeen lijden dien invloed heeft, dat zij, zoo zij de koorts is voorafgegaan, hetzelfde doet ontstaan, of, zoo zij, in tegendeel, ten gevolge der koorts werd opgewekt, hetzelfde vermeerdert, terwijl zij, gelijk reeds boven gezegd is, van oogenblik tot oogenblik toeneemt. — In andere, schoon slechts in enkele gevallen, is de zetel eener mindere of meerdere ontsteking (want aan deze is de bovenvermelde pijn haren oorsprong verschuldigd) in andere deelen aanwezig, en doet deze, zoo zij zich in het hoofd gevestigd heeft, de ziekte voorkomen onder de teekenen van

eene ontsteking der hersenen. Zoo zulks in de borst plaats grijpt, hetgeen bijna nimmer gebeurt, doet de ziekte zich voor als eene ontsteking van het borstvlies of der longen, of (en zulks geschiedt in enkele gevallen, ook wanneer de buiks-ingewanden de oorspronkelijke en voorname zitplaats der ziekte zijn) de groote aderlijke vaten van de eene of andere, of somtijds beurte- lings, dan van deze, dan weder van gene zijde, welke het bloed van de onderste ledematen opwaarts voeren, worden door deze ontsteking aangedaan (*Phlebitis iliaca et cruralis*), en wordt daardoor, of, volgens het minder waarschijnlijk gevoelen van anderen, door de ont- steking der watervaten of van de zenuwen, of door die van het celweefsel, eene zeer aanmerkelijke, pijnlijke, schijnbaar koude, kleurlooze en veerkrachtige zwel- ling in de liezen en vervolgens van het geheele been veroorzaakt (*Phlegmasia alba dolens*), of, einde- lijk, is de zitplaats dezer ontsteking in de huid. Ver- der zijn ijlen, beven der ledematen, eene bijzondere rusteloosheid, verduistering van het gezicht, suizen der ooren en dergelijke zenuwtoevallen, gedurende den eer- sten aanval dezer koorts, geene ongewone verschijnselen.

Na een tijdsverloop van weinige uren, tijdens welke het zweet, de benaauwdheid en het lijden des zenuw- stelsels verminderen, de pols niet zóó gejaagd, en de buik enz. minder pijnlijk, maar de pis donkerrood en zonder bezinksel is, en de lijderes over zwakheid blijft klagen, welker bestaan uit hare wezenstrekken en uit hare geheele uitwendige gesteldheid merkbaar is, ver- heft zich de koorts andermaal, welke aanval, zoo in hevigheid als langdurigheid en, bij gevolg, ook in het gewigt der toevallen den voorgaanden overtreft. Alras wordt deze aanval door eenen derden gevolgd, terwijl de tusschentijd telkens korter wordt, zoodat weldra eene nieuwe koorts reeds begint, wanneer de

vorige nauwelijks, of maar even, afgenomen of geëindigd is, en de verschijnselen derzelve nog zoo weinig verminderd zijn, dat de koorts nu nauwelijks als eene nalatende, nog minder als eene tusschenpoozende, maar bijna als eene aanhoudende moet beschouwd worden. Intusschen zijn, gedurende deze onderscheidene aanvallen der koorts, de toevallen niet slechts heviger geworden, zoodat de hitte en benaauwdheid onbeschrijfelijk groot, de ademhaling zeer versneld en door zuchten en stenen afgewisseld wordt; maar er voegen zich, bij de reeds bestaande, nog vele andere verschijnselen. Zoo verdwijnt het zog, wanneer hetzelve, tijdens het ontstaan der ziekte, reeds aanwezig was, somtijds gedurende den eersten, meerendeels echter tijdens den tweeden of derden aanval, langzaam of op eens uit de borsten, en worden deze slap en ledig, of, zoo de ziekte reeds vóór de afscheiding van hetzelve begonnen was, blijven de borsten ledig, en geschiedt deze afscheiding niet, zoo lang de kraamkoorts duurt. Ook de kraamzuivering, wanneer de ziekte in den buik gezeteld is, en de baarmoeder gelijktijdig met het buikvlies door ontsteking of door medegevoel is aangedaan, houdt plotseling op of vermindert langzaam, en, voor zoo ver er eene uitvloeijing plaats grijpt, wordt er, in plaats van zuiver bloed, uit de teeldeelen, die daarbij pijnlijk, droog en ontstoken zijn, eene vuile, stinkende, groenachtig-zwart gekleurde, of bloedige stof ontlast. Tevens zwelt de buik meer en meer op, is dezelve gespannen en hard, en neemt deszelfs gevoeligheid steeds toe, zóó dat zelfs de drukking van het deksel nu nauwelijks of niet meer verdragen kan worden; de tong wordt daarbij droog, meer beslagen, en, zoowel als de lippen, met eene bruine of zwartachtige korst overtoegen; de tanden worden onzuiver en met slijm bezet, de adem stinkend, de maagstreek gespannen en pijnlijk, de

misselijkheid onttaardt in het braken eener water- of slijm-achtige of zwart gekleurde stof, en veeltijds van gal, welk braken dikwijls niet minder aanhoudend is dan in eene ontsteking der maag, zoo dat het, in enkele gevallen, slechts met den dood der lijderees ophoudt; er ontstaan veelvuldige en dunne ontlastingen eener zwarte en onderscheiden gekleurde, zeer stinkende stof, die der vrouw eene schijnbare verligting aanbrengeu, maar alras zóó toenemen, dat, onder het onwillekeurige afvloeijen derzelve en der pis, hare krachten verdwijnen, en de grond gelegd wordt tot andere, meerendeels hoogst gevaarlijke toevallen en tot eenen ongunstigen afloop der ziekte, terwijl de stoelgang bij andere vrouwen wel minder is, maar echter, tot de ontlasting der drekstoffen, met een pijnlijk gevoel in de ingewanden, en tot het lozen der pis een voortdurende en lastige aandrang bestaat. Behalve de zenuwtoevallen, die reeds te voren vermeld zijn, worden nu ook peeshuppeling, vlokkenlezen, hik, algemeene stuipen, dofheid, en verlamming van enkele spieren waargenomen; ook drukt de blik der lijderees angstvalligheid uit, en toonen de gelaatstrekken duidelijk aan, hoe diep de geheele bewerktuiging door de ziekte is aangedaan.

Ofschoon de kraamkoorts, wanneer zij in eenen zoo hevigen graad en onder zulke gevaardreigende toevallen voorkomt, zeldzaam anders dan ongunstig afloopt, is dezelve evenwel, indien zij minder hevig is, zoo wel als andere ziekten, vatbaar voor den uitgang,

a. in de gezondheid:

1. Door *verdeeling* en 2. door *scheiding*, en zulks ten gevolge van heilzame of critische ontlastingen, onder eene tijdige en gepaste behandeling ontstaan; zoo als die van bloed, van een onaangenaam riekend zweet, van eene troebele pis met een ruim bezinksel, of, wat meestal plaats heeft, van de beide laatstgenoemde

ontlastingen tevens. — Het gevolg dezer ontlastingen, wanneer zij op den juisten tijd en in de vereischte hoeveelheid geschieden, is vermindering van de toevallen der ziekte, zoo als, van de plaatselijke pijn en der koorts, welker hevigheid afneemt, en wier tijdperk van dalen weder meer kennelijk wordt; alsmede de herstelling der zog-afscheiding en der kraamzuivering, welke vochten alsdan, niet slechts in hoeveelheid, maar ook in hoedanigheid, veranderd en meer gelijkvormig worden aan die, welke in den gezonden staat worden afgescheiden; onder welke omstandigheden, zoo er nog geene de minste uitstorting in eenig deel geschied, en het niet verder gekomen is dan tot eene verhoogde werking van het vatenstelsel, of tot eene plaatselijke ontsteking van het buikvlies of van eenig ander der bovengenoemde deelen, de gezondheid der vrouw meestal langzaam, maar ook somtijds spoedig hersteld wordt. — Overigens is eene zoo gunstige uitkomst dezer ziekte zeer zeldzaam, ofschoon dezelve nog met meer grond te verwachten is, dan eene scheiding door den stoelgang, door eenen gierstuitslag of door eenen speekselvloed.

Minder zelden is de uitgang der kraamkoorts,
b. in andere, meesttijds langdurige ziekten:

1. Door *uitzweeting* van een naar zog gelijkend vocht in eene der holtten van het ligchaam, zoo als in den buik, in het hoofd, of in de borstholte, in het bovendeel der dijen, of onder de opperhuid; zijnde deze uitkomst, zoo de uitstorting in eene der holligheden van het ligchaam geschiedt, altijd met gevaar voor het leven verbonden, terwijl zij, zoo dezelve in het celweefsel der dij plaats grijpt, dikwijls tot ernstige gevolgen, o. a. tot wei- en etter-gezwellen, tot verzwakking of verstijving, en zelfs tot verlamming der onderste ledematen, of tot een' hinkenden gang aanleiding geeft. In enkele gevallen

wordt echter de uitstorting in de bovengenoemde inwendige deelen , op het oogenblik dat dezelve staat plaats te hebben , door eene gunstige stofverplaatsing verhoed , zoo als naar een der ledematen , naar eene geleiding of eene klier , welke verplaatsing aldaar eene ontsteking en verettering veroorzaakt , die altoos het dadelijk gevaar verwijderen en dikwijls voor de geheele ziekte een gunstig gevolg hebben.

Wanneer de uitgang der kraamkoorts door uitzweeting zal plaats hebben (en hier vatten wij den afgebroken draad der beschrijving dezer ziekte weder op), neemt, onder eenen meer hevigen aanval van koorts, welke met huivering of koude begint, die alras in eene brandende hitte overgaat, en waarbij al de toevallen der ziekte aanmerkelijk verslimmeren en de lijderes, zoo zulks niet reeds te voren plaats had, alle bewustheid verliest en zeer ijhoofdig wordt, de opzetting van den buik, in mindere of meerdere mate toe, zóó zelfs, dat hij somtijds niet minder gezwollen is dan tijdens de laatste weken der zwangerheid, en ontwaart men daarin al spoedig eene duidelijke vochtgolving, hetgeen evenwel bij eene geringe uitstorting eener vloeistof in denzelfven niet altijd zoo gemakkelijk is. In andere gevallen wordt de oegappel geheel of ten deele onbewegelijk; het gezigt is, zoo niet gansche-lijk, althans grootendeels verloren, de zintuigen van het gehoor en van den smaak worden verstompt, of, in zeldzame gevallen, buitengemeen gevoelig, en, bij het gemis der teekenen eener uitstorting van vocht in eenige andere holte des ligchaams, paren zich, nadat een hevig ijlen en de uitzinnigste handelingen zijn voorafgegaan, met de bovenvermelde nog andere verschijnselen, welke het bewijs opleveren eener werktuigelijke prikkeling of drukking der hersenen, door middel van bloed, etter, water of van eenige andere

vloeistof veroorzaakt. Bij andere lijderessen ontstaat er hoest en pijn in de borst, welke beide steeds toenemen en der vrouw geene rust vergunnen; ook heeft er ophoesting plaats van schuim- of slijmachtige en dunne fluimen, maar die zonder verligting opgebracht en door de teekenen van borst-waterzucht gevolgd worden; of er ontstaat, nadat de ontsteking der aderlijke vaten van de dij eerst vermeerderd is, en zich, blijkens de pijn, welke in onderscheidene deelen, en meer bijzonder in het kniegewricht, in de teeldeelen en somtijds ook in den voet der lijdende zijde gevoeld wordt, ook tot andere min of meer nabij gelegene deelen heeft uitgebreid, zoodra deze pijn eenigzins is afgenomen, eene aanmerkelijke zwelling der dij en somtijds van het geheele been; terwijl er, zoo de vloeistof aan de oppervlakte des ligchaams wordt uitgestort, een uitslag voorkomt, die naar de kinderpokken zweemt, en waaruit deels etter, deels een weiachtig vocht ontlast wordt; of er vormen zich, hetgeen echter zeldzaam geschiedt, bleekgele blazen op de huid, die met wei gevuld zijn (*Pemphigus*). Al deze toevallen zijn hunnen oorsprong verschuldigd aan de ziekelijke afscheiding eener min of meer verdikte wei, die in de onderscheidene holten des ligchaams, gewoonlijk inden buik, maar ook in het hoofd, in de borstholte, in het celweefsel der dij, of in de huid wordt uitgestort, en waardoor, naar gelang van het deel, waarin, vóór zulks plaats had, de werking van het vatenstelsel verhoogd was, van den graad der stoornis, en van het gewigt der verrigtingen, welke door die uitstorting lijden, min of meer ernstige gevolgen worden veroorzaakt, en, in vele gevallen, ook de dood der vrouw te weeg gebragt wordt; zijnde het zoodanige uitstorting van een naar zog gelijkend vocht, welke voorheen, schoon te onregt, zogverplautsing (*metastasis lactea*) genoemd werd.

2. In *verettering* en *verzwering* van bijzondere deelen der buik- of borstholte, der lever, der longen enz., van welken uitgang de gevolgen reeds van elders bekend zijn.

3. In *verharding* en *vernaauwing* en vooral in *aan-één-groeiing* van onderscheidene werktuigen der borst-, maar voornamelijk der buik-holte, waardoor in de natuurlijke plaatsing dier deelen eene verandering ontstaat, en alzoo derzelve verrigtingen gestoord worden, hetgeen een voortdurend onaangenaam gevoel, dikwijls pijn en, somtijds eerst na jaren, eene slepende ontsteking en verettering veroorzaakt.

4. In eene *zenuw-, rot- of slepende koorts*, en in eene soortgelijke *ontsteking* der buiks-ingewanden, van welke ziekten de vrouw, hoewel minder spoedig dan van de kraamkoorts, meestal het slagtoffer wordt. — En

5. in *zielsziekten*, wanneer de hersenen, in den loop der kraamkoorts, door eene werkdadige ophooping van bloed, of door ontsteking, of, na die koorts, door uitstorting eener vloeistof, min of meer geleden hebben, of, wanneer dezelve medelijdig aangedaan worden door het verhoogde leven der baarmoeder, welke in den loop dezer ziekte niet zelden oorspronkelijk lijdt, of in de aandoening van het buikvlies deelt. — En

c. In den dood :

1. Gedurende het eerste tijdperk, door de hevigheid der ziekte.

2. Door den overgang van eenig ontstoken deel in *versterf*, ten gevolge van de hevigheid of van de onzuiverheid der ontsteking. — En

3. door de *naziekten*, onder *b.* vermeld, en zulks meestal ten gevolge der *uitzweeting*, waarbij, zoo dezelve in de holte van den buik geschied is, de vrouw, niet zelden tot den dood toe, hare volle bewustheid behoudt.

De lijken der lijdereessen, welke door deze ziekte

zijn omgekomen , gaan spoediger in verrotting over dan van die , welke door andere heete ziekten gestorven zijn. Alras vertoonen zich aan het lijk de bekende doodvlekken donkerder van kleur en van meer omvang dan gewoonlijk. Uit de meeste openingen , o. a. uit den neus , uit den mond en bovenal uit de scheede , vloeit een' zeer dun , waterachtig en ontmengd bloed , dat weldra , gelijk het geheele lijk , in bederf overgaat en een stinkenden , aasachtigen reuk verspreidt. Op de huid zijn de sporen van uitslag bemerkbaar , zoo als van bloedvlekken of van gierst-uitslag , indien deze gedurende den loop der ziekte ontstaan zijn ; ook zijn de borsten en de groote schaamlippen slap , en de laatstgenoemde deelen in eenen staat van aanvankelijk bederf en wankleurig , hetgeen ook het geval is met de bekleedselen van den buik en der dijnen , welke kleur blaauw is en naar het zwarte overhelt , wanneer eene uitstorting in de holte van het eerst- of in het celweefsel van het laatstvermelde deel geschiedt is. Bij de opening van den buik , die , zoo het bovenvermeld vocht daarin werd uitgestort , min of meer gezwollen is , ontmoet men in denzelfden eene kleinere of grootere hoeveelheid van hetzelfde , en wel van één tot zestien of meer ponden van het weiachtig vocht , waarin veeltijds gele vlokken voorkomen , die onderling verbonden en in de lichtere vloeistof nedergeploft zijn , of zich , als waren zij met dezelve te zamengegroeid , aan de ingewanden van den buik of aan die van het bekken hechten , welk vocht , niet minder dan de buiks-ingewanden zelve , na den dood , spoedig in verrotting overgaat , zijnde hetzelfde onderscheiden in kleur , reuk , smaak en bestanddeelen , hetgeen van deszelfs neiging tot bederf , en waarschijnlijk ook van de bijzondere gesteldheid der lijderes , van den korteren of langeren duur der oorspronkelijke , of van den aard der

opvolgende ziekte afhangt. Voorts vindt men in den buik een of meer der gebreken, welke reeds boven als naziekten der kraamkoorts zijn opgegeven, en die, uit hoofde van hunne verscheidenheid en hun aantal, door de verschillende schrijvers over deze ziekte zeer onderscheiden worden opgegeven. — Zoo wordt door de meeste gewag gemaakt van eene ontsteking van het buikvlies en van deszelfs tegen-natuurlijke vereeniging met andere werktuigen, die in deszelfs nabijheid geplaatst zijn; van deszelfs verettering, verdikking en van de uitstorting der bovengezegde vloeistof in de holte van den buik; van eene ontsteking der onderscheidene deelen, of der in- of uitwendige oppervlakte van de baarmoeder; weder elders van eenen daarmede strijdigen en veeleer verslaptten staat derzelve, ja zelfs van haar versterf; van ontsteking, verettering, verzwering, ontaarding en waterzucht der eijerstokken, van eene ziekelijke gesteldheid der buizen van FALLOPIUS en van de banden der baarmoeder; van eene uitzetting der darmen, door middel eener luchtvormige vloeistof; van ontsteking, verettering, verzwering en versterf, zoo van het geheele darmkanaal of van een gedeelte van hetzelfde, als van het net enz., en eindelijk van schijnvliezen, die de darmen met elkander, met het buikvlies en met andere naburige deelen vereenigen. Door andere wordt weder geene melding gemaakt van de bovengenoemde ziekten en gebreken der darmen, maar van een lijden der lever en der milt, welke almede met vezelstof overtoegen, maar bleek van kleur, broos en van eenen geringen zamenhang zouden zijn, en van eene groote galblaas, die met eene dunne, ontbondene, ligt gekleurde gal gevuld is. Wanneer, ten gevolge van eenen geprikkelden toestand of van ontsteking, het bloed elders heen gelokt is, en de wei aldaar met eene uitstorting bedreigd heeft, of de-

zelve werkelijk geschied is, vindt men, bij het onderzoek van zoodanige lijken, behalve eenige afwijkingen van de natuurlijke gesteldheid der baarmoeder, melding gemaakt van de uitstorting in de hersenen van wei of van wei met etter vermengd (hoewel zulks, gelijk reeds boven is aangemerkt, zeldzaam plaats hebben kan, dewijl de lijderees gewoonlijk reeds vroeger, namelijk in het tijdperk der ontsteking, sterft) in welk geval de vliezen, of de zelfstandigheid der hersenen ontstoken en hare vaten met eene buitengewoon groote hoeveelheid bloed gevuld, of, integendeel, met minder bloed dan in den gezonden toestand voorzien, en de hersenen in eenen staat van verweeking zouden gevonden zijn. Verder heeft men eene uitstorting dier vloeistof in de oogkuilen aangetroffen, of is, bij hare uitzweeting in de borstholte, dezelve tusschen de buitenste oppervlakte van het borstvlies en de tusschenribbige spieren, en tusschen de binnenste oppervlakte van het borstvlies en de longen, en in het hartezakje voorgekomen, terwijl eindelijk in het algemeen, onderscheidene gebreken van verschillende ingewanden zijn waargenomen, voortgevloeid uit derzelver voorafgaande ontsteking, zoo als de uitzetting en verslapping, de verdikking en verharding hunner zelfstandigheid, de verettering en verzwering, en de vereeniging van dezelve onderling of met andere deelen, die oorspronkelijk van elkander gescheiden zijn, alsmede pas gevormde schijnvliezen enz.

De voorbeschiktheid tot de kraamkoorts is tot heden toe niet volkomen bekend. Waarschijnlijk is dezelve gelegen in de verhoogde gevoeligheid der zwangereen der kraamvrouw; in de vermeerderde werkzaamheid der baarmoeder, gedurende de zwangerheid; in den grooteren toevloed van bloed, dat rijk aan vezelstof en min of meer tot ontsteking geneigd is; en brengen on-

derscheidene omstandigheden, zoo als het sterk binden en drukken van den buik, het gemis aan de noodige buiksontlasting, het misbruik van purgeer- en van afdrijvende middelen, het bovenmatig genot van voedsel, en bijzonder van verschillende spijzen en dranken, eene buitensporige of zittende levenswijze en onderscheidene aandoeningen des gemoeds der zwangere vrouw, mogelijk alleen in zoo verre het hare daartoe bij, als zij de gevoeligheid der vrouw, de meerdere prikkelbaarheid der baarmoeder, den bovenvermelden toestand van het bloed en deszelfs aandrang naar de baarmoeder, gedurende de zwangerheid, doen toenemen.

De opwekkende oorzaken der kraamkoorts zijn eene moeilijke en trage verlossing, het ontijdig en onvoorzigtig gebruik van verloskundige werktuigen, eene bezwaarlijke keering der vrucht, de kunstmatige bevordering eener vroegtijdige verlossing, wonden of verscheuring der in- of uitwendige teeldeelen, eene ruwe behandeling bij de verlossing der nageboorte, het ontijdig te keer gaan van de noodzakelijke en matige ontlasting van bloed na dezelve, onderscheidene ziekten der buiks-ingewanden en der piswegen, ook wel, in enkele gevallen, der hersenen of der werktuigen, die in de borstholte bevat zijn; voorts misslagen in het diët, zoo als het gebruik van te veel of ongeschikt, namelijk van te zwaar en moeilijk verteerbaar, van te prikkelend en windverwekkend voedsel; het misbruik van verhittende dranken, van diergelijke of van eenige andere, bijzonder van ontlastende en pisdrijvende geneesmiddelen na de verlossing; het niet zogen of te laat aan de borst leggen van het kind, bij eene genoegzame hoeveelheid zog; eene te groote drukking na de verlossing op den buik aangebragt; onderscheidene, meer bijzonder de nederdrukkende aandoeningen der kraamvrouw, zoo als kommer, angst of vrees;

eindelijk huidziekten, rheumatismus, eene te warme verhouding der vrouw of het tegendeel, door welke laatste oorzaak de uitwaseming verhinderd kan worden, en deze ziekte, bij eene spoedige afwisseling van eenen heeten met eenen vochtigen en kouden dampkring, bijzonder gedurende aanhoudend vochtige, of nu eens warme, dan weder koude zomers, dan als eene enkel-, dan weder als eene algemeen-heerschende ziekte wordt waargenomen. — In den loop eener algemeen-heerschende kraamkoorts schijnt eindelijk, onder daartoe gunstige omstandigheden, zoo als bij eene onzuivere lucht, bij het plaatsnemen van vele, zoo zwangere- als kraamvrouwen, in hetzelfde vertrek, of met andere zieken in hetzelfde gesticht, alsmede bij het gemis aan de noodige zorg voor zuiverheid van het bed- en lijflinnen, en voor de dadelijke verwijdering van alle ontlastingen, in hospitalen en in openbare kraamkamers, deze ziekte van aard te kunnen veranderen en zich uit dezelve eene smetstof te ontwikkelen, welke ziekte, nu *aanstekelijk* geworden zijnde, als zoodanig niet slechts kraam-, maar ook zwangere vrouwen aantast, veel spoediger verloopt en, voor verre de meeste, en eer dan de enkel- of algemeen-heerschende kraamkoorts, doodelijk wordt.

De voorzegging is in deze ziekte, over het algemeen, ongunstig. De kraamkoorts is altijd eene gevaarlijke, bedriegelijke, en veeltijds doodelijke ziekte. Dezelve verloopt gewoonlijk in zeven tot veertien dagen, en is somtijds spoediger, in drie dagen, en zelfs wel eens in vier-en-twintig uren, beslist; zoodat de geneesheer nauwelijks of niet in de gelegenheid is, om, met hoop op eenen gewenschten uitslag, de vereischte middelen aan te wenden. — Intusschen is deze ziekte bij de eene vrouw heviger dan bij de andere, en zijn de oorzaken derzelve en de omstandigheden, onder welke zij voorkomt, en bij gevolg

de toevallen, welke haar kenmerken, min of meer bedenkelijk, op welk een en ander de hoop op herstel of de vrees voor eenen ongunstigen uitgang derzelve kan gegrond worden. Zoo mag men, onder eene gepaste, en, in deze ziekte noodige medewerking der kunst, nog hoop op de herstelling der kraamvrouw voeden, wanneer zij niet kort, maar eerst eenigen tijd, b. v. twee of drie weken na de verlossing, door deze ziekte wordt aangetast, zijnde zij des te meer in veiligheid, naar mate de ziekte later begint; alsmede wanneer het plaatselijk lijden van den buik of van eenig ander deel noch hevig, noch langdurig is, maar al spoedig en blijvend vermindert; wanneer de kraamzuivering en de afscheiding van het zog in de borsten, zoo dezelve verminderd zijn, weder toenemen, of, wanneer dezelve hebben opgehouden, spoedig hersteld worden; wanneer de uitstorting der vloeistof nog niet, of, zoo zij heeft plaats gehad, zulks in min edele, namelijk in die deelen geschied is, welke bij de oppervlakte des ligchaams gelegen zijn, of, zoo dezelve in de holte van den buik of der borst heeft plaats gegrepen, (want die in het hoofd en zelfs reeds de neiging daartoe sleept al ras doodelijke gevolgen na zich) deze uitstorting niet van groot belang, het vocht, dat uitgestort werd, dun is, en in eene zuivere wei bestaat; en wanneer er, in het begin, of in het verder verloop, of in het hoogste standpunt der ziekte, een matige doorloop ontstaat, waarvan dikwijls eene gunstige afleiding het gevolg is, en dezelve, met vermindering van de toevallen der ziekte plaats grijpt. Nog meer mag men zich met eene gunstige uitkomst vleijen, wanneer de koorts vermindert, wanneer het tijdperk harer afneming langer en de pols langzamer wordt, wanneer de ademhaling trager en gemakkelijker, de huid matig warm en, zoowel als de tong, vochtiger

wordt; wanneer de blik der lijderes helderder is dan te voren, en de benaauwdheid en het ijlen afnemen; wanneer de zwelling des buiks niet vermeerdert, en de zieke zich, zonder merkelyk bezwaar, oprigten en op de eene en andere zijde liggen kan.

Daarentegen houde men deze ziekte voor gevaarlijk, en beschouwe men dezelve als veeltijds, en, in onderscheidene gevallen, als onvermijdelijk doodelyk, wanneer dezelve dadelijk of zeer spoedig na de verlossing ontstaat, wanneer zij miskend, verzuimd, of kwalijk behandeld werd, wanneer zij algemeenheerschend, of, ten gevolge daarvan, besmettelijk geworden is; wanneer zij haren oorsprong te danken heeft aan eene belediging der baarmoeder, wanneer het hoofd de zitplaats is van het plaatselyk lijden, en de hersenen met de uitstorting der meermalen vermelde vloeistof bedreigd worden; wanneer hare uitzweeting daar ter plaatse, of in de holte van den buik of van de borst, in eene aanmerkelijke hoeveelheid geschied is, of de ziekte met eene zeer hevige pijn gepaard gaat; wanneer de lijderes, gedurende het tydperk der hitte en van het zweet der koorts, nu en dan over koude rillingen klaagt; wanneer de toestand der kraamvrouw, blykens de vervallene gelaatstrekken, het verlies van kleur en van de spanning der deelen, aan die van den gezonden mensch eigen, plotseling verslimmert; wanneer de aanvallen der koorts elkander zóó spoedig volgen, dat er tusschen dezelve nauwelijks eenig afnemen der toevallen bemerkbaar is; wanneer de pols zeer menigvuldig en de ademhaling, ook bij andere meer gunstige verschijnselen, snel blijft; wanneer de vrouw volstrekt niet slaapt, bij een genoegzaam helder licht in de ziekenkamer, over duisterheid klaagt; wanneer de kraamzuivering op ééns achterblijft, en het zog uit de borsten verdwijnt; wanneer de zieke onophoudelyk braakt of

met doorloop gekweld wordt, zonder dat de toevallen, bijzonder de gejaagde pols, daardoor verminderen; wanneer de buik in korten tijd aanmerkelijk opzwellt, of, na te voren zeer gevoelig te zijn geweest, op ééns ongevoelig wordt, en de trekken en kleur van het aangezicht eene in het oog loopende ongunstige verandering ondergaan; wanneer de koorts het karakter eener zenuw- of rotkoorts of van beide tevens aanneemt, wanneer de ontlasting der pis en der drekstoffen onwillekeurig geschiedt; wanneer de lijderes dikwijls de bewustheid verliest, een hippocratisch uitzigt bekomt enz.

De kraamkoorts zulk eene gevaarlijke ziekte zijnde, moet het van het grootste belang geacht worden, dezelve door eene gepaste levenswijze, en, voor zoo verre zulks mogt vereischt worden, door het aanwenden van doelmatige geneesmiddelen, tijdens de zwangerheid en na de verlossing, zoo mogelijk, voor te komen.

Tot zoodanig oogmerk zijn, gedurende de zwangerheid, matige beweging des ligchaams, vooral in de opene lucht, en het vermijden van hevige, bijzonder van nederdrukkende aandoeningen des gemoeds, en van het verblijf in te warme en in beslotene kamers aangewezen, alsmede het genot van ligt verteerbare spijsen, de zorg voor dagelijksche en genoegzame buiks-ontlasting, en, bij eene werkdadige ophooping van bloed in eenig edel deel, zoo afleidende middelen niet toereikend zijn, plaatselijke, en, bij het bestaan eener algemeene volbloedigheid, ontlastingen van bloed uit de grootere vaten, benevens eene leefwijze, waardoor de hoeveelheid dier vloeistof verminderd wordt.

Na de verlossing beware men de vrouw voor den invloed van alle zoodanige oorzaken, die tot de kraamkoorts aanleiding zouden kunnen geven, bijzonder voor eene stoornis der uitwaseming, die o. a. bij de verlossing der vrouw en bij het zogen van het kind, door

het ontblooten der borsten , zoo ligt plaats hebben kan. Wijders zorge men , dat de vrouw niet te veel gebroeid worde door het verblijf in eene te heete kamer , door zwaar deksel of door pluimbedden ; dat elke buitengewone inspanning des ligchaams of aandoening der ziel , en misslagen in den leefregel vermeden worden ; dat er geen te langdurig gemis aan ontlasting besta ; dat de vrouw haar kind zoge , of dat , zoo zij hierin , door de eene of andere genoegzaam gewigtige omstandigheid wordt verhinderd , de borsten geledigd worden ; dat de buik , door middel van het sluitlaken , niet te sterk gedrukt en ingesloten worde ; dat op de zuiverheid der kraamvrouw en van haar bed- en lijflinnen acht gegeven worde enz. , en zulks te meer , wanneer de kraamkoorts reeds bij vele vrouwen voorkomt , of in hospitalen en openbare kraamkamers , door de ontwikkeling eener smetstof , eene aanstekelijke ziekte geworden is , in welk laatste geval de kraamvrouw uit zoodanig gesticht of vertrek dadelijk moet verwijderd worden.

Bij de geneeskundige behandeling der kraamkoorts zelve , hebbe men , ten einde daarin gelukkig te kunnen slagen , altijd voor den geest :

1. Dat van het oogenblik , dat de vrouw zwanger geworden is , er eene buitengewoon groote hoeveelheid bloed naar de baarmoeder toevloeit , uit hoofde van den geprikkelden toestand van dat deel.

2. Dat deze ophooping van bloed derwaarts voortduurt tot aan het einde der zwangerheid.

3. Dat , de verlossing geschied zijnde , de oorzaak van dien vermeerderden aandrang van bloed naar de baarmoeder heeft opgehouden , maar het daarentegen nu naar eene andere plaats , namelijk naar de borsten , gevoerd wordt , ten einde aldaar in eene andere en nieuwe afscheiding te voorzien.

4. Dat, zoo na de verlossing eenig ander, in- of uitwendig deel in eenen geprikkelden toestand of in ontsteking verkeert, het bloed deszelfs rigting daarheen neemt, en dat, ten gevolge daarvan, de afscheiding van het zog in de borsten belet, of, wanneer dezelve reeds begonnen was, verminderd wordt, of geheel ophoudt, alsmede dat de geregelde afloop der kraam gestoord en tot de ziekte, waarover wij in dit hoofdstuk handelen, aanleiding gegeven wordt.

5. Dat de naaste oorzaak dezer ziekte in eene verhoogde werking van het stelsel der slag-aderen bestaat, of in eene ontsteking, die eene bijzondere neiging heeft, om zich door *uitzweeting* te scheiden. En

6. dat de voorname zitplaats dezer ziekte is in de baarmoeder, vooral nadat eene beleediging van dit ingewand, bij eene moeilijke of kunstmatige verlossing, heeft plaats gehad, alsmede in de overige deelen welke tot de voortteling bestemd zijn; dat dezelve ook dikwijls voorkomt in de buiks-ingewanden, die met de zoo evengenoemde deelen in een zeer naauw verband staan, maar meesttijds in het buikvlies, althans in dat gedeelte van hetzelfde, hetwelk de inwendige geslachtsdeelen bekleedt, en dat, gedurende de zwangerheid, langzaam uitgerekt, en, na de verlossing, op ééns in deszelfs vorigen staat hersteld wordt, als volgende het buikvlies, in deszelfs uitzetting en plaatsverandering, die der inwendige werktuigen der voortteling, zoo dat het, in het een en ander geval, veel te lijden heeft en alzoo, eer dan eenig ander deel, voor ontsteking vatbaar is, en door dezelve aangedaan kan worden.

Uit deze beschouwing van de naaste oorzaak der kraamkoorts vloeijen dan ook de volgende aanwijzingen, ter harer genezing, voort.

1. Bestaat de eerste aanwijzing in het verwijderen van de opwekkende oorzaken der kraamkoorts, voor

zoo verre dezelve daarvoor vatbaar zijn , aan welke aanwijzing echter , bij de groote verscheidenheid dier oorzaken , niet dan op verschillende wijzen kan voldaan worden. Wanneer zich b. v. onzuiverheden in de eerste wegen ophouden , hetgeen niet zelden het geval is , en alsdan , zoo zij niet altoos de oorzaak der ziekte zijn , echter dikwijls eene verwikkeling derzelve te weeg brengen , zal het bestaan dezer oorzaak kennelijk worden uit eenen misslag in den leefregel , die te voren begaan was , zoo als uit het gebruik van eene te groote hoeveelheid of van een , voor de gesteldheid der zwangere- of kraamvrouw ongeschikt voedsel , en bovenal uit de van elders bekende gastrische verschijnselen , in welke gevallen een zacht werkend braak- of verkoelend purgeermiddel zijn aangewezen , waartoe , in het eerste , bij voorkeur de *ipecacuanha* en , in het laatste , de *sulphas potassae (tartarus vitriolatus)* te regt worden aanbevolen. Wanneer , om nog één voorbeeld aan te halen , de kraamzuivering gering of geheel onderdrukt , en de vrouw sterk van gestel en volbloedig is en door de verlossing weinig geleden heeft , zoo dat zij door dezelve niet is verzwakt , kan eene aderlating gevorderd worden.

2. Wanneer het deel , waarin , door deszelfs geprikkelden toestand of ontsteking , wat dan ook daartoe aanleiding moge gegeven hebben , het bloed is opgehoopt , zoodat daardoor de toevloed naar de borsten verhinderd en de geregelde loop der kraam gestoord wordt , uit deszelfs plaatselijk lijden bekend is , bestaat eene tweede aanwijzing , in het doen verminderen of geheel ophouden van zoodanigen toestand , opdat de ziekte alzoo , tijdens hare wording , onderdrukt of , zoo hare ontwikkeling niet meer voor te komen is , regtstreeks te keer gegaan worde , waarin het ander deel dezer aanwijzing bestaat.

Zoo dan de baarmoeder, na eene belediging derzelve, door eene onvoorzigtige behandeling, door eene moeilijke verlossing, door middel van verloskundige werktuigen of door de keering der vrucht, in eenen geprikkelden toestand verkeert, hetgeen gewoonlijk spoedig na de verlossing blijkt, trachte men, door laauwe, halve- of damp-baden, gerigt naar de teeldeelen en door inspuitingen in deze met warme melk, met een *decoct. rad. althaeae*, met een *inf. flor. sambuci* en *herba hyoscyami*, of der, in dit geval, zoo zeer geprezene *herba cicutaee*, de neiging tot ontsteking derzelve, niet slechts voor te komen, maar tevens het lijdend deel, welks ziekelijke toestand eenen zoo gewigtigen invloed heeft op het gansche gestel, voor de prikkelende oorzaken, welke daarin aanwezig zijn, of die daarop gewerkt hebben, ongevoelig te maken, of den geprikkelden staat, waarin het zich bevindt, te verminderen. Wanneer deze tegennatuurlijke gesteldheid, hetzij oorspronkelijk of ten gevolge van het lijden der baarmoeder, in de ingewanden huisvest, zijn in het laatste geval, benevens dezelfde uitwendige middelen, die, bij een zoodanig lijden der baarmoeder, zoo even zijn aanbevolen, daarenboven, of, in het eerste alléén verzachtende pappen of stovingen op den buik, alsmede inwikkkelende klisteren en de van elders bekende verzachtende, inwikkkelende, slijmachtige middelen, zoo als de *rad. althaeae* of *saleb*, de *emulsa* enz., bij eenen tragen stoelgang, met *manna*, en bij groote gevoeligheid der darmen, zonder duidelijke teekenen van ontsteking (in welk laatste geval, gelijk wij in het vervolg zien zullen, met de zoo even genoemde, meer gewigtige middelen gevorderd worden) zoodanige verdoovende en krampstillende middelen aangewezen, waardoor het vatenstelsel weinig of niet wordt aangedaan, zoo als het *extract. hyosc. nigri*, de *aqua lauro-*

cerasi enz. Indien de aandrang des bloeds naar het hoofd is toegenomen, zijn, ter vermindering van het ziekelijk verhoogd werkvermogen der vaten, welke in het onderhoud en de verrigting der hersenen voorzien, ten einde de te regt gevreesde gevolgen eener zoodanige ophooping voor te komen, eensdeels die middelen noodig, welke de te groote hoeveelheid bloed van de hersenen afleiden en naar elders heenlokken, zoo als zuurdeegen of mostaardpappen aan de onderste ledematen, prikkelende voetbaden en purgeermiddelen; en worden, ten andere, zulke middelen gevorderd, die het bloed van daar teruggedrijven, zoo als koele, en daarna koude omslagen uit water en azijn, of de zoo bekende stoving van SCHMUCKER, op den kaal geschoren kruin en op het voorhoofd. Zoo het bloed zich in de ademhalingswerktuigen ophoopt, zal men, door het gebruik van verzachtende en inwikkende middelen, in- en uitwendig aangewend, den geprikkelden staat dier deelen, waarschijnlijk niet zonder vrucht, te keer gaan, en vervolgens, door het uitwendig gebruik van prikkende middelen, zoo als door de *sapo ammoniae* en soortgelijke prikkels op de huid aangebragt, de uitwendige aandoening afleiden, zijnde het tevens, onder deze omstandigheid, van het hoogste belang, uit hoofde der plaatsing van de borsten in de nabijheid der lijdende deelen, dezelve, door uitwendig warmte aan te wenden en die middelen, welke, ter bevordering der afscheiding van het zog, in het vervolg nader zullen worden aangewezen, tot die verrigting aan te zetten, of, zoo zij bestaat, maar van weinig belang is, te vermeerderen. Indien de aderen der eene of van beide dijen de zitplaats zijn eener vermeerderde werking, en er, ten gevolge daarvan, een grooter aandrang van bloed naar dezelve plaats grijpt, trachte men den voortgang der ziekte voor te komen, door het aanwenden van

uitwendige warmte , door middel van wol , van flanel , van gewaste taf , van kussentjes met verdeelende kruiden gevuld , op het lijdende deel , en inwendig van zoodanige verkoelende middelen , door welke tevens , of door klisteren , voor genoegzamen stoelgang zorg gedragen wordt. Eindelijk , wanneer de huid , door haren geprikkelden toestand , het bloed van de borsten afvoert , hetgeen veeltijds door het verblijf der kraamvrouw in eene te heete kamer of door eene te zware bedekking wordt te weeg gebragt , zal men het best in de poging , ter verbetering dezer verkeerde rigting van den omloop des bloeds , slagen , door het verwijderen der daartoe aanleiding gevende oorzaken en door zulke geneesmiddelen , welke , met een verzachtend een buikopenend vermogen verbinden , zullende aldus het verbroken evenwigt hersteld worden tusschen de hoeveelheid van het bloed in de vaten der uit- en inwendige deelen der vrouw , hetgeen ook met de behandeling der aanvankelijke *phlebitis* (*Phegmasia alba dolens*) bedoeld wordt; en zal men , op deze onderscheidene wijzen , het ontstaan der kraamkoorts verhinderen of haar , bij haren aanvang , stuiten.

Wanneer , zoo als dikwijls het geval is , de kraamkoorts , die , zoo als uit hare beschrijving is gebleken , allerspoedigst verloopt , geen oogenblik talmens toelaat , en , bij elk verzuim , voor de lijderes noodlottig zijn kan , zich ontwikkelt , niettegenstaande alle pogingen om dit te verhinderen , zullen de boven opgenoemde middelen echter niet toereikend zijn , maar met meer werkdadige moeten gepaard gaan.

Onder zoodanige omstandigheden bestaat , gelijk reeds te voren is opgemerkt , het ander deel dezer aanwijzing , in het dadelijk te keer gaan dezer ziekte , en is , tot dit oogmerk , in het algemeen , vooreerst , eene veeltijds ruime aderlating niet slechts weldadig , maar zelfs onvermijdelijk , en kan en moet deze ontlasting

een- en andermaal herhaald worden, althans in geval de ontsteking belangrijk is, de toevallen der ziekte gewichtig en, door de eerste bloedontlasting, niet genoegzaam verminderd zijn, of weder spoedig toemen, of het algemeenheerschend ziektekarakter zulks vordert, en jeugdige, volbloedige sterke vrouwen door de kraamkoorts zijn aangetast. Na deze algemeene ontlastingen van bloed, zijn, zoo de ziekte, door dezelve, tijdens hare wording niet geheel onderdrukt is, ten andere, plaatselijke bloedontlastingen noodzakelijk, en moeten deze in de nabijheid van het lijdend deel gedaan, en, in het een en ander geval, verbonden worden met de reeds van elders bekende ontstekingswerende en zoodanige geneesmiddelen, die eene werkdadige en aanmerkelijke ophooping van bloed in, of de ontsteking van het deel, waarin, bij eene dreigende of werkelijk bestaende kraamkoorts, de zitplaats der ziekte is, vereischen.

Daar nu van de behandeling dezer ontstekingen, voor zoo verre dezelve haren zetel in het hoofd of in de borst gevestigd hebben, in de hoofdstukken over de ontsteking der hersenen en der ademhalings-werktuigen, het noodige gezegd is, en de ontsteking van de bloedvaten der dij in het vervolg nader zal worden voorgedragen, terwijl die der ophooping van bloed naar en der ontsteking van de huid in het eerste gedeelte dezer tweede aanwijzing behandeld is, zullen wij ons thans, bij het vermelden der geneeswijze dezer ziekte, bij diegene alleen bepalen, welke vereischt wordt; wanneer het buikvlies en de buiks-ingewanden door dezelve zijn aangetast, en zulks te meer, dewijl deze wijziging derzelve van alle ontstekingen, waaronder de kraamkoorts voorkomt, de veelvuldigste is. In zoodanig geval dan, pare men met de reeds genoemde algemeene, en, waar zulks gevorderd wordt, ook met de

plaatselijke ontlastingen van bloed, het inwendig gebruik van zaadmelken, van eene oplossing van *olijven-* of *amandel-olie*, van den *rad. saleb*, of van een afkooksel van den *rad. altheae*, volgens sommigen, met eene geringe hoeveelheid *nit. potass. depur.*, alsmede, bij hevige pijn en bij eenen aanmerkelijken graad van ontsteking, wanneer de *salpeter* minder schijnt aangewezen te zijn, met het *extract. hyoscyami*. Benevens deze middelen zijn uitwendig, alsmede ter wering der ontsteking, laauwe pappen en omslagen aangewezen, welke op den buik moeten aangewend worden, en uit verzachtende en verdoovende kruiden of uit een afkooksel derzelve dienen te bestaan; alsmede, wanneer dezelve, bij eene groote gevoeligheid tevens zeer opgezet is, omslagen over den geheelen buik met een laauw aftreksel van *vlienderbloemen* met *azijn*, of met *azijn* alleen, en, wanneer de pijn het aanraken en de behandeling van den buik toelaat, inwrijving met *oleum hyoscyami* of *belladonnae* of met andere verdoovende middelen, hoewel deze, zoo min als de pappen, welke dikwijls door hare zwaarte hinderlijk zijn, zeldzaam verdragen worden. Eindelijk kunnen, ofschoon niet vóór dat de gevorderde bloedontlastingen met voordeel geschied zijn, *sapo ammon.* of *sapo arom.*, de *mostaardpappen* en *spaanschevliegen-pleisters*, over het geheele onderlijf, gevorderd worden, ten einde, door eenen uitwendigen en veel vermogenden prikkel, den toevloed des bloeds naar de uitwendige oppervlakte van het lijdend deel te bevorderen, en alzoo den te regt gevreesden uitgang der ontsteking in uitzweeting aan de binnenste oppervlakte van het buikvlies te verhinderen, waartoe eenige de *sinapismi* boven de *vesicatoria* verkiezen, dewijl sterke mostaardpappen niet alleen spoediger en meer doordringend werken, maar hare werking ook meer bij de huid bepalen, terwijl de spaan-

schevliegen, pleisters, benevens haren prikkel op de huid en het vatenstelsel, ook dikwijls haren invloed op de nieren en de blaas en, van daar, op de baarmoeder uitoefenen, en alzoo eer tot de verslimming dan tot de verbetering der ziekte kunnen bijdragen.

Met hetzelfde doel, namelijk om de scheiding dezer ziekte door uitzweeting te verhoeden, wordt vrij algemeen, nadat van de vereischte bloedontlastingen en van de ontstekingswerende geneesmiddelen is gebruik gemaakt, het *mur. protox. hydrarg.*, in kleinere of grootere giften, en al of niet met *opium* of met *hyoscyamus* verbonden, aangeprezen; terwijl anderen den prikkel van het *kwik* op de darmen vreezen, en het toenemen van derzelve ontsteking of van die des buikvlies, of eenige andere schadelijke uitwerking van hetzelfde verwachten, of het middel in tegenspraak achten met de naaste oorzaak, waaruit, volgens hun leerstelsel, de kraamkoorts voortvloeit. — Naar onze wijze van zien en ondervinding, is het *mur. protox. hydrarg.*, nadat de ontstekingswerende geneeswijze is in het werk gesteld, een voortreffelijk en onmisbaar middel in onderscheidene, en bijzonder in die soort van ontstekingen, welke neiging hebben om door uitzweeting gescheiden te worden, en bij gevolg ook in de kraamkoorts. De overhelling, welke, in deze ziekte, tot zoodanigen uitgang bestaat, wordt door dit middel tegengegaan, en, in geval er eene ophooping van bloed naar of eene aanvankelijke ontsteking der ingewanden van den schedel of der borstholte bestaat, of dezelve in de vaten der dij of aan de oppervlakte der huid aanwezig is, worden door deze bereiding van het *kwik*, welke tevens eenen bijzonderen invloed heeft op het watervatenstelsel, de buiks-ingewanden, en meer bijzonder de darmen geprikkeld en in eene buitengewoon verhoogde werking gebragt, welke men daarenboven,

zoo zulks noodig is, door de vereeniging van het *kwik* met den poeder van *sennebladen*, of van den *jalap-pe-wortel* versterken, en er aldus eene afleiding kan gemaakt worden van het bedreigde of reeds lijdende deel. Voorzigtiger schijnt men echter in de behandeling dezer ziekte met kwikbereidingen te moeten zijn, wanneer eenig deel der buik-holte, en vooral wanneer de darmen, tijdens den loop eener kraamkoorts door ontsteking, in eene mindere of meerdere mate, zijn aangestast. Immers kenmerkt zich, in zoodanig geval, deze ziekte, bijzonder wanneer zij algemeen heerscht, dikwijls reeds van haren aanvang af aan, of in haar verder verloop, door eene neiging tot veelvuldigen stoelgang, of door eenen doorloop, en sleept dit toeval veelal noodlottige gevolgen na zich, terwijl de bereidingen van het *kwik* alle ontlastingen, bijzonder ook den stoelgang vermeederen, en de doorloop, door de ziekte of door dit middel veroorzaakt, niet dan door de vereeniging hiervan met inwikkkelende middelen en niet zelden eerst met ruime giften van *heulsap* kan te keer gegaan worden. Indien echter de doorloop, aldus beteugeld zijnde, veeltijds door andere, niet minder bedenkelijke verschijnselen vervangen wordt, zoo als door eene opzetting van den buik, door benaauwdheid, door eenen gejaagden pols, door eene drooge huid en tong, door eene bezwaarlijke ademhaling enz., zal het mogelijk beter zijn het *mur. protox. hydrarg.*, of elke andere bereiding van het *kwik* of niet, of in zeer geringe hoeveelheid, en met de noodige voorzorg aan te wenden, namelijk in verbinding met inwikkkelende of met verdoovende middelen, opdat de niet bedoelde uitwerking van hetzelfde worde voorgekomen; terwijl in tegendeel, wanneer de doorloop of eene neiging tot denzelfden niet aanwezig is, of de ziekte slechts in eene eenvoudige ontsteking

van het buikvlies bestaat, dewijl hier geen tijd te verliezen is, en men alleen hulp verwachten kan van een spoedig en zeker werkend middel, het *kwik* in zoodanige mate kan worden toegediend, dat het, zonder de darmen bijzonder aan te doen, eenen speekselvloed veroorzake, en daardoor de prikkel naar eenig ander, minder edel deel overgebracht, en de uitzweeting eener vloeistof in de buik-holte worde verhinderd; welke uitwerking van het *kwik*, in zoodanig geval, nog ondersteund en bevorderd kan worden door eene inwrijving met het *unguent. hydrargyri* in de streek der lendenen.

Eene derde aanwijzing, waaraan, te gelijk met de zoo even voorgedragene ontstekingswerende geneeswijze moet voldaan worden, is vooreerst gelegen, in het vermeerderen of herstellen van de te geringe of geheel onderdrukte kraamzuivering, hoewel de vermindering of het ophouden dezer ontlasting, in de meeste gevallen, als gevolg en niet als oorzaak der ziekte moet beschouwd worden; en ten anderen, in eene nauwlettende zorg voor de borsten en de afscheiding van het zog, welke, wanneer zij niet geschiedt of te gering is, of het zog van lieverlede of op eens uit de borsten verdwijnt, op de eene of andere wijze moet te weeg gebracht, bevorderd of hersteld worden. Door de vermeerdering of de herstelling der kraamzuivering (hare vermindering of het achterblijven derzelve moge dan oorzaak of gevolg der ziekte zijn) wordt de natuurlijke afscheiding van het bloed in de baarmoeder onderhouden, en bij gevolg die harer buitenste oppervlakte tegengegaan, en hierop grondt zich, bij de vermindering of het achterblijven dier ontlasting, het gebruik van het *subboras sodae*, dat van verzachtende inspuitingen, en, wanneer men daarmede het gewenschte doel niet bereiken kan, dat van bloedzuigers aan, of in de nabijheid der, en van verzachtende pappen en

stovingen op de uitwendige teeldeelen, ter bevordering van den bloedvloed aangewend, alsmede het gebruik van inspuitingen met middelen, die een rottingwerend en zuiverend vermogen bezitten, zoo als met een afkooksel van den *cort. peruv.*, of *salicis*, van een *infus. herb. scordii* enz., wanneer een stinkend en rotachtig vocht uit dezelve ontlast wordt. Ten andere, daar het er, tot eenen gunstigen afloop der kraamkoorts, bijzonder op aankomt, om de verrigting der deelen, welke met de baarmoeder in een zoo nauw verband staan, dat zij het verhoogde leven en het voedingswerk, hetwelk, gedurende de zwangerheid, in de baarmoeder plaats grijpt, nu zij aldaar hebben opgehouden, op zich nemen, en, zoo de borsten daarin verhinderd worden, door eenen overwegend geprikkelden of ontstokenen toestand van eenig ander in- of uitwendig deel, den grond gelegd wordt tot de zoo gevaarlijke ziekte, welke wij thans behandelen, is tevens hieruit de noodzakelijkheid der zorg voor de borsten, en de bevordering of de onderhouding en de herstelling van derzelve afscheiding, zoo die afgenomen of verhinderd is of geheel heeft opgehouden, blijkbaar.

Tot het bereiken van een zoodanig oogmerk moeten de borsten, het gansche bovenlijf en de bovenste ledematen, vooral de opperarmen en schouders, wel gedekt en warm gehouden worden, o. a. door eene bekleeding met flanel; moeten op de borsten zelve drooge kopglazen geplaatst, of die met weekmakende pappen bedekt, of met verzachtende middelen meermalen gebaad, en het kind dikwijls aan dezelve gelegd worden, zoo lang dit althans met veiligheid voor hetzelfde geschieden kan; want, zoo de kraamkoorts algemeen heerscht, of, en nog meer, wanneer zij eene ansteekelijke ziekte geworden is, hetzij dit aan de besmettelijkheid der lucht, welke de kraamvrouw omgeeft,

of aan de verandering, welke het zog, door de ziekte der moeder heeft ondergaan, moet worden toegeschreven, wordt dit voedsel voor het kind niet slechts gevaarlijk, maar veeltijds doodelijk, en is het, in zoodanig geval, raadzaam, om de borsten, door vrouwen, welke niet zwanger zijn, door trekglazen, door de melkpomp, of door jonge honden van het daarin afgescheiden zog te ontlasten.

Eene *vierde* aanwijzing bestaat in de doelmatige behandeling van de onderscheidene uitgangen dezer ziekte. Reeds te voren hebben wij opgemerkt, dat deze, wanneer men zich te voren van het aanwezen der ziekte, van de plaats, welke in eenen geprikkelden of ontstoken toestand verkeert, en met de uitstorting van het naar zog gelijkend vocht bedreigd wordt, en raen zich van de oorzaken, die daartoe aanleiding gegeven hebben, verzekerd heeft, alleen kunnen voorgekomen worden door eene naauwkeurige behandeling, dat is, door het onverwijld en stout aanwenden der bovenvermelde geneeswijze, ten einde deze ziekte, bij hare wording, als verstikt, of hare gunstige scheiding, welke, bijna zonder uitzondering, door de huid of nieren, of langs beide wegen tevens geschiedt, plaats hebbe. — Dit gewenschte doel toch laat zich alléén door de gepaste opvolging dier voorschriften bereiken, want de geneesheer tracht daardoor alle hinderpalen uit den weg te ruimen, welke de natuur, in hare altijd heilzame pogingen, zouden kunnen storen, en laat verder de scheiding, welke, zoo als reeds meermalen is gezegd, alleen het werk der natuur is, ook aan haar over, hebbende hij slechts te zorgen, dat de heilzame of critische onlastigen, indien dezelve genoegzaam zijn, niet gestoord, zoo zij niet toereikend zijn, vermeerderd, of, wanneer zij de krachten der lijderes overtreffen, tegengegaan worden, welk een en ander niet zoo zeer naar

de hoeveelheid of hoedanigheid dier ontlastingen, maar naar den toestand der vrouw, en naar de verligting der toevallen, die daarvan het gevolg is, moet beoordeeld worden. Verder behoort alles geweerd te worden, wat de scheiding der ziekte zoude kunnen verhinderen, waartoe, in vele gevallen, slechts een gepast en wel geregeld levensbestuur noodig is; en worden er, wanneer de ziekte tot de hoogte van scheiding gebragt is, gedurende dit tijdperk derzelve, en na haren zoo gelukkigen afloop, weinige, hoogstens eenige versterkende en voedende middelen, tot eene volkomene herstelling vereischt. Maar zoo de buik- of borst-holte met de uitstorting eener vloeistof in dezelve bedreigd wordt, of deze werkelijk geschied is (eene uitkomst, welke de ziekte, zoo als wij reeds elders gezien hebben, wanneer zij hare zitplaats in den schedel heeft, zelden bereikt) is, in verre de meeste gevallen, het vermogen der kunst ontoereikend, om de lijderes te behouden. In enkele gevallen redt zich de natuur wel eens, en stelt de geneesheer, ten einde haar, in die pogingen, zoo veel doenlijk, eene behulpzame hand te bieden, naar gelang der omstandigheden, dan eens, getrouw aan zijne eerste aanwijzingen, alles in het werk, om het plaatselijk lijden te verminderen, en het bloed van het deel, dat in eenen geprikkelden of ontstoken toestand verkeert, af te leiden en alzoo de verdere ontwikkeling der ziekte voor te komen; dan weder tracht hij de werking van het waternstelsel te vermeerderen, opdat de uitgestorte vloeistof, door die vaten opgenomen, en langs den eenen of anderen weg, door de huid of door de nieren, ontlast worde. Op eenen anderen tijd ondersteunt hij met dat doel de steeds zinkende krachten, of bedaart hij de zenuwtoevallen, o. a. het ijlen of de stuipachtige bewegingen; of vermindert hij de bovenmatige ontlastin-

gen enz ; en blijkt het daaruit dan ook gereedelijk , dat , ter bereiking van hetzelfde oogmerk , dan eens eene voorzigtige en wel bestuurde ontstekingwerende en verzachtende geneeswijze , dan weder pisdrijvende en zoodanige middelen , welke de verrigting der opslorpende vaten vermeerderen , zoo als de *digitalis purp.* met het *mur. protox. hydrarg.* enz. , eindelijk , dat min of meer , en somtijds de meest opwekkende geneesmiddelen , nu en dan met *opium* of met andere verdoovende en krampstillende middelen gepaard , gevorderd worden.

Wanneer de middelen , ter voorkoming der ontsteking van de aderlijke vaten en der uitstorting van de naar zog gelijkende vloeistof in het bovendeel van een of van de beide beenen , waarover onder de tweede aanwijzing gehandeld is , te vergeefs zijn aangewend , wordt het , ten einde langdurige en soms gewigtige gebreken te verhoeden , van het hoogste belang , eerstelijk , de ontsteking te keer te gaan , en , zoo men daarin niet geslaagd is , het uitgestorte vocht , door daartoe passende middelen , in den loop der vochten te doen opnemen en langs den een' of anderen weg te ontlasten. Daar echter de kraamkoorts onder deze wijziging niet zoo geheel zeldzaam , en , met uitzondering van die , waarbij het buikvlies en de overige buiksingewanden ontstoken zijn , meer dan onder eenige andere plaatselijke aandoening waargenomen , en , als zoodanig , hoe belangrijk en smartelijk deze kwaal ook wesen , en welke ernstige gevolgen dezelve , wanneer zij miskend of kwalijk behandeld wordt , na zich slepen moge , door velen echter zoo weinig duidelijk en meestal oppervlakkig is voorgedragen , mag het misschien niet geheel ongepast zijn , nopens dezelve hier ter plaatse in eenige bijzonderheden te treden , waarmede nu wel niet het onderzoek naar de wijze van het

ontstaan dezer ziekte of van eenige andere van dien aard bedoeld wordt (als waarover reeds gehandeld is), maar meer eene korte beschouwing derzelve, voor zoo verre die voor den practischen geneesheer van eenig nut zijn kan.

Uit hetgeen dienaangaande reeds te voren gezegd en door anderen waargenomen werd, is het gebleken,

1. Dat dit gezwel wel moet onderscheiden worden van elk ander, dat, somtijds sijmptomatisch, meestal echter critisch, gedurende den loop en tegen het einde der kraamkoorts, in de liezen en nog meer in het midden der dij voorkomt, hetwelk eenen bepaalden omvang heeft, veeltijds in verettering overgaat, en eer eene heel- dan eene geneeskundige behandeling vordert.

En 2. dat hetzelfde, bijna zonder uitzondering, bij kraamvrouwen alléén, en bij deze ten zelfden tijde en op gelijke wijze ontstaat, van gelijke oorzaken af hangt, en wanneer de ziekte door uitzweeting gescheiden wordt, dezelfde vloeistof bevat, als, ten gevolge eener ontsteking van andere deelen, tijdens de kraamkoorts, wordt afgescheiden, en dat deze kwaal alzoo geene andere, maar alleen minder gevaarlijk is dan de reeds behandelde, uit hoofde van het verschil der lijdende plaats.

Ten opzichte van de toevallen dezer ziekte, ontwaart men, nadat weinige en niet zeer belangrijke voorboden, meestal nadat koude rillingen en een gevoel van jeukte in eene of in beide dijen zijn voorafgegaan, of, nadat meer langdurige en gewigtige voortekenen, somtijds reeds twee of drie maanden vóór de verlossing, zijn waargenomen, zoo als eene hevige pijn in de beenen, een gevoel van dofheid in de dijen, hoofdpijn, vermindering van de krachten der vrouw, een kleine en gejaagde pols, misselijkheid, dorst, enz.,

veelal in de eerste veertien dagen, zeldzaam later na de verlossing, in een kort tijdsverloop, dikwijls van weinige uren, eene gelijkmatige, kleurlooze en smartelijke zwelling van de eene of andere, meesttijds der linker, en zeldzaam van beide dijen, die zich, in de eerste dagen, van onder den band van POUPART, naar den loöp der aderlijke vaten, tot het bovendeele der dij, vervolgens tot de knie, eindelijk tot het geheele been en zelfs tot de enkels toe uitbreidt, en zoo aanmerkelijk wordt, dat dezelve in omvang één- ja soms twéemalen dien van het been in den gezonden toestand overtreft. Op het uiterlijk aanzien heeft deze opzetting veel overeenkomst met een koud of zuchtig gezwel der onderste ledematen, maar is daarvan, bij nader onderzoek, onderscheiden door hare, bij zoodanige gezwellen anders ongewone hitte, door hare vastheid en veerkrachtigheid, waardoor men met den vinger geen blijvenden put daarin drukken kan; en door de smart, die, bij dag alleen door beweging van het lijdend deel, welke dan ook daardoor onmogelijk is, opgewekt, en bij nacht, ook zonder dezelve, in eene hooge mate gevoeld wordt.

Omtrent de geneeskundige behandeling van dit gebrek, waarvan de aanleg in eene werktuigelijke uit- of inwendige drukking der deelen, die in het bekken geplaatst zijn, en de daardoor veroorzaakte vertraging, of eene min of meer belangrijke verhindering van den omloop des bloeds, en de meerdere uitzetting van de vaten der dij, zoo als door de zwangere baarmoeder zelve, door eene trage verlossing, uit hoofde van een naauw bekken, of in den reeds gevorderden ouderdom der vrouw schijnt te moeten gezocht worden; terwijl de opwekkende oorzaken der kraamkoorts in het algemeen, en bijzonder eene verhindering der uitwaseming, nederdrukkende gemoedsaandoeningen enz.,

daartoe aanleiding schijnen te geven, is reeds boven opgemerkt, dat men door uitwendige drooge warmte, door afleidende en verkoelende, bijzonder door soortgelijke purgeermiddelen, deszelfs ontstaan moet trachten voor te komen, of de verdeeling daarvan te beproeven, ten einde alzoo eene uitstorting der meergemelde vloeistof te verhoeden, of, wanneer zij in eene geringe mate geschied is, hare opslorping en ontlasting langs den eenen of anderen weg te bewerken. — In meer ernstige gevallen, worden evenwel daartoe meer vermogende middelen gevorderd, en hangt de keus derzelve af van de gesteldheid der vrouw, van de hevigheid der plaatselijke en algemeene aandoening, en van den duur der ziekte, zoodat, wanneer deze reeds van haren aanvang af aan gewigtig is, de smarten hevig zijn, de dorst groot is enz., in enkele gevallen, algemeene, in de meeste echter, althans bij gevoelige en zwakke vrouwen, plaatselijke bloedontlastingen, alsmede de reeds genoemde verkoelende en soortgelijke purgeer- en ligt zweetdrijvende middelen, en vervolgens, zoo de ontsteking en koorts wel eenigzins verminderd zijn, maar de pijn even sterk voortduurt, het *opium* in verbinding met *kwikbereidingen* en bijzonder met het *mur. protox. hydr.*, ter wering der ontsteking vereischt worden. Indien men echter door de zoo even vermelde in- en de te voren genoemde uitwendige middelen, de uitstorting der meermalen genoemde vloeistof, welke gewoonlijk met eenigen etter gemengd is, niet heeft kunnen verhinderen, en het bestaan derzelve, uit de toenemende zwelling van, en later door eene vochtgolving in het lijdend deel, blijkbaar is, zijn, in zoodanig geval, die middelen aangewezen, welke de werking van het watervatenstelsel verhoogen, de opslorping der uitgestorte vloeistof te weeg brengen, en dezelve langs den eenen of anderen

weg ontlasten kunnen , zoo als , tot uitwendig gebruik , het *ung. hydrargyri* en *vesicatoria* , welker ettering eenen geruimen tijd moet onderhouden worden ; en , tot inwendig , de *digit. purp.* , het *mur. prot. hydr.* , de *rad. polyg. seneg.* in verbinding met *mur. ammon.* , wanneer er in het gezwel eenige ontsteking is overgebleven of de werkdadigheid van het geheele vatenstelsel steeds verhoogd blijft ; terwijl , bij eenen minderen graad van koorts , bij eenen verzwakten toestand der kraamvrouw , en , bij eenen niet te sterken kraamvloed , vooral wanneer de kwaal door eene beleediging der uitwendige teeldeelen of ten gevolge eener moeilijke verlossing ontstaan is , meer prikkelende middelen , zoo als o. a. de *flor. arnicae* zijn aangewezen. Wanneer , onder het gebruik van deze middelen , een matig zweet ontstaat en het gezwel eenigzins weeker en minder pijnlijk geworden is , maar echter nog altijd heet blijft , en één of de beide onderste ledematen van hunne vrije beweging verstoken zijn , of de ziekte in het algemeen hardnekkig is , vindt men , ter bevordering der opslorping van het uitgestorte vocht , het herhaald gebruik van een spoedig werkend braakmiddel , en daartoe de *tartr. pot. stib.* , en vervolgens een *infus.* van den *rad. polyg. seneg.* , met *sulph. potassae* , in zoodanige gifte aangeprezen , dat daardoor dagelijks twee of drie stoelgangen veroorzaakt worden , alsmede , zoo lang de pijn en hitte in het lijdend deel voortduren , het *mur. protox. hydr.* met eene mindere of meerdere hoeveelheid *opium* , zonder dat men , zoo slechts het *kwik* in ruime mate , en in spoedig op elkander volgende giften wordt aangewend , ligt voor eenen speekselvloed behoeft beducht te zijn.

Nog bezwaarlijker wordt de herstelling dezer kwaal , wanneer dezelve , miskend of verwaarloosd zijnde , reeds weken geduurd heeft. In zoodanig geval is de bewe-

ging van het lijdend deel steeds moeilijk, en blijft de warmtegraad van hetzelfde eenigermate verhoogd, maar is de pijn minder, en laat het gezwel, schoon het op het gevoel papachtig is, wanneer het, met den vinger gedrukt wordt, geen put achter. De wei, welke, onder zoodanige omstandigheden in het gezwel voorhanden is, is nu lijviger en minder vatbaar om opgenomen te worden. Echter beproeve men, wat men, tot zoodanig oogmerk, vermag door het een- of meermalen aanwenden van een aanmerkelijk aantal bloedige koppen, door spaanschevliegen-pleisters, op het lijdend deel geplaatst; door braak- en sterk oplossende middelen, en pare men, met het gebruik dezer uitwendige middelen, dat van den *rad. valer. silv.*, van de *flor. arnic. mont.*, of van andere soortgelijke opwekkende middelen, indien de krachten der vrouw, die dan gewoonlijk reeds veel geleden hebben, zulks vorderen; terwijl, na den afloop der ziekte, ter herstelling der algemeene zwakheid, meerendeels versterkende en voedende middelen zullen gevorderd worden, alsmede, tot de verbetering der plaatselijke verslapping en zuchtige zwelling van het been, prikkelende wrijfmiddelen, geestrijke waschingen, een uitdrijvend verband enz. Eindelijk, nadat alle middelen te vergeefs zullen aangewend zijn, om de uitgestorte vloeistof in den omloop der vochten te brengen, en op de eene of andere wijze, zoo als door de huid, de piswegen, of de ingewanden te ontlasten (hetgeen bij een veeltijds slepend verloop der ziekte dikwijls eerst na eenen zeer langen tijd geschiedt) zullen zich ten laatste de teekenen opdoen eener meer werkdadige ontsteking en dreigende verettering. In dit geval, waarboven echter de verdeling der ziekte, hoe traag dezelve ook plaats hebben moge, altijd de voorkeur verdient, moet deze poging

der natuur door gepaste uitwendige, dat is dan eens door verzachtende, dan weder door min of meer prikkelende middelen ondersteund, en alzoo de verettering bevorderd worden; terwijl daarna het ettergezwel, indien dit, ter verhoeding van erger kwaad, niet aan de natuur kan worden overgelaten, zoo spoedig mogelijk kunstmatig geopend, en vervolgens naar heilkundige voorschriften moet worden behandeld.

Indien, ten gevolge der kraamkoorst, eene *heete waterzucht* is ontstaan, moet dezelve volgens de geneeswijze, welke in het hoofdstuk over deze ziekte, in het vervolg zal worden voorgedragen, behandeld worden; alleen verrigte men, bij de uitstorting van water in den buik, in dit geval, den buiksteek niet, dan na alvorens beproefd te hebben, wat men, ter herstelling dezer ziekte, vermag met middelen, die de werking van het watervatenstelsel verhoogen en de pisafscheiding vermeederen.

Ten opzichte der behandeling van eene *verettering* en *verzuering* der lever, der longen enz., zal het noodige ter plaatse, waar de ontsteking dier deelen vermeld wordt, gezegd worden, gelijk zulks reeds te voren geschied is nopens dien uitgang der longontsteking.

De *aanëengroeijing*, de *verharding*, de *vernaauwing* enz. der onderscheidene borst- en buiks-ingewanden veroorzaken, gelijk reeds elders, en, o. a. bij de beschouwing der buikvlies-ontsteking gezegd is, onherstelbare gebreken.

De *zenuw-* en *rotkoortsen*, zoo die ten gevolge der kraamkoorts ontstaan zijn, vereischen, zoo als reeds is opgemerkt, eene geneeswijze, ingerigt naar de voorschriften, die daartoe te voren gegeven zijn.

Wanneer de kraamkoorts, bij haren afloop, in eene *uitterende koorts* is overgegaan, die zich door groote

uitputting der krachten, door sterk nachtzweet enz. kenmerkt, zal deze het gebruik van versterkende en voedende geneesmiddelen en eene daaraan geëvenredigde leefwijze noodzakelijk maken.

De *slepende en onzuivere ontstekingen* laten zich het best, met toepassing op de lijdende plaats, door die middelen bestrijden, welke bij eenen diergelijken toestand der borst-ingewanden reeds te voren zijn aangeprezen.

De *zielsziekten*, tijdens de kraamkoorts ontstaan, of na dezelve overgebleven, wijken veeltijds, wanneer zij kort na de verlossing plaats hebben, voor de herstelde afscheiding van het zog, of voor de ontlasting der kraamzuivering. Zoo dezelve echter later ontstaan, in welk geval zij dikwijls langdurig worden, houden zij somtijds eerst tijdens eene volgende zwangerheid op. In het algemeen vorderen dezelve, ter harer genezing, het langdurig gebruik van zoodanige uit- en inwendige middelen, waarmede eene sterke afleiding van het lijdend deel, namelijk van de hersenen gemaakt wordt. Tot de eerste behooren spaanschevliegen-pleisters, fistels en dragten in den nek, mostaardpappen aan de onderste ledematen en prikkelende voetbaden; tot de laatstgenoemde sterk werkende *braak- en purgeer-middelen*, eerst in geringe, vervolgens in steeds klimmende giften, ten einde het hoofd, door den prikkel dier middelen, op de zenuwen van den buik aangebragt, van het bloed, dat daarin is opgehoopt, of van de vloeistof, die in hetzelfde is uitgestort, te bevrijden, of de ziekelijke aandoening der hersenen door eenen tegenprikkel te doen ophouden. Deze krankzinnigheid behoort men echter te onderscheiden van die, welke almede kort na de verlossing waargenomen, en aan het verhoogde leven der inwendige teeldeelen wordt toegeschreven, hetwelk zich door medegevoel aan de hersenen

mededeelt, zich bijzonder door eene zucht tot den bij-slaap kenmerkt, en door zoodanige handelingen, die daartoe betrekking hebben, en waartegen de *kamfer*, als een specifiek middel, wordt aanbevolen.

Eindelijk, wanneer door eenen kleinen en tusschenpoozenden pols, door een koud en kleverig zweet, door bewusteloosheid of stille ijihoofdigheid, door het ophouden der pijn in eenig deel, zonder teekenen van verdeeling of scheiding der ziekte, en nadat de pijn nog kort te voren zeer hevig was, door het hippocratisch uitzigt enz., het bestaan van *versterf* in eenig ingewand duidelijk is, zullen alle middelen, tot behoud der lijderes vruchteloos aangewend worden, en zal de dood der vrouw onvermijdelijk wezen. — Tot dezen uitgang schijnt ook die bijzondere ontaarding der baarmoeder te behooren, welke hare *verweking* genoemd wordt (*Hysteromalacia, Putrescentia uteri gravidi?*). Ofschoon de teekenen, welke, in zoodanig geval, eene voorafgaande ontsteking aanwijzen, niet of nauwelijks opgemerkt worden, en het nog altijd twijfelachtig blijft, in hoe verre deze, of andere nog onbekende, en zelfs daarmede strijdige oorzaken, daartoe aanleiding geven, laat zich echter daaruit met meer grond een zoo ongunstig gevoelen afleiden, dan uit de vooronderstelling, dat eene neiging tot ontaarding der baarmoeder reeds gedurende de laatste maanden der zwangerheid, of van het begin derzelve af aan, zoude bestaan hebben, zonder dat daardoor een miskraam zoude zijn te weeg gebragt, of de vrucht in hare ontwikkeling zoude geleden hebben. Zoo echter dit gebrek zich bij een gedeelte der baarmoeder kan bepalen, moet men beproeven, wat men, in zoodanig geval, met versterkende, opwekkende en berfwerende middelen, uit- en inwendig aangewend, doen kan, ten einde de natuur behulpzaam te zijn in

de afscheiding der ontaarde of verstorvene deelen van diegene, welke levendig en behoorlijk bewerktuigd zijn.

De leefregel moet in de kraamkoorts gewijzigd zijn naar de verschillende tijdperken der ziekte. Gedurende dat der ontsteking, behoort dezelve, in overeenstemming met de geneeswijze, ontstekingwerend te wezen, en, dewijl gewoonlijk de begeerte naar spijs ontbreekt, moet de lijderes zich bepalen bij het gebruik van verdunnende en verzachtende dranken, welke, naar mate der omstandigheden, zoo als naar gelang van de lijdende plaats enz., al of niet, met zuren uit het plantenrijk, zoo als met *oxymel simp.*, met *succus* of *acid. citric.*, of met *acid. tartar.* kunnen verbonden worden. Zoo er echter eenig voedsel verlangd wordt, zullen weinig voedende en ligt verteerbare spijsen uit het plantenrijk dienstig zijn, en kunnen deze door meer voedzame vervangen worden, wanneer de ziekte van eenen anderen aard geworden, dat is, in eenen met de ontsteking strijdigen toestand overgegaan, of het tijdperk harer herstelling ingetreden is. Daarbij zorg men voor eene matig warme, ruime en stille ziekenkamer, alsmede dat alles geweerd worde, wat de kraamvrouw onaangenaam zoude kunnen aandoen. Voorts trachte men vele en onnoodige bezoeken te verhinderen en voor zuiverheid der lucht en van het vertrek, voor die van het bed en lijflinnen en voor herhaalde verversching des dampkrings te zorgen, maar vooral behoort men in de opgebeurdheid der zieke, zoo veel mogelijk, te voorzien, en te zorgen dat alles uit den weg geruimd worde, wat dezelve storen, of ongerustheid, angst, vrees voor den dood of andere nederdrukkende gemoeds-aandoeningen zoude kunnen opwekken, moettende daarom ook de geneesheer zijne vragen, naar het al of niet bestaan der afscheiding van het zog, naar het vloeijen der kraam-

zuivering enz., met de meeste omzigtigheid inrigten, en, bij het wezenlijk aanzijn van gevaar, zijne belangstelling en vrees voor eene ongunstige uitkomst der ziekte, onder een gerust en bemoedigend gelaat verbergen.

Een-en-twintigste Hoofdstuk.

ONTSTEKING DER MAAG.

(*Gastritis.*)

Volgens de leer van een beroemd man van onzen tijd, zou de naaste oorzaak van elke koorts, van welken aard die ook zij, bestaan in de ziekten, welke wij in dit en het volgende hoofdstuk voordragen zullen. Ofschoon nu, tijdens hij dit zijn gevoelen wereldkundig maakte, het algemeen ziekte-karakter of welke andere oorzaak ook, daartoe aanleiding moge gegeven hebben, is het echter ook in Frankrijk, waar deze leer het eerst werd verkondigd, bij de lijkopeningen, die destijds, bijzonder tot onderzoek van dit gevoelen gedaan zijn, gebleken, dat men oorspronkelijke koortsen van de ontsteking der maag en van die der darmen moet onderscheiden, en beide beschouwen moet als ziekten, die onafhankelijk van elkander bestaan kunnen. Daarenboven mangelt het niet aan voorbeelden van koortsen, die zoo hevig waren, dat de lijders daaraan zijn omgekomen, zonder dat bij dezelve eenig teekenen eener ontsteking der maag of der darmen aanwe-

zig was, terwijl er eindelijk vele waarnemingen kunnen bijgebracht worden van ontsteking en zelfs van versterf van het darmkanaal, welke, in plaats van koorts te hebben veroorzaakt, veeleer als een gevolg derzelve zijn voorgekomen. Desniettemin zal niemand het bestaan eener oorspronkelijke en eenvoudige ontsteking der maag willen betwisten, ofschoon eene zoodanige ziekte, die zich door zeer hevige toevallen kenmerkt, zeldzaam voorkomt, en zulks niettegenstaande dat ingewand met zoo vele en onderscheidene zenuwen, en met zulke aanzienlijke bloedvaten voorzien is, alsmede, dat het met vele, althans met de belangrijkste werktuigen des menschelijken ligchaams in een medelijdig en naauw verband staat, en het daarenboven aan een groot aantal uit- en inwendige oorzaken is bloot gesteld, welke, uit hoofde van de plaatsing en verrigting der maag, zoo ligt eene ontsteking van dezelve te weeg brengen kunnen. Intusschen wordt deze ziekte van dat ingewand, hoe gevoelig hetzelfde overigens ook zijn moge, in andere gevallen, onder minder belangrijke toevallen waargenomen, als welke alsdan slechts van een afzonderlijk lijden van dit deel schijnen te getuigen, zoodat de overige verrigtingen des ligchaams daardoor weinig of niet gestoord worden, en deze ontsteking der maag niet zelden voor eene andere ziekte wordt aangezien, zoo als voor maagkramp, voor ophooping van onzuiverheden in dezelve, voor eene medelijdige aandoening der hersenen, of voor die van andere deelen, en als zoodanig veelal verkeerd behandeld wordt.

Deze verscheidenheid in de toevallen van dezelfde ziekte is haren oorsprong verschuldigd aan de verschillende gesteldheid des lijders, aan het verschil der opwekkende oorzaken, aan den graad en aard, maar bovenal aan de onderscheidene zitplaats der

ziekte, als welke kan gelegen zijn in het weivlies, dat de maag uitwendig bekleedt, en van het buikvlies ontleend is; of in het spiervlies van dat ingewand, en waarin de ontsteking van deszelfs uitwendig bekleedsel al of niet kan begrepen zijn; of eindelijk in het slijmvlies der maag, welk deel slechts door ziekte pijnlijk wordt aangedaan.

Wanneer het weivlies der maag door ontsteking is aangetast, zonder dat hare overige rokken in deze ziekte deelen, onderscheidt zich deze ziekte door die kenteekenen eener eenvoudige ontsteking van het buikvlies, welke in het 19de hoofdstuk zijn opgegeven. Intusschen kan deze ziekte ook een slepend verloop hebben, hetgeen daaruit schijnt te blijken, dat men meermalen, na den dood, zonder dat er duidelijke teekenen eener ontsteking van het buikvlies waren voorafgegaan, de buitenste oppervlakte der maag, door schijnvliezen, met naburige deelen vereenigd gevonden heeft, als strekkende zulks ten bewijze, dat eene oorspronkelijke ontsteking van dat weivlies plaats gehad, of hetzelfde in die van andere naburige werktuigen gedeeld had.

Het bestaan eener zuivere, eerstlijdende, algemeene en heete ontsteking van het spiervlies (met of zonder die van het weivlies) of van al de rokken der maag herkent men uit eene bepaalde, zeer hevige, brandende, stekende, snijdende, of uit eene meer drukkende en zamensnoerende pijn in de maagstreek, welke daarbij gezwollen, gespannen, en heet is, terwijl deze pijn zich dikwijls over den geheelen buik en tot in den rug toe uitbreidt; uit het toenemen dier smart bij eene uitwendige betasting, of zelfs reeds bij de geringste drukking, alsmede bij het slikken, het hoesten en niezen, bij de inademing, en op het eigen oogenblik dat er eenige spijs of drank, hoe weinig ook, in de

maag gebragt wordt; uit eene voortdurende misselijkheid, eene pijnlijke oprisping van winden, en uit een veelvuldig, hevig en zeer smartelijk braken, vooral terstond na het gebruik van eenig voedsel, van drank of geneesmiddel. Daarenboven zijn de mond, de keel en de tong droog, en is deze rood of slijmachtig beslagen, met hoogroode randen; ook is de dorst groot en te meer ondragelijk, daar dezelve niet kan gelescht worden. Tevens klaagt de lijder over eene aanhoudende en zeer hevige benaauwdheid in het hartekuiltje, over traagheid of gemis aan stoelgang, en is de afscheiding der pis gering of de pisontlasting geheel verhinderd, hetgeen dikwijls door eene krampachtige aandoening der blaas, alsmede die der drekstoffen door eene gelijksoortige aandoening van den endeldarm veroorzaakt wordt, gaande al deze verschijnselen gepaard met eene aanhoudende ontsteking-koorts, welke dadelijk op de bovenvermelde toevallen volgt. Bij het klimmen dezer ziekte, die, zoo zij onder de zoo evengenoemde verschijnselen voorkomt, tot de uiterst heete ziekten behoort, en gewoonlijk binnen vier dagen ten goede gescheiden wordt, of, en zulks heeft in de meeste gevallen plaats, in dien zelfden tijd of reeds vroeger, ongunstig eindigt, voegen zich gewoonlijk nog andere gevaarlijke toevallen. Het braken, waardoor een smakeloos, waterachtig slijm of, met hetzelfde, eene koperkleurige gal ontlast wordt, houdt, zelfs wanneer de maag ledig is, onder eene voortdurende en brandende pijn in dezelve aan, terwijl de stof, welke ontlast wordt, soms zoo scherp is, dat de tanden daardoor stomp worden; de pols is menigvuldig, hard, ingetrokken, klein, ongelijk, tusschenpoozend, en de zwakheid, schijnbaar, zeer groot, welke beide laatste verschijnselen niet slechts bij eene ontsteking der maag, maar ook bij die der darmen worden waargenomen, en aan de aan-

doening van het zenuwstelsel moeten toegeschreven worden, als welks lijden, door medegevoel, aan dat van den bloedsomloop medegedeeld wordt, en tevens eene onderdrukking der krachten veroorzaakt, die, zal de lijder behouden blijven, noodzakelijk van eene *ware* zwakheid moet onderscheiden worden. Wijders is de ademhaling moeijelijk en onregelmatig, wordt de lijder door slapeloosheid, onrust en angstvalligheid gekweld, is het aangezicht ingevallen en de kleur van hetzelfde bleek, zijn de ledematen koud met eene hitte der inwendige deelen. Eindelijk klaagt de zieke over hoofdpijn, en voegen zich, bij de reeds vermelde toevallen, ijlen en krampachtig lijden onder allerlei gedaanten, zoo als hik, beven, peeshuppeling, flauwten, krampachtige aandoeningen der buikspieren en zelfs van de spieren der dij en der kuiten, alsmede, althans bij gevoelige en jeugdige voorwerpen, stuipen, mondklem, regtstijvigheid, krampachtige aandoening van de spijsbuis, waardoor het drinken bezwaarlijk en somtijds onmogelijk wordt, en waaraan het waarschijnlijk moet worden toegeschreven, dat ook de watervrees (*Hydrophobia spontanea*) onder de toevallen der maagontsteking wordt opgegeven. In geval de toevallen dezer ziekte tot eene zoo groote hoogte geklommen zijn, zonder teekenen van verdeeling of scheiding, houden zij soms plotselijk op, en worden alsdan de maag en ingewanden door winden uitgezet, het drinken met geweld uitgebraakt, de ledematen ijskoud en sterft de lijder onder deze en andere teekenen van versterf, zoo zulks niet reeds vroeger geschiedt door de hevigheid der ontsteking of door het geweld der zenuwtoevallen. Intusschen zijn de toevallen dezer ontsteking niet altoos even hevig, als wordende dezelve bepaald door den graad en de uitgebreidheid, alsmede door den zetel dezer ziekte, zoo

dat dezelve bij eene ontsteking van het spiervlies in dit opzigt, van minder belang zijn, wanneer de blinde zak der maag is aangetast, en daarentegen hevig zijn bij die van den regter- en het allerhevigst bij eene ontsteking van den linker maagmond.

De ontsteking van het slijmvlies der maag onderscheidt zich in eene *heete* en *slepende* ontsteking. — Gene komt zeldzaam eenvoudig, dat is buiten verbinding voor met die van andere werktuigen, zoo als van de darmen, der lever of van de milt, en het allere meest met de ontsteking van het spiervlies der maag, in welk geval dezelve van de zoo even beschrevene ziekte niet kan onderscheiden worden. — Eenvoudig zijnde, kenmerkt zich deze ziekte door den afkeer des lijders van alle prikkelende en warme dranken, en door deszelfs verlangen naar de zoodanige, die koud zijn; door zijne begeerte, om de borst en de maagstreek te ontblooten, door zijne ongedurigheid en klagten over eene aandoening, waarvan hij zoo min de plaats aanwijzen als den aard bepalen kan, alsmede door eene eigenaardige verandering zijner wezenstrekken. — Dikwijls worden echter deze plaatselijke toevallen door de medelijdige aandoeningen als verdrongen en op den achtergrond gesteld, zoo als door de moeilijkheid of het onvermogen, om vloeibare of vaste zelfstandigheden door te slikken, door hik, door hoofdpijn, door onrust en slapeloosheid, of door eene bezwaarlijke en snelle ademhaling en eenen aanhoudenden en hevigen hoest, welke verschijnselen, ofschoon oorspronkelijk door medegevoel opgewekt, zoo dezelve, bij het bestaan der maagontsteking, eenigen tijd aanhouden, ten laatste *bijkomende* ziekten veroorzaken en de ontsteking van het slijmvlies der maag kunnen doen voorkomen, in het eerste geval, onder den schijn van, en, in het laatste, in verbinding met eene ontsteking der

hersenen of met die der borstingewanden.

De *slepende* ontsteking van het slijmvlies der maag, die niet ten onregte eene *verborgene* ontsteking genoemd wordt, wordt dikwijls, zoo als reeds te voren is opgemerkt, met de toevallen eener slechte spijsvertering, met maagkramp enz. verward. Intusschen mag men het bestaan dezer ziekte vermoeden, wanneer de lijder aan den invloed was blootgesteld van oorzaken, die daartoe aanleiding geven kunnen, en men de volgende toevallen, welke haar gewoonlijk vergezellen, waarneemt, namelijk eene meer doffe en drukkende, dan brandende en stekende pijn, welke zich somtijds opwaarts, hoog in de borst, en achterwaarts in den rug doet gevoelen, en die toeneemt bij uitwendige drukking en het genot van voedsel in het algemeen, maar vooral van prikkelende spijzen en van geestrijke dranken; een gevoel van klopping of van zamensnoering en benaauwdheid in de maagstreek, eene moeilijke spijsvertering (bij eenen veelal ongestoorden eetlust) gekenmerkt door oprisping van winden en door misselijkheid (welk toeval echter in het begin der ziekte zeldzaam wordt waargenomen, maar meermalen plaats heeft in haar verder verloop), door braken en door eenen tragen stoelgang, die somtijds met doorloop wordt afgewisseld; eene roode, drooge, ruwe en gevoelige, somwijlen pijnlijke en met spruw bezette, of ook meer vochtige en vuil-geel- of bruinachtig beslagene tong, eenen menigvuldigen, hardachtigen en gespannen, of gejaagden en weeken, of geheel natuurlijken pols, somtijds tot aan den afloop der geheele ziekte enz.; welke verschijnselen, na een korter of langer tijdsverloop, gevolgd worden door vermagering, door ware zwakheid, door teringkoorts en door de teekenen van werktuigelijke gebreken van de zelfstandigheid der maag en der borstingewanden, als welke eerstgenoemde meer

na slepende, dan na heete ontstekingen van dat ingewand worden waargenomen, terwijl de laatstvermelde het gevolg kunnen zijn eener medelijdige aandoening der longen met de maag (*Phthisis dyspeptica*), en wederkeerig eene slepende ontsteking van het slijmvlies der maag door eene longtering kan veroorzaakt worden. — Ten opzichte van deze en van andere afgeleide en onzuivere ontstekingen der maag, zoo als van die, welke in den loop van gastrische-, zenuw- of rotkoorts voorkomt, of die tijdens het bestaan van heete uitslag-ziekten, o. a. van kinderpokken, en na het plotselijk terugtreden van de roos, wordt waargenomen, of bij bejaarde lijdens in een naauw verband staat met rheumatismus en jicht, of van die, welke men in onderscheidene zielsziekten, ten gevolge, maar ook als oorzaak derzelve, gevonden heeft, is al datgeen van toepassing, wat daaromtrent vroeger, bij de behandeling van andere ontstekingen gezegd is. De koorts toch, die, in eene zuivere ontsteking, ten gevolge van deze ontstaat, gaat in gene, in zoo ver de oorspronkelijke ziekte met koorts verzeld wordt, de ontsteking vooraf, terwijl de toevallen der ontsteking, welke in de meeste dezer gevallen, in eene zoodanige slepende aandoening van het slijmvlies bestaat, na en in verbinding worden waargenomen met die der oorspronkelijke ziekte, waarvan de ontsteking afhangt. Wijders komt zoodanige onzuivere ontsteking meestal voor bij voorwerpen, die, uit hoofde eener kwaadsappige gesteldheid, weinig aanleg tot ontsteking hebben, of die door andere ziekten verzwakt zijn, en is de tijdige herkenning dezer verwikkeling van het hoogste belang, dewijl de lijder, in menig geval, zoude kunnen behouden worden, wanneer hij, bij gemis van de onderscheiding der zuivere van eene onzuivere ontsteking, hoogst waarschijnlijk sterft.

De uitgangen eener maagontsteking zijn:

a. In de gezondheid :

Zulks geschiedt in de eerste dagen eener heete ontsteking van het spier- en slijm-vlies der maag ,

1. door *verdeeling* , wanneer de oorzaken der ziekte min belangrijk zijn , de ontsteking zelve niet zeer hevig is , en tijdig en doelmatig behandeld werd , door heilzame , zoo natuurlijke als kunstmatige ontlastingen , door welke , ofschoon langzaam , ook de slepende ontsteking van het slijmvlies der maag kan hersteld worden. — En

2. na vier , zeven of negen dagen , door *scheiding* , ten gevolge van critische ontlastingen van bloed , en van de zoodanige , die door de huid , de nieren , en , bovenal door den stoelgang plaats hebben ; terwijl , schoon de toevallen der ontsteking door dezelve verwijderd worden , de lijder echter nog een geruimen tijd door de gevolgen dezer ziekte gekweld wordt , zoo als door eene buitengewone gevoeligheid der maag , door weinig eetlust en eene bezwaarlijke spijsvertering , en ook zijne krachten slechts tragelijk hersteld worden.

b. In andere ziekten :

1. In *veretting* , welke uitgang alleen het gevolg kan zijn der bovenvermelde heete ontstekingen , en slechts in jeugdige en sterke voorwerpen is waargenomen. — Men heeft denzelven te verwachten , wanneer de koorts en de overige toevallen , bij het gemis der verschijnselen van de verdeeling of scheiding dezer ziekte , verminderen , zoodat de misselijkheid en het braken , alsmede de pijn en de benaauwdheid en , in enkele gevallen , de hik , de moeijelijkheid in het slikken en de bezwaarlijke ademhaling , ofschoon in mindere mate dan te voren , echter blijven aanhouden ; wanneer de van elders bekende teekenen eener etterwording ontstaan , en de lijder over zwaarte

en hitte in het aangedane deel blijft klagen. Het gezwel eenmaal gevormd zijnde, ontlast zich de etter, somtijds eerst na een geruimen tijd,

a. een- en andermaal in de maag, welke ontlasting, hoe gevaarlijk dezelve ook in de toekomst wezen moge, echter, in zoodanige omstandigheid, nog de wenscheijkste is, als waarbij die vloeistof, somtijds met bloed gemengd en in groote hoeveelheid, onder misselijkheid en flauwten, indien het gezwel in de nabijheid van den linker maagmond ontstaan is, door braken, en zoo het nabij den regter maagmond is gevormd, door den stoelgang, of, bij eene geringe verettering, onmerkbaar ontlast wordt.

b. Naar *buiten*, wanneer het gezwel aan de uitwendige oppervlakte of aan den voorwand der maag is ontstaan, in welk geval de etter, nadat de maag, tijdens de ontsteking, door schijnvliezen, met het buikvlies en de buikspieren vereenigd is, zich door het zoo even genoemde vlies, door de spieren en de algemeene bekleedselen van den buik, of, hetgeen zeldzaam plaats grijpt, door den navel eenen weg baant, en in het eerste geval, aanleiding geeft tot eene maagfistel, welk gebrek, als niet zoo geheel bijzonder, meermalen wordt waargenomen.

c. In andere werktuigen, zoo als, nadat de etter het middelrif doorboord heeft, in de borstholte en in de longen, in de lever, in de alvleeschklier of in de darmen, en o. a. in den karteldarm, in welk geval de spijzen uit de maag dadelijk in denzelfven overgaan, en het ligchaam alzoo van voeding verstoken wordt (*Lienteria spuria*). — Ook doet de etter in zoodanige gevallen somtijds de bloedvaten aan, en doorknaagt dezelve, of tast de beenderen aan, zoodat o. a. beenzweren der ribben daardoor veroorzaakt worden; of hij wordt,

d. in de buik-holte uitgestort, met een doodelijk gevolg, binnen weinige uren.

Ten gevolge der verettering kan er eene verzwering der maag overblijven (ofschoon deze meesttijds na eene slepende ontsteking van het slijmvlies der maag ontstaat) die zich dan eens door weinig duidelijke tekenen, dan weder door eene doffe pijn in de maagstreek, door onderscheidene gebreken der spijsvertering, door braken na den maaltijd, door hardlijvigheid, door bloedbraken en door neerslagtigheid kenmerkt. Ook geeft de verzwering, zoo de rokken der maag daardoor doorboord worden, aanleiding tot ontlasting o. a. van den onzuiveren etter in den onderbuik, tot ontsteking en versterf der onderscheidene buiks-ingewanden en tot eenen spoedigen dood.

2. In *verharding* en *verdikking*, welke uitgangen der maagontsteking veelal het gevolg zijn eener slepende ontsteking van het slijmvlies der maag, en die, nadat de toevallen der ziekte aanmerkelijk verminderd zijn, het gevoel eener smartelijke drukking doen ontstaan en het uitbraken van het voedsel eer doen toe- dan afnemen. Hoewel deze uitgang der maagontsteking niet wel kan betwijfeld worden, schijnt dezelve echter, tenzij de toevallen eener slepende ontsteking in zoodanige gevallen geheel mogten over het hoofd gezien zijn, niet de eenige oorzaak van eene zoodanige ontaarding der maag te kunnen wezen, althans schijnen ook andere en minder bekende oorzaken daartoe aanleiding te kunnen geven, terwijl het zelfs twijfelachtig schijnt te zijn, of het ontstaan van menige verharding en verdikking van het slijmvlies der maag, welke meestal in den omtrek van den regter maagmond voorkomen, niet alleen niet aan eene voorafgaande ontsteking, maar de slepende ontsteking der maag veeleer aan eene reeds bestaande ver-

harding van dat ingewand moet worden toegeschreven. Wat ook daarvan zij, zeker is het, dat de kwaal veeltijds te laat ontdekt wordt, om haar, zoo zij al voor herstelling vatbaar mogt zijn, met hoop op eenen gunstigen uitslag te bestrijden; want reeds kort, zoo het schijnt, na het ontstaan dezer ziekte, klaagt de lijder over een gevoel van drukking en benaauwdheid in de maag, vooral wanneer hij moeilijk verteerbare spijsen genoten heeft; ook worden daarbij winden ontwikkeld en ontlast, die, als uit de darmen naar de maag worden opgevoerd, en verminderen deze toevallen niet, voor dat, na een of meer uren, eene waterachtige en zure stof door braken ontlast is. Deze verschijnselen, welke bijna altijd met hardlijvigheid gepaard gaan, en door vermoeidheid des ligchaams en moedeloosheid gevolgd worden, komen aanvankelijk slechts nu en dan, na dagen of weken, maar ook telkens met meerdere hevigheid weder. In een verder gevorderden graad der ziekte, kan de lijder, ook het zachtste en ligtst verteerbaar voedsel of zelfs het drinken niet lang inhouden, maar worden beide, ofschoon hij daardoor slechts tijdelijk verligt wordt, door voortdurend braken ontlast, en zulks met zware pijn en benaauwdheid in het hartekuiltje, met eenen sterken hik en pijn in de ingewanden en in den rug, zoo zelfs, dat hem het zweet uitbreekt, en de neerslagtigheid van zijnen geest voor wanhoop plaats maakt. Inmiddels blijft de stoelgang nu geheel achter, en wordt dezelve alleen door klisteren mogelijk; ook wordt de afscheiding en ontlasting der pis gering, en is dezelve tegennatuurlijk dik, terwijl men dikwijls, wanneer de zieke in eene liggende houding en met opgetrokken beenen geplaatst wordt, door de betasting der maagstreek, een min of meer hard gezwel ter regterzijde ontdekken zal, indien de omtrek van den por-

tier verhard en de opening van denzelfven daardoor min of meer gesloten is. Dit gebrek komt, gelijk wij reeds te voren hebben opgemerkt, daar ter plaatse meer dan aan den linker maagmond voor, en is ook door elk geneesheer, die zich maar eenigzins met de ziektekundige ontleedkunde bezig houdt, waargenomen, als zijnde hetzelve, uitgezonderd bij hen, die zich aan het misbruik van sterken drank hebben overgegeven, als bij welke de geheele maag niet zelden verhard en verdikt is, bijna altoos bij het een of ander deel derzelve bepaald. Indien de zitplaats dezer kwaal aan den linker maagmond voorkomt, zoodat deze daardoor vernauwd, en vervolgens geheel gesloten wordt, gaan spijs en drank eerst met moeite en in geringe hoeveelheid uit de spijsbuis in de maag over, en veroorzaken dan reeds een onaangenaam en pijnlijk gevoel in de maagstreek en hik. Zoo de vernauwing van zoo veel belang wordt, dat slechts zeer weinig of geen voedsel meer in de maag komen kan, zet zich de slokdarm meesttijds boven den krop der maag uit, en maakt deze verwijding, welke voortgebracht of bevorderd wordt door de spijsen, die in denzelfven vervat zijn, eene drukking op de werktuigen der ademhaling en van den omloop des bloeds, ontstaande er, hetzij de linker maagmond slechts aanmerkelijk vernauwd of geheel gesloten is, dadelijk, of weinige oogenblikken nadat de spijsen zijn doorgeslikt, braken, en zulks vroeger dan bij eene vernauwing of sluiting van den regter maagmond, en niet anders dan zulks bij de vernauwing van de spijsbuis plaats heeft, met welker verschijnselen die van vernauwing en sluiting van den krop der maag veel overeenkomst heeft. In het een en ander geval wordt de lijder door den vreeselijksten honger gekweld, vermagert hij spoedig, teert hij verder onder de bovenvermelde toevallen lang-

zaam uit, en sterft veeltijds waterzuchtig, tenzij eene nieuwe ontsteking, en, ten gevolge daarvan, het versterf der maag of eene bloedbraking hem reeds vroeger doet omkomen.

Bij de opening van het lijk ontdekt men eene zwelling, eene verdikking of ontaarding van het slijmvlies der maag, of van dat gedeelte van hetzelfde, dat haren linker of regter mond bekleedt, alsmede, in andere gevallen, de bewijzen, dat een knoestgezwel is aanwezig geweest, en in kanker is overgegaan. Het bestaan dezer kwaal laat zich, tijdens het leven vermoeden, wanneer het voedsel dadelijk na den maaltijd, of later, wanneer het in den twaalfvingerigen darm zal overgaan, wordt uitgebraakt; wanneer de pijn steeds toeneemt, ten laatste geheel ondragelijk wordt, en inderdaad erger is dan bij een soortgelijk gebrek van eenig ander deel des ligchaams ooit geleden wordt, terwijl dezelve eigenaardig is, en door den lijder (bij vrouwen komt dezelve zeldzaam voor) als door eene gloeiende kool of door een knagend dier veroorzaakt, wordt beschreven. Daarenboven kenmerkt zich deze kwaal door eene eigendommelijke kleur van het aangezicht, door ingevallen wangen en het uitsteken der wangbeenderen, door hardnekkige hardlijvigheid, door de bijzondere gedaante en kleur der drekstoffen en door het braken eener koffijkleurige stof, dikwijls met bloed gemengd, welke ontlasting echter eerst dan plaats heeft, wanneer het knoest in een kreeftgezwel is veranderd.

3. In *verweeking* (*Gastromalacia*), dat is, eene zoodanige verandering van de bewerktuiging der maag, waardoor zij, bij de opening van het lijk, reeds blijkt gescheurd te zijn, of zulks bij de minst onvoorzigtige behandeling der maag plaats grijpt. Ofschoon deze ontaarding wel nu en dan in lijken van volwassenen

is waargenomen, komt dezelve echter voornamelijk in die van kinderen voor, en schijnt hare zitplaats oorspronkelijk in het slijmvlies der maag, bijzonder in dat gedeelte van hetzelfde, hetwelk den linker maagmond inwendig bekleedt, te moeten gezocht worden, terwijl de teekenen eener ontsteking der maag, welke deze ontaarding zijn vooraf gegaan, in onderscheidene gevallen, geen twijfel schijnen over te laten omtrent den oorsprong van dit gebrek. Echter zijn er ook andere gevallen voorgekomen, waarbij de zoo duidelijke toevallen van ontsteking ontbraken, en heeft dit gemis de verweking der maag door velen doen beschouwen als eene bijzondere en eigenaardige, of als eene afgeleide of eene bijkomende ziekte van dat ingewand. Wanneer men intusschen in aanmerking neemt, dat diezelfde verandering der zelfstandigheid van andere deelen, zoo wel van hunne vliezen als van hun weefsel, almede nadat de teekenen van ontsteking zijn voorafgegaan, is waargenomen, zoo als zulks met de verweking der hersenen het geval is; alsmede, dat de toevallen, welke, tijdens den loop der ziekte, die de verweking der maag voorafgaat, voorkomen, zoo niet altoos voor het bestaan eener hevige, dan toch voor dat eener slepende of van eene onzuivere ontsteking der maag, althans voor eenen geprikkelden toestand derzelve pleiten, zoo als de zwelling van de bovenbuikstreek, de teekenen eener min of meer moeilijke spijsvertering, benevens de vermagering des lijders, eene mindere of meerdere pijn in de maag, het zeldzaam of onophoudelijk braken, en de koortsachtige aandoeeningen met eenen kleinen pols; — zoo men verder let op de oorzaken, die veeltijds eenen zoodanigen toestand der maag voortbrengen, en die zonder uitzondering tot de prikkelende behooren, zoo als, bij volwassenen, het misbruik van sterke dranken, bij kin-

deren, die te voren door zog gevoed werden en eene zeer gevoelige maag hebben, het gebruik van een zwaar en betrekkelijk onverteerbaar voedsel enz.; en men ten slotte op de uitwerking der geneesmiddelen acht geeft, en het daarbij blijkt, dat alle versterkende en prikkelende middelen nadeelig zijn, en, daarentegen, eene ontstekingwerende geneeswijze de meeste dienst doet; dan schijnt men, zoo bij gevolgtrekking uit hetgeen in andere deelen geschiedt, als uit de toevallen, die de verweeking der maag kenmerken, en uit de oorzaken, welke meerendeels tot dezelve aanleiding geven, alsmede uit de geneeswijze, door welke deze kwaal met het meeste voordeel wordt te keer gegaan, in de uitspraak van de beroemdste ontleedkundigen van onzen tijd te kunnen berusten en tot den ontstekingachtigen oorsprong dezer ziekte, althans in de meeste gevallen, te mogen besluiten, als zijnde de bleeke kleur van het slijmvlies der maag, die nu en dan bij eene verweeking is waargenomen, geen stellig bewijs, dat dit vlies, zoo als sommigen gemeend hebben, niet zoude ontstoken zijn geweest, dewijl in dit, zoowel als in onderscheidene andere deelen, eene ontsteking bestaanbaar is met eene, tijdens of na dezelve, onveranderde, althans niet roode kleur van hetzelfde.

4 In *verdunning* van de vliezen der maag, welk gebrek zelden op zich zelf, maar, na eene ontsteking der maag, in verbinding met andere werktuigelijke gebreken is waargenomen; En

5. in *verbinding* der maag met andere naburige deelen, en zulks, zoo als wij reeds hebben opgemerkt, ten gevolge der ontsteking van het weivlies, dat de maag buitenzijds omgeeft, welken uitgang men, gedurende het leven, alleen uit de teekenen der voorafgaande ontsteking, uit het gemis van die eens anderen uit-

gangs en uit het braken na den maaltijd enz. vermoeden kan. — En

c. in den dood :

1. Door de *hevigheid der ontsteking*, wanneer stuipen, flauwten en andere zenuwtoevallen, die deze ziekte, indien dezelve door spoedig en sterk werkende oorzaken, zoo als door scherpe of bijtende vergiften, wordt opgewekt, dikwijls in weinige uren, doodelijk doen afloopen.

2. Door *versterf*, waarin de ontsteking der maag, hoe zeldzaam deze uitgang ook op zich zelve zij, eer overgaat dan in dien van verettering. Deszelfs teekenen bestaan, benevens de zoodanige, welke bij de beschrijving der ziekte reeds vermeld zijn, in het plotselijk ophouden der pijn, in het zinken der krachten, in een zwakken, kleinen, nauwelijks voelbaren, tuschenpoozenden pols, in een ingevallen aangezicht, in het Hippocratisch uitzigt des lijders, in koude der ledematen, in ijlen, in veelvuldig bloedbraken, enz. Zoodanige uitgang is het gevolg van eene zeer hevige ontsteking, door werktuigelijke prikkels of bijtende vergiften veroorzaakt, of van eene onzuivere ontsteking, en meer bijzonder van die, welke, gedurende den loop cener zenuw- of rotkoorts ontstaat, alsmede van zweren in, of van eene ontaarding der maag, en is, in enkele gevallen niet zóó, maar in verre de meeste toch zeer spoedig doodelijk. Gelijk de geheele maag hoogst zeldzaam door ontsteking wordt aangedaan, zelfs niet, wanneer de meest vermogende vergiften die veroorzaakt hebben, evenmin ontmoet men in lijken het versterf van het gansche ingewand, zelfs niet eens van een groot gedeelte der maag, maar bepaalt hetzelfde zich gewoonlijk bij plekken van eenen minderen omvang, die daarbij wankleurig, donkerblauw, loodverwig, of van eene zwarte kleur, broos, of somtijds reeds doorboord zijn.

En 3. op eene min of meer spoedige en onderscheidene wijze, ten gevolge der ziekten onder *b.* 1, 2 en 3 beschreven.

Uit de beschrijving van den loop, de toevallen en uitgangen der maagontsteking blijkt het, dat men in de lijken dergenen, die tijdens of na eene ontsteking der maag zijn omgekomen, behalve onderscheidene werktuigelijke gebreken en de verschijnselen van verettering, verzwering of versterf, die van ontsteking en uitzweeting der vezelstof, en, bij eene verwikkeling dezer ziekte met andere, ook hiervan de sporen en gevolgen ontmoeten zal.

De voorbeschiktheid tot de ontsteking der maag, schoon dezelve aan alle menschen gemeen is, is echter meer eigen aan zoodanige voorwerpen, wier maag meer prikkelbaar en gevoelig is voor uitwendige indrukken, alsmede aan den kinderlijken leeftijd, in welken deze ziekte dikwijls met de toevallen van wormen en van andere kwalen der buiks-ingewanden verward wordt.

Tot de opwekkende oorzaken behooren de zoodanige, welke in het algemeen eene ontsteking, en bij gevolg ook die der maag, kunnen te weeg brengen, alsmede de ontsteking van naburige deelen, zoo als der lever, der alvleeschklier, van het middelrif, van het buikvlies, van de buikspieren en van het net, van de milt en der darmen; hoewel eene oorspronkelijke ontsteking der maag ook, omgekeerd, die der zoo evengenoemde deelen kan te weeg brengen. Ook wordt deze ziekte opgewekt door eene buitengewone uitzetting der maag, veroorzaakt door eene te groote hoeveelheid, door het gebruik van moeilijk verteerbare en gistende, of van zeer heete spijzen en dranken, of van zeer koude, bij een verhit ligchaam; of van prikkelend voedsel en dranken, tot welk laatste het misbruik van geestrijke

vochten behoort; wijders door een teruggedreven huiduitslag van eenen werkdadigen of slependen aard, zoo als der kinderziekte, der mazelen, van de roodvonk, van den gierstuitslag, van het schurft, van den huidworm (*Herpes*) enz.; door de verplaatsing eener ziektestof van de oppervlakte des ligchaams naar de maag, zoo als die eener rheumatische, jichtige of roosachtige scherpte; door den prikkel van onzuiverheden, zoo als van gal, van een zeer scherp maagsap, van onzuiveren etter, welke in de keel of in de spijsbuis gevormd is en zich in de maag ontlast heeft; alsmede door de verhindering van de pogingen der natuur, om zich, door braken, van deze stoffen te ontdoen; door het afnemen of de verhindering van gewone, of tot gewoonte geworden ontlastingen, bijzonder van bloed (welke almede tot deze ziekte kunnen voorbeschikken) zoo als van den stonden- of aambeijen-vloed; door hevig opwekkende, alsmede door sommige nederdrukkende aandoeningen des gemoeds, door uitwendige beleedigingen der maag, zoo als kneuzing en wonden derzelve, eene maagbreuk, te nauwe kleederen; door elke zelfstandigheid, die, in de maag gebragt, werktuigelijk of scheikundig, eenen, door het levensvermogen derzelve gewijzigden, nadeeligen invloed op de maag uitoefenen kan, zoo als stukjes glas, spelden, naalden, beensplinters, vischgraten, een bloedzuiger, die bij toeval werden doorgeslikt, of wormen, die zich uit de darmen naar de maag verplaatst hebben; door bijtende en scherpe vergiften, uit de drie rijken der natuur, zoo als de bereidingen van het rattenkruid, van het kwik en van het koper, de zamengedrongene zuren uit het delfstoffelijk-, en, met uitzondering van weinige, ook uit het planten-rijk; de zamengedrongen loogzouten, de scherpe en scherp-verdoovende planten, de phosphor, de spaanschevliegen, het onmatig gebruik

van eenige geneesmiddelen, zoo als van het *nitr. potass.* van den *tartr. pot. stib.*, en van andere scherpe en hevig werkende braak- en purgeermiddelen; mogelijk ook door de medelijdige aandoening van hoofdwonden, waaraan sommigen het vermogen toeschrijven van eene ontsteking en verettering der maag, der lever en der overige buiks-ingewanden te kunnen veroorzaken, terwijl weder anderen dezen invloed ontkennen.

De voorzegging der maagontsteking, welke zich niet altijd even gemakkelijk van verschillende andere ziekten laat onderscheiden, en zulks te minder wanneer deze ontsteking slepende is, of, als zoodanig het slijmvlies derzelve heeft aangetast, is in het algemeen ongunstig, uit hoofde van het gevaar, waaraan de lijder is blootgesteld door eene ontsteking, die, dewijl de maag een zoo zeer gevoelig ingewand is en met zoo vele andere, en daaronder met de edelste werktuigen des menschelijken ligchaams in het naauwste verband staat, zoo ligt zenuw-toevallen en somtijds versterf veroorzaakt. Intusschen is dit gevaar min of meer groot, naar gelang van de zitplaats, van de uitgebreidheid en van de oorzaken der ziekte, van den graad harer toevallen, van de zuiverheid of onzuiverheid der ontsteking, van de gesteldheid des lijders en van het algemeenheerschend ziektekarakter. Zoo is de slepende ontsteking van het slijmvlies minder gevaarlijk dan de heete ontsteking van hetzelfde, en deze, zoo zij eenvoudig is, weder van minder belang dan eene ontsteking van het wei- of van het spiervlies der maag. Bij eene groote uitgebreidheid dezer ziekte, en wanneer de maagmonden daardoor zijn aangetast, heeft men meer te duchten, dan wanneer slechts een klein gedeelte der maag of derzelve bodem ontstoken is. Eene maagontsteking, welke door eene wonde, en nog meer, wanneer dezelve door

eenen slag of stoot, of door scherpe of bijtende vergiften, of door eene stofverplaatsing is voortgebracht, of die ten gevolge van andere ziekten, zoo als in den loop eener ontsteking van eenig naburig deel, of van eene zenuw- of rot- of van eene gastrische-koorts ontstaan, en alzoo onzuiver is, of die door eene verharding of door een knoestgezwel der maag werd opgewekt, is allezins te vreezen, alsmede wanneer de ziekte zeer spoedig verloopt en bij gevolg zeer hevig is, en alzoo den lijder door flauwten en stuipen en in enkele gevallen zelfs door versterf, eer dan door eenigen anderen uitgang dezer ziekte, doet omkomen, terwijl de reeds vermelde naziekten de noodlottige gevolgen der slepende maagontsteking zijn, en den lijder niet zelden langzaam doen sterven, of levenslang in eenen kwijnenden toestand doen verkeeren. — Niet minder ongunstig is de voorzegging dezer ziekte, wanneer het braken op geenerlei wijze kan beteugeld of verminderd worden, wanneer er eene bloedbraking ontstaat, wanneer de zwakheid des lijders zonder scheiding der ziekte groot en de pols gezonken is, wanneer de hik voortduurt en hevig, en de buik opgezet en gespannen is, wanneer eene of meer der bovenvermelde naziekten onvermijdelijk schijnen of reeds aanwezig zijn, wanneer de lijder hoogst gevoelig is enz.

De ontsteking der maag alzoo eene zeer gevaarlijke ziekte zijnde, is het van het hoogste belang dezelve, zoo mogelijk, voor te komen. Tot zoodanig oogmerk trachte men, in elk geval, hare opwekkende oorzaken op te sporen, en die, wanneer zij daarvoor vatbaar zijn, zoo spoedig zulks zijn kan, uit den weg te ruimen, of dezelve onschadelijk te maken. Indien b. v. de ontsteking van eenig nabij gelegen deel de maag met een gelijksoortig lijden bedreigt, zal eene gepaste behandeling dier ziekte, — zoo eene stofverplaatsing daar-

toe aanleiding geeft, zullen uitwendige huidprikkelers op het oorspronkelijk lijdend deel, of op de maagstreek zelve aangewend, kunnen gevorderd worden, zoo als laauwe baden, gepaard met mostaardpappen, of spaanschevliegen-pleisters, en zoodanige inwendige middelen, als elke onderscheidene ziektestof, naar haren aard vereischen zal, alsmede eene of meer bloedontlastingen, wanneer de maag reeds aanvankelijk door ontsteking is aangedaan. Bij den nadeeligen invloed van prikkelende onzuiverheden, o. a. van scherpe gal, zijn verdunnende, inwikkellende en zacht ontlastende middelen, — bij eene vermindering of bij het achterblijven der gewone of tot gewoonte geworden ontlastingen, en van heilzame of critische bloedvloeijingen, zijn algemeene, en vervolgens, of dikwijls alléén plaatselijke ontlastingen van hetzelfde aangewezen, en moet het bloed uit de deelen, waaruit de bloedvloed belet werd, of uit de nabij gelegene ontlast worden; — wanneer hevige aandoeningen en hartstogten eene ontsteking der maag dreigen te veroorzaken, moeten, naar den onderscheidenen aard en de uitwerking derzelve, en naar de verschillende gesteldheid der menschen, bloedontlastingen gedaan en met dezelve, of slechts alleen verkoelende of meer prikkelende krampstillende middelen aangewend worden. Zoo men van uitwendige beleedigen een zoo ongunstig gevolg te vreezen heeft, moet men algemeen en plaatselijk ontstekingwerend handelen. Indien vreemde zelfstandigheden, in de maag aanwezig, aldaar op eene werktuigelijke wijze eene ontsteking staan te weeg te brengen, zijn, zoo men dezelve niet ontlasten kan, vaste meel- en olieachtige spijsen aangewezen, en, bij het aanzijn eener zoodanige stoffelijke oorzaak, welke door haren prikkel de maag met ontsteking en hare bewerktuiging met vernietiging bedreigt, worden snel werkende braakmiddelen gevor-

derd, of zoo het daartoe te laat is, uit hoofde van de reeds aanvankelijke ontsteking der maag, algemeene en plaatselijke bloedontlastingen vereischt, alsmede verzachtende, inwikkellende en weekmakende middelen, en met, of in plaats derzelve, zoodanige middelen, welke deze vergiften ontleden, en alzoo onschadelijk maken kunnen. Eindelijk, wanneer het misbruik van sterk prikkelende spijzen of van zoodanige dranken of geneesmiddelen eene maagontsteking dreigt te veroorzaken, zullen inwikkellende slijm- en olieachtige, en op dezelfde wijze, onder andere omstandigheden, verschillende geneesmiddelen onmisbaar kunnen worden, om eene zoo ernstige ziekte, zoo mogelijk, te verhoeden of haar in hare wording te stuiten.

Bij het aanwezen eener maagontsteking bestaat de eerste aanwijzing in deze, zoowel als in elke andere ziekte, om, naar de zoo even vermelde voorschriften, hare stoffelijke oorzaken te ontlasten, of dezelve onschadelijk te maken. Dan aan deze kan, ter herstelling der ziekte, in de meeste gevallen, niet, of slechts ten deele voldaan worden, zóó omdat hare opwekkende oorzaken niet altoos voor verwijdering vatbaar, of omdat dezelve onbekend of onstoffelijk zijn, als, en voornamelijk, dewijl onderscheidene de ontsteking dadelijk ten gevolge hebben, of de hulp des geneesheers dikwijls zóó laat gevraagd wordt, dat de ontsteking eenmaal aanwezig zijnde, met betrekking tot hare aanleidende oorzaken, geene bijzondere behandeling meer toelaat. In zoodanige omstandigheden, hetzij de invloed dezer oorzaken al of niet verminderd is, of dezelve geheel verwijderd of onschadelijk gemaakt zijn, bestaat de tweede aanwijzing, ook wanneer de ziekte, in het laatste geval, desniettemin voortduurt, in het weren der ontsteking door eene gepaste, algemeene en plaatselijke, zoo uit- als inwendige behandeling.

Hiertoe worden, zonder dat men zich laat afschrikken door de verschijnselen eener schijnbare zwakheid, zoo als door den kleinen, ongeregelden, tusschenpoozenden en nauwelijks voelbaren pols, door de koude der onderste ledematen en zelfs van het geheele ligchaam; eene ruime, en, zoo de hevigheid en het wederkeeren der toevallen van de ziekte zulks vorderen, twee-, drie-, vier- of meermalen herhaalde aderlatingen vereischt. Ten andere worden er plaatselijke bloedontlastingen gevorderd, door middel van bloedzuigers, of, en, volgens sommigen bij voorkeur, van bloedige koppen op, of in de nabijheid der maagstreek aangewend; terwijl, zoo de opwekkende oorzaken daartoe aanleiding geven, de bloedzuigers ook aan den aars, aan de groote schaamlippen of elders kunnen geplaatst worden; en zulks, wanneer de algemeene aandoening, door het plaatselijk lijden veroorzaakt, aanmerkelijk is verminderd, en de nu waarlijk afgenomene krachten des lijders geene algemeene ontlastingen van bloed meer toelaten, maar een blijvend gevoel van hitte in de maag, het toenemen der pijn bij de minste aanraking en eene voortdurende neiging tot braken, echter ten bewijze verstreken, dat de ontsteking nog aanwezig is. Daarboven zullen algemeene bloedontlastingen, zoo kinderen door eene ontsteking der maag zijn aangetast, of wanneer het slijmvlies bij volwassenen de zitplaats der ziekte is, in het eerste geval gevaarlijk, en, in het laatste, minder geschikt zijn dan de plaatselijke, althans nimmer alleen toerèikende wezen, om de ziekte te herstellen. Met of dadelijk na de bloedontlastingen, make men laauwe stovingen op de maagstreek en op den geheelen bovenbuik, uit een afkooksel van verzachtende en verdoovende kruiden, zoo als van de *herb. conii mac.* of *hyosc.*; of uit eene oplossing van zeep in warm water en melk, of wende men pappen aan uit de bo-

vengenoemde planten vervaardigd, indien de maag derzelve drukking en warmte verdragen kan. Op deze uitwendige middelen, gepaard met algemeene en met laauwe en prikkelende voetbaden, of met andere afleidende middelen aan de onderste ledematen, en met verzachtende olieachtige klisteren, moet men schier alleen en met uitsluiting van alle andere middelen, het vertrouwen vestigen, dewijl men van inwendige middelen bijna niets te verwachten heeft, als welke, hoe weinig prikkelende en doelmatig zij ook wezen mogen, bij de uitnemende gevoeligheid der maag, in deze ziekte, telkens uitgebraakt worden, hetwelk, omdat het braken de ziekte doet toenemen, zoo veel doenlijk moet vermeden worden. Zoodra echter de maag iets kan inhouden, zijn verzachtende slijm- en olieachtige middelen, tot inwendig gebruik dienstig, zoo als een *decoct. hordei*, van den *rad. altheae* of *cornu cervi comp.*, eene *solut. gumm. arab.*, *gi tragac.* of *rad. saleb*, een *emulsum sem. pap. albi*, *amygd. dulc.* of *hordeato-amygdal.* enz., welke middelen dikwijls, maar telkens in geringe hoeveelheid en laauw moeten worden aangewend, zonder *oxym. simp.*, waarvan men slechts in klisteren mag gebruik maken, en zonder *nitr. potass.* of eenig ander zout. Echter worden eenige soorten hiervan, bijzonder het *salpeter*, door sommige schrijvers, in geringe giften, aangeraden, en zulks ten onregte, omdat, zij op die wijze aangewend, weinig ten goede vermogen, en, hoe spaarzaam gebruikt, nog de maag, zoolang deze in eenen staat van ontsteking verkeert, prikkelen, het braken bevorderen en de overige toevallen der ziekte zullen doen toenemen, terwijl, bij eene eenigzins verminderde gevoeligheid der maag, een *emuls. oleosum ex oleo amygd. aut olivar.*, met *extr. hyosc. nigri* of *aq. lauro-cerasi* kan aangewezen zijn.

Wanneer de ziekte oorspronkelijk slepend, of zoo-

danig, na eene heete ontsteking geworden is, wordt het gebruik van het *mur. protox. hydr.*, hetwelk, in eene *heete* ontsteking der maag niet minder dan de *nitr. pot.* is tegen aangewezen, en in eene *slepemde* ontsteking van dat ingewand, als een twijfelachtig middel raet beschouwd worden, volgens sommigen zelfs in zeer groote giften, en, met of zonder *opium* aangera- den, en zulks te meer, wanneer men met bloed-ontlastin- gen niets meer vordert. Zoo de toevallen eener zeer heete maagontsteking, zoo als de pijn, het braken enz. voort- duren, nadat de vaten genoegzaam ontledigd en de boven vermelde middelen doelmatig en genoegzaam zijn aangewend, is het uitwendig gebruik van prikkelende middelen, zoo als van de *sapo amm.* met *opium*, van *mostaardpappen*, zoo men eene spoedige uitwerking verlangt; of, en bovenal, van eene groote *spaansche- vliegen-pleister* op de maagstreek, en inwendig het *opium* aangewezen, echter alleen onder de voorwaarden welke, in het hoofdstuk over de ontsteking der borst- ingewanden, vermeld zijn, namelijk, dat te voren niet slechts alle ontsteking, maar ook de vrees voor derzelve terugkeering geweken zij, en de toevallen der ziekte, de pijn, de neiging tot braken enz., slechts door de verhoogde gevoeligheid der maag, welke na de ont- steking is overgebleven, aanhouden, in welk geval het *opium*, in verbinding met *olie* en bij voorkeur in klis- teren, kan en moet aangewend worden.

Eene derde aanwijzing bestaat in de gepaste behan- deling van de onderscheidene uitgangen der maagont- steking en van de ziekten, welke daarvan het gevolg zijn, zoodat men,

1. bij de *verdeeling* of *scheiding* dezer ziekte, de- zelfde voorschriften moet volgen, welke elders, bij gelijken uitgang der reeds behandelde ontstekingen, gegeven zijn.

2. Trachte de geneesheer, bij den uitgang dezer ontsteking in verettering, in welk geval de kunst, tot behoud van den lijder, slechts weinig vermag, door het vermijden van elken nadeeligen prikkel, en onder het zoo uit- als inwendig gebruik van verzachtende middelen, en van voedzame en ligt verteerbare spijsen, te zorgen, dat de ontsteking niet op nieuw opgewekt worde, de wording van den etter alzoo begunstigd, de ontlasting van denzelfven bespoedigd worde, en dat het gezwel zich naar binnen opene. Immers zullen alle pogingen der kunst vruchteloos zijn, wanneer die vloeistof in den buik zal worden uitgestort, of zich eenen weg zal hebben gebaad naar andere gewigtige werktuigen, of wanneer eene maagfistel van eenig aanbelang daarvan het gevolg zijn zal, dewijl het ligchaam aldus van deszelfs voeding beroofd wordt, en het behoud des lijders alleen bestaanbaar is met eene kleine opening der maag. Daarentegen mag men zich, met eenige, hoewel altijd geringe hoop op eene meer gunstige uitkomst vleijen, zoo de etter in de maag wordt uitgestort, of zich door den navel ontlast, in welke gevallen het voortdurend gebruik van inwikkellende en verzachtende geneesmiddelen, en dat van ligt verteerbaar voedsel, bij voorkeur, meermalen daags, en telkens in uiterst geringe hoeveelheid toegediend, in het laatste geval met heilkundigen bijstand gepaard, de herstelling van dezen uitgang der maagontsteking mogelijk maakt. Indien er, na de opening van het ettergezwel in de maag, eene verzwering van haar slijmvlies overblijft, kan men de genezing, welke het werk der natuur is, en van de zijde der kunst slechts ondersteuning vordert, beproeven door het gebruik van minerale koolstofzuurhoudende wateren, zoo als het Seltzer- of Fachinger-, of door dat van kalk-water in geringe hoeveelheid met melk, bij voorkeur met ezalinnen-melk; en moet men

trachten, zoo de krachten des lijders afnemen, dezelve door middel van voedende en versterkende klisteren, uit een *dec. cort. peruv.* of uit andere soortgelijke middelen vervaardigd, te ondersteunen of op te wekken.

3. Kunnen, bij het vermoedelijk bestaan eener *verharding*, als gevolg van eene ontsteking der maag, of als de uitwerking van eenige andere minder bekende oorzaak, dezelfde oplossende middelen aangewend worden, die, bij eenen gelijken toestand der spijsbuis, in het hoofdstuk over de keelontsteking, zijn aanbevolen; o. a. de bekende *extracta resolventia*, de *salia media et neutra*, de *mel*, de *sapo*, de *gummata ferulacea*, de *aq. lauro-cer.*, de *belladonna*, de *cicuta*, geringe giften van het *mur. prot. hydr.*, en het *iodium*. Echter zullen de minder prikkelende middelen dier klasse of eenig oplossend mineraal-water, in de meeste gevallen, met meer voordeel, althans met minder gevaar voor den lijder, worden toegediend dan de meer vermogende middelen, en dezelve, gepaard met ligt verteerbare en voedende middelen, de genezing dezer kwaal te weeg brengen, althans haren spoedigen voortgang verhinderen; terwijl zij, zoo min als de meer krachtige middelen, van geene dienst meer zijn, of liever ten nadeele des lijders werken zullen, zoo eene zoodanige verharding door dezelve in ontsteking, of wanneer dezelve in ontaarding, of het knoestgezwel in kanker zal zijn overgegaan, in welke gevallen, naar mate van de mindere of meerdere hevigheid der pijn, slechts verzachtende middelen en *opium*, in min of meer groote giften, alleen eenige verligting geven, het leven des lijders rekken en eenigzins dragelijk en deszelfs sterven gemakkelijk maken kunnen; terwijl zijn leven, zoo alles uitgebraakt wordt, of er geene spijs meer in de maag komen kan, slechts eenigen tijd, door voedende en versterkende klisteren, kommerlijk

kan verlengd worden.

4. Is de herstelling der *verweeking*, als die in eene ontaarding van het slijmvlies of van de bewerktuiging der geheele maag bestaat, van welke ontaarding het wezen en de oorzaken tot dus verre onbepaald zijn, boven het vermogen der kunst, wanneer deze ziekte volkomen ontwikkeld is, terwijl de middelen, welke daartoe, in het begin of bij eenen minderen graad dezer kwaal, kunnen dienstig zijn, nader vermeld worden zullen, wanneer over de verweeking in het algemeen, en in het bijzonder over die der maag en der overige deelen, welke voor eene zoodanige ontaarding vatbaar zijn, nader zal gehandeld worden; zijnde mede

5. de overgang van de ontsteking der maag in eene *verbinding* van deze met de nabijgelegene ingewanden, door middel van schijnvliezen, als ook hare uitgang in *versterf* ongeneesbaar.

De leefregel, gedurende den loop dezer ziekte, is de bekende ontstekingwerende, en laat zich gemakkelijk uit de beschrijving en uit de middelen, die ter herstelling der maagontsteking gevorderd worden, afleiden. Ook behoort de lijder, nadat hij de ziekte heeft doorgegaan, nog eenen geruimen tijd acht te geven op de hoeveelheid, op de hoedanigheid en op den warmtegraad der spijsen en dranken, en moet hij de zoodanige vermijden, welke ligt bezwaren, winden verwekken of prikkelen en verhitten kunnen, als welke op nieuw eene ontsteking zouden kunnen veroorzaken. Daarenboven moet men zich wachten, om de grootere gevoeligheid der maag, welke langer of korter na derzelve ontsteking overblijft, door bittere of door andere prikkelende middelen te willen verbeteren, en zulks met het oogmerk, om, door versterking der maag, hare gevoeligheid te verminderen, dewijl zoodanig doel slechts kan bereikt worden met een ligt

verteerbaar voedsel en het gebruik van verzachtende dranken, die, telkens in geringe hoeveelheid en laauw moeten gebruikt worden; terwijl, zoo de maag ook dan nog bovenmate aandoenlijk blijft, zoodanige krampstillende middelen kunnen zijn aangewezen, welke weinig of niet prikkelen, zoo als het *subnitr. bismuthi*, het *oxyd. zinci*, het *extr. hyoscyami*, de *aq. laurocer.*, en zelfs, wanneer ook deze niet toereikende zijn, het *extr. opii*.

Twée-en-twintigste Hoofdstuk.

ONTSTEKING DER DARMEN.

(*Enteritis, Colica inflammatoria.*)

De ontsteking dezer ingewanden wordt, bij den aanvang dezer ziekte, of, en vooral wanneer derzelve slijmvlies alleen door ontsteking is aangedaan, maar al te dikwijls verward met onderscheidene andere, meestal langdurige kwalen, zoo als met de pijn, die door eene ophooping van onzuiverheden of door winden in het darmkanaal veroorzaakt wordt, of met een krampachtig lijden van, of dat door den prikkel der verhinderde uitwaseming of van eenige andere scherpe stoffe op hetzelfde wordt te weeg gebragt enz.; terwijl, zoo deze ontsteking met ontlastende of prikkelende en windbrekende, of met zweetdrijvende of met oplossende middelen behandeld wordt, men geene andere, dan eene ongunstige uitkomst te verwachten heeft. Ten einde hierin eenig licht te verspreiden, merken wij vooreerst op, dat de ontsteking der darmen, naar hare zitplaats, in die der *dunne* en die der *dikke* darmen onderscheiden wordt, (*Enteritis iliaca* en *Enteritis colica*)

welk verschil echter, in elk bijzonder geval, niet altijd uit de toevallen der ziekte merkbaar is, als zijnde het, bij de uitkomst meermalen gebleken, dat daar, waar men het bestaan eener ontsteking der dunne darmen voor ontwijfelbaar hield, in het lijk die der *dikke* gevonden werd, terwijl, in andere gevallen, het tegendeel bleek plaats te hebben; ten bewijze, dat de teekenen dezer ontsteking, in dat opzigt, niet altoos zeker en onbedriegelijk zijn. — Dan daar de toevallen dezer ziekte, naar gelang het een of ander gedeelte van het darmkanaal door ontsteking is aangedaan, meestal onderscheiden worden waargenomen, en zulks een aanmerkelijk verschil maakt met betrekking tot het gevaar, en dat de geneeswijze almede daardoor eenigzins gewijzigd kan worden, zullen wij, — na ten andere vermeld te hebben, dat ook deze ziekte, zoowel als de ontsteking der maag, zuiver, onzuiver, oorspronkelijk, afgeleid of bijkomend zijn kan, alsmede dat dezelve eene plaatselijke of algemeene ontsteking kan wezen, dat is, dat een groot deel der darmen daardoor kan worden aangetast, of dezelve zich bij het een of ander deel, en somtijds bij een zeer klein gedeelte derzelve bepalen kan, en dat zij in het wei- of spier- of in het slijmvlies, of in het een en ander, of in al de vliezen tevens voorkomen kan, — eerst de toevallen opgeven eener ontsteking van het spiervlies der darmen, om vervolgens ook die van hun slijmvlies voor te dragen.

Zoo bestaan dan de toevallen eener ontsteking van het spiervlies der *dunne* darmen, hetzij het weivlies derzelve al of niet in die ziekte deele, wanneer dezelve zuiver, hevig en oorspronkelijk is, in eene dan eens stompe en drukkende, dan weder zeer sterke, brandende, snijdende of stekende, en meesttijds aanhoudende en bepaalde pijn, voornamelijk in den omtrek

des navels, of die zich van daar over den geheelen buik uitbreidt, zóó zelfs, dat, ingeval de ontsteking haren hoogsten graad bereikt heeft, geen deel der ingewanden van smart bevrijd blijft, en dat de pijn, welke aanvankelijk bij afwisseling met eenige rust plaats had, nu aanhoudend wordt, in hevigheid meer en meer toeneemt, en ook bij eene diepe inademing, bij het spreken, bij de betasting van den buik en, bij eenen hoogen graad der ziekte, vooral wanneer het buikvlies in de ontsteking deelt, bij de minste aanraking of drukking door het deksel, of door de kleedren, bij de beweging des ligchaams, die de lijder dan ook zoo veel mogelijk tracht te vermijden; en wanneer iets in de darmen wordt gebragt, schier ondragelijk is. Tevens klaagt de zieke over eene smartelijke spanning en opzetting van, en over hitte in den geheelen buik, of in dat gedeelte van denzelfven, waar het ontstoken deel der darmen gelegen is; over pijnlijke rommelingen en oprispingen, die geene verligting aanbrengen; wordende hij bovendien gekweld door hik, door misselijkheid en braken, alras of eenigen tijd na het gebruik van eenigen drank of van een geneesmiddel, hetgeen afhangt van den onderscheiden zetel der ontsteking, in een hooger of lager gedeelte der darmen, echter niet zoo terstond en in die hevigheid als zulks bij het bestaan eener ontsteking der maag plaats grijpt, en waarbij al wat in de maag en in de dunne darmen voorhanden is, en ook later eene grasgroen gekleurde gal, ja zelfs, bij eene zeer zware ontsteking dier ingewanden, drekstoffen en klisteren door den mond ontlast worden. Daarenboven is de lijder hardlijvig, zoodat, ook door de meest prikkelende klisteren niets of slechts eene geringe hoeveelheid verharde drekstoffen ontlast wordt; is de afscheiding en ontlasting eener heldere, hoogroode en brandende pis spaarzaam,

of heeft dezelve in het geheel niet plaats; is de dorst onleschbaar en de tong droog, ruw, of zeer rood, en zelden beslagen, is de lijder angstvallig, en zulks in zijne gelaatstrekken, in iedere uitdrukking en handeling bemerkbaar, zijnde hij tevens onbeschrijfelijk rusteloos, zoodat hij telkens van plaats verandert. Wanneer de ziekte eenen hoogen graad bereikt, wordt het aangezicht, dat aanvankelijk rood van kleur was, bleek en, zoowel als de onderste ledematen koud, en worden deze gewoonlijk naar het ligchaam opgetrokken, terwijl de lijder, bij het bestaan der uitwendige koude, klaagt over het gevoel eener inwendig brandende hitte, en deszelfs wezenstrekken eene bijzondere verandering en misvorming ondergaan, de oogappel vernauwd wordt, en er stille of hevige ijlhoofdigheid, flauwten, krampen en stuipen ontstaan, en zulks te meer, wanneer zeer gevoelige gestellen, zoo als vrouwen of kinderen door deze ziekte worden aangedaan, of dezelve bij minder aandoenlijke gestellen zeer hevig is; en worden alle deze toevallen dadelijk gevolgd door, en vergezeld van eene aanhoudende en zeer sterke ontsteking-koorts, waarbij de ademhaling kort, benauwd en zeer snel is, en deze verrigting schier alleen door de spieren der borst en van het middelrif geschiedt, terwijl de pols menigvuldig, gespannen, ingetrokken, klein en hard is bij den aanvang der ziekte of bij eene geringe ontsteking, maar zwak ongeregeld en tusschenpoozend is, wanneer de ziekte toeneemt of hevig is, in welk geval er eene schijnbare uitputting der krachten bestaat, van welke beide laatste, met den aard der ziekte strijdige verschijnselen, de reden, in het vorig hoofdstuk, bij de behandeling der maag-ontsteking, vermeld is.

Wanneer de ontsteking haren zetel in de *dikke* darmen heeft gevestigd, wordt, zoo deze ziekte hevig

is, benevens de bovengenoemde algemeene toevallen derzelve, indien zulks met den blinden darm of met deszelfs wormsgewijze verlengsel het geval is, de pijn ter regterzijde, in den omtrek der binnenste oppervlakte van het darmbeen gevoeld, en breidt zich dezelve van daar naar de navelstreek uit, terwijl, zoo dit gedeelte der dikke darmen door eene slepende ontsteking wordt aangetast, de ziekte steeds duister zijn moet, als zijnde de van tijd tot tijd voorkomende pijn ter lijdende plaatse, die vooral door het genot van eene groote hoeveelheid voedsel wordt opgewekt, de hardlijvigheid en het gemis der bepaalde teekenen eener moeilijke spijsvertering niet toereikend, om het bestaan der ziekte te doen herkennen, zoolang deze slepende ontsteking niet, door eenen misslag in den leefregel, in eene heete is overgegaan. — Wanneer het opklimmend gedeelte van den karteldarm door eene heete ontsteking is aangedaan, neemt de smart haren oorsprong in de regterzijde van den buik, beneden de regter nier, en breidt zich verder in de rigting van dezen darm uit. — Indien het dwarsche gedeelte van denzelve is aangetast, zijn de toevallen der ontsteking meer bemerkbaar in de bovenbuikstreek, die tevens opgezet is, en doet zich de pijn, die door de betasting toeneemt, dan eens ter regter-, dan weder ter linkerzijde gevoelen, terwijl dezelve zelden in dezelfde mate voortduurt, maar bij afwisseling dan eens met die eener ontsteking van het buikvlies overeenkomt, dan weder stomp is en met een gevoel van spanning gepaard gaat, om weder door de hevigste smart te worden vervangen, die zich dan ook dikwijls over den geheelen buik uitstrekt. Daarenboven klaagt de lijder, hetzij dit of een ander gedeelte van den karteldarm in een' staat van ontsteking verkeert, over zwaarte, spanning en pijn in de streek der lendenen, terwijl de neiging tot braken minder is

dan bij de ontsteking der dunne darmen, tenzij het dwarsche gedeelte van den karteldarm is aangedaan, als wanneer de maag, door medegevoel, in het lijden van het nabijgelegen ingewand deelt, althans zoo de karteldarm deszelfs natuurlijke plaatsing behouden heeft, waarop men zich echter, bijzonder ten opzichte van dat gedeelte der dikke darmen, niet veel verlaten kan, als behoorende deszelfs veelvuldige afwijking van de voor hetzelfde bestemde plaats mede onder de redenen, dat de ontsteking der dunne en die der dikke darmen niet zelden met elkander verward worden. — De ontsteking van het nederdalende gedeelte des karteldarms en van den endeldarm onderscheidt zich van andere door de plaats, in welke de lijder de pijn ontwaart; door den smartelijken en telkens wederkeerenden aandrang tot stoelgang, waarbij niet zoo zeer drekstoffen, als wel een taai slijm, en met hetzelfde eene mindere of meerdere hoeveelheid bloed ontlast wordt; alsmede door eene moeilijke lozing van pis, die in geringe mate en vuurrood van kleur, of droppelsgewijze ontlast, of welker ontlasting, bij eenen hoogen graad der ziekte, geheel verhinderd wordt. Eindelijk heeft de slepende ontsteking van den kartel- en van den endeldarm, schier zonder uitzondering, hare oorspronkelijke zitplaats in het slijmvlies dier deelen. Ook deze ziekte, vooral wanneer het laatstgenoemde deel der dikke darmen door dezelve is aangedaan, kenmerkt zich door den voortdurenden, lastigen en pijnlijken aandrang tot stoelgang, terwijl datgeen, wat ontlast wordt, uit die stoffen bestaat, welke ten deele tot voeding des ligchaams, ten deele tot ontlasting bestemd zijn, indien het opklimmend en dwarsche gedeelte van den karteldarm is aangedaan; en de laatstvermelde stof met het voortbrengsel eener ziekelijke afscheiding wordt uitgewor-

pen bij eene ontsteking van het nederdalende gedeelte van den kartel- en van den endeldarm.

Wanneer de bovenvermelde toevallen, en daaronder de meest kenschetsende teekenen der ziekte, namelijk de aanmerkelijke, somtijds trommelzuchtige zwelling van den buik, de pijn en het toenemen derzelve tot eene groote hevigheid bij de betasting van denzelven, alsmede de aanhoudende ontsteking-koorts, hetzij dezelve zich duidelijk laat waarnemen, of door de hevige smart en door den krampachtigen toestand der bloedvaten, ten gevolge der aandoening van het zenuwstelsel, onderdrukt wordt, aanwezig zijn, zal het niet moeilijk wezen, om het bestaan eener zoo heete ontsteking, bijzonder der dunne darmen, te herkennen, en die van andere ziekten des onderbuiks te onderscheiden. Maar bezwaarlijk wordt het, en is het niet te min van het hoogste belang, om ook zoodanig eene ziekte der darmen op te merken, wanneer een of meer der meest gewigtige, ja bijna al de toevallen derzelve ontbreken, of in een' zoo geringen graad aanwezig zijn, dat alleen een naauwlettend en ervaren geneesheer die waarnemen kan, terwijl dezelve, in een tegenovergesteld geval, niet herkend zal worden, voordat de lijder, op eene voor den minder geoefenden arts en voor den omstander, onverwachte wijze, sterft, dikwijls met de teekenen van versterf der darmen, zoo als meermalen plaats heeft, vooral bij eene oorspronkelijke of afgeleide ontsteking van het slijmvlies dier deelen (*Enteritis villosa*), welke ziekte nog daarenboven veeltijds een *slepend* verloop heeft. In de slepende ontsteking toch van het zoo even vermelde vlies der dunne darmen, ook wanneer dezelve zuiver is, en door niet zeer belangrijke oorzaken wordt opgewekt, of zoo zij, bij gelijke aanleiding als tot eene gewigtige ontsteking, in weinig aandoenlijke buiks-ingewanden ontstaat, zijn de pijn en

het brandend gevoel in de darmen of niet aanwezig, of van zoo weinig belang, dat dezelve aan geen gevaar doen denken; is er geene of weinig koorts en worden noch maag, noch buikspieren, noch middelrif, door medegevoel krampachtig aangedaan, zoodat het braken zelfs ontbreekt, en is in het algemeen in de verrigtingen geene stoornis te bemerken, welke voor het aanzijn eener zoo belangrijke afwijking van den gezonden toestand pleit. Slechts zal men het bestaan dezer ziekte kunnen vermoeden, en vervolgens de zekerheid derzelve ontleenen uit de naauwkeurige beschouwing harer opwekkende oorzaken, uit die der gesteldheid van den lijder, uit den algemeenheerschenden ziekte-toestand, en uit eenige toevallen der ziekte, onder welke meer bijzonder in aanmerking komen eene mindere of meerdere spanning, hardheid en gevoeligheid van den buik bij de betasting, bij eene diepe inademing en bij eene buitengewone beweging des lichaams; eene moeilijke spijsvertering, hardlijvigheid of buikloop, maar door welken de lijder niet verligt, en de ziekte niet verminderd wordt; alsmede een kleine, schijnbaar zwakke en eenigzins ongeregelde pols en eene buitengewone verandering en misvorming der wezenstrekken.

Meer duidelijk zijn de toevallen eener *heete* ontsteking van het slijmvlies dier darmen, als zijnde, in dit geval, de buik gespannen, gezwollen, heeter dan de overige deelen des lijders, en in het algemeen, gevoelig, althans, bij eene sterke drukking op het onderlijf, ofschoon de pijn onderscheiden is van en minder dan die, welke door eene ontsteking van het buikvlies veroorzaakt wordt. Tevens ontstaat er doorloop, waardoor, onderscheidene malen dagelijks, eene zeer stinkende, waterachtige, donker gekleurde, min of meer bloederige, somtijds wit-dikwijls geel-geverwde stof en

ook niet zelden de genotene spijsen en dranken onverteerd ontlast worden, terwijl de toevallen dezer ziekte toenemen en de ontsteking van het slijmvlies der darmen in die van het buikvlies overgaat, wanneer deze doorloop plotselijk van zelf ophoudt of door de kunst te vroeg bedwongen wordt. — Ook zijn het braken en de hik geene zeldzame verschijnselen in deze ziekte, en is de ontlasting der pis soms bezwaarlijk, en de huid veelal droog, terwijl, zoo er al nu en dan een ruim zweet ontstaat, dit slechts als symptomatisch moet beschouwd worden en weder spoedig ophoudt. Daarenboven is de tong, ofschoon bij den aanvang der ziekte tamelijk vochtig, in derzelve verder verloop, en bij eene meer hevige ontsteking, droog, ruw en hoog rood, althans aan hare punt en randen, terwijl het karakter der koorts, ofschoon zij in het vervolg ligtelijk in eene zenuwkoorts ontaardt, aanvankelijk ontstekingsachtig is, met eenen menigvuldigen, weeken en vollen pols.

Niet minder veelvuldig is de *onzuivere* ontsteking der darmen, en die van hun slijmvlies, of, volgens sommigen, van hunne slijmklieren (*Enteritis folliculosa*), welke laatste ziekte eenige schrijvers van de ontsteking van het slijmvlies derzelve hebben willen onderscheiden, terwijl andere het daarvoor houden, dat, bij het bestaan dezer ontsteking, beide deelen daardoor tevens aangedaan worden. Zoo deze ziekte, gelijk velen van meening zijn, als eene oorspronkelijke ontsteking voorkomt, hetgeen echter door anderen weersproken wordt, zoodat de koorts en het lijden des zenuwstelsels het gevolg zouden zijn der ontsteking van de PEYERSCHE en BRUNNERSCHE kliertjes, kenmerkt zij zich door nauwelijks bemerkbare, of door die toevallen, welke straks zullen vermeld worden, en ontstaan zouden, zonder dat er eenige andere ziekte

en slechts eenige voorboden derzelve , gedurende een' korter' of langer' tijd zijn vooraf gegaan , terwijl deze voorboden , in andere gevallen , geheel ontbreken , en de lijder alsdan gewoonlijk minder sterk zoude worden aangetast. Inmiddels wordt deze ontsteking der darmklieren , waarin ook dikwijls die van het darmscheil deelen , en waardoor somtijds de milt almede ziekelijk wordt aangedaan , veeltijds , en meer dan de *Enteritis villosa* , als eene *bijkomende* en *onzuivere* ontsteking waargenomen , dat is , als eene ontsteking dier deelen , welke in den den loop van andere , zoo heete als slepende ziekten , voorkomt. Deze ziekten zijn de gastrische- , de zenuw- en rotkoorts , of eene koorts uit de beide laatstgenoemde te zamengesteld , hetzij dezelve al of niet besmettelijk is ; de zinkingkoorts , de heete uitslag- en onderscheidene uitterende ziekten , alsmede de door- en persloop. — Wanneer gastrische ziekten niet met de vereischte ontlastende middelen , met de behoorlijke voorzigtigheid , en met het noodige geduld , of , ten onregte , met opwekkende geneesmiddelen behandeld worden , zal de geprikkelde toestand der buiks-ingewanden , welke in onderscheidene derzelve , en , onder andere , in eene zuivere galkoorts steeds aanwezig is , hooger worden opgevoerd en niet zelden eene , veeltijds slepende ontsteking der darmklieren veroorzaken , of dezelve daarmee verbonden worden , gelijk almede , blijkens de opening van een zeer groot aantal lijken , in de overige bovengenoemde heete ziekten , en meer bijzonder in den loop der zenuw- , rot- en der uit beide zamengestelde koortsen , zoodanige onzuivere en slepende ontsteking voorkomt , en een zeer groot aantal dergenen , die aan zenuwkoorts sterven , als slagtoffers omkomen eener zoodanige , meesttijds miskende ontsteking der darmklieren (*Enteritis symptomatica* , *Dothienenteritis* , *Typhus*

abdominalis), ofschoon het, dewijl zoo menigéén door zenuwkoorts gestorven is, zonder dat men, in deszelfs lijk, eenig spoor van ontsteking gevonden heeft, even verkeerd zijn zoude, om het wezen dier ziekten *onvoorwaardelijk* in ontsteking te zoeken, en de geneeswijze daarnaar in te rigten, als het roekeloos wezen zoude, om het gelijktijdig bestaan dezer beide ziektevormen als onmogelijk te beschouwen, omdat dezelve in aard met elkander strijdig zijn. Zoodanige ontsteking der darmklieren, hetzij dezelve oorspronkelijk of symptomatisch is, wordt ook wel in andere deelen van het darmkanaal opgemerkt, maar komt echter, in verre de meeste gevallen, en schier zonder uitzondering, wanneer dezelve eene bijkomende ziekte is, in de klieren van den kronkel- en blindendarm voor, en tast een kleiner of grooter deel van dezen aan, terwijl dezelve zich niet alléén bij het slijmvlies bepaalt, maar ook tot de andere vliezen van den darm doordringt, en nimmer door verettering of uitzweeting gescheiden wordt, maar zweren veroorzaakt, die de darmen doorboren of al spoedig in versterf doen overgaan, en, schier in elk geval, den dood des lijders te weeg brengen.

De toevallen, waarop men, ter herkenning der *Ileitis* in het algemeen, en der symptomatische in het bijzonder, het meeste vertrouwen kan, bestaan, behalve in die, welke, in het laatste geval, van de oorspronkelijke ziekte afhankelijk, en dikwijls van zoo veel belang zijn, dat die der bijkomende kwaal daarbij over het hoofd gezien worden, in eene eerst geringe, daarna ras toenemende, trommelzuchtige opzetting van den buik, welke door het ontlasten van winden niet vermindert; in eenen veelvuldigen en dunnen stoelgang, die den lijder niet verligt, maar zijnen toestand veeleer verergert; in eene eigenaardige

gesteldheid der gelaatstrekken van den lijder, als of deszelfs aangezicht langer en smaller geworden ware; in de schier bestendige ligging des lijders op den rug, met vermindering van elke beweging; in eene steeds drooge, dikwijls met eene of twee witte strepen, somtijds hoog roode en tevens vochtige, of drooge, en, wanneer dezelve al door drinken bevochtigd wordt, telkens weder uitgedroogde tong; in eene dorre en drooge huid met eene grootere hitte van den buik; in eenen zeer menigvuldigen en, bij koortsverhef, hetwelk echter, in de symptomatische ontsteking van den aard der oorspronkelijke ziekte afhangt, gespannen en min of meer harden, en bij het dalen der koorts, meer weeken en zelfs zwakken pols; en eindelijk in één teeken, dat van het grootste belang is, en slechts aan het zorgvuldig onderzoek van den buik kan ontleend worden, namelijk, in de pijn, welke, in de meeste gevallen, niet van groot belang is, althans niet vergeleken kan worden met die smart, welke in eene ontsteking van het wei- of spiervlies der dunne darmen gevoeld wordt. Immers veroorzaakt eene, zelfs vrij sterke betasting van den bovenbuik en der navelstreek in de *Ileitis* geene pijn, maar, bij eene meer dan matige drukking van den buik, tusschen den navel en de kam van het heupbeen ter regterzijde, ontwaart men het bestaan en den zetel dezer ontsteking uit de smart, welke daardoor en daar ter plaatse wordt te weeg gebragt, en die, zoo de lijder bewusteloos is, uit de krampachtige beweging der spieren van het aangezicht en uit een pijnlijk lagchen en stenen, dat daardoor veroorzaakt wordt, kennelijk is, welke verschijnselen echter dan alleen kunnen waargenomen worden, wanneer de buik niet te sterk gezwollen is. Voorts wordt deze pijn ook opgewekt door eene zachtere betasting van den buik, of door onderscheidene bewegingen des ligchaams, alsmede

door hoesten, lagchen of niezen, of door eene poging tot het lozen der pis of der drekstoffen, wanneer de meer oppervlakkig geplaatste darmen door deze of door eene andere, hetzij slepende of onzuivere ontsteking zijn aangetast, en is het braken, het zoo onmisbaar en in het ooglopend onderscheidings-teeken eener eenigzins belangrijke ontsteking der darmen, in deze ziekte, zeldzaam, en dan alleen aanwezig, wanneer de ontsteking van den kronkeldarm zich op de andere deelen van het darmkanaal heeft voortgeplant; zijnde eindelijk, in onderscheidene gevallen van verborgene ontstekingen der darmen, de pijn niet aanhoudend, of is dezelve slechts zeer gering, of zelfs in het geheel niet aanwezig, wanneer, bij gemis van een zoo belangrijk toeval, de ziekte bezwaarlijk kan herkend worden.

De uitgangen dezer ziekte zijn, even als die van elke andere,

a. *In de gezondheid:*

Zulks geschiedt 1. door *verdeeling*, onder dezelfde omstandigheden, welke bij de maag-ontsteking vermeld zijn, zoodat de ziekte, bij haar ontstaan, onderdrukt wordt, of hare toevallen, zoo als o. a. de pijn, vooral bij de betasting, het braken en de koude der ledematen verminderen, en de pols weeker, voller en trager wordt, terwijl de buiks- en andere ontlastingen hersteld worden. Op deze wijze heeft schier altijd de genezing plaats van de slepende ontsteking der darmen en van derzelve slijmvlies, alsmede van die der darmklieren, als welke nimmer plotselijk geschiedt door critische ontlastingen, maar langzaam, zoodat de toevallen der ziekte allengs afnemen, de lijder zich beter gevoelt en zijne krachten van lieverlede toenemen. Of,

2. in het verder verloop der ontsteking, door *scheiding*, en zulks door middel van critische ontlastingen langs de huid of piswegen of langs beide tevens, dat

is, door een algemeen en verliggend zweet en door de ontlasting van pis, welke zeer troebel en dik is en een etterachtig bezinksel maakt; alsmede door eenen critischen bloedvloed uit den aars of uit de teeldeelen, of door een' etter- of galachtigen doorloop, waarbij, in enkele gevallen, eene stolbare wei, die, tijdens de ontsteking, door den binnensten rok der darmen werd afgescheiden, ontlast wordt, welk vlies, daar het soms de gedaante der darmen behoudt, meermalen voor derzelve slijmvlies is aangezien (*Enteritis pseudomembranacea*).

b. In andere ziekten :

1. In *verettering*, welke uitgang van de ontsteking der darmen in het algemeen zeldzaam, en alsdan nog eer te verwachten is na eene ontsteking der dikke, dan na die der dunne darmen, als hebbende die der laatstgenoemde eene meerdere neiging tot den overgang in *versterf*. Men herkent denzelven uit het voortduren van de toevallen der ziekte, nadat de tijd, gedurende welken dezelve moest verdeeld of gescheiden zijn, reeds verstreken is; uit het verminderen, maar niet geheel ophouden der te voren plaats gehad hebbende, min of meer ernstige ontsteking, zoodat de stoelgang nog altijd moeilijk blijft of geheel ontbreekt, de lijder nog nu en dan braakt, de pijn en koorts slechts afgenomen zijn, en de laatstgenoemde het karakter eener uitterende koorts verraadt, alsmede uit de van elders bekende teekenen van verettering, zoo als uit koude rillingen en flauwten, waardoor de lijder, in het verder verloop der ontsteking, wordt aangedaan. Het ettergezwel eenmaal gevormd zijnde, stort zich, bij deszelfs opening, de etter, even als zulks bij zoodanigen uitgang eener maag-ontsteking in de maag geschiedt, in dit geval, in de darmbuis uit, en ontlast zich, dikwijls in groote hoeveelheid, schier onvermengd, en meestal spoedig daarna, met de drek-

stoffen door den stoelgang, waarna eene, wel langzame, maar echter volkomene herstelling mogelijk blijft; of er ontstaan zweren in de darmen, die eene uittering des ligchaams ten gevolge hebben (*Phthisis intestinalis*) wordende de uittering des ligchaams ook te weeg gebragt, wanneer de etter, eenen geruimen tijd, in eenen tegennatuurlijken zak blijft opgesloten. In andere gevallen worden grootere bloedvaten door den etter doorknaagd, en uit den aars aanzienlijke ontlastingen van bloed, onder telkens herhaalde flauwten veroorzaakt, die, daar dezelve gewoonlijk, na korte tusschenpoozingen, terug keeren, den lijder spoedig doen omkomen. In andere ontlast zich de etter in de holigheid van den buik, met een doodelijk gevolg, welke verscheuring van het gezwel gewoonlijk te voren door eene zeer hevige pijn in eenig deel, en die zich van daar over den geheelen buik uitbreidt, wordt aangekondigd; of de etter baant zich eenen weg naar en in de nabijgelegene ingewanden, zoo als in de lever, de maag enz., nadat de darmen met die deelen door schijnvliezen zijn vereenigd geworden, hetgeen, zoo zulks plaats heeft met eenig deel van het darmkanaal, hetwelk nabij de oppervlakte des ligchaams geplaatst is, dat is, zoo het gezwel te voren met het buikvlies en dit met de buikspieren en de algemeene bekleedse-len is aaneengegroeid, deze ontlasting kan doen plaats hebben door den navel, of op de eene of andere plaats van den buik een gezwel doen ontstaan, uit hetwelk zich, nadat hetzelve is doorgebroken, eene aanmerkelijke hoeveelheid etter ontlast, en alzoo eene darmfistel veroorzaakt wordt. — Eindelijk, wanneer een zoodanig gezwel zich in de nabijheid van den endeldarm opent, kan zulks aanleiding geven tot eene aarsfistel, terwijl het niet aan voorbeelden mangelt, dat, bij voorwerpen van het vrouwelijk geslacht, de etter zich

in de scheede, en bij die van het mannelijk geslacht in de pisblaas ontlast heeft, waartoe te voren eene vereeniging der zoo evengenoemde deelen, bij vrouwen met den kartel-, bij mannen met den endeldarm gevorderd wordt, en dat de wanden van beide doorboord zijn; in welk geval winden, verdunde drekstoffen en etter, bij gene, in de scheede, en, bij deze, in de blaas, en met de pis door de pisbuis, en wederkeerig de pis door den endeldarm, ontlast worden.

2. In *heete buikwaterzucht*, wanneer de ontsteking van het wei- of die van het wei- en spiervlies der darmen, door uitzweeting, onvolkomen gescheiden wordt, en, op dezelfde wijze als zulks in die van het buikvlies geschiedt, naar den onderscheiden graad der ziekte, een weiachtig vocht, dikwijls in eene aanmerkelijke hoeveelheid, in de buik-holte wordt uitgestort, hetwelk dun en helder is, of naar eenen dunnen etter gelijkt, of bezwangerd is met vezelstof, die zich door hare zwaarte van de wei afscheidt, en op en tusschen de darmen wordt afgezet, of in de holte van het bekken verzakt.

In plaats dezer vloeistof, is ook de uitzweeting eener stolbare lijmpa, in den loop eener ontsteking der darmen, geen zeldzaam verschijnsel, en moet daaraan de wording van schijnvliezen worden toegeschreven, die de darmen onderling en met andere naburige deelen, tegennatuurlijk, vereenigen; eene kwaal, die, uit hoofde van de overeenkomst harer verschijnselen, zich moeilijk laat onderscheiden van menig ander gebrek der buiks-ingewanden. Echter mag men het bestaan eener zoodanige werktuigelijke verandering in de plaatsing der onderscheidene deelen van het darmkanaal, en in deszelfs verbinding met andere, vermoeden, wanneer, na eene voorafgaande ontsteking van hetzelfde, de buik opgezet blijft, en deze zwelling, met de veranderde rigting des ligchaams, van plaats verandert; wanneer

de lijder dikwijls over eene eigenaardige pijn in de darmen klaagt, die door het genot van moeilijk verteerbaar en winderig voedsel wordt opgewekt of toeneemt; wanneer de stoelgang onregelmatig, en dan eens doorloop aanwezig, dan weder de ontlasting traag is, zoodat de drekstoffen hard en droog zijn; wanneer het voedsel van tijd tot tijd, eenige uren na den maaltijd, uitgebraakt en de buik meermalen onverwachts en ongelijkmatig opgezet wordt, terwijl deze kwaal, welke in de aanéengroeijing van de uitwendige oppervlakte der darmen, over eene mindere of meerdere uitgebreidheid bestaat, in het vervolg, of door de natuur eenigzins schijnt verbeterd te worden, of door den lijder van lieverlede gemakkelijker verdragen wordt.

3. In *verharding* en *verdikking*, veelal ten gevolge van eene slepende ontsteking van het slijmvlies der darmen, waarbij, nadat de ziekte lang geduurd of den lijder meermalen aangetast heeft, de vliezen van het een of ander, of van meer dan één deel dezer ingewanden, (veeltijds der dikke darmen en meer bijzonder van den kartel- of van den endeldarm) over eene kleinere of grootere uitgestrektheid, gezwollen, verdikt, verhard, in eene kraakbeenige of horenachtige zelfstandigheid veranderd worden, en de opening der darmen daardoor min of meer vernauwd, zelfs wel geheel gesloten wordt. Wanneer zich dit gebrek, bij het onderzoek van den buik niet laat ontdekken, hetgeen, zoo deszelfs zitplaats niet in den endeldarm is, slechts mogelijk is bij zeer vermagerde voorwerpen (bij welke men alsdan vrij duidelijk een hard, bepaald en ongelijkvormig gezwel ontdekken kan), zal de herkenning van het bestaan dezes gebreks allezins moeilijk wезen, en alleen kunnen vermoed worden, wanneer de lijder, nadat eene ontsteking der darmen is voorafgegaan, ter plaatse, waar hij de meeste pijn geleden

heeft, over een gevoel van zwaarte of van eene drukkende smart klaagt, en zulks te meer, wanneer hij te veel of windverwekkend voedsel genoten heeft, in welk geval hij almede door opzetting van en pijn in den buik, en zelfs door eene ware trommelzucht, en door het opstooten van winden gekweld wordt, terwijl de ontlasting der drekstoffen steeds traag is. Wijders voegen zich, wanneer deze kwaal verslimmert, vroeger of later na den maaltijd, bij het zoo even vermelde, hevige benaauwdheid en eene krampachtige aandoening der darmen, welke toevallen, zoo de verharding en vernauwing in de dunne darmen bestaat, niet verminderen voordat de reeds aanmerkelijk en min of meer veranderde spijzen, (en zulks hangt van de onderscheidene zitplaats der ziekte af) benevens de luchtvormige vloeistoffen, die zich uit dezelve ontwikkeld en de darmen, boven het vernauwde gedeelte, in de gedaante van een of meer zakken uitgezet hebben, door den mond zijn ontlast; hebbende zulks almede, in enkele gevallen, met de drekstoffen plaats, bij eene steeds toenemende vernauwing der darmen. Deze uitgang der darmontsteking, welke mogelijk ook door andere en minder bekende oorzaken kan worden te weeg gebracht, zal, zoo lang de opening der darmen niet geheel gesloten en de zitplaats der ziekte niet te nabij den regter-maagmond is, alsmede, wanneer de lijder zich voorzigtig gedraagt, eenen geruimen tijd zonder groot nadeel kunnen gedragen worden, maar wordt eindelijk, onder min gunstige omstandigheden, en somtijds spoedig, doodelijk, en zulks uit hoofde van de verhindering der verrigting, of door de ontaarding der lijdende deelen, ten gevolge eener vernieuwde en slepende ontsteking van het verharde deel, of van deszelfs omtrek, in welk geval hevige smarten, hik, braken, opzetting van den buik, stuipen en koorts het

bestaan eener kwaadaardige en zelfs kankerachtige verzwering aanwijzen; of, bij eenen minderen graad der ziekte, de verschijnselen van trommel- of waterzucht, of van uittering, het naderend einde van des lijders leven aankondigen. De verdikking en verharding, en bij gevolg de vernauwing van den karteldarm, in de nabijheid van den endeldarm, zal men somtijds, en die van het laatstgenoemde ingewand alléén, gewoonlijk met minder moeite, kunnen ontdekken, door een plaatselijk onderzoek en uit de gedaante der drekstoffen.

En 4. In *verweeking* en *verscheuring* der darmen, waarop al wat te dien opzichte, in het vorig hoofdstuk, gezegd werd, van toepassing is, terwijl de *doorboring* ook het gevolg kan zijn der verzwering van het slijmvlies dezer ingewanden, als breidende deze zweeren zich niet slechts naar alle zijden, maar ook in de diepte uit, zoodat de dood, zoo deze niet reeds vroeger het gevolg der ziekte zelve is, plotselijk wordt te weeg gebracht door de doorboring van al de darmvliezen en de uitstorting der stof, welke in de darmen bevat is, in de holte van den buik.

De tijdelijke, ofschoon veelal moeilijk herstelbare verlamming der onderste, en, naar mijne ondervinding, ook der bovenste ledematen, die door onderscheidene schrijvers aan den invloed der ontsteking van de darmen wordt toegeschreven, schijnt meer op rekening der pijn te moeten gesteld worden, welke door de ontsteking veroorzaakt wordt, als zijnde de verlamming niet slechts het gevolg dezer ziekte, maar ook van de *colica rheumatica* en vooral van de *colica saturnina*. En

c. In den dood:

1. Wanneer, zoowel als in de maagontsteking, door de hevigheid der ziekte, gewigtige verrigtingen ver-

hinderd, of flauwten, stuipen of beroerte door dezelve veroorzaakt worden.

2. Door *versterf*, als het gevolg eener ontsteking, welke den hoogsten trap bereikt heeft, of die door eene beklemming of inéenschuiving der darmen veroorzaakt werd, of in zwakke en kwaadsappige voorwerpen, onder ongunstige omstandigheden, is opgewekt, of die onzuiver is, dat is, in den loop van onderscheidene heete en slepende ziekten voorkomt. — De wezenlijke teekenen van versterf zijn: het plotselijk ophouden der onuitstaanbare pijn en der overige toevallen der ziekte, zonder eenig verschijnsel van verdeeling of scheiding der ontsteking; eene steeds toenemende zwelling van den buik, een aanhoudende en sterke hik, een menigvuldige, kleine, uiterst zwakke, nauwelijks voelbare en tusschenpoozende pols, het Hippocratisch uitzigt des lijders, dofheid of ijlen, verstandsverwarring, somtijds ook opgeruimdheid en helderheid van geest, zonder eenig vermoeden bij denzelfden van een dreigend gevaar; koude neus, tong en ledematen, die tevens met een koud en kleverig zweet overdekt zijn; braken van gal, slijm, of van drekstoffen, onwillekeurige ontlasting van dunne, vuile, vreesselijk stinkende, bloedige stoffen, die onverwachts plaats grijpen na eene onverwinnelijke hardlijvigheid; de grootste benaauwdheden en zich telkens herhalende flauwten, welke toevallen binnen de 24 of 48 uren door den dood gevolgd worden. Wanneer eene ontsteking der darmen door eene beklemde breuk veroorzaakt is, wordt somwijlen, zoo slechts een klein gedeelte van den darm in koudvuur is overgegaan, het verstorven gedeelte des darms afgescheiden, en door het overig gedeelte van denzelfden, nadat het met den rand van den buikring is te zamen gegroeid, een tegennatuurlijke aars gevormd; terwijl, bij eene inéenschuiving der darmen,

welke zoo wel de oorzaak eener ontsteking derzelve kan zijn, als ten gevolge der kramp, die daardoor verwekt wordt, ontstaan kan, in enkele gevallen, het geheele ingeschovene en verstorvene deel, somtijds tot eene aanzienlijke lengte, afgescheiden en ontlast wordt, en zulks niet slechts met behoud van het leven, maar zelfs met herstelling der gezondheid. En

3. door de *naziekten* onder *b* opgegeven.

Uit hetgeen, zoo bij de beschrijving van de ontsteking der darmen, en der ziekten, die daarvan het gevolg wezen kunnen, als bij de reeds behandelde ontstekingen vermeld is, laat zich ligt opmaken, welke afwijkingen van den gezonden toestand in de lijken dergenen moeten voorkomen, die in de onderscheidene tijdperken dezer ziekte gestorven zijn. Diensvolgens zullen wij, hier ter plaatse, ten einde alle onnoodige herhalingen te vermijden, daarvan geen gewag maken, maar ons slechts de aanmerking veroorloven, dat, gelijk donker- en loodkleurige vlekken, welke men, in rotkoortsen, in de darmen ontmoet, minder aan eene voorafgaande ontsteking derzelve, ofschoon zulks echter het geval zijn kan, dan aan eene lijdende ophooping van bloed, dat in de laatste oogenblikken des levens is ontstaan, worden toegeschreven, men zoo ook, nadat eene slepende ziekte, b. v. waterzucht, het gevolg eener ontsteking der darmen geweest is, wanneer de verschijnselen der oorspronkelijke ziekte, niet slechts, zoo als niet zelden het geval is, geheel hebben opgehouden, maar zelfs bij eenen doodelijken uitgang der naziekte, daarvan zelfs geene sporen meer in het lijk gevonden worden, in zoodanig geval, ten onregte besluiten zoude, dat eene ontsteking der darmen niet te voren zoude plaats gehad en tot de waterzucht aanleiding kunnen gegeven hebben.

De voorbeschiktheid tot eene ontsteking der darmen is, gelijk tot elke andere ziekte van dien aard, aan alle menschen gemeen. Echter is dezelve meer eigen aan zoodanige voorwerpen, wier darmen hoogst gevoelig en prikkelbaar zijn; die door ontsteking derzelve, door buikpijnen, door boord, door door- of persloop een- en andermaal werden aangetast, of door werkdadige ophooping van bloed in den buik, en door het achterblijven van de kraamzuivering of van eenen aambeijenvloed, geleden hebben of nog lijden.

De opwekkende oorzaken dezer ziekte komen, in velen opzigten, met die der ontsteking in het algemeen, en meer bijzonder met die der maagontsteking overeen. Voornamelijk behooren daartoe uitwendige beledigingen, bekleemde breuken, ondoelmatige en onvoorzigtige pogingen om die te herstellen, het breuksnijden, eene ruwe behandeling bij deze kunstbewerking, eene moeilijke en kunstmatige verlossing, het misbruik van te heete, te koude, of van verhittende spijsen en dranken, ophooping van eene groote hoeveelheid of van eene scherpe gal en van andere onzuiverheden, de prikkel van vruchtpitten, van wormen of van galsteen op de darmen, de scherpe vergiften en purgeermiddelen, het misbruik van deze en van andere verhittende geneesmiddelen, voornamelijk in ziekten, die met koorts verzeld zijn, en bij den aanleg des menschen tot ontsteking, of in eenige andere pijnlijke ziekte van den onderbuik, of van zoodanige middelen, waardoor, in door- of persloop, de ontlastingen, zoo als meermalen geschiedt, ontijdig en dadelijk gestuit worden, zonder te letten op derzelve stoffelijke oorzaken; de voortplanting, of de overgang eener ontsteking van andere naburige of meer verwijderde deelen naar de darmen, werktuigelijke gebreken en ontaarding, of inéenschuiving van de darmen, de

scherpe prikkel van weivocht, van min of meer zuiveren etter of van drekstoffen, die in de holte des buiks zijn uitgestort; de verplaatsing eener zinkingachtige, rheumatische, jichtige, of van eenige andere scherpe stof van uit eenig ander deel, of van de huid naar de darmen enz.

De naaste oorzaak der meest kennelijke toevallen van de ontsteking der darmen, zoo als van het braken en het gemis aan ontlastingen, schijnt minder in eene geheele sluiting van de darmbuis, ten gevolge der zwellings, die elke ontsteking, voor zoo verre het ontstoken deel daarvoor vatbaar is, vergezelt, te moeten gezocht of daaruit afgeleid, maar veeleer toegeschreven te moeten worden aan eene krampachtige toesnoering en verhinderde verrigting des ontstoken deels, welke door den hevig geprikkelden toestand van hetzelfde voortgebracht, en aan het geheele darmkanaal medegedeeld wordt. Dewijl nu, in zoodanig geval, de ontlasting van hetgeen in de darmen voorhanden is, niet naar onderen geschieden kan, geeft zulks aanleiding tot eene omgekeerde wormsgewijze beweging derzelve, waardoor, ten bewijze eener niet volkomene sluiting der darmen, al, wat in dezelve voorhanden is, en zelfs nu en dan drek- en zoodanige vloeistoffen, door den mond ontlast worden, die door middel van een klisteer in het ligchaam gebragt zijn. Deze krampachtige aandoening blijft, zoowel als hare gevolgen, en zelfs het drekbraken soms nog over, nadat de ontsteking reeds eenen geruimen tijd heeft opgehouden, hetgeen de practische geneesheer wel dient in het oog te houden, opdat hij, tot groot nadeel voor zijnen lijder, de overblijfselen der ziekte niet met de ziekte zelve verwarre.

Ten opzichte der *voorzegging*, is de ontsteking der darmen, hetzij dezelve heet, slepend, bijkomend, of

onzuiver zij, altijd eene gewigtige, en veeltijds eene gevaarlijke ziekte. Echter is zij min of meer gevaarlijk naar het verschil harer opwekkende oorzaken, als zijnde het gevaar grooter, wanneer deze ziekte wordt te weeg gebracht door werktuigelijke of scheikundige vergiften, door eene beklemde breuk, door eene inéenschuiving of door werktuigelijke gebreken dier ingewanden, door eene stofverplaatsing naar of eene dadelijke beleediging derzelve met een aanmerkelijk verlies van zelfstandigheid enz., dan wanneer zij, o. a. haren oorsprong verschuldigd is aan eene verhindering der uitwaseming, aan ophooping van verharde drekstoffen in de darmen, aan onderdrukking van den stonden- of van den aambeijen-vloed. Ook moet de voorzegging onderscheiden zijn naar mate van de hevigheid der ontsteking, als welke, in geval dezelve in eenen hoogen graad aanwezig is, in den zeer korten tijd van weinige dagen, of somtijds reeds in vier-en-twintig uren, door het geweld der ziekte of door haren overgang in versterf, den dood kan veroorzaken, of dezelve, bij eenen langeren duur, in eene bijna even gevaarlijke verettering kan doen overgaan, of, zoo zij oorspronkelijk slepend of zoodanig geworden is, den grondslag leggen kan tot onderscheidene andere, meesttijds langdurige gebreken, waaruit vroeger of later weder andere kwalen voortvloeijen, welke eveneens doodelijk worden kunnen. Wijders komt hierbij ook de zitplaats der ontsteking in aanmerking, zoodat de ziekte gevaarlijker is, indien de dunne, dan wanneer de dikke darmen door dezelve worden aangedaan, en is er, in het laatste geval, meer te duchten van eene ontsteking des blindendarms en van deszelfs wormsgewijze verlengsel, dan van die des endeldarms, welke van alle de minst gevaarlijke is; terwijl, zoo de heete ontsteking van het spier- en slijmvlies dikwijls

eenen spoedigen dood veroorzaakt, de slepende ontsteking van beide daarentegen tot werktuigelijke en niet zelden onherstelbare gebreken aanleiding geeft. Ook moet de zuiver- of onzuiverheid der ontsteking van invloed zijn op de voorspelling, als welke laatste, zoo de ziekte al tijdig genoeg herkend wordt, altijd gevaarlijker is, en de behandeling der oorspronkelijke ziekte verhindert, of althans vertraagt, en ligt eene verzwering of het versterf der lijdende deelen veroorzaakt, hetgeen ook het geval zijn kan met eene oorspronkelijk zuivere ontsteking, wanneer de ontstekingskoorts, alvorens de plaatselijke ziekte gescheiden is, door de gesteldheid des lijders of door andere toevallige omstandigheden, in eene zenuw- of rotkoorts is overgegaan. Daarenboven is de afgeleide, ofschoon zuivere ontsteking der darmen gevaarlijker dan de oorspronkelijke, dewijl tijdens den loop van deze, en door hare geneeswijze, de krachten des lijders reeds aanmerkelijk moeten geleden hebben, maar de bijkomende ontsteking ook de oorspronkelijke ziekte uitbreidt en alzoo haar gevaar vergroot. Verder hangt ook het gevaar der ziekte af van den ouderdom, van de gesteldheid en van den bijzonderen toestand des lijders, waardoor kinderen, (bij welke de herkenning der ziekte daarenboven altijd aan veel bezwaar onderhevig is) alsmede teedere, gevoelige, zwakke en kwaadsappige menschen, zwangere en kraamvrouwen, in grooter gevaar verkeeren, terwijl het, ten opzichte der geneeswijze, niet onverschillig zijn kan, of de ziekte veronachtzaamd, kwalijk, of niet met den vereischten nadruk behandeld is, waartoe het al ligt aan den moed ontbreekt, bij overigens gepaste pogingen tot de herstelling eener ontsteking, welke, in geval dezelve hevig is, zich kenmerkt door onderscheidene teekenen eener groote, ofschoon altijd schijnbare zwakheid. Eindelijk kan de voorzegging dezer

ziekte min of meer gunstig zijn naar gelang van het getal en van de hevigheid harer toevallen, zoodat o. a. het braken eener grasgroene gal, de benaauwdheid en rusteloosheid des lijders, eene zeer moeilijke ademhaling, een voortdurende hik, de spanning en opzetting van den buik, vooral in het verder verloop der ziekte; eene hardnekkige hardlijvigheid, de menigvuldigheid, kleinheid en ongeregeldheid van den pols en ijskoude ledematen als gevaarlijke toevallen moeten beschouwd worden, en zulks te meer, wanneer alle middelen tot herstel der ziekte te vergeefs zijn aangewend. Eene zeer hevige pijn, die zich ras over den geheelen buik uitbreidt, en, bij de minste aanraking van denzelven, schier onverdragelijk wordt, is wel altijd bedenkelijk, maar zij kan ook zeer sterk zijn bij eenen minderen graad der ontsteking van het wei- en spiervlies der darmen, uit hoofde van hunne groote gevoeligheid. Overigens is het beter dat de pijn alsmede de andere toevallen der ziekte aan den graad der ontsteking beantwoorden, en dat de toevallen derzelve niet met elkander in weërspraak zijn, terwijl het plotselijk verminderen en ophouden der pijn, zonder dat de overige verschijnselen tevens eenen gunstigen uitgang beloven, als een zeer ongunstig teeken moet aangemerkt worden, en men zelfs eene langzame vermindering derzelve niet altoos vertrouwen mag, zoo daarbij andere gunstige teekenen ontbreken, dewijl zulks het begin zijn kan van versterf, dat zich eerst bij een klein gedeelte der darmen bepaalt, zich vervolgens verder uitbreidt, en eindelijk doodelijk wordt. — Zoo echter de pijn langzaam vermindert, en zulks ook het geval is met het braken; zoo de pis in grootere hoeveelheid wordt afgescheiden en ontlast, en de warmtegraad der huid toeneemt, zoo er eerst winden en vervolgens drekstoffen ontlast worden, met

vermindering van de toevallen der ziekte, zoo zelfs, dat het braken nu geheel ophoudt, mag men eene goede uitkomst der ziekte voorspellen, ofschoon dezelve ook dan nog altijd voor instorting vatbaar blijft.

Bij de behandeling van de darm-ontsteking, moet men aan dezelfde aanwijzingen voldoen, welke te voren, bij de ontsteking der maag en van andere deelen zijn voorgescheven. Diensvolgens bestaat de eerste aanwijzing in het verwijderen of het onschadelijk maken der opwekkende oorzaken, voor zoo ver dezelve daarvoor vatbaar of nog aanwezig zijn en tot het voortduren der ontsteking medewerken. De uitwendige beledigingen en de bekleemde breuken moeten naar de voorschriften der heilkunde behandeld, de onzuiverheden, de scherpe gal of de wormen moeten ontlast, de bloedvloeijingen, in zoo ver dezelve mogten afgenomen of geheel verhinderd zijn, moeten vermeerderd of hersteld worden; eene prikkelende stof, van elders naar de darmen overgebracht, behoort naar derzelve oorspronkelijke zitplaats teruggevoerd of derwaarts gelokt te worden; de werktuigelijke en bijtende vergiften moeten ontlast, ingewikkeld, of de laatstgenoemde, door middelen, waarmede zij in verbinding kunnen treden, werkeloos en onschadelijk gemaakt worden enz. Wanneer aan deze eerste aanwijzing is voldaan, maar zulks de ontwikkeling of den voortgang der ziekte niet heeft kunnen verhinderen, zoo dat zij reeds aanmerkelijke vorderingen heeft gemaakt, of zoo men van den bijkomenden prikkel der middelen, ter voldoening aan de eerste aanwijzing gevorderd (zoo als, bij eene ophooping van onzuiverheden in de eerste wegen, van de purgeermiddelen) te vreezen heeft, dat de geprikkelde of ontstoken toestand der darmen daardoor zoude verergerd worden, alsmede wanneer de oorzaken der ontsteking onbekend, of zoo dezelve vol-

strekt niet, of niet dadelijk voor verwijdering vatbaar zijn, of eindelijk, wanneer de ontsteking, reeds van haren aanvang af, zóó hevig was, dat men op de eerste aanwijzing, althans voor het oogenblik, geen acht meer geven kan, moet, in zoodanige en soortgelijke gevallen, aan de tweede aanwijzing voldaan worden, welke in het te keer gaan der ontsteking, dat is, in het aanwenden der ontstekingwerende geneeswijze, in den min of meer ruimen zin des woords, gelegen is. Deze behandeling moet echter onderscheiden zijn naar het meer haastig verloop en de verschillende zitplaats der ziekte, en vereischt, dat, in deze ziekte, wanneer dezelve zuiver en heet is, en het spiervlies der darmen alléén, of, benevens hetzelve, derzelve weivlies daardoor is aangetast (*Enteritis muscularis* en *Enteritis peritonaeo-muscularis*) even als zulks bij de ontsteking van het wei- en spiervlies der maag is voorgeschreven, hoe klein, zwak, ingetrokken en nauwelijks voelbaar de pols ook zij, en hoe groot de zwakheid ook schijne, eerst eene min of meer groote, aan den graad der ontsteking geëvenredigde, maar in het algemeen zeer ruime aderlating gedaan, en dat deze, zoo de hevigheid en de hardnekkigheid der ontsteking en de gesteldheid des lijders zulks vorderen, één- en ander- en meermalen herhaald worde, terwijl men zich daaromtrent niet rigten moet naar het getal der aderlatingen, die gedaan zijn, of naar de hoeveelheid en hoedanigheid van het bloed, hetwelk ontlast is (of-schoon in de spekhuid op het bloed almede eene veilige aanwijzing bestaat tot het herhalen der aderlating) maar naar de krachten des lijders, en de, reeds onder het vloeijen des bloeds, aanvankelijke en daarna blijvende verligting der toevallen, zoo als der pijn, van het braken enz.; naar den meer vrijen omloop des bloeds, den meer zeldzamen, den meer krachtigen en

ruimen pols enz. — Het grootste geweld der ontsteking, door dit middel, beteugeld zijnde, zijn, zoo de algemeene aandoening reeds aanmerkelijk is afgenomen en de krachten des lijders verminderd zijn, de algemeene bloedontlastingen niet meer aangewezen, maar moeten na dezelve, of, reeds bij den aanvang der ziekte, wanneer de ontsteking oorspronkelijk slepend is, of het slijmvlies der darmen door dezelve is aangestast (in welk geval de algemeene ontlastingen van bloed minder, althans niet zoo dikwijls en in die mate, als in het onderhavige geval gevorderd worden en zelden alleen toereikend zijn, om de ziekte geheel tot scheiding te brengen), plaatselijke bloedontlastingen, door middel van bloedzuigers of van bloedige koppen, en niet zelden meermalen, gene, naar gelang van de lijdende plaats en van de oorzaak der ziekte, op den buik of aan den aars, aangewend worden; alsmede algemeene baden, en dezelfde stovingen, pappen en afleidende middelen, welke bij de behandeling der maagontsteking werden aangeprezen. Verzachtende klisteren, wanneer dezelve klein zijn, zijn in de ontsteking der dunne darmen, althans in haar verder verloop, dikwijls heilzaam; in die der dikke darmen worden dezelve minder, en in de ontsteking van den endeldarm het allerminst verdragen, hetgeen ook meesttijds het geval is met de inwrijving van verzachtende zalven of oliën, dewijl de gevoeligheid van den buik het gebruik van zoodanige middelen zeldzaam veroorlooft. Inwendig zijn dezelfde inwikkende en verzachtende geneesmiddelen, die, en naar de wijze, waarop dezelve, in het vorig hoofdstuk, bij de behandeling van de ontsteking der maag zijn voorgeschreven, alsmede met vermijding der zoodanigen, welke in die ziekte als schadelijk werden voorgedragen, zoo als *zouten*, *purgeermiddelen*, het *heulsap* en deszelfs bereidingen, welk laatste middel echter, voor

zwakke, gevoelige en prikkelbare lijdens, en voor de zoodanigen, die door eene *colica rheumatica* zijn aangedaan, indien, in het een en ander geval, de vereischte ontlastingen van bloed te voren en in eene genoegzame hoeveelheid geschied zijn, onmisbaar is, als wordende, door hetzelfde, de stoelgang, die in zoodanig geval door de krampachtige aandoening der darmen verhinderd wordt, bevorderd en de scheiding der ziekte mogelijk. Met hetzelfde doel, kunnen, onder dezelfde omstandigheden, benevens het uitwendig gebruik van prikkelende en afleidende, van roodmakende en blaartrekkende middelen, andere krampstillende geneesmiddelen worden aangewend, zoo als zeer geringe giften van de *ipecacuanha*, het *extr. hyosc. nigri*, het *aq. lauro-cerasi*, enz.; terwijl, ter bevordering van den stoelgang, zoo dezelve door de krampstillende middelen niet wordt te weeg gebragt, het *mur. protox. hydrarg.* met *opium*, (waardoor ook de scheiding dezer ziekte langs andere wegen kan geholpen worden) de *oleum ricini* of de *sulph. magn.* van dienst zijn kunnen.

Ter genezing der *heete* ontsteking van het slijmvlies der darmen worden algemeene bloedontlastingen gevorderd, wanneer de graad der ontsteking en de gesteldheid des lijdens zulks medebrengen, of plaatselijke, die, zoo als reeds te voren gezegd is, in deze ziekte, schier onmisbaar zijn, en veeltijds meer dan éénmaal moeten gedaan worden. — Daarenboven moet de geprikkelde toestand der darmen door het aanwenden van verzachtende en inwikkellende middelen worden verminderd, en vindt men ook de zachte bereidingen van het *kwikzilver*, in deze ziekte aanbevolen, benevens het uitwendig gebruik van baden, weekmakende omslagen en klisteren, alsmede van spaanschevliegen-pleisters, in het verder verloop der ziekte, in welk geval de doorloop, welke, bij den aanvang der

ontsteking onschadelijk is, dan eerst door het in- en uitwendig aanwenden van *opium*, met of zonder *ipe-cacuanha*, mag tegengegaan worden; terwijl, bij het voortduren dier ontlasting, nadat de ontsteking geheel heeft opgehouden, en zulks ten gevolge van den ver-slapten staat van het slijmvlies der darmen, en de ziekelijke afscheiding van slijm, die daardoor wordt te weeg gebracht, het gebruik van zamentrekkende middelen, met of zonder *opium*, kan aangewezen zijn.

De *slepente* ontsteking van het slijmvlies der dar-men maakt, zoo deze ziekte tijdig herkend wordt (het-geen echter zeldzaam plaats heeft, als wordende de-zelve veeltijds met andere kwalen der werktuigen van de spijsvertering verward, of door den lijder zelve in den wind geslagen) in haar eerste tijdperk, het aan-wenden van bloedontlastingen, door middel van bloed-zuigers noodzakelijk, alsmede dat van laauwe baden, waarin weekmakende middelen gekookt zijn; terwijl, tot inwendig gebruik, verzachtende en inwikkellende geneesmiddelen zijn aangewezen, met krampstillende middelen en voornamelijk met *opium*, of met het *pulv. opii comp.* verbonden, en in het verder verloop der ziekte met zamentrekkende middelen, wanneer een hardnekkige doorloop, die de krachten des lijders ge-heel uitput, deze ziekte vergezelt of op dezelve volgt; terwijl, in een tegen over gesteld geval, bij gebrek aan stoelgang, hetgeen echter zeldzaam plaats heeft, de verzachtende buikzuiverende middelen, zoo als de *manna* of de *oleum ricini*, dienen aangewend te worden.

De *enteritis pseudomembranacea* bestaat in de uit-zweeting van vezelstof, ten gevolge eener slepende en min of meer zuivere ontsteking van het slijmvlies der darmen, niet anders dan zulks op de tong, in de keel en in andere deelen van de darmbuis, en in de werktui-gen voor de ademhaling bestemd, plaats heeft, o. a. in

die ziekte, welke de Fransche geneeskundigen onder den naam van *Muguet* beschreven hebben, en in de vliezige keelontsteking, met welke ziekten de darm-ontsteking, waarover wij hier handelen, eenige overeenkomst schijnt te hebben, ja zelfs, in onderscheidene gevallen, in aard dezelfde ziekte schijnt te wezen. Diensvolgens moet deze ontsteking, in haar eerste tijdperk, ook met plaatselijke bloedontlastingen, met verzachtende geneesmiddelen, in- en uitwendig, met omslagen, uit afkooksels van inwikkkelende middelen, met laauwe baden en verzachtende klisteren behandeld worden, terwijl een voorzigtig gebruik van het *mur. protox. hydrarg.* almede nuttig wezen kan.

Over de behandeling der symptomatische ontsteking der darmklieren is elders met weinige woorden het noodige gezegd; omtrent die der oorspronkelijke ziekte zijn de gevoelens der geneesheeren, welke dezelve waargenomen en beschreven hebben, zoo zeer van elkander onderscheiden; dat men te regt beweren mag, dat de gepaste geneeswijze dezer ziekte hen zoo min bekend is als derzelve wezen. — Immers wanneer door den een' algemeene ontlastingen van bloed, in het eerste tijdperk der ontsteking, worden aangeprezen, wordt daarentegen dit middel door een' ander verworpen, die weder op zijne beurt van meening is, dat eene plaatselijke bloedontlasting de voorkeur verdient. Op dezelfde wijze is het met elke andere behandeling dezer ziekte gesteld, als wordende het aanwenden van *braakmiddelen* en van *kwikbereidingen*, in kleinere en grootere giften; het gebruik van *midden- en onzijdige zouten*, dat van de *digit. purp.*, van de *delfstoffelijke zuren* en het *chlorium*, van de *camphora* en *moschus*, van den *rad. valer. silv.*, van de *olea aetherea*, van den *cort. peruv.*, van het *opium*, alsmede het uitwendig gebruik van *zuurdeegen*, *spaanschevliegen-pleis-*

ters en baden, door dezen geprezen en door genen ge-
laakt, zoodat wij ons, bij de behandeling dezer ziek-
te, welker verloop steeds traag is, en die nimmer op
éénmaal gescheiden wordt, zoo min op de eene, als
op de andere geneeswijze verlaten mogen, als waarbij
veelal gewigtige middelen, zonder genoegzamen grond,
worden aangeprezen. Dewijl het alzoo uit dit een en
ander genoegzaam blijkbaar is, dat deze ziekte der darm-
klieren veeleer symptomatisch dan oorspronkelijk is,
behoort men zich, bij de behandeling derzelve, in de
meeste gevallen, bij eene afwachtende geneeswijze te
bepalen, of bij het aanwenden van minder werk-
dadige middelen, waardoor de scheiding eener ziekte,
welke haren geregelden loop heeft en volbrengt, kan
bevorderd worden. Deze middelen zijn, voor het mee-
rendeel bij de behandeling der *Enteritis folliculosa*
symptomatica vermeld geworden, en bestaan hoofdza-
kelijk in het doen van plaatselijke, en, in enkele ge-
vallen, van algemeene bloedontlastingen, en zulks
door middel van bloedzuigers, of van bloedige koppen,
wanneer men, benevens eene ontlasting van bloed, eene
sterke afleiding van edele en diep gelegene deelen wil
te weeg brengen; in het aanwenden van laauwe baden,
alsmede van zuurdeegen, van mostaardpappen of van
spaanschevliegen-pleisters, en het toedienen van braak-
middelen in geringe giften, ter verbetering van de
hoedanigheid en der hoeveelheid van de ontlastingen;
en van het *mur. protox. hydr.*, in kleine hoeveelheid;
in het gebruik van het *acid. muriat.* of van de *chlo-*
rium, en eindelijk van min of meer zenuwopwekkende
en zenuwversterkende middelen, wanneer, in het ver-
der verloop dezer ziekte, de buitengewone opwek-
king, welke in het eerste tijdperk derzelve aanwezig
was, heeft plaats gemaakt voor eenen tegenovergestel-
den toestand, in welk geval ligt prikkelende middelen

kunnen beproefd worden, en men, uit het voor- of na-deel, dat dezelve doen zullen, zal leeren besluiten, in hoe ver dezelve bij voorduring kunnen aangewend, dan wel, of dezelve door andere, meer vermogende middelen mogen vervangen, of eindelijk, althans vooreerst, nog ter zijde moeten gesteld worden.

De *onzuivere* ontsteking der darmen eene zoodanige ziekte zijnde, welke in den loop van andere ziekten voorkomt, en die, zoo als reeds van elders gebleken is, uit eene heete of slepende ziekte van eenen anderen aard en eene plaatselijke ontsteking is te zamengesteld, zóó echter, dat de toevallen der laatst- door die der eerstgenoemde ziekte worden voorafgegaan, en bij gevolg, dat in dezelve niet, gelijk zulks in eene *zuivere* ontsteking het geval is, de ontsteking tot de koorts, maar deze tot gene aanleiding geeft, vordert eenige wijziging in de geneeswijze der darm-ontsteking. Indien toch elke andere ziekte, zoo lang dezelve eenvoudig is, naar haren verschillenden aard moet behandeld worden, zoo als de zenuwkoorts met opwekkende, de rotkoorts met bederfwerende middelen enz., moet echter, bij eene verbinding van deze en onderscheidene andere ziekten met eene heete of slepende ontsteking der darmen, de voor die ziekten gepaste behandeling, *tijdelijk* plaats maken voor eene ontstekingwerende geneeswijze, welke, ofschoon niet uit den aard der oorspronkelijke ziekte, in dit geval echter, bij toeval is aangewezen, althans in zoo ver daarbij nimmer het wezen der voorafgaande ziekte uit het oog verloren, en van de ontstekingwerende middelen geen verder gebruik gemaakt worde, dan tot de veréenvoudiging der oorspronkelijke ziekte, en tot het voorkomen van erger gevolgen, noodig is. Indien b. v. de ontsteking-koorts, van eene plaatselijke ontsteking afhankelijk, in eene zenuw- of rotkoorts is overgegaan, mogen deze ziekten door de behandeling, welke

aan dezelve toekomt, niet te keer gegaan worden, alvorens er geene de minste sporen der oorspronkelijke plaatselijke ontsteking meer overgebleven zijn, maar wordt er, in zoodanig geval, eene afwachtende geneeswijze vereischt, bestaande in het voortgezet in- en uitwendig gebruik van verdunnende en verzachtende middelen, ja zelfs van plaatselijke bloedontlastingen, zoo lang deze verwikkeling der afgeleide ziekte niet geheel is uit den weg geruimd. Op dezelfde wijze moeten, in de zenuwkoorts, waarbij, tijdens haren loop, eene ontsteking der buiks-ingewanden voorkomt, alle opwekkende geneesmiddelen, welke buitendien, in deze ziekte, mogelijk maar al te dikwijls misbruikt worden, ter zijde gezet, en deze dadelijk verwisseld worden met die inwikkelende en verzachtende middelen, welke, bij de behandeling der zuivere en heete ontsteking van de darmen zijn aanbevolen; benevens soortgelijke klisteren en omslagen of pappen, alsmede, in sommige gevallen, prikkelende inwrijvingen, o. a. met eene zalf uit den *tart, pot. stib.* en het *ung simpl.*, of *sinapismi*, of *vesicantia*, ten einde eene krachtdadige afleiding van de inwendig lijdende deelen te weeg te brengen, of de stoffelijke oorzaak der ziekte te ontlasten. Daarenboven zijn ook, in deze zamengestelde ziekte, niet zelden bloedzuigers aangewezen, of bloedige koppen op de lijdende plaats, die somtijds een- en andermaal moeten herhaald worden; en kunnen er zelfs, in zeer enkele gevallen van dien aard, algemeene bloedontlastingen gevorderd worden, ofschoon men, bij het gebruik van plaatselijke, maar voornamelijk van algemeene bloedontlastingen, behalve op den aard der oorspronkelijke ziekte, ook nauwkeurig moet letten op den graad der ontsteking, op de krachten en de gesteldheid des lijders, en op het algemeenheerschend ziektekarakter; terwijl de ontsteking alzoo

weggenomen en de ziekte tot hare vroegere eenvoudigheid teruggebragt zijnde, op nieuw de aanwijzing bestaat om de oorspronkelijke ziekte naar haar eigen karakter te behandelen. Het zoo even gezegde almede van oepassing zijnde op de darm-ontsteking, welke in den loop eener rotkoorts voorkomt, behoort men echter, bij deze verwikkeling, nog voorzigtiger te zijn dan in de vorige, met het gebruik van bloedontlastingen, en kunnen ook deze ontlastingen in de gastrische- en zinkingachtige ontsteking van het darmkanaal aangewezen zijn, in welke gevallen er, ten opzichte van het laatstvermelde middel, eene mindere behoedzaamheid gevorderd wordt dan in gene, als waardoor, gepaard met het gebruik van inwikkende en verdunnende middelen, nadat de ontsteking zal verwijderd zijn, in de gastrische, de weg gebaad wordt tot de aanwending der buikzuiverende, en, in de zinkingachtige, onder gelijke omstandigheden, tot die der zweetdrijvende methode.

Ten opzichte der behandeling van de onderscheidene uitgangen der darm-ontsteking en der ziekten en gebreken, die daaruit voortvloeijen, is, met betrekking tot dien in *verettering*, en der middelen, welke tot de herstelling der gevolgen van dezelve, kunnen beproefd worden, al datgeen van toepassing, wat daaromtrent, in het vorig hoofdstuk, van de maagontsteking gezegd is. Desniettemin zal men, ook wanneer de meest doelmatige middelen worden aangewend, en men zich, met vermijding van al wat prikkelen en verhitte, of de spijsverterings-werktuigen bezwaren kan, bij het gebruik van verzachtende geneesmiddelen en van soortgelijken drank bepaalt, zeldzaam in de genezing van dezelve gelukkig slagen, althans niet, wanneer de etter, in de buikholte, of in eenig ander naburig werktuig is uitgestort; terwijl men, in enkele gevallen, wanneer het gezwel zich in de darmen geopend

heeft, en de etter, door den stoelgang of den navel, of zoo dezelve, na eene aanéengroeiing van het verzworen gedeelte der darmen met het buikvlies, en van dat met de buikspieren en de algemeene beklæedselen, naar buiten ontlast wordt, zich nog eenigzins met eene betere uitkomst vleijen mag; althans zijn mij van elk geval ééne waarneming voorgekomen, waarbij, in het een, de etter in eene zeer aanmerkelijke hoeveelheid door den navel, en, in het ander, met den etter, drekstoffen en wormen uit eene fistuleuse opening van den buik ontlast werden, waarna beide lijdens niet slechts behouden bleven, maar zelfs geheel genezen werden.

Eindelijk zal de herstelling der ettergezwollen en der fistels in het algemeen, en die van den endeldarm in het bijzonder, zoo de hand des heilkundigen die bereiken kan, zelfs wanneer derzelve wanden met die der scheede of blaas vereenigd, en wederkeerig doorboord zijn, kunnen beproefd worden, en men daarin, mogelijk alleen met uitzondering van het laatste geval, niet zelden gelukkig slagen.

De herstelling eener waarschijnlijke vernaauwing der darmen, ten gevolge der verdikking en verharding hunner wanden, welke meestijds na eene slepende en herhaalde ontsteking van het slijmvlies dier ingewanden, en, zoo het schijnt, ook door den invloed van andere, minder bekende oorzaken, ontstaat, kan, hoewel men de genezing van zoodanig gebrek nauwelijks kan verwachten, met al die middelen beproefd worden, welke, onder gelijke omstandigheden, in het vorige hoofdstuk en elders zijn aanbevolen, terwijl zoodanige ziekelijke gesteldheid van den endeldarm eene heilkundige behandeling vereischt.

Wanneer de ontsteking der darmen, door eene uitstorting der wei in de buik-holte, staat gescheiden te worden, is, na eene ontstekingwerende behandeling,

het *mur. prot. hydr.* het meest gepaste middel, om zoodanige ongunstige uitkomst dier ziekte te verhoe-den. Zoo dezelve echter inderdaad plaats gegrepen heeft, zijn, benevens het zoo evengenoemde middel, andere, meestal verkoelende, en somtijds, wanneer de oorspronkelijk heete buikwaterzucht slepende geworden is, meer prikkelende pisdrijvende geneesmiddelen aangewezen; en wordt, zoo deze werkeloos zijn en blijven, of de uitstorting op eens en in eene groote hoeveelheid geschied is, de buiksteek onvermijdelijk, welk een en ander, bij de behandeling der waterzucht, meer uitvoerig zal ontwikkeld worden.

De middelen ter genezing van de verlamming der ledematen in het algemeen, en van die, welke na eene ontsteking der darmen is ontstaan, zullen, in het vervolg, in het hoofdstuk aan de behandeling dezer ziekte bijzonder toegewijd, worden opgegeven. Intusschen hebben die middelen, welke ter herstelling der krachten van het geheele ligchaam, en meer bijzonder van het darmkanaal, uit- en, in het verder verloop dezer ziekte, ook inwendig worden aangewend, ook op de verbetering der verlamming gewoonlijk den meesten invloed.

De uitgang dezer ziekte in eene onderlinge aanéengroeiing der darmen, of van dezelve met de overige buiks-ingewanden, is ongeneeslijk, die in versterf doodelijk, terwijl al datgeen, wat in het vorig hoofdstuk over de verweeking der maag is gezegd, ook op die der darmen van toepassing is. — De verzwering van het slijmvlies der darmen, wordt, ook zelfs wanneer dezelve dieper en tot in het spiervlies is doorgedrongen, meermalen door eene gepaste behandeling der *enteritis folliculosa* voorgekomen en zelfs genezen. Ook zoude de herstelling des lijders nog mogelijk zijn, wanneer het spier- en weivlies der darmen almede in de ver-

zwering gedeeld hebben, en er eene doorboring van het ingewand geschied is, in welk geval er groote giften van het *opium*, alsmede eene schier volkomene onthouding van spijs en drank worden aanbevolen, ten einde, door het matigen der pijn, welke het gevolg is der ontsteking, en door de werkeloosheid der darmen, eene nitzweeting van vezelstof te doen plaats hebben, en alzoo de sluiting der wonde te weeg te brengen, en aan dezelve de meest mogelijke vastheid te verzekeren. De leefregel, waarbij zorgvuldig al moet vermeden worden wat den omloop des bloeds verhaasten en de darmen prikkelen, en bij gevolg de ontsteking derzelve vermeederen kan, of, wanneer men haar overwonnen heeft, op nieuw zoude kunnen opwekken, behoort ingerigt te worden naar de voorschriften, aan de ontstekingwerende leefwijze in het algemeen ontleend, en komt diensvolgens, in vele opzigten, overëen met dien, welke, bij de maag-ontsteking werd aanbevolen. — Ofschoon de lijder, gedurende de ontsteking van het spier-, zonder of met die van het weivlies der darmen, geene begeerte naar spijsen heeft, zoo is zulks echter niet altijd het geval, wanneer hij, door eene slepende ontsteking dier deelen of door die van het slijmvlies der darmen is aangetast, terwijl het, bij eene aanvankelijke herstelling der eerst- en gedurende de laatstgenoemde ziekte, voor hem van het hoogste belang is, zich te onthouden van elke prikkelende, windverwekkende en moeilijk verteerbare spijs, en van het genot van ieder middel, dat eenige geestrijke, specerijige of zamentrekkende eigenschap bezit; terwijl daarentegen het gebruik van zoodanig voedsel, meermalen daags, maar telkens en in het algemeen in geringe hoeveelheid, is aangewezen, dat de krachten herstellen kan, zonder het slijmvlies der darmen te prikkelen, zoo als van rijst, sago, arrowroot,

vleeschnat van hoenders enz. — Dat overigens de lijder elke oorzaak, welke de ontsteking op nieuw zoude kunnen opwekken, moet trachten te vermijden, o. a. den invloed van koud, ruw en ongestadig weder; en voor eene behoorlijke bedekking zijns ligchaams zorgen moet, zal nauwelijks opgemerkt behoeven te worden.

Drie-en-twintigste Hoofdstuk.

ONTSTEKING DER ALVLEESCHKLIER.

(*Pancreatetis.*)

Eene ziekelijke gesteldheid der alvleeschklier wordt zeldzaam waargenomen. In vele opzigten aan de speekselklieren gelijk, heeft zij ook dit met dezelve gemeen, dat (en zulks is niet zoo geheel bijzonder) de alvleeschklier volkomen welgesteld bevonden wordt, bij het bestaan van onderscheidene gebreken en ontaardingën van één of meer der omliggende ingewanden. — Desniettemin blijft de alvleeschklier niet altijd van ziekten verschoond, alzoo men, in lijken, ettergezwellen, verhardingen, steenen in, en de teekenen van versterf aan deze klier ontmoet heeft, welke, schoon dezelve ten deele aan andere minder bekende oorzaken kunnen toegeschreven, ook ten andere, en niet geheel zonder grond, op rekening moeten gesteld worden eener voorgaande ontsteking, en die het bewijs opleveren, dat, zoo eene, althans heete ontsteking der alvleeschklier onder de zeldzame en minst bekende ziekten behoort,

dezelve echter nu en dan plaats grijpt. — De redenen, waarom deze ziekte zoo weinig bekend is, en niet zoo dikwijls voorkomt of opgemerkt wordt, zijn te zoeken in de plaatsing der alvleeschklier, in hare mindere uitgebreidheid en geringere gevoeligheid, in hare nabijheid van en verbinding met zoo vele andere gewigtige deelen, zoo als met de maag, de lever, den twaalfvingerigendarm en met het darmscheil, waardoor deze ontsteking bijna nimmer als eene eenvoudige, dikwijls als eene bijkomende of afgeleide ziekte wordt waargenomen, of liever schier alleen in vereeniging met of ten gevolge der ontsteking van de zoo even genoemde werktuigen voorkomt, of, zoo dezelve oorspronkelijk was, zulks dikwijls eerst opgemerkt wordt, nadat de bovenvermelde ingewanden daarin betrokken zijn. Daarenboven moet het weinige, dat wij van deze ziekte weten, gezocht worden in onze geringe kennis van de verrigting der alvleeschklier in den gezonden, en bij gevolg ook in die der afwijkingen daarvan in den ziekelijken toestand, en in den veeltijds slependen loop dezer ontsteking, welke, in vergelijking met de heete, dikwerf voorkomt, en waarschijnlijk van het maaksel des lijdenden deels moet worden afgeleid.

De toevallen, die eene ontsteking der alvleeschklier kenmerken, zijn: eene bepaalde, naar de mindere of meerdere hevigheid der ontsteking, min of meer scherpe, veeltijds echter stompe pijn, welke de lijder in de diepte, tusschen het hartekuiltje en den navel, even beneden de plaats der maag, ontwaart, welke pijn zich ter regterzijde en naar de ruggegraat uitbreidt, en, zoo de ontsteking van eenig belang is, bij eene diepe betasting vermeerdert, welke vermeerdering van pijn almede plaats heeft, wanneer de lijder zich vooroverbuigt, (in welk geval de maag als het ware voorwaarts gedrukt wordt) alsmede bij hoesten

en niezen, en na het gebruik van voedsel. Daarboven ondervindt de lijder, dat het hem moeilijk valt, om eenigen tijd op den rug te liggen, en dat het schier onmogelijk is, dit op de linkerzijde te doen, terwijl hij de meeste verligting ontwaart bij de plaatsing zijns ligchaams op de regter zijde, en dat de toevallen der ziekte min of meer toenemen, wanneer hij zich omwendt of ijlings oprigt. Wijders is de lijder rusteloos, en klaagt over het gevoel eener onaangename warmte en benaauwdheid in de maagstreek, zijn de mond en keel zeer droog en is de dorst groot, of heeft, integendeel, de afscheiding van een taai, kleverig, schuimig, smakeloos, of zout en scherp speeksel in zulk eene ruime mate plaats, dat de lijder gedrongen wordt het telkens uit te spuwen. Tevens heeft hij een afkeer van elke spijs en meer bijzonder van vast voedsel. Ook ontstaat er hik, walging en meestal braken, voor of na den maaltijd, dikwijls ook zonder dat er eenig voedsel in de maag is, of na het genot van warme dranken, alsmede hardlijvigheid, of, schoon dikwijls eerst in het verder verloop der ziekte, doorloop, waardoor, zoowel als door het braken, een dun, wit, schuimend, slijmachtig, smakeloos en naar speeksel gelijkend vocht, maar zonder verligting, en soms met eenige gal gemengd, ontlast wordt. Eindelijk worden er eenige verschijnselen eener algemeene aandoening waargenomen, en zulks ten gevolge der plaatselijke ontsteking, zoo als koorts, welke met den avond verslimmert, en die, bijna in elk geval, van weinig belang is, ten zij, hetgeen echter zeer zeldzaam plaats heeft, de ontsteking der alvleeschklier zeer heet is, als wanneer ook de overige toevallen der ziekte gewigtiger en minder twijfelachtig zijn, zoodat, o. a. het gevoel van warmte in de maag voor dat van hitte plaats maakt, terwijl de boven vermelde toevallen, althans de be-

langrijkste derzelve, bij gemis der teekenen eener ontsteking van andere naburige deelen, zoo als van de maag, der lever enz., pleiten voor het bestaan der ziekte, waarover wij thans handelen.

De uitgangen dezer ziekte zijn niet onderscheiden van die der vorige ontstekingen, zoodat dezelve kan overgaan:

a. In de gezondheid:

1. Door *verdeeling*, gedurende het eerste en den aanvang van het tweede tijdperk eener eenvoudige en ligte ontsteking; en

2. door *scheiding*, gewoonlijk door middel van een ruim en algemeen zweet.

b. In andere ziekten:

1. In *verettering*, meesttijds het gevolg eener heete ontsteking, waarna haar voortbrengsel, de etter de geheele zelfstandigheid der alvleeschklier vernietigt, of, nadat eene vereeniging van het lijdende met eenig naburig deel, door middel van schijnvliezen, heeft plaats gegrepen, in de maag, in de darmen, in de lever of milt, in de nieren of in de buik-holte uitgestort, en, naar gelang van het deel, waarin zulks geschied is, al of niet naar buiten ontlast wordt.

2. In *verharding*, die aan eene slepende ontsteking der alvleeschklier haren oorsprong verschuldigd is, en waarbij deze, blijkens onderscheidene lijkopeningen, in weefsel, uitgestrektheid en gedaante veranderd is en eene mindere of meerdere vastheid verkregen heeft. Deze verharding der alvleeschklier kan, even als die der klieren in het algemeen, zoo dezelve eenvoudig en goedaardig is, langen tijd in denzelfden toestand blijven verkeeren, maar ook, zoo dezelve niet kraakbeenig geworden is, (voor welke ontaarding de alvleeschklier almede vatbaar is, en in welke alsdan de omliggende werktuigen gewoonlijk deelen) toevallig, of door eene

poging der natuur, langzaam hersteld worden, of in verettering overgaan; terwijl het knoestgezwel der alvleeschklier, hetwelk van alle gebreken dezes deels het veelvuldigst voorkomt, zonder de daartoe gevorderde voorbeschikking, nimmer door ontsteking alleen ontstaat. De laatstgenoemde kwaal kenmerkt zich door onderscheidene afwijkingen van den gezonden toestand, welke door geen middelen verbeterd worden en steeds toenemen; o. a. door eene drukkende pijn in de maagstreek, die, in het verderverloop der ziekte, en na het gebruik van voedsel verergert, en verligt wordt, nadat de spijsen zijn uitgebraakt; in enkele gevallen, door een gezwel, dat boven den navel, in de diepte, door den omstander, en soms door den lijder zelven, bij het voorwaarts buigen des ligchaams gevoeld wordt, en dat hard, pijnlijk, min of meer uitgebreid en zwaar is. Wanneer het knoestgezwel in een kreeftgezwel is overgegaan, worden de naburige deelen daardoor geprikkeld en ontstoken en de ondragelijkste smarten te weeg gebracht, wordt het braken vermeerderd, en daarbij eene vuile, donkergckleurde stof en zelfs bloed, door den mond, en somtijds ook met den stoelgang ontlast, terwijl onderscheidene andere toevallen dezer ziekte, deels aan eene medelijdige aandoening van meer verwijderde, deels aan de drukking der ontaarde en vergroote alvleeschklier op de nabij gelegene deelen moeten toegeschreven worden.

Zoo echter de toevallen van elke, en vooral van eene slepende ontsteking der alvleeschklier, duister zijn, nog moeilijker, zoo niet onmogelijk, moet het zijn, om den overgang dezer ziekte in verettering of in verharding te bepalen. Intusschen mag men het bestaan daarvan vermoeden, wanneer de toevallen eener waarschijnlijke ontsteking wel verminderd zijn, maar niet geheel hebben opgehouden; wanneer de lijder over eene moei-

jelijke spijsvertering en pijn in den bovenbuik blijft klagen, die min of meer langdurig en hevig is, zich naar den rug uitbreidt, en, na het gebruik van voedsel toeneemt, hetgeen dan eens telkens, dan weder niet uitgebraakt wordt; wanneer er geelzucht ontstaat, die, aan de drukking van de vergrootte alvleeschklier op de galbuizen moet worden toegeschreven, hetzij die vergrooting door den etter, die in de klier bevat is, wordt veroorzaakt of met hare verharding gepaard gaat enz.

3. In *verweking*. En,
c. in den *dood*:

1. Volgens sommigen, door de hevigheid der ontsteking, en door haren overgang in *versterf*.

2. Door eene bijkomende ontsteking van een of meer der naburige deelen.

3. Door de overvloedige ontlastingen in elk, en meer bijzonder in het laatste tijdperk der ziekte, zoo als door den speekselvloed, of door het braken en den veelvuldigen stoelgang. En

4. door de bovenvermelde naziekten, waaraan onderscheidene gebreken der werktuigen, die tot de spijsvertering dienstig zijn, en de gevolgen derzelve, o. a. pijn in de maag en ingewanden, het braken, in den morgen of gedurende den ganschen dag moeten worden toegeschreven. Hierdoor, alsmede door het veelvuldig verlies van vochten, wordt het ligchaam des lijders verzwakt en vermagerd, de voeten en de buik worden waterzuchtig, de spijsverteringskrachten verminderen, de zielsstemming wordt treurig, hoogstgevoelig en ten laatste onverschillig, en de lijder komt eindelijk, vroeger of later om door eene uitterende koorts.

De opwekkende oorzaken dezer ziekte zijn: ontsteking en onderscheidene gebreken der nabijgelegene of van meer verwijderde werktuigen, zoo als van de maag, van den twaalfvingerigen darm, der lever, der milt

en van de speeksel- of darmscheil-klieren; stofverplaatsing, ziekteprikkels van verschillenden aard, zoo als die van een slepend rheumatismus of van eene rondwalende jicht; mogelijk ook uitwendige beledigingen, het misbruik van kwikbereidingen en van het rooken en kaauwen van tabak, vooral wanneer men daarbij de schadelijke gewoonte heeft om het speeksel telkens uit te spuwen enz.

De voorzegging dezer ziekte, zoowel als die harer gevolgen, is, in het algemeen ongunstig, als wordende de ziekte gewoonlijk niet herkend, voor dat de veeltijds onherstelbare naziekten niet meer verhinderd kunnen worden of werkelijk reeds ontstaan zijn.

De geneeswijze van de ontsteking der alvleeschklier kan, ingeval men reden meent te hebben om het aanwezen dezer ziekte te vermoeden, niet onderscheiden zijn van die der reeds behandelde ontstekingen. De ontstekingwerende behandeling derzelve behoort naar de hevigheid der ziekte ingerigt te worden, en diensvolgens, dewijl algemeene ontlastingen van bloed zeldzaam noodig zijn, plaatselijke ontlastingen van hetzelfde, door middel van bloedzuigers of van bloedige koppen, gedaan, en verder verzachtende, verkoelende en afleidende middelen, in- en uitwendig, aangewend te worden; terwijl de behandeling dezer ziekte niet zelden met oplossende middelen moet besloten worden, zoo als met de *extr. resolv.*, met den *tartr. of acet. pot.* of met geringe giften van den *tartr. pot. stib.*, zoo de neiging tot braken zulks niet verhindert, enz.; waarbij men echter van het *kwik*, in elk tijdperk dezer ziekte, noch in- noch uitwendig, eenig of slechts een spaarzaam en omzigtig gebruik maken mag. — Eindelijk moet, bij de behandeling eener vermoedelijke verharding of van een knoestgezwel der alvleeschklier, elke prikkelende spijs of drank vermeden worden, moettende het voedsel voor-

namelijk bestaan in melk-, in slijmerige-, olie-, meel- of gelei-achtige spijzen, die dikwijls, maar telkens in geringe hoeveelheid moeten worden genoten; terwijl zuiver water, wanneer het verdragen wordt, de beste drank wezen zal. Als geneesmiddelen zijn ook in deze, zoowel als in elke andere ziekte van dien aard, de oplos-sende middelen aangewezen, en worden, tot zoodanig oogmerk, behalve de reeds boven vermelde middelen, het *iodium*. en het *extr.* of de *rad. belladonnae* bijzonder aanbevolen. — Intusschen heeft men hiervan, althans bij het bestaan van een knoestgezwel der alvleeschklier, geene of slechts eene tijdelijke verligting der toevallen te verwachten, ja zelfs worden niet zelden in deze ziekte plaatselijke bloedontlastingen, alsmede, tot uitwendig gebruik, afleidende en bedarende middelen vereischt, om den gevreesden overgang van hetzelfde in een kreeftgezwel te vertragen. Zoo deze overgang echter heeft plaats gegrepen, trachte men de nu aanwezige toevallen, die den dood verhaasten zullen, zoo veel mogelijk te matigen, o. a. de hevige pijn en de voortdurende slapeloosheid door *opium*, en het braken door *pulvis aëroph.* of door *Seltzer-water*; terwijl men, in het verlies der krachten, moet trachten te voorzien door versterkende en voedende klisteren.

Vier-en-twintigste Hoofdstuk.

ONTSTEKING DER LEVER.

(*Hepatitis.*)

De ontsteking der lever, het grootste en bloedrijkste ingewand des menschelijken ligchaams, dat met onderscheidene andere in aanraking of in hunne nabijheid geplaatst is, en met deze en met meer verwijderde deelen in een naauw verband staat, komt dikwijls in heete gewesten, in eenen hevigen graad, maar ook, als zoodanig, in enkele gevallen, bij ons voor. Dan niet zelden wordt deze ziekte voor eene andere aangezien, waarvan de reden daarin te zoeken is, dat de toevallen der ontsteking van de *bolle* oppervlakte der lever, dat is van het vlies, dat dezelve uitwendig bekleedt, en waarbij, oorspronkelijk of in het verder verloop der ziekte, even als zulks met het borstvlies en de longen geschiedt, een gedeelte van de zelfstandigheid der lever zelve tevens wordt aangedaan, veel overeenkomst hebben met die eener ontsteking van het borstvlies, zonder of met eene zoodanige aandoening der longen, of van het middelrif; zoodat deze ziekte alzoo dikwijls voor

gene, en wederkeerig gene voor deze, ook door de bekwaamste geneesheeren zoude zijn aangezien, en ook thans nog meermalen als zoodanig beschouwd en behandeld zoude worden. — Daarentegen is het aan de ongevoeligheid der lever toe te schrijven, dat, bij eene ontsteking der *holle* oppervlakte en van het ligchaam, dat is van de zelfstandigheid derzelve, niet alleen het plaatselijk lijden meermalen van weinig belang is, maar dat ook de algemeene teekenen, welke het gewone gevolg eener plaatselijke ontsteking zijn, ontbreken, althans niet dan bij eene zeer heete ontsteking opgemerkt, en, daarentegen de zoodanige waargenomen worden, die eene eigenlijke galkoorts kenmerken, welke toevallen, zoo als wij reeds elders gezegd hebben, wanneer deze ziekte eenvoudig is, slechts van eenen geprikkelden, maar niet van een' ontstoken toestand der lever afhankelijk zijn. — Intusschen is de verwarring dezer ziekten met elkander, welke ligt plaats hebben kan, onschadelijk, wanneer de ontsteking van de bolle oppervlakte der lever voor die van het borstvlies enz., of zoo deze voor gene gehouden en als zoodanig behandeld wordt; terwijl het daarentegen nadeelig en zelfs gevaarlijk kan worden, wanneer de ontsteking der bolle oppervlakte of van de zelfstandigheid der lever, voor eene galkoorts, of deze voor gene wordt aangezien.

De toevallen, waaruit men met eenigen grond tot het bestaan eener ontsteking van de bolle oppervlakte der lever besluiten mag, zijn: eene bepaalde, min of meer hevige, brandende en stekende pijn onder de valsche ribben, gepaard met hardheid, zwelling en een gevoel van spanning, ter plaatse van de lever, welke pijn, bij eene uitwendige, ook somtijds geringe drukking toeneemt, en zich, in de meeste gevallen, naar den rechter schouder, naar het sleutelbeen, naar den hals en den

rug uitbreidt, en somtijds met verdooving en onvermogen of met pijn in en krampachtige aandoening van den arm en de hand, in enkele gevallen zelfs van de dij of de kuitspieren, ter regter zijde, vergezeld gaat. Wijders onderscheidt zich deze ontsteking door eenen droogen hoest, door eene moeilijke ademhaling, waarbij de inademing, welke de pijn verslimmert, alleen door de borstspieren, voornamelijk der linkerzijde, geschiedt, terwijl de uitademing daarentegen gemakkelijk is; door eene bezwaarlijke plaatsing des ligchaams op den rug en op de regter zijde, door eene onveranderde kleur der huid, door eene ontsteking-koorts met eenen menigvuldigen en harden pols, en, bij eenen hoogen graad der ziekte, schoon ook dan niet altoos, daar dit toeval waarschijnlijk van de zitplaats dezer ontsteking afhangt, door hik, zijnde het, met uitzondering van het laatstgenoemde, uit deze verschijnselen genoegzaam blijkbaar, hoe men de ontsteking van dat gedeelte der lever, met die van het borstvlies, hetzij dezelve al of niet met de ontsteking der longen gepaard is, of met die van het middelrif, en, omgekeerd deze met gene heeft kunnen verwisselen.

De ontsteking van de zelfstandigheid en van de holle oppervlakte der lever kenmerkt zich door eene stompe en drukkende, somtijds zelfs nauwelijks merkbare pijn, die bij elke ligchaamsbeweging en door de ligging des lijders op de linkerzijde toeneemt; door eene tastbare zwelling van, en een gevoel van hitte, met klopping vergezeld, en van zwaarte in het lijdend deel; door benaauwdheid en spanning in het hartekuiltje, door eene wel bezwaarlijke, maar echter niet zoo geheel verhin-derde plaatsing des ligchaams op de linker zijde, terwijl die op de regter dragelijker is; door eene min of meer donker-gele kleur der huid, dan eens van het geheele ligchaam, dan weder van enkele deelen, zoo als van

de oogen , van het aangezigt , van de bovenarmen , der lenden enz. ; door een' bitteren smaak in den mond en afkeer van spijs , door misselijkheid en het braken eener onderscheiden gekleurde gal , veeltijds door eenen gelijksoortigen doorloop , soms door hardlijvigheid ; door eenen onleschbaren dorst , en , bij den aanvang der ziekte , door eene roode tong , die vervolgens zwartachtig en , wanneer de lijder gebraakt heeft , geel of groen gekleurd wordt ; door eene dikke , hoog- en met gal gekleurde pis , gelijk die bij geelzuchtigen wordt waargenomen , alsmede door eene nalatende koorts , die , bij de ontsteking van de bolle oppervlakte der lever aanhoudend is. Deze koorts verheft zich tegen den avond , en neemt , tegen den morgen , schier onmerkbaar af , terwijl eene zoodanige nalating , in de eigenlijke galkoorts , zeer duidelijk wordt waargenomen , hetwelk alsmede dient om deze ziekte te onderscheiden van de ontsteking der lever , welke zich nog daarenboven doet kennen door eenen menigvuldigen , somtijds echter weinig van den natuurlijken onderscheiden , of door eenen zoodanig onderdrukten pols , als in eene zuivere en algemeene ontsteking der longen voorkomt. Eindelijk voegen zich , in het verder verloop der ziekte , en vooral wanneer dezelve verslimmert of gevaarlijk wordt , bij de zoo even vermelde kenteekenen dezer ziekte , nog eenige andere toevallen , die , door het medegevoel der lever met de overige deelen en stelsels des menschelijken ligchaams veroorzaakt worden , zoo als eene aanhoudende onrust en slapeloosheid , een kleine , ongeregelde , tusschenpoozende pols , koud zweet van het bovendeel des ligchaams en koude der onderste ledematen , eene moeilijke pislozing , neusbloeding , ontlasting van zeer stinkende drekstoffen , voortdurende hik , ijlen , flauwten en stuipen.

Indien de holle oppervlakte of de linker kwab

der lever alléén ontstoken is, worden de toevallen dezer ziekte daardoor min of meer, en altoos eenigzins gewijzigd. — In het eerste geval toch schijnt de maag voornamelijk te worden aangedaan, daar, terwijl de lever geenzins, althans zeer zeldzaam, merkbaar gezwollen is, de lijder vooral over spanning, drukking, benaauwdheid, volheid en somwijlen over eene brandende pijn in de maagstreek klaagt, die zich tot de nabij gelegene deelen uitbreidt, en met walging en een hevig en aanhoudend braken gepaard gaat, hetwelk, zomin als de krampachtige oprisping, eenige verligting te weeg brengt; zoodat, indien niet de bezwaarlijke ligging des lijders op de linker- en de doffe pijn in den schouder en de dij der regter zijde, alsmede de geelzucht dit aantoonen, men schaars op een lijden der lever zoude bedacht zijn. — In het ander geval, in eene ontsteking namelijk der linkerkwab van de lever, hebben de toevallen veel overeenkomst met die eener ontsteking van de maag; alleen klaagt de lijder, in deze ziekte, ook over pijn in den schouder, nu echter niet van de regter-, maar van de linker zijde.

De ontsteking der lever, zoo als zij zoo even beschreven is, komt, gelijk reeds is gezegd, in onze gewesten zeldzaam voor, ook is zulks het geval met de afzonderlijke ontsteking harer bolle en holle oppervlakten, en van de zelfstandigheid der lever, terwijl de toevallen der ontsteking van dat ingewand, gepaard met die van het celweefsel, dat de poortader omringt, en van de ontsteking der aderlijke vaten en van de poortader der lever, (*Phlebitis hepatica*) zoo deze ziekten al als oorspronkelijke ziekten moeten beschouwd worden, echter te weinig bekend zijn, dan dat dezelve voor eene bijzondere beschrijving zouden vatbaar wezen. Daarenboven heeft de ontsteking der lever, zelfs wanneer die hevig is, altijd een trager verloop dan die van

meest alle andere plaatselijke ontstekingen, als kun-
nende dezelve van zeven of elf tot veertien en meer da-
gen duren, alvorens zij gescheiden wordt, of in eene
andere ziekte overgaat. Echter komt deze ziekte, zoo-
wel elders als in ons Vaderland, meermalen als eene
slepende ontsteking voor, en moet dezelve, hetzij zij
van eene mindere vatbaarheid voor den invloed harer op-
wekkende oorzaken, of van minder gewigtige, of van
niet zóó spoedig of van minder sterk werkende prik-
kels, of van werktuigelijke gebreken der lever of der
nabij gelegene werktuigen af hangt, of dezelve ten gevol-
ge eener heete, maar niet geheel gescheidene ontsteking
der lever ontstaat, in het eerste geval als eene zoodani-
ge oorspronkelijke, in het laatste als eene afgeleide ont-
steking van dat ingewand beschouwd worden. Deze
ziekte, welke weken en maanden, ja zelfs jaren duren
kan, wordt aanvankelijk door den lijder maar al te
dikwijls niet geteld, en door den geneesheer niet zel-
den eerst dan opgemerkt, wanneer de ontsteking der
lever in verettering is overgegaan, of nadat reeds eene
mindere of meerdere hoeveelheid water in de holte
van den buik is uitgestort, of de krachten des lijders
geheel zijn uitgeput, en de kwaal alzoo onherstelbaar
geworden is. Met zeer veel grond mag men echter tot
het bestaan eener slepende ontsteking der lever beslui-
ten, wanneer een lijder, na van eene heete ontsteking
derzelve in zoo verre hersteld te zijn, dat hare werk-
dadige en medelijdige toevallen hebben opgehouden;
of, van den aanvang der ziekte af aan, zoo dezelve
oorspronkelijk slepende was, nu en dan klaagt over
een gevoel van hitte en stompe pijn, over spanning,
zwaarte en volheid in de leverstreek, en deze aandoe-
ningen, na den maaltijd en door eene uitwendige,
eenigzins sterke drukking, door de plaatsing des lig-
chaams op de linkerzijde, en door het opzetten van

den ondersten en buitensten rand der lever, (tot welk onderzoek, nadat de darmen van drekstoffen gezuiverd zijn, de lijder eene naar de regter zijde gebogene, hetzij zittende of staande houding aannemen moet) toenemen; wanneer er zich eenige zwelling van het lijdend deel opdoet, en er onderscheidene gebreken der spijsvertering worden waargenomen, zoodat de lijder gestadig over dorst klaagt, en nu eens een buitengewonen honger, dan weder afkeer van alle spijzen heeft; de tong wit beslagen, de smaak bitter is, er ontlasting van winden, misselijkheid, braken, zeldzaam doorloop, meestal hardlijvigheid plaats heeft, en, bij den tragen stoelgang, harde en kogelvormige, eerst zwart- en vervolgens wit-, grijs-, of asch-kleurige drekstoffen ontlast worden; welke toevallen, benevens een gevoel van zwaarte en spanning in de maagstreek en eene vreemde aandoening in het hartekuiltje, die zich van tijd tot tijd naar de regter zijde der bovenbuik-streek uitbreidt, bijzonder na het gebruik van spijzen worden waargenomen. Te meer nog mag men tot dit besluit komen, wanneer deze ziekte zich onderscheidt door hoest, door eene min of meer moeilijke ademhaling, door eene voorbijgaande pijn in den een' of anderen schouder of opperarm, of, bij afwisseling in den nek, den rug of zelfs in de lenden; door een bleek en gedrongen aangezicht, door een valse kleur der huid, door eene gele kleur der oogen, waarvan het regter, even als zulks met de wang dier zelfde zijde nu en dan plaats heeft, rood, en door die der pis, welke somtijds helder en rood, meestal echter geel, groen en ten laatste zwart is; door den aanleg des lijders tot aambeijen, en somtijds door de ontlasting van bloed, dan eens uit de maag of darmen, dan weder uit den neus, en veelal uit het regter neusgat; door de zielsgesteldheid des lijders, waardoor hij som-

ber of vreesachtig is, of tot drift overheft; door de koorts, welke hem van tijd tot tijd aantast, en tot de nalatende behoort; door de gesteldheid van den pols, welke dan eens langzaam en zwak, dan weder min of meer gejaagd is enz.; welke verschijnselen, ook wanneer zij niet alle aanwezig zijn, of niet belangrijk schijnen, genoegzaam eene slepende ontsteking aanduiden, vooral, wanneer de gesteldheid en het temperament des lijders, en de voorafgaande oorzaken, dezelve reeds met eenigen grond kunnen doen vermoeden. Intusschen zijn de toevallen eener slepende, maar zuivere, en nog meer die eener zoodanige onzuivere ontsteking der lever, in menig geval, zóó duister, of worden zij, in het laatste, door die der oorspronkelijke ziekte, niet zelden zóó zeer op den achtergrond geplaatst, dat deze ziekte dikwijls niet alleen niet herkend, maar haar bestaan zelfs niet eens vermoed wordt, tot men, na eenen ongunstigen afloop derzelve, met verbazing een ettergezwel in het lijk, of de sporen ontdekt eener ziekte, die zich, gedurende den loop der voorafgaande ziekte, nauwelijks of in het geheel niet deden opmerken, en waartegen, als buiten het bereik zijner zinnen, hoe wenschelijk zulks ook tot eene gelukkige behandeling zoude geweest zijn, de geneesheer niets vermag. — Verder wordt de ontsteking der lever meermalen de aanleidende oorzaak van andere ziekten, o. a. in haren geringsten graad en wanneer de lever niet wel kan gezegd worden in eenen staat van ontsteking, maar alleen in dien eener verhoogde werking te verkeeren, van de eigenlijke galkoorts. Zoo kan ook eene meer ernstige ontsteking derzelve, die van andere, meestal nabij gelegene, deelen veroorzaken, zoo als van het borstvlies, der longen, van het middelrif, der maag of der darmen; en kan wederkeerig gene almede het gevolg zijn van deze; terwijl,

zoo eene ontstekingkoorts, gelijk zulks bij de behandeling dier ziekte gebleken is, eene ontsteking der lever kan te weeg brengen, deze ook tot gene aanleiding geven, en, in het een en ander geval, de *febris ardens* kan doen ontstaan. Eindelijk kan eene ontsteking der lever ook in den loop van andere, meestal echter van heete ziekten worden opgewekt, zoo als door eene gastrische- of gal-, door eene al of niet besmettelijke zenuw- of rot- of door de gele-koorts enz.; in welke gevallen, gelijk zulks meermalen is opgemerkt, eene onzuivere ontsteking van dit of van eenig ander deel wordt te weeg gebragt.

De *Hepatitis muscularis*, waarover onderscheidene schrijvers over de ontsteking der lever gehandeld hebben, heeft met zoodanig lijden dezes ingewands niets gemeen, ofschoon dezelve niet, in elk geval, even gemakkelijk van de ontsteking der lever onderscheiden wordt, dewijl in gene slechts de uitwendige bekleedselen en de spieren, onder welke de lever geplaatst is, door ontsteking zijn aangedaan.

De uitgangen der lever-ontsteking zijn, gelijk die van elke andere:

a. In de gezondheid:

1. Door *verdeeling*, ingeval de oorzaken der ziekte niet gewigtig en ligt verwijderbaar zijn, wanneer de lever te voren zonder gebreken was, wanneer de ontsteking zelve niet hevig is, of niet lang geduurd, of de natuur in tijds, dat is vóór den vierden dag, heilzame ontlastingen heeft te weeg gebragt, of eene doelmatige geneeswijze, reeds bij het opkomen der ziekte, is in het werk gesteld.

En 2. door *scheiding*, onder critische ontlastingen, den vijfden, zevenden, negenden, elfden of veertienden dag der ziekte, of later; als zijnde de ontlastingen, welke vroeger plaats grijpen, eer *symp-*

tomatisch (dat is, al of niet *heilzaam*) dan *critisch*. Zoodanige critische ontlastingen zijn een galachtige, eenigzins bloedige stoelgang, de ontlasting van pis in ruime mate, en die, nadat zij te voren dik en rood was, nu een rooskleurig en wit bezinksel verkrijgt, hetwelk het voorkomen van etter heeft, en waarboven de pis niet helder wordt, maar troebel en donker gekleurd blijft; eene ontlasting van bloed, in groote hoeveelheid, uit het regter neusgat, uit de speenvaten of de baarmoeder; en een algemeen, genoegzaam aanhoudend, dikwijls met gal gekleurd zweet. — Onder deze ontlastingen, zoo zij na de koking der ziekte ontstaan en met verligting van de toevallen derzelve voortduren, zal de ziekte eerst afnemen, en vervolgens geheel gescheiden, dat is, zal de lijder volkomen hersteld worden, terwijl de ophoesting van vele en geelgekleurde fluïmen, zonder eenig voorafgaand lijden der longen, of eene roosachtige ontsteking, of een uitslag van verschillenden aard, zoo als gierstuitslag, blaarziekte, de bekende uitslag aan den mond en aan de neusvleugels, in enkele gevallen, tot zoodanig oogmerk almede dienstbaar zijn kunnen. — Wanneer de pijn in de lever, tegen den tijd van de scheiding der ziekte, door eene hevig stekende smart in de milt vervangen wordt, en deze in dezelfde evenredigheid vermindert, als die in de milt toeneemt, is zulks een gunstig teeken, tenzij de ontsteking der lever het gevolg is eener verwonding van den schedel, of dit verschijnsel niet tijdig plaats heeft, of afhankelijk is van verettering der lever, of van eene ophooping van bloed in de milt, hetwelk zich niet ontlasten kan, of van eenige andere oorzaak, welke met de ontsteking in geene dadelijke betrekking staat.

b. In andere ziekten:

1. Door *verettering*, omdat de ontsteking niet, of te laat opgemerkt, of ondoelmatig behandeld werd, of dat de vereischte middelen, ofschoon in tijds, te vergeefs werden aangewend. Dezen uitgang der ziekte heeft men te vreezen, wanneer de reeds vermelde verschijnselen, onder het gemis der teekenen van verdeeling of scheiding, langer duren, dan voor den gunstigen afloop der ziekte wenschelijk is; wanneer de toevallen wel verminderen, maar niet ophouden; wanneer eenige derzelve door andere vervangen worden, zoo als de min of meer hevige pijn door een gevoel van klopping, of wanneer nieuwe verschijnselen zich bij de reeds bestaande voegen, o. a. koude rillingen; terwijl het verder, uit de zoo even vermelde teekenen, uit de steeds aanwezige vaele en gele kleur der huid, uit een gevoel van zwaarte in het lijdend deel en de teekenen eener slechte spijsvertering, uit den veelvuldigen of tragen stoelgang, uit de vermagering en verzwakking des lijders, uit de toevallen eener aanvankelijke teringkoorts, met buitengemeenen dorst, en uit de opzetting van het lijdend deel, wanneer het ettergezwel aan, of in de nabijheid van de buitenste en voorste oppervlakte der lever is gevormd, blijkbaar wordt, dat de verettering werkelijk geschied is.

Het ettergezwel alzoo in de lever ontstaan zijnde, hetgeen echter ook dikwijls onmerkbaar geschiedt, althans zoo minder duidelijke teekenen van verettering zijn voorafgegaan, blijft,

1. de etterzak, hetzij er één of meer in de lever aanwezig zijn, gesloten, hetgeen, zoo hij deszelfs zitplaats in het ligchaam derzelve heeft en niet groot is, of, wanneer er, schoon meer dan één, echter niet zeer veel, in de lever, voorhanden zijn, niet zelden eenen geruimen tijd gedragen wordt, zonder eene aanmerkelijke stoornis der verrigtingen, zoo zelfs, dat de lijder, hoewel hij,

somtjids gedurende jaren , aan dit gebrek is onderhevig geweest , tamelijk of volkomen gezond schijnt te zijn , en men eerst , in het lijk , één of meer ettergezwellen in de lever vindt , waarvan men het aanzijn , gedurende het leven des lijders , zelfs niet eens vermoed had , dewijl de teekenen van zoodanig eenen overgang dier ontsteking van dat ingewand dikwijls even duister kunnen zijn , als die der ziekte , welke tot de verettering aanleiding gegeven heeft. In andere gevallen , wanneer onderscheidene kleinere ettergezwellen zich tot één vereenigd hebben , of het gezwel eenen grooten omvang heeft , verteert deze vloeistof de zelfstandigheid der lever en veroorzaakt *levertering* (*Phthisis hepatica*) , welke kwaal de verschijnselen oplevert eener uitterende ziekte , met die van het lijden der lever en van de overige buiks-ingewanden vereenigd , en den dood des lijders veroorzaakt , alvorens het ettergezwel zich opent. Indien er , gelijk zulks in de longen geschiedt , knobfels , op welke wijze die dan ook gevormd worden , in de zelfstandigheid of aan de oppervlakte der lever bestaan , hetgeen meermalen het geval is bij de zoodanigen , die veel verdriet gehad of zich aan het misbruik van sterke dranken overgegeven hebben , ontstaat daardoor almede eene onherstelbare uittering des ligchaams , wanneer de knobfels in ontsteking zijn overgegaan , of eene ontsteking van het omliggend weefsel der lever veroorzaakt hebben , welke ziekte zich door een gelijksoortig , maar meerder lijden , en bijzonder door schier ondragelijke benaauwdheden kenmerkt , en langzamer verloopt dan de voorgaande.

Of 2. de etterzak opent zich , en de etter wordt ,

a. in de holte van den buik uitgestort , hetgeen tot flauwten , benaauwdheid , opzetting van en een gevoel van spanning in den buik aanleiding geeft , en vroeg of laat , meestal echter spoedig , met een doodelijk gevolg

geschiedt (*Ascites purulentus*). Of,

b. het gezwel, door middel van schijnvliezen, met de naburige deelen vereenigd zijnde, baant zich de etter, nadat de rokken van beide doorknaagd zijn, eenen weg in de maag of in de darmen, en ontlast zich door de galbuis in den twaalfvingerigen-darm, of, onmiddelijk, in dit of in eenig ander deel van de darmbuis, bijzonder in den karteldarm, en brengt alzoo, naar gelang van het gedeelte derzelve, in welk de etter wordt uitgestort, braken of doorloopte weeg van eenen vuilen of stinkenden etter, ofschoon deze vloeistof, zoo zij door eene ontsteking der lever wordt voortgebracht, niet altoos de hoedanigheden mist van eenen goeden en zuiveren etter. In andere gevallen, ontlast zich de etter in de zelfstandigheid der milt of in de regter nier, of door den navel naar buiten, of baant hij zich eenen weg naar de buik- of lenden-spiereu, of verplaatst zich, soms reeds in een vroeger tijdperk der ziekte, naar de dij- en kuit-spiereu, veelal van de regter zijde, en geeft alzoo aanleiding tot moeilijk herstelbare ettergezwellen, tot pijpzweren en beenbederf, en, in het algemeen tot storing van verschillende verrigtingen, welke storing onderscheiden zijn moet naar gelang van de bewerktuiging en de bestemming dier deelen, terwijl deze gebreken, althans ten deele, ook door verzakking van den etter kunnen veroorzaakt worden.

c. Wordt ook de etter, nadat de lever met het middelrif en dit, door middel van het borstvlies, met de longen, is te zamengegroeid, in de holte der borst, of, en zulks heeft meesttijds plaats, in de longen, en zeer zeldzaam in het hartzakje ontlast, naar welke deelen dezelve, ook zonder de zoo even vermelde belediging van het middelrif, van het borstvlies en der longen, door stofverplaatsing kan worden overgebracht, en zulks, in verre de meeste dezer gevallen, met een

noodlottig gevolg, omdat, onder de ophoesting dezer vloeistof, eene veelal doodelijke longtering daaruit voortvloeit; terwijl, in enkele gevallen, eene zoodanige stofverplaatsing, door eene heilzame poging der natuur, met eene betere uitkomst, langs de piswegen geschiedt. Of eindelijk, vormt de etter een gezwel op de buitenste en voorste oppervlakte der lever, in het hartekuiltje enz., wanneer, daar ter plaatse, eene ontsteking is voorafgegaan, of de etter van elders derwaarts is overgebracht, in welk geval de lijder, zoo het gezwel met de algemeene bekleedselen is vereenigd, en door de natuur of de kunst tijdig geopend wordt, de lijder nog kan behouden blijven, zoo als mij zulks, uit meer dan eene waarneming, gebleken is, ingeval de lever niet te zeer ontaard en de etter zuiver is, en de krachten van den zieken niet te veel geleden hebben.

2. Door *verharding* en *vergrooting* der lever, waartoe dit ingewand, uit hoofde van deszelfs bewerktuiging, grooten aanleg heeft. Dezelve zijn het tijdelijk gevolg eener min of meer werkdadige ophooping van bloed, door, of ontstaan, in de meeste gevallen, na eene slepende of heete ontsteking der lever, ingeval, door deze ziekte, eene uitzweeting van stolbare wei in de zelfstandigheid der lever geschied is, alsmede nadat de ontsteking, door het ontijdig gebruik van versterkende middelen, in haren loop gestoord, of, door eene te ver gedrevene ontstekingwerende geneeswijze, in zoo verre verminderd werd, dat er wel geene verettering ontstaan, maar ook geene verdeeling of scheiding der ziekte meer plaats hebben kan. Hierdoor, hoewel niet slechts ten gevolge van eene ontsteking der lever, maar ook van andere ziekten, o. a. van werktuigelijke gebreken van het hart, wordt de lever, in onderscheidene gevallen, grooter en min of meer hard, en hare vering, in eene mindere of meerdere mate en op onder-

scheidene wijzen, gestoord, en zulks naar mate de lever geheel, of het een of ander gedeelte derzelve verhard en vergroot is, en naar gelang deze verandering in uitgebreidheid en samenhang al of niet gepaard gaat met gebreken harer bewerktuiging. Wanneer, onder de behandeling eener leverontsteking, al de teekenen dezer ziekte ophouden, en er zich geene verschijnselen opdoen eener verdeeling of scheiding derzelve, of van haren overgang in verettering, heeft men den uitgang der ontsteking in verharding te vreezen, wordende deszelfs bestaan bevestigd, wanneer de lijder, nadat de toevallen der leverontsteking geweken zijn, niet volkomen herstelt, en er, na eene heete ontsteking, eene merkbare zwelling overblijft, terwijl de zieke door een voortdurend en onaangenaam gevoel van drukking en zwaarte in de leverstreek gekweld wordt, welk gevoel bij eene diepe inademing toeneemt; inmiddels, na eene slepende ontsteking, de grootte der verharde lever dezelfde blijven of zelfs minder kan zijn, dan in den gezonden toestand. Daarenboven bestaan de toevallen der leververharding in eene gele kleur der oogen, in eene vale en bleeke kleur van het aangezicht en van het geheele ligchaam, in een bezwaar voor den lijder om op de linkerzijde te liggen, in een gevoel van drukking en benaauwdheid in het hartekuiltje, dat door beweging en na den maaltijd toeneemt; in eenen droogen hoest en eene eigendommelijke moeilijkheid in de ademhaling, in eenen verminderden eetlust, in eene bezwaarlijke spijsvertering, in eenen droogen mond en bitteren smaak en eene neiging tot braken, in eenen ongeregelden veeltijds tragen stoelgang, waarbij de drekstoffen kleiachtig, taai, en ligt geel van kleur zijn; in eene dunne en troebele, dikwijls ook saffraankleurige pis, in een' onrustigen slaap, in een gevoel van pijn of van verdooving en spanning in den regter schouder, en in eene

zuchtige zwelling van het regter been. Eindelijk wordt, in het verder verloop dezer ziekte, eene algemeene vermagering meer en meer zichtbaar, en nemen de krachten des lijders af, en, terwijl de verrigting der lever en die van andere daarmede naauw verbondene ingewanden gestoord wordt, ontstaan er onderscheidene slepende ziekten, zoo als langdurig braken, zelfs wel eens van bloed; ophooping van hetzelfde in de werktuigen der buik- en borst-holte; een aambeijenvloed, en eene teringkoorts, gekenmerkt door eenen menigvuldigen, harden en gespannen pols; alsmede huid- en buik-waterzucht, waarbij de lijder, zonder veel te drinken, over eenen aanhoudenden dorst klaagt.

Wanneer de zoo even vermelde teekenen met eene aanhoudende of tijdelijke pijn in de leverstreek vergezeld gaan, moet men altoos de mogelijkheid onderstellen van den overgang der verharding in eene ont-aarding van de zelfstandigheid der lever, en zulks te meer, wanneer die verschijnselen het bestaan van een knoestgezwel in de lever hebben doen vermoeden, en men deze kwaal, in zoodanig en in elk ander geval, onbedachtzaam, met prikkelende middelen heeft behandeld. Echter zijn zoodanige ont-aardingen zeer zeldzaam, en moet de pijn in de verharde lever meesttijds aan de verbinding eener, in de meeste gevallen, goedaardige verharding met eene slepende ontsteking derzelve gepaard, worden toegeschreven, hetzij deze na eene oorspronkelijk heete ontsteking is overgebleven, of, tijdens het bestaan der verharding, door eene poging der natuur, of toevallig, op nieuw werd opgewekt.

3. Door de *uitzweeting* eener stolbare wei, welke uitgang der ontsteking van de lever minder dikwijls dan die in verharding plaats grijpt, en door welken, behalve de vergrooting en verharding der lever, van

welke reeds te voren melding is gemaakt; ook eene aanëengroeijing derzelve met de naburige deelen, en van deze met meer verwijderde ingewanden veroorzaakt, en alzoo eene mindere of meerdere verhindering hunner verrigtingen wordt te weeg gebragt. Hetzelfde heeft almede plaats, wanneer er, ten gevolge der ontsteking, eene uitstorting van wei in het celweefsel der huid of in de holte van den buik is geschied, of wanneer er eene waterachtige en veeltijds heldere vloeistof in zakken is besloten, die, zoo dezelve, gelijk zulks meesttijds het geval is, aan de oppervlakte der lever voorkomen, met het buikvlies omkleed zijn, terwijl deze waterblazen, in zoodanig geval, deels door prikkeling, deels ook, en voornamelijk, door drukking, naar gelang van het verschil der lijdende deelen, dan eens eene moeilijke ademhaling, hoest of hartklopping, dan weder walging en braken, of, wanneer de galbuizen door dezelve aangedaan en de omloop des bloeds in de poortader bezwaarlijk gemaakt of verhinderd worden, geelen ook water-zucht veroorzaken.

4. In eene *bovenmatige afscheiding van vet* in de zelfstandigheid der lever, welk vet tevens in hoedanigheid van datgene onderscheiden is, hetwelk, in den gezonden toestand, schoon altijd in geringe hoeveelheid, in dit ingewand gevonden wordt (*Degeneratio hepatis adiposa, Steatoma hepatis*). En

5. in eene *verweeking* der lever (*Malaxis hepatis*), waarbij dit ingewand ligt verscheurbaar, en de zelfstandigheid van hetzelfde, ten opzichte der vastheid, zamenstelling en kleur zeer onderscheiden is. Deze ziekelijke gesteldheid der lever gaat dikwijls gepaard met eene verwijding van de holle ader en van het rechter hart, zonder dat het, voor als nog, uitgemaakt is, in hoe ver deze het gevolg is van gene, of gene van deze. En

c. in den dood :

1. Door de hevigheid der ontsteking, in welk geval de dood, wanneer de oorzaken der ziekte zeer gewigtig zijn, alvorens deze in verettering overgaan of met den zoo zeldzamen uitgang in versterf eindigen kan, en somtijds reeds spoedig wordt te weeg gebragt. De noodlottige uitkomst dezer ziekte moet, in zoodanig geval, toegeschreven worden aan de aanzienlijke ophooping van bloed, dat door den invloed dier belangrijke oorzaken, en door de hevigheid der ontsteking, derwaarts gelokt wordt, zoo dat de verrigting der lever en die der naburige deelen, ten gevolge harer buitengewone uitzetting, alsmede door den verhinderden omloop des bloeds in de lever en in het poortader-stelsel, en de medelijdige aandoening der overige ingewanden van den buik, bij voortduring, of slechts tijdelijk gestoord of verhinderd wordt, terwijl de vaten der lever, boven vermogen uitgezet zijnde, ten laatste verscheurd worden, en er bloed, met gal gemengd, in de zelfstandigheid van dat ingewand wordt uitgestort (*Apoplexia hepatis*). Deze uitgang der ziekte laat zich voorzien, wanneer eene, veeltijds onzuivere ontsteking der lever zeer hevig is en zich niet slechts bij de zelfstandigheid der lever bepaalt, maar, zonder eenige verligting van het inwendig lijden, zich ook naar hare bekleedselen heeft uitgebreid, en wanneer de krachten des lijders op eens en aanmerkelijk zinken, en zulks niettegenstaande de ziekte nog in het tijdperk harer ontwikkeling verkeert, terwijl het blijkt, dat deze uitgang reeds dadelijk plaats gegrepen heeft, uit de buitengewone benaauwdheid en rusteloosheid van den zieke, uit de zwelling en de uitnemend verhoogde gevoeligheid der leverstreek bij de geringste betasting; uit het braken of de ontlasting, bij den stoelgang, van bloed, van gal en drekstoffen, die, hoe verschillend deze stoffen ook van kleur en

hoedanigheid zijn mogen, daarin echter niet elkander overéenkomen, dat dezelve eenen zeer stinkenden en aasachtigen reuk van zich geven; uit den voortdurenden en sterken hik, uit de zeer hevige koorts, uit de klagte des lijders over eene ondragelijke hitte, ofschoon een koud zweet met groote droppels op deszelfs ligchaam staat; uit de koude der tong en der ledematen, uit den onleschbaren dorst, uit het plotselijk verbleeken des lijders, uit den uiterst zwakken, menigvuldigen en kruipenden pols, uit de swelling van den buik, en uit het Hippocratisch uitzigt des lijders.

2. Door *versterf*, als het gevolg eener zeer hevige, door gewelddadige oorzaken voortgebragte en meesttijds onzuivere ontsteking. De voornaamste teekenen van dezen uitgang der leverontsteking, welke, zoo als gezegd is, hoogst zeldzaam is waargenomen, en, in eene hevige ziekte, mogelijk minder door de ontsteking der lever dan door ophooping van bloed in dezelve wordt te weeg gebragt, schijnen in vele opzigten met de verschijnselen van zoodanigen uitgang der ontsteking in de overige buiks-ingewanden overéén te komen, zoodat, tijdens het hoogste standpunt der ontsteking, de pijn, zonder eenig bewijs van verdeeling of scheiding der ziekte, plotselijk ophoudt; de pols zeer menigvuldig, naauwelijks voelbaar en ongeregeld, de ledematen koud en met een koud zweetbedekt, de ontlastingen naar boven en onder bloedig, stinkend en wankleurig worden, en de krachten des lijders als in één oogenblik wegzinken.

En 3. door de naziekten, onder *b* vermeld.

Meer dan andere zijn zóódanige menschen tot eene ontsteking der lever voorbeschikt, bij welke de deelen, tot de afscheiding der gal bestemd, in betrekking tot de overige, in hunne werking zoo zeer verhoogd zijn, dat, zonder dat de verrigtingen daardoor bij de zoodanigen gestoord worden, de gal echter in grooter hoeveelheid

en scherper wordt afgescheiden, dan zulks, behoudens de gezondheid, bij andere menschen zoude kunnen plaats hebben. Bij gevolg bestaat er een grooter aanleg tot deze ontsteking bij personen, die een galachtig of zwartgallig temperament hebben, of die heete, of heete en vochtige landen bewonen, alwaar de gesteldheid des dampkrings op de verrigting der lever, vooral bij menschen, welke onlangs in zoodanige landen zijn aangekomen, een' zoo gewigtigen invloed heeft; terwijl de aanleg tot deze ziekte almede ontstaan kan onder eene meer gematigde luchtstreek, tijdens eenen zeer heeten zomer, in welk geval galkoorts en leverontsteking de algemeenheerschende ziekten worden kunnen. Daarenboven zijn tot de ontsteking der lever ook de zoodanigen voorbeschikt, die misbruik maken van verhittende spijszen en geestrijke dranken, die tot hevige aandoeningen des gemoeds geneigdheid hebben, of aan ophooping van bloed en aan vertraging van deszelfs omloop in de vaten van den onderbuik lijden, zoo als zulks meesttijds bij hen plaats grijpt, die aan aambeijen-vloed onderhevig zijn; terwijl eindelijk de vatbaarheid voor deze ziekte almede groot is bij menschen, welke met onderscheidene gebreken der lever behebt zijn, zoo als met verstopping en verharding, met knobbels of met wormen in dezelve enz., door welke kwalen, dikwijls ongemerkt, hetzij toevallig, of door eene poging der natuur om zich van eenigen ziekteprikkel te ontdoen, eene veeltijds slepende ontsteking kan worden opgewekt, zelfs bij diegenen, welke daartoe overigens eene mindere voorbeschiktheid hebben.

De opwekkende oorzaken eener leverontsteking bestaan, behalve in zoodanige, welke tot ontsteking in het algemeen, en bij gevolg ook tot die der lever, aanleiding geven kunnen, in uitwendige beleedigingen der lever, zoo als door verwonding, of door eenen stoot op

de leverstreek aangebragt; ook in den prikkel van vreemde zelfstandigheden, die in de lever gevormd of derwaarts overgebragt zijn, o. a. van eene scherpe gal, welker ontlasting verhinderd wordt; van steenen, die in de lever of galblaas voorhanden zijn, of van wormen (de *echinococcus hominis*); in den invloed eener buitengewone hitte en droogte des dampkrings, welke, zoowel tot andere heete ziekten, als, en bovenal, tot eene oorspronkelijke en zuivere ontsteking der lever aanleiding geven kan, en dezelve, in heete gewesten, als eene land- of algemeenheerschende ziekte doet voorkomen; in sterke ligchaams-beweging, in langdurig waken, in hevige opwekkende aandoeningen des gemoeds, bijzonder in toorn; volgens sommigen ook in den invloed van eenige nederdrukkende hartstogten op de lever, zoo als van haat, nijd, kommer of van verdriet; in het misbruik van zeer voedzame, alsmede, en meer bijzonder, van verhittende spijzen, dranken, of geneesmiddelen, in den prikkel van sterk werkende braakmiddelen, in eene plotselinge verkoeling van het gansche ligchaam of van enig bijzonder deel van hetzelfde, in het onvoorzigtig gebruik van koude baden, van koud drinken, of in gebrek aan hetzelfde, nadat de mensch zich door sterke inspanning zijner krachten verhit heeft of eene hevige koorts deze verhitting heeft te weeg gebragt; in de onderdrukking van eenen aambeijenvloed, of van eenige andere heilzame, hetzij natuurlijke of tot gewoonte geworden bloedontlasting, in die van eenen door- of pers-loop, door het ontijdig gebruik van prikkelende of zamentrekkende geneesmiddelen; in den invloed der smetstoffen van onderscheidene, zoo heete als slepende uitslagziekten, onder welke laatste de haarworm, (*Herpes*) en de roos (*Erysipelas*) bovenal in aanmerking komen moeten; alsmede in dien van verschillende

scherpten, zoo als van de jichtige, rheumatische, scrofuleuze enz., door stofverplaatsing naar de lever overgebracht, of in den prikkel eener vreemde vloeistof, welke in het ligchaam voorhanden is, zoo als van eenen min of meer onzuiveren etter, van scherpe wei, in de buik-holte uitgestort enz.; en in eene verhindering der huid-uitwaseming.

Eene *bijkomende* ontsteking der lever wordt veroorzaakt door de ontsteking van andere nabij gelegene deelen, zoo als door eene zeer heete ontsteking der longen, door die der maag of darmen enz., terwijl, onder de ontstekingen van meer verwijderde deelen, die eene zoodanige ziekte der lever veroorzaken kunnen, die der hersenen en voornamelijk van de hersenvliezen in aanmerking komen moet, en deze ziekte almede als eene bijkomende ontsteking moet beschouwd worden, wanneer dezelve in den loop eener ontsteking-koorts ontstaat, in welk geval de *brandende koorts* der Ouden (*Febris ardens*) wordt te weeg gebracht, over welke reeds elders gehandeld is.

De *afgeleide* ontsteking der lever ontstaat in den loop van verscheidene andere, zoo heete als slepende ziekten, nadat dezelve, zonder verdeeling of scheiding geheel hebben opgehouden, en de *onzuivere*, indien deze aandoening derzelve voorkomt tijdens het aanwezig van ziekten van eenen anderen aard, en door dezelve, zoo als zulks in den loop eener gastrische-, gal-, galachtige-ontsteking-, of van eene zenuw- of rotkoorts het geval zijn kan.

Eene ontsteking der lever moet, uit hoofde van de belangrijke verrigting van het lijdende deel, en van de neiging dezer ziekte, om ligt in eene andere over te gaan, altijd als gevaarlijk beschouwd worden. Echter is dezelve zulks min of meer, naar de onderscheidene zitplaats en het spoedig of langzaam verloop dezer ziek-

te, alsmede naar het verschil harer oorzaken en het gewigt harer toevallen, naar hare eenvoudigheid en zuiverheid, en naar de gesteldheid des lijders. Zoo moet (ofschoon er zijn, die het tegendeel beweerd hebben) eene ontsteking der bolle oppervlakte van de lever, wanneer de zelfstandigheid derzelve daarin niet te zeer betrokken is, voor minder gevaarlijk gehouden worden, dan die van het ligchaam en van de holle oppervlakte derzelve, als welke beide niet slechts, op zichzelve, gevaarlijker zijn dan gene, maar ook ligter miskend en voor eene andere ziekte aangezien worden, en de overige buiksingewanden, zoo als de maag, de darmen en de galblaas, in dezelve gemakkelijk betrokken, of medelijdig door dezelve aangedaan kunnen worden. Hoewel de koorts, die de ontsteking der bolle oppervlakte van de lever vergezelt, gewoonlijk heviger is, dan zulks, in den loop eener ontsteking van de zelfstandigheid en der holle oppervlakte van dezelve wordt waargenomen; alsmede dat de etter, wanneer gene ontsteking in verettering is overgaan, zich niet in de darmen ontlasten kan, gelijk zulks bij den uitgang van deze ontsteking het geval kan zijn, kan daarentegen deze vloeistof, na den uitgang van gene ontsteking in verettering, ook niet in de holte van den buik worden uitgestort, maar wordt dezelve dikwijls, en somtijds met eenen gunstigen uitslag, door het vermogen der natuur of der kunst, naar buiten ontlast. Wijders is eene *heete* ontsteking der lever, waarbij echter de graad der ziekte in aanmerking moet komen, in het algemeen minder gevaarlijk dan eene *slepende*, als welker oorzaken dikwijls minder verwijderbaar zijn; en wordt deze ziekte, ofschoon hare toevallen minder ernstig zijn en de ziekte zelve niet zoo dadelijk gevaarlijk is, echter meermalen daardoor, en nog eer dan gene, miskend en alzoo aanleiding gegeven tot het ontstaan van langdurige, en niet

zelden onherstelbare gebreken der lever en der overige buiks-ingewanden.

Niet minder moet men, bij de voorzegging dezer ziekte, op het verschil en de belangrijkheid harer opwekkende oorzaken letten, als zijnde de ontsteking, welke van uitwendig geweld afhangt, of die het gevolg is van zoodanige oorzaken, welke eene landeigene of algemeenheerschende leverontsteking kunnen voortbrengen, of die door medegevoel der lever met andere deelen is ontstaan, of nadat andere ontstekingen zijn voorafgegaan, of die haren oorsprong aan werktuigelijke gebreken der lever verschuldigd is, al het overige gelijk gesteld zijnde, gevaarlijker dan die, welke door ras voorbijgaande of tijdelijk wederkeerende oorzaken wordt te weeg gebragt, zoo als door zielsaandoeningen, door verhinderde uitwaseming of door het misbruik van verhittende dranken. Daarenboven behoort men, bij de voorspelling dezer ziekte, acht te geven op hare toevallen, dat is, of dezelve zoodanig zijn, dat men eenen gunstigen afloop der ziekte, door verdeling of scheiding, mag verwachten, dan wel, of zij den uitgang in verettering, in verharding, in waterzucht, in versterf, in eene onherstelbare ophooping van bloed in de lever, of, in het algemeen, een ongunstigen afloop moeten doen vreezen. Onder deze toevallen behooren groote benaauwdheid in het harte-kuilje, eene moeilijke ademhaling, het aanhoudend braken eener koperkleurige of zwarte stof, het niet verminderen van het plaatselijk lijden bij eene doelmatige behandeling der ziekte, eene hardnekkige geelzucht en hardlijvigheid, of daarentegen eene waterachtige ontlasting van vuile en stinkende drekstoffen, eene buitengewone opzetting van den buik, eene dropelsgewijze ontlasting van bloed uit den neus, of in grootere hoeveelheid, bij eenen ontmengden toestand

van hetzelfde. De hik schijnt, in deze ziekte, een twijfelachtig teeken te wezen, immers houden sommigen denzelfden in deze ontsteking voor een minder gevaarlijk verschijnsel dan in die der overige buiks-ingewanden. Dewijl dezelve echter zoowel van eenen geprikkelden toestand of van eene ontsteking, als van eene medelijdige aandoening van het middelrif met de lever, en van onzuiverheden in de eerste wegen kan afhangen, levert echter dit toeval, althans in het eerste geval, het bewijs op van een dringend gevaar. Verder mag de voorzegging dezer ziekte voordeeliger zijn in eene eenvoudige ontsteking der lever, dat is in zoodanig eene, welke zich bij de lever alléén bepaalt, dan wanneer andere werktuigen in dezelve deelen; gelijk dezelve almede gunstiger zijn kan, wanneer de ontsteking oorspronkelijk en zuiver is, dan wanneer dezelve in eene bijkomende, afgeleide of onzuivere ontsteking bestaat, en, als zoodanig o. a. in den loop eener zenuw-, rot- of van de gele koorts, in dien van kinderziekte, of ten gevolge eener ontsteking-koorts voorkomt. Wanneer, zonder dat het plaatselijk lijden heeft opgehouden, de krachten des lijders door de hevigheid der ziekte zijn uitgeput, en de koorts van aard veranderd is, verkeert de lijder in groot gevaar. Wanneer iemand, zonder aanleg tot deze ziekte te hebben, door dezelve wordt aangetast, kan de uitspraak des geneesheers niet voordelig wezen, dewijl, bij eene geringe voorbeschiktheid tot dezelve, de opwekkende oorzaken gewigtig, en bij gevolg de ziekte gevaarlijker zijn moeten; terwijl eindelijk, bij de voorspelling van deze, zoowel als van elke andere ziekte, derzelve meerdere of mindere hevigheid, hare uitgebreidheid en duur, hare hardnekkigheid, bij eene gepaste geneeswijze, en meer andere omstandigheden, niet onopgemerkt blijven mogen. —

Wanneer de ontsteking der lever in verettering is

overgegaan, kan de voorzegging, in verre de meeste gevallen, niet anders dan zeer ongunstig wezen. Desniettemin is deze uitgang der leverontsteking niet onvermijdelijk doodelijk, als zijnde het, behalve uit lidteekens, welke men in de lever ontmoet heeft, en die het bewijs opleveren voor de mogelijkheid eener zoodanige herstelling, reeds uit het boven gezegde gebleken, dat, wanneer een ettergezwel, na aan alle zijden met het buikvlies vereenigd te zijn, zoodat de etter niet in de buik-holte kan worden uitgestort, zich zoo opent, dat deze vloeistof naar buiten ontlast wordt, of zulks door de galbuizen in den twaalfvingerigen darm geschiedt, of de etter zich in den karteldarm eenen weg baant, nadat dit ingewand met de lever vereenigd is, of zulks in eenig ander gedeelte van het darmkanaal plaats grijpt, eene gelukkige uitkomst van dezen uitgang der leverontsteking, wel niet altijd voor waarschijnlijk mag gehouden worden, maar echter altijd mogelijk blijft, zoolang de etter, die ontlast wordt, goed is of zich verbetert, en de verschijnselen eener uittering van het geheele ligchaam van weinig belang zijn, of verminderen, terwijl men eindelijk van de ontlasting des etters, door stofverplaatsing langs de piswegen, zoo dezelve met verligting geschiedt, alles goeds verwachten mag.

Eindelijk, dewijl het niet aan voorbeelden ontbreekt van herstelling eener verharding der lever, maakt zulks de voorspelling van dezen uitgang der leverontsteking, althans bij eenen niet hoogen graad der kwaal, en wanneer de verharding goedaardig is, en niet lang geduurd heeft, en hare oorzaken verwijderd zijn, minder ongunstig dan bij dien in verettering.

Ter herstelling der leverontsteking bestaat de *eerste* aanwijzing, zoowel als bij de behandeling van elke andere ziekte, in het uit den weg ruimen van de opwekkende oorzaken derzelve, voor zoo verre die stoffelijk,

nog aanwezig, en daarvoor vatbaar zijn.

De *tweede* aanwijzing is gelegen in het te keer gaan der ontsteking, waaraan dikwijls, in deze ziekte, zoo wel als in onderscheidene andere, gelijk reeds meermaalen is opgemerkt, dadelijk en voor men de aandacht op de eerste aanwijzing vestigen kan, moet voldaan worden. Alvorens echter omtrent de geneeswijze dezer ziekte in eenige bijzonderheden te treden, zal de aanmerking niet ongepast zijn, dat, met hetgeen daaromtrent hier zal vermeld worden, minder de geneeswijze der ontsteking van de *bolle*, dan die van de *holle* oppervlakte en van de zelfstandigheid der lever bedoeld wordt; als kunnende eerstgenoemde ziekte, welke zoo dikwijls voor eene ontsteking van het borstvlies of der longen wordt gehouden, en daarvan ook moeilijk kan onderscheiden worden, ook als zoodanig, met den besten uitslag behandeld worden. De laatstgenoemde daarentegen; de ontsteking althans van de zelfstandigheid der lever, vordert eene geneeswijze, welke, in menig opzigt, meer overeenkomstig moet zijn met die der longontsteking. Immers laat deze ziekte, bij eenen gelijken graad der ontsteking, zoo als reeds elders vermeld werd, eene minder stoute ontstekingwerende behandeling toe dan die van het borstvlies, ten einde den lijder genoegzame krachten, ook tot eene plaatselijke scheiding zijner ziekte, door ophoesting, zouden overblijven. — Op dezelfde wijze vordert ook de ontsteking der holle oppervlakte, en nog meer die van de zelfstandigheid der lever, zoo wel eene ontstekingwerende behandeling als die harer bolle oppervlakte, maar, onder dezelfde omstandigheden, in mindere mate, alsmede het gebruik van zoodanige middelen, welke eene afleiding van het lijdend deel naar de naburige te weeg brengen kunnen, opdat niet, door eene onvoorzigtige verspilling der krachten, de omloop des bloeds in de

lever te zeer gestoord, of geheel verhinderd, derzelve vaten door het bloed, hetwelk daarin is opgehoopt, verscheurd, eene zeldzaam gunstige verettering voorbereid, of de grond gelegd zoude worden tot den overgang der ontsteking in versterf.

Diensvolgens zijn, in de eene en andere soort der leverontsteking, zoowel als in elke andere ziekte van dien aard, allereerst algemeene bloedontlastingen noodig, en moet, in eene zuivere en hevige ontsteking der lever, de eerste aderlating, zonder vrees voor de krachten des lijders, voor de gele kleur der huid, en voor de teekenen eener ophooping van gal, zelfs in de eerste wegen, ruim zijn, en deze algemeene bloedontlasting, zulks vereischt wordende, met kortere of langere tusschenpoozing, één- en andermaal herhaald worden, zóó echter, dat wanneer er, in eene ernstige ontsteking der bolle oppervlakte van de lever, onderscheidene aderlatingen kunnen gevorderd worden, om, door middel eener spoedige ontlasting van bloed en in eene aanmerkelijke hoeveelheid, de ziekte tot eene gewenschte scheiding te brengen, er, ter bereiking van hetzelfde doel, in eene gelijk hevige ontsteking van de zelfstandigheid of der bolle oppervlakte van de lever, slechts eene of twee, althans minder aderlatingen zullen noodig zijn; zijnde het bloed, dat door de aderlating ontlast wordt, tijdens de ontsteking der bolle oppervlakte van de lever, niet onderscheiden van datgeen, hetwelk men door de aderlating verkrijgt bij eenen lijder, die door eene ware ontsteking van het borstvlies of der longen is aange-tast; terwijl dat van hem, bij wien de holle oppervlakte of de zelfstandigheid der lever door ontsteking is aangedaan, almede met eene ontstekingskorst is voorzien, maar die minder dik en taai is, dan zij in den loop van andere ontstekingen wordt waargenomen, en met eene wei omgeven, welke zeer sterk met gal gekleurd

is. Ten andere kunnen plaatselijke ontlastingen van bloed aangewezen zijn, en zulks door middel van bloedzuigers of van bloedige koppen, ter lijdende plaats angewend of aan den aars, zoo de lijder aan aambeijenvloed onderhevig was of de ontlasting van denzelfven verhinderd werd; en zullen deze plaatselijke ontlastingen, bij eenen geringeren graad der ziekte, alléén, of, nadat de algemeene bloedontlastingen geschied maar niet toereikende geweest zijn, om het plaatselijk lijden te doen ophouden, de gewenschte dienst bewijzen, alsmede in eene onzuivere ontsteking der lever, in welk geval aderlatingen zeldzaam kunnen te pas komen; terwijl bij eene niet voldoende poging der natuur, om de ziekte door neusbloeding te scheiden, de bloedzuigers ook aan de neusvleugels kunnen geplaatst, en de ontlasting van bloed uit den neus en uit de speenvaten, door warme dampen en stovingen kan bevorderd worden.

Benevens de zoo algemeene, als plaatselijke ontlastingen van bloed, zijn almede, ter gepaste behandeling der leverontsteking, uitwendig, algemeene en laauwe baden, in welke weekmakende kruiden zijn gekookt, verzachtende en krampstillende pappen en stovingen, alsmede wrijfmiddelen aangewezen, en, in het verder verloop der ziekte, de *sapo amm.*, *sinapismi* en *vesicantia*, en, tot inwendig gebruik, wanneer de bolle oppervlakte der lever ontstoken is, die verdunnende; verzachtende en verkoelende geneesmiddelen, welke bij de behandeling der ontsteking van het borstvlies zijn voorgeschreven; terwijl, bij eene ontsteking van de holle oppervlakte, of van de zelfstandigheid der lever, verzachtende en verkoelende purgeermiddelen gevorderd worden, zoo als de *manna*, de *oleum ricini*, de *fruct. en pulpa tamar.*, de *pulpa cassiae*, de *supertart. potassae*, de *tartar. borax.*, de *sulph. magn.*, en soortgelijke verkoelende midden- en onzijdige zouten; alsmede

de zuren uit het plantenrijk, zoo als het *acid. acet.*, de *oxym. simp.*, de *succus citri* en het *acid. citric.*, of het *acid. tartar.*; de eerstgenoemde met het oogmerk, om, door middel van hunnen prikkel op de darmen, eene afleiding van de ontstokene lever te maken, en het bloed, hetwelk in de lever is opgehoopt, derwaarts te voeren; terwijl de laatst vermelde middelen kunnen dienstig zijn, om de verhoogde werking der lever te verminderen, en de scherpte der gal te verbeteren; en verzachtende, verkoelende en zacht openende klisteren, waarin de *olie* en *zeep* niet gespaard zijn, in deze ziekte, almede als onmisbaar moeten beschouwd worden. Dat echter deze ontlastende middelen tegen-aangewezen zijn, wanneer de lijder, tijdens deze ziekte, zoo als zulks niet zelden het geval is, bij de ontsteking van de linker kwab der lever, uit hoofde van de medelijdige aandoening der maag en darmen, met veelvuldigen stoelgang of met hevig en aanhoudend braken wordt aangedaan, en dat, in zoodanig geval, verzachtende, braakwerende en krampstillende middelen, ter vermindering dezer ontlastingen kunnen vereischt worden, zoo als eene *emuls. amygd. dulc.*, eene *sol. rad. saleb.*, of van de *gummi arab.* met *aq. laurocer.*, het *pulv. aëroph.*, eene *potio RIVERII cum syr. diac.*, of zelfs in dringende gevallen, met het *extr. opii*, zal nauwelijks behoeven opgemerkt te worden.

Wanneer de ontsteking en de koorts, met behulp dezer middelen, aanmerkelijk verminderd zijn, maar de ziekte, zoo als niet zelden gebeurt, niet geheel gescheiden is, of er, met eenen tragen stoelgang, eene doffe pijn met zwelling en verharding in de lever overblijft, mag men het *kwik* als het eenig middel beschouwen, van hetwelk men, in- of uitwendig, of in- en uitwendig tevens, aangewend, hulp verwachten kan; en zulks te meer, wanneer de lijder voorheen aan ver-

stopping en vergrooting van dit ingewand onderhevig was; zijnde dit middel, bij onze lands- en luchtsgesteldheid, in dit tijdperk der ziekte, of wanneer de ontsteking der lever oorspronkelijk slepende, of zulks, ten gevolge eener heete ziekte van dezelve, geworden is, eer aangewezen, dan wanneer hetzelfde, in min of meer groote giften, vroeger wordt gebruikt, met het oogmerk om den stoelgang te bevorderen. Tot het boven vermelde doel, en onder zoodanige omstandigheden worden het *ung. hydrarg.* of het *mur. protox. hydrarg.* te regt aanbevolen, als welke laatste bereiding van dit middel, in deze, zoowel als in het verder verloop van onderscheidene andere ontstekingen, boven alle andere de voorkeur schijnt te verdienen, tot inwendig gebruik, terwijl het een en ander middel kan aangewend worden tot eene aanvankelijke kwijling, als wordende, door eene sterke ontlasting van speeksel, de krachten des lijders, die door de ontstekingwerende behandeling niet zelden reeds veel geleden hebben, te sterk aangetast en de ziekte niet in gelijke verhouding verligt. Zoo men echter van het *kwik* meent te moeten gebruik maken in dat tijdperk eener *heete* ontsteking der lever, in hetwelk verzachtende en verkoelende buikzuiverende middelen boven door ons werden aanbevolen, zal hetzelfde echter in mindere giften moeten aangewend worden, dan zulks, bij de behandeling van deze en van zoo vele andere ziekten van dien aard, in heete gewesten gewoonlijk geschiedt, en worden er, in zoodanig geval, slechts ééne of twee drachmes der *kwikzalf* dagelijks, en in verbinding met *oleum hyosc.* of *ung. alth.*, of $\frac{1}{2}$, 1 en hoogstens 2 greinen van het *zoete kwik*, om de drie, vier of zes uren gevorderd, ten einde de zoo eigenaardige grasgroene kleur en den vereischten reuk der drekstoffen te veroorzaken, welke ontlasting, zoo het *kwik* daartoe niet alleen toereikende is, door

vereeniging van hetzelfde met eenige greinen van den *pulv. rad. jalappae* en van den *supertartr. pot.* bevorderd, of, zoo dezelve, door het *kwik* is te weeg gebracht, door een *dec. tamar.* met *supertart. pot.*, of door een zacht werkend en verkoelend zout, zoo als door *sulph. magn.* met *manna*; of door de *oleum ricini*, kan onderhouden worden, opdat de gevreesde speekselvloed verhoed worde. Zoodanig eene behandeling dezer ziekte zal veeltijds alleen voldoende zijn, om eene volkomene scheiding derzelve te doen plaats hebben, terwijl het ophouden van al de toevallen dezer ontsteking, het afnemen, en daarna het verdwijnen der vae kleur van het aangezigt en der gele van het bindvlies der oogen, van de pis en der drekstoffen, het beste bewijs voor dezen gewenschten uitgang der ziekte zullen opleveren, en zoude een spaarzaam gebruik van het *kwik*, volgens het gevoelen van de zoodanigen, die meenen, dat hetzelfde bij voortduring moet aangewend worden, beter dan enig ander middel, zonder den lijder te veel te verzwakken, of het slijmvlies der darmen te sterk te prikkelen, eenen niet zeer waterachtigen stoelgang veroorzaken, of zelfs denzelven verminderen en verbeteren, met en na de bovenvermelde ontstekingwerende en afleidende middelen, zoo lang moeten worden voortgezet, tot men het bovenvermelde oogmerk ten volle zal bereikt hebben.

Eindelijk, wanneer men mogt waarnemen, zoo als zulks niet zelden bij teedere en aandoenlijke voorwerpen het geval is, dat er, ten gevolge eener ontsteking der lever, na herhaalde bloedontlastingen en eene overigens doelmatige behandeling dezer ziekte, eene geprikkelde, pijnlijke en krampachtige gesteldheid van, en eene spanning in de leverstreek was overgebleven, gepaard met benaauwdheid en rusteloosheid des lijders, en dat hij daarenboven, onder de schijnbare teekenen eener

steeds bestaande ontsteking, in eenen staat van ware zwakheid en van verhoogde gevoeligheid verkeert, welke het gebruik van het lancet voor het vervolg verbiedt, als zijnde het, bij de uitkomst gebleken van geene dienst meer te zijn, of liever schadelijk te wezen, is, zoo als zulks ook bij de behandeling van andere ontstekingen werd voorgeschreven, het in- en uitwendig gebruik van *opium*, in verbinding met het *mur. protox. hydr.* aangewezen, alsmede de aanwending van verzachtende en krampstillende pappen, en van stovingen op de lijdende plaats; van verzachtende en verkoelende klisteren en van laauwe baden, ten einde de verdeeling of scheiding der ziekte te weeg te brengen of te bevorderen.

Niet anders moet ook de behandeling eener slepende ontsteking der lever zijn, ofschoon die naar het verschil der oorzaken en den graad der ziekte behoort gewijzigd te worden. Wanneer deze ziekte, van haar begin af, niet miskend wordt, hetgeen zoo ligt mogelijk is, zijn kleine aderlatingen, veeltijds echter slechts plaatselijke bloedontlastingen, door middel van bloedzuigers op de leverstreek of aan den aars, of door bloedige koppen; alsmede eene verkoelende leefwijze en ontstekingwerende en zacht ontlastende geneesmiddelen, zure dranken, het *zoete kwik*, in geringe giften; en, uitwendig, pappen en stovingen, uit verzachtende en verdoovende planten, zoo als uit de *cicuta* of *hyoscyamus*, en, in het verder verloop der ziekte, de *vlugtige zalf*, *zuurdeegen*, *mostaardpappen* of *spaanschevliegen-pleisters*, op de lijdende plaats aangewend, alsmede verkoelende en ligt purgerende klisteren en algemeene baden van laauw water, en voetbaden met *acid. nitro-muriat* (*aqua regia*), in de meeste gevallen, genoegzaam ter herstelling. —

Desgelijks wordt, tot de doelmattige behandeling der

onzuivere ontsteking van de lever, de geneeswijze der ziekte gevorderd, waaraan de ontsteking haren oorsprong verschuldigd is, ofschoon dezelve, zoo als reeds elders, en meer bijzonder bij de behandeling der darmontsteking is opgemerkt, dikwijls, hoewel slechts tijdelijk, plaats moet maken voor eene, min of meer beperkte, ontstekingwerende geneeswijze.

Ten opzichte van de behandeling der onderscheidene uitgangen van de leverontsteking kan men, bij de *scheiding* der ziekte, de critische ontlastingen, zoo lang dezelve de ziekte verligten, en de krachten des lijders het veroorloven, onder een doelmatig levensbestuur, en het voortgezet maar verminderd gebruik der middelen, welke de ziekte tot die hoogte gebragt hebben, aan zich zelve overlaten, zoo lang zij geregeld en langs den weg, welken de natuur zich gekozen heeft, voortduren. Indien dezelve daarentegen in te geringe hoeveelheid plaats hebben, moeten zij door onderscheidene middelen, welke tot zoodanig doel vereischt worden, vermeerderd, of, in geval zij bovenmatig zijn, met voorzigtigheid en allengs beteugeld worden, latende echter het te veel of te weinig derzelve zich, gelijk reeds zoo dikwijls is gezegd, niet van tevoren bepalen, als geheel afhangende van de krachten des lijders en van de verligting, welke zij aanbrengen.

Bij den uitgang der ziekte in *verettering*, behoort men er, wanneer het ettergezwel van eenig aanbelang is, en zoo hetzelfde gesloten blijft, of zich verder uitbreidt en de zelfstandigheid der lever verteert, op te letten of er, ook na de wording van het gezwel, in den outrek van hetzelfde, of in het algemeen eenige aanleg tot, of nog werkelijk ontsteking is overgebleven, in welk geval deze, door het voortgezet gebruik der ontstekingwerende geneeswijze, in eene mindere of meerde-

re mate aangewend, moet worden beteugeld. Wijders trachte men (als zijnde niet te denken aan de genezing eener kwaal, die, zoolang de etter in de lever, of in eenig ander gewichtig deel blijft opgesloten, nauwelijks dragelijk kan gemaakt worden) het leven des lijders zoo lang mogelijk te rekken, door middel van voedende, versterkende en bederfwerende middelen, welke, in zoodanige omstandigheden, nog het meest geschikt zijn, om de krachten van den zieke te schragen en het bederf zijner vochten te keer te gaan. — Evenmin vermag de kunst eenige hulp te verleen, wanneer de etter, nadat het gezwel geopend is, in de holte van den buik, of, door het middelrif, in die der borst, of in de longen zelve is uitgestort, of wanneer hij zich eenen weg heeft gebaad naar de milt of maag, of zich, door de galbuizen, in den twaalfvingerigen- of in den karteldarm heeft ontlast, of, door tusschenkomst van het buikvlies, naar de omliggende spieren is verzakt, en er pijpzweren door denzelfden ontstaan zijn; althans kan de geneesheer, in zoodanige gevallen, niets anders toebrengen, dan de ontlasting van den etter, zoo deze in de eerste wegen is uitgestort, door gepaste middelen voorzigtig te onderhouden, den etter zelve te verbeteren, en de krachten des lijders, op welke het hier voornamelijk aankomt, zoo veel doenlijk te ondersteunen, als blijvende er nog alleen eenige hoop op redding over, zoo de etter nog in tijds, dat is, alvorens hij geheel bedorven en de lever te zeer ontaard is, in de darmen en volkomen ontlast wordt. In geen geval van dien aard is er intusschen van het vermogen der kunst meer dienst te verwachten, dan alleen, wanneer het ettergezwel op de buitenste oppervlakte der lever gevormd, met het buikvlies, en dit met de wanden van den buik vereenigd is, en de etter zich in het naar buiten uitpuilende gezwel, door eene vocht-

golving laat ontdekken, onder welke omstandigheden men zich dan ook nog somtijds met eene goede uitkomst vleijen mag. Alsdan behoort de lijder op de regterzijde geplaatst te worden, ten einde het aanëengroeijen van het buikvlies met de deelen, welke boven hetzelfde geplaatst zijn, te weeg te brengen, en moeten op het gezwel, zoo het hard, rood en heet is, verzachtende pappen of stovingen, of, in geval eener koude, eenigzins zuchtige zwelling van hetzelfde, specerijige, ja zelfs mostaard-pappen of spaanschevliegen-pleisters aangewend worden, ten einde het tot rijpheid te brengen, en het daarna, zoo spoedig zulks met veiligheid geschieden kan, door het mes of door den bijtsteen, te openen, opdat de etter niet langer dan noodig zij in de lever blijve opgesloten, en hare bewerktuiging meer en meer doe lijden, of zich in eenig ander deel ontlaste of naar elders verzakke. — Deze kunstbewerking, waarbij men de uitstorting van den etter in de buikholte, als welke meesttijds doodelijk is, moet trachten voor te komen, en zich voor de beleediging der maag, van de darmen, der galblaas en van de tusschenribbige slagaderen moet wachten, geschied zijnde, moet de ontlasting van den etter, almede door de plaatsing des lijders op de regterzijde, bevorderd, de zweer gezuiverd, dezelve eerst met verzachtende, vervolgens met versterkende inspuitingen behandeld, en, onder het inwendig gebruik van voedende en versterkende middelen, de genezing des lijders te weeg gebragt worden.

Wanneer, na eene ontsteking der lever, eene *verharding* en *vergrooting* is overgebleven, zal zulks, zoo deze kwaal in eenen geringen graad aanwezig is, door verkoelende en weinig prikkelende oplossende middelen herstelbaar wezen, o. a. door het aanwenden van den *rad. gram.* of *tarax.* met eenige *onzijdige* of *mid-den zouten*, enz. — Wanneer de verstopping van meer

belang is , zoodat door dit gebrek de verrigtingen der lever en der overige buiks-ingewanden gestoord worden , zijn , benevens de bovenvermelde oplossende middelen , die ook met vrucht in de gedaante van klisteren kunnen aangewend worden , ook het in- en uitwendig gebruik van het *kwik* aangewezen , alsmede zoodanige minerale wateren , welke *sulph. sodae* of *sulph. magn.* bevatten , zoo als die te *Kissingen* , te *Carlsbad* , te *Pulna* en elders voorkomen ; en zullen deze middelen (zoo deze ziekte niet veroorzaakt werd door de uitzweeting van stolbare wei in de zelfstandigheid der lever , in welk geval de kwaal onherstelbaar is) , wanneer dezelve , gedurende eenen geruimen tijd en met het noodige geduld worden aangewend , zelfs bij menige aanzienlijke vergrooting en verharding der lever , het gewenschte doel doen bereiken , terwijl soms in andere gevallen , ter harer oplossing , meer prikkelende middelen vereischt worden . Intusschen kan eene zoodanige verharding en vergrooting , wanneer dezelve het gevolg is eener werkdadige ophooping van bloed in de lever , of zoo zij door eene slepende ontsteking derzelve veroorzaakt of onderhouden wordt , door de boven genoemde middelen ook verergerd , en , in het gezwel , de vatbaarheid tot ontaarding worden opgewekt , in welk geval , hevige pijn , onherstelbare geelzucht , braken , doorloop , uittering , ongeneeslijke waterzucht en de dood , de onmisbare gevolgen derzelve zijn moeten .

De tegennatuurlijke verbinding der lever met de naburige deelen is onherstelbaar .

De overgang der leverontsteking in *waterzucht* moet op dezelfde wijze behandeld worden , als wanneer deze het gevolg is van eene ontsteking der darmen , zullende de geneeswijze van dezen overgang , in het vervolg , bij die der waterzucht , nader worden voorgedragen .

De ontaarding der lever, waarbij dezelve in hare verrigting gestoord wordt, door eene groote hoeveelheid vet, welke in hare zelfstandigheid, ten gevolge eener slepende ontsteking, is afgescheiden, moet als eene schier onherstelbare kwaal beschouwd worden, en zulks te meer, dewijl dezelve, gedurende het leven, of niet of zeer bezwaarlijk van andere gebreken der lever kan onderscheiden worden. Ingeval men het bestaan derzelve vermoedt, zal echter deze ziekte, zoo niet genezen, althans in haren voortgang verhinderd kunnen worden, door den lijder het gebruik te onthouden van verhittende en voedzame spijzen en van sterke dranken, alsmede door het aanwenden van zoodanige middelen, welke, met matige lichaamsbeweging gepaard, den omloop des bloeds in het poortader-stelsel bevorderen kunnen, zoo als o. a. van zoodanige minerale wateren, die oplossende zouten in zich bevatten.

Eindelijk is de *verweeking* der lever ongeneeslijk, en moet zich het vermogen der kunst, in dit geval, bij de tijdelijke verligting der meest dringende toevallen bepalen.

De leefregel, gedurende eene ontsteking der lever, kan niet onderscheiden zijn van die, welke bij de ontsteking in het algemeen is aanbevolen. Bij gevolg moet al datgene vermeden worden, hetwelk de reeds vermeerderde werking van het hart en der vaten en den versnelden omloop des bloeds kan doen toenemen, en alzoo alle prikkelende en verhittende middelen, welke, waar ter plaatse, op welke wijze, en onder welken naam ook, in het ligchaam gebragt of aan deszelfs oppervlakte aangewend worden, zoo als dierlijk voedsel, sterke dranken, specerijen enz. — Daarentegen zijn verdunnende en ligt zure dranken, zoo als een afkooksel van *haver*, van *garst*, van den *graswortel* of van *brood* met het een of ander plantenzuur, b. v. met

acid. acet., citric., tartar.; wei van melk, verdikte sappen en stropen van vruchten ruimschoots aan te prijzen, en, zoo er eenige spijze verlangd wordt, die voortbrengselen van het plantenrijk, welke ligt verteerbaar zijn; alsmede vruchten, die dan ook ter plaatse, waar de ontsteking der lever het meest voorkomt, namelijk in heete gewesten, in overvloed en zeer onderscheiden voor handen zijn, en welke, door het zuur, met de suikerstof getemperd, dat zij in zich bevatten, en door haar verkoelend, verdunnend, openend, en bederfwerend vermogen, zoo uitnemend geschikt zijn, om den dorst te matigen en de ontsteking tegen te gaan, alsmede om de neiging der vochten tot bederf, welke het gevolg is van den versnelden omloop des bloeds en van de hitte des ligchaams, voor te komen of te verbeteren.

Vijf-en-twintigste Hoofdstuk.

DE ONTSTEKING DER GALBLAAS.

(*Cholecystitis.*)

De ontsteking der galblaas is dikwijls eene bijkomende ziekte, en ontstaat, als zoodanig, meestal ten gevolge eener ontsteking van de holle oppervlakte der lever of van het slijmvlies des twaalfvingerigen darms. Intusschen kan deze ziekte ook oorspronkelijk in de galbuizen en in de galblaas zelve voorkomen, en, in het een en ander geval, eene heete of eene min of meer slepende ziekte zijn.

Ingeval de ontsteking van de holle oppervlakte der lever zich tot de galblaas heeft uitgebreid, doet deze zamengestelde ziekte zich gewoonlijk voor onder dezelfde, maar meer ernstige toevallen, dan de oorspronkelijke ontsteking van de lever. Zoo dezelve echter van den twaalfvingerigen darm is uitgegaan, onderscheidt zich deze ontsteking door eenige verscheidenheid in den zetel der pijn, en door toevallen, welke meer eigen zijn aan de ontsteking van den twaalfvingerigen darm, welke toevallen vervolgens met de

teekenen van een lijden der lever of der galblaas, vergezeld gaan. Immers klaagt de lijder, in zoodanig geval, over eene hevige pijn in de regter onderkraakbeenstreek, beneden den rand van de onderste valsche ribbe, eenigzins ter zijde van het hartekuiltje, welke pijn meermalen plotselijk ontstaat, en worden tevens de teekenen eener ontsteking van het slijmvlies der darmen, vooral van dat des twaalfvingerigen darms, waargenomen. Wijders, of zoo de galblaas zelve of de groote galbuis oorspronkelijk door de ontsteking is aangedaan, doet de pijn zich, van het begin der ziekte af aan, in het eerste geval, meer in het midden van het boven genoemde zijdelijk deel van den bovenbuik gevoelen, en breidt zich van daar meer in de diepte uit, terwijl de lijder dezelve, in het laatste geval, meer in de nabijheid van het hartekuiltje ontwaart, in de rigting van den ondersten rand der laatste onware ribbe. — Door deze pijn, die ook in de omliggende deelen wordt gevoeld, maar echter meer bepaald en bij voortduring in het werktuig, dat tot de bewaring der gal dient, en door een gezwel, in hetwelk men eene vochtgolving ontdekken kan, en welks inhoud door drukking verdwijnt (hetwelk echter alleen waargenomen wordt, in geval het slijmvlies van de groote galbuis ontstoken is, en de ontlasting der gal uit de galblaas daardoor verhinderd wordt, of wanneer de ontsteking van de groote galbuis of der galblaas door eene buitengewone uitzetting dier deelen is te weeg gebragt) onderscheidt zich deze ziekte, ofschoon niet altijd even gemakkelijk, van de ontsteking van andere deelen, die in deszelfs nabijheid geplaatst zijn; alsmede door het braken eener groengekleurde water- en slijmachtige stof of van eene koper- of grasgroene gal, dat deze ontsteking schier altoos vergezelt, en, na eenen geruimen tijd door misselijkheid, in eene groote mate, te zijn aangekondigd,

met veel moeite en met sterke inspanning geschiedt; terwijl deze ontlasting, gewoonlijk in verhouding tot den graad der smart, toe- en afneemt. — Daarenboven ligt de lijder, in geval de pijn hevig is, steeds op de linker zijde, en met de beenen naar het lijf opgetrokken, en ontstaat er geelzucht, reeds van den aanvang der ziekte, of eerst nadat de pijn en het braken verminderd zijn en vervolgens opgehouden hebben, hetgeen, zoo de ziekte zeer heet is, gewoonlijk reeds na eenige uren plaats grijpt. Met deze toevallen paart zich hardlijvigheid, zoodat de stoelgang niet anders dan kunstmatig plaats heeft, zijnde echter de drekstoffen niet altoos graauw- of witachtig gekleurd, zoo als zulks in de slepende geelzucht het geval is, maar ook somtijds met gal geverwd, terwijl de kleur der pis hoog rood of bruin is met eene gele tint, en de koorts, welke met deze ontsteking gepaard gaat, meesttijds van weinig belang is.

De uitgangen van de ontsteking der galblaas zijn,
a. in de gezondheid:

Door *scheiding*, in welk geval de toevallen der ziekte langzaam afnemen, onder de ontlasting van dunne en galachtige drekstoffen, in welke meermalen galsteenen voorkomen.

b. In andere ziekten:

1. Door *verettering*. Hierdoor ontstaan één of meer, en alsdan kleine ettergezwollen, waaruit etter met gal, somtijds ook met galsteenen, buitenwaarts ontlast wordt, indien deze gezwollen, te voren met het buikvlies en dit met de boven hetzelfde geplaatste deelen, door schijnvliezen vereenigd zijn; terwijl eene zoodanige ontlasting almede in den kartel- of in eenig' anderen darm kan plaats hebben, ingeval deze deelen op gelijke wijze met het ettergezwel zijn aanééngegroeid. Indien het gezwel, zonder met het buikvlies verbon-

den te zijn, zich opent, worden de etter en gal in de holte van den buik uitgestort.

2. In *verzwering* van het slijmvlies der galblaas, welke, na eene slepende ontsteking derzelve, meesttijds met *verweeking* gepaard is waargenomen, en tot de *doorboring* der galblaas en de uitstorting in de buik-holte der vloeistof, die in dezelve bevat is, aanleiding gegeven heeft. En

3. In eene *tegenatuurlyke verbinding* der galblaas met de omliggende deelen, zoo als met het buikvlies, met het net, met de lever, met den twaalfvingerigen- of karteldarm, en zulks ten gevolge eener oorspronkelijke ontsteking van de uitwendige oppervlakte der galblaas, of nadat die van het slijmvlies zich tot het uitwendig vlies der galblaas heeft uitgebreid. In zoodanig geval is de galblaas meestal buitengemeen uitgezet, of ontmoet men in dezelve steenen van verschillende gedaante en grootte. En

c. in den dood:

1. Door *versterf* van de galblaas, welke uitgang dezer ziekte hoogst zeldzaam schijnt plaats te hebben.

2. Door de uitstorting van den etter, met gal gemengd, in de holte van den buik, ingeval de ontsteking der galblaas in verettering is overgegaan en deze vloeistoffen niet naar buiten of in eenig deel der darmen werden ontlast; alsmede door de ontlasting der gal in den buik, wanneer, na eene verzwering van het slijmvlies der galblaas, dit en de overige vliezen der galblaas zijn doorboord geworden.

De voorbeschikkende en opwekkende oorzaken van de ontsteking der galblaas zijn van die, welke tot eene zoodanige ziekte der lever aanleiding kunnen geven, niet zeer onderscheiden. Voornamelijk behooren tot de laatste, de ontsteking van het slijmvlies des twaalfvingerigen darms, de ophooping eener scherpe gal in de

galblaas , alsmede galsteen en , die de wanden derzelve en der galbuizen werktuigelijk prikkelen ; terwijl wormen , die zich uit den twaalfvingerigen darm in de groote galbuis en zelfs tot in de zelfstandigheid der lever eenen weg gebaad hadden , in zeer enkele gevallen , de ontsteking der galblaas veroorzaakt hebben.

Bij de voorzegging dezer ziekte behoort men acht te geven op de hevigheid , op den duur en op de oorzaken derzelve. In geval galsteen tot dezelve aanleiding gegeven hebben , komt het er op aan , of deze langs den natuurlijken weg kunnen ontlast worden , en is , zoo zulks geschied is , de voorspelling , in dezelfde mate gunstig , als zij ongunstig zijn moet , wanneer de steenen niet worden ontlast , als welke door hunnen prikkel de ontsteking onderhouden en de verettering der galblaas te weeg brengen zullen ; terwijl de lijder , na dat deze laatste uitgang heeft plaats gehad , nog kan behouden blijven , wanneer , na de opening van het gezwel , de etter naar buiten of in den een' of anderen darm ontlast wordt , maar zulks onmogelijk is , indien deze vloeistof in de buik-holte wordt uitgestort.

Tot de gepaste behandeling dezer ziekte worden , vooreerst , zoo algemeene als plaatselijke bloedontlastingen vereischt , zijnde het , ten andere , noodzakelijk , dat de ontlasting der gal in den twaalfvingerigen darm hersteld of bevorderd worde , hetgeen gewoonlijk reeds het gevolg is der ontstekingwerende geneeswijze. Zoo zulks echter niet , of niet ten volle geschiedt door middel der ontspanning , welke het verlies van bloed te weeg brengt , zijn daarenboven , tot zoodanig oogmerk , oplossende en zacht buikzuiverende , niet zelden met ligt verdoovende middelen verbonden , aangewezen , alsmede inwikkende , ligt krampstillende en oplossende klisteren , laauwe baden , verzachtende wrijfmiddelen enz.

Wanneer de ontsteking in verettering is overgegaan ,

zal de kunst dan alleen eenige hulp kunnen aanbren-
gen, wanneer het ettergezwel met de wanden van den
buik is aanëengegroeid, en men zich met de ontlasting
van den etter naar buiten mag vleijen. — In zoodanig
geval trachte men, door het aanwenden van laauwe
pappen of stovingen, uit verzachtende en verdoovende
planten bereid, of, zoo zulks gevorderd wordt, door
meer prikkelende middelen, de opening van het etter-
gezwel te bevorderen, of moet men, de hulp der kunst
vereischt wordende, dezelve, met de noodige voorzigtig-
heid, door middel van het mes of van den troiquart
beworkstelligen, zijnde het eerstgenoemde werktuig
daartoe het meeste geschikt, wanneer de galblaas be-
vonden wordt met het buikvlies vereenigd te zijn, ter-
wijl, in geval zulks niet geschied is, men zich van
het laatst vermelde, ter ontlasting van den etter, moet
bedienen, om vervolgens de buis van den troiquart
in de galblaas zóólang bevestigd te houden, tot de
aanëengroeijing van de galblaas met het buikvlies zal
hebben plaats gegrepen. — Wanneer dit voorschrift uit
het oog verloren wordt, kan de stof, welke in het etter-
gezwel bevat is, in de buik-holte worden uitgestort,
hetgeen ook meermalen het geval is geweest en den
dood des lijders heeft veroorzaakt, wanneer eene bui-
tengewone uitzetting der galblaas voor een ettergezwel
der lever aangezien en, onvoorzigtig geopend werd,
welke dwaling echter had kunnen vermeden worden, zoo
men er op bedacht geweest ware, dat een ettergezwel der
lever, bij deszelfs aanvankelijke vorming, hard is en
vervolgens van lieverlede zachter wordt, terwijl het ge-
zwel, dat door de vergroote galblaas ontstaat, *reeds van
het begin af aan*, week, en er, in hetzelfde, eene vocht-
golving bemerkbaar is.

Zes-en-twintigste Hoofdstuk.

ONTSTEKING DER MILT.

(*Lienitis, Splenitis.*)

Volgens het eenstemmig gevoelen der geneeskundigen, is de heete ontsteking der milt eene ziekte, welke, althans in ons land, zeldzaam wordt waargenomen, hetgeen aan de bewerktuiging en ongevoeligheid van dat ingewand, aan de gesteldheid des bloeds, waarmede hetzelfde voorzien wordt, en aan de verrigting welke, naar alle waarschijnlijkheid, aan hetzelfde is toevertrouwd, schijnt te moeten worden toegeschreven. Zoo dan eene ophooping van bloed in, en eene slepende ontsteking van dit deel, op zich zelf, of in verbinding met die van andere deelen, dikwijls zijn voorgekomen (en zulks moet meermalen het geval zijn, dewijl de milt in de nabijheid van, en in onmiddellijke aanraking met zoo vele ingewanden geplaatst is), is het echter niet minder waar, dat verschillende schrijvers onderscheidene gevallen eener oorspronkelijke, heete, en eenvoudige ontsteking der milt geboekt hebben, zijnde ook mij, voor eenige jaren, één wel bewezen voorbeeld dezer ziekte voorgekomen.

De zitplaats dezer ontsteking is, of in het eigendommelijk vlies der milt, en in dat, hetwelk dezelve aan het buikvlies ontleent, en die, van elkander onafscheidelijk, de milt omkleeden; of in de zelfstandigheid der milt zelve. Dien ten gevolge loopen de toevallen dezer ziekte ook zeer uiteen, zoo dat de vliezige ontsteking van hare uitwendige oppervlakte, als veel overeenkomst hebbende met die van het borstvlies der linkerzijde, of van het middelfrif, meermalen voor deze mag aangezien en als zoodanig behandeld zijn; alsmede die harer zelfstandigheid voor eene ontsteking der linker nier, en zulks uit hoofde van de nabijheid dier beide werktuigen, en van eenige gelijkheid in de verschijnselen der ontsteking van het een en ander deel, en is hieraan het zeggen van een beroemd schrijver, bij het vermelden der herkenningsteekenen van de ontsteking der milt, deszelfs oorsprong verschuldigd, dat, bij het bestaan der verschijnselen dezer ziekte, tevens die der nier-ontsteking ontbreken moeten; terwijl het, uit het een en ander niet zoo geheel onwaarschijnlijk wordt, dat, schoon de ziekte, die wij in dit hoofdstuk behandelen, zelden wordt waargenomen, dezelve echter mogelijk meer voorkomt dan men algemeen meent.

De toevallen, welke de eenvoudige, heete en oorspronkelijke ontsteking van de vliezen der milt kenmerken, zijn van die der ontsteking van de *bolle* oppervlakte der lever, hoofdzakelijk slechts daarin onderscheiden, dat de toevallen, welke, in deze ziekte ter regter-, in gene ter linker-zijde worden waargenomen. Dezelve bestaan in eene bepaalde, aanhoudende, kloppende, stekende of brandende pijn, ter plaatse der milt, welke bij de inademing, die tevens snel en kort is, en door zuchten wordt afgebroken; bij hoesten, bij de betasting van het lijdende deel, en

bij de beweging des ligchaams toeneemt, en zich, schoon niet in elk geval, naar den opperarm en het sleutelbeen, naar de borst en heup der linkerzijde, alsmede naar den blinden zak der maag, in de rigting der korte vaten, uitbreidt. Wanneer het voorliggende en onderste gedeelte van de oppervlakte der milt door ontsteking is aangedaan, kenmerkt zich deze daarenboven door een min of meer hard gezwel ter linkerzijde onder de valsche ribben, hetwelk, zoo deze ziekte van belang is of toeneemt, niet slechts nederwaarts, maar ook zijdelings vergroot wordt; en onderscheidt zich de ontsteking van haar bovenste gedeelte ook door hoest en hik, terwijl, in het een en ander geval, de reeds vermelde toevallen gepaard gaan met eenen onleschbaren dorst, met benaauwdheid, met de ligging des lijders op de linker-, en, in geen geval, op de rechterzijde, of, bij eene hooge mate van pijn en zwelling der milt, op den rug; alsmede met eene aanhoudende ontsteking-koorts, waarbij de pols hard en menigvuldig is.

Bij eene ontsteking van de zelfstandigheid der milt, ontwaart de lijder een gevoel van zwaarte, ter plaatse van dit ingewand, en is de pijn meer dof en drukkend; ook neemt dezelve toe bij de betasting der lijdende plaats, en strekt zich, in dit geval, minder naar den schouder, dan naar den rug, naar de nieren en naar het kniegewricht uit, hebbende daarenboven de zwelling der milt eene meerdere uitgebreidheid. Deze toevallen worden door onderscheidene andere vergezeld, die aan het medegevoel van min of meer verwijderde deelen moeten toegeschreven worden. Hiertoe behoort menig gastrisch verschijnsel, hetwelk, zoowel in deze ontsteking, als in die der lever wordt waargenomen, zoo als afkeer van voedsel, eene moeilijke spijsvertering, een bittere, of, en meestal, zure smaak in den mond en

soortgelijke oprispingen, alsmede misselijkheid en braken, door hetwelk, benevens hetgeen in de maag voor handen is, somtijds ook bloed ontlast wordt; opzetting der darmen door winden, in enkele gevallen doorloop en een bloedige stoelgang, meesttijds echter hardlijvigheid en eene ontlasting van harde en donker gekleurde drekstoffen, eene heete en drooge huid, eene doodsbleeke of gele, groen- en zwartachtige, of aardvale kleur van het aangezicht, alsmede van een aanzienlijk gedeelte van de uitwendige oppervlakte des ligchaams, zonder dat de afscheiding der gal, welke echter, naar alle waarschijnlijkheid, ook in hare bestanddeelen veranderd is, of de uitstorting derzelve in den twaalfvingerigen darm verhinderd wordt. Eindelijk moeten ook onder de toevallen dezer ziekte vermeld worden: een sterke en onleschbare dorst, de ontlasting van bloed uit het linker neusgat, hoest, ten gevolge der drukking van de vergrootte milt op het middelrif; koude en eene ligte zwelling der onderste ledematen, eene drukkende pijn in het voorhoofd en verduistering van het gezicht, benaauwdheid, duizeligheid, tot flauw worden toe; eene moeilijke of geheel verhinderde spraak, neerslagtigheid, alsmede eene aanvankelijk aanhoudende, meesttijds echter nalatende koorts, met verhef om den anderen, of, in zeldzame gevallen, om den derden dag, en met eenen ongelijken en somtijds tusschenpoozenden pols, die zich beter aan den regter dan aan den linker arm des lijders doet waarnemen.

Even als voor eene zuivere en heete, staat ook de milt voor eene *afgeleide*, *onzuivere*, en, zoo als reeds boven opgemerkt is, ook voor eene *slepende* ontsteking bloot; terwijl, zoo er eene ontsteking der milt aanwezig is, deze ziekte, uit hoofde van het naauw verband van dit werktuig met andere naburige deelen, niet zelden aan dezelve wordt medegedeeld, gelijk ook

het omgekeerde ligtelijk kan plaats hebben.

De slepende ontsteking der milt kenmerkt zich door gelijksoortige, maar minder werkdadige toevallen dan de heete. Daarentegen worden er veeltijds, in *gene*, onderscheidene verschijnselen van *deze* gemist, terwijl die, welke waargenomen worden, dewijl dezelve ook van andere ziekten kunnen afhangen, dikwijls niet als zoodanig opgemerkt, of niet geteld worden, voordat de ontsteking is overgegaan in eene andere ziekte, welke niet zelden noodlottig wordt. Intusschen is de slepende ontsteking der milt meestal onzuiver of het gevolg van gebreken van verschillenden aard, en die reeds lang bestaan hebben, alvorens eene, dikwijls geringe, opwekkende oorzaak eene ziekte te weeg brengt, tot welke de voorbeschikking al een geruimen tijd tevoren aanwezig was. Dat overigens deze ontsteking, zoo dezelve zuiver is, niet in aard, maar slechts in graad van eene heete ontsteking is onderscheiden, zal gereedelijk blijken uit de overeenkomst der toevallen van beide, welke toevallen, voor zoo ver die reeds vóór de ontsteking mogten bestaan hebben, echter door dezelve aanmerkelijk toenemen. Hiertoe behooren onderscheidene gebreken der spijsvertering, o. a. een onzuivere, bittere meesttijds echter zure smaak, vooral na den maaltijd; oprisping van zure winden, misselijkheid en braken, hardlijvigheid, of eene ontlasting van drooge en donkergekleurde drekstoffen, uitzetting der darmen door winden, pijn in dezelve en in het hoofd, groote dorst, bij weinig eetlust, of bij eenen buitengewonen honger; ontlasting van bloed, in geringe mate, somtijds slechts van weinige druppels, uit het linker neusgat, vloeijende of blinde aambeijen, niet zelden bloedbraking, welke slechts eene tijdelijke verligting der ziekte te weeg brengt; eene aschgraauwe kleur der huid met eene groenachtige tint van het geheele

ligchaam, en meer bijzonder van het aangezicht en van het bindvlies der oogen; een zeer onrustige slaap, duizeligheid, zwakheid van het gezigt en eene treurige stemming der ziel, dikwijls gepaard met eene zucht tot zelfmoord. — Ten opzichte der plaatselijke aandoeningen, klaagt de lijder over een hinderlijk gevoel in de linker onderkraakbeenstreek, hetwelk aanvankelijk gering is en niet lang aanhoudt, en na het genot van spijs en drank toeneemt; alsmede, althans in het verder verloop der ziekte, of wanneer dezelve verergert, over eene stompe pijn, welke, zoowel als de opzetting der milt, die echter niet, of niet in elk geval, wordt waargenomen, door min of meer toevallige oorzaken verslimmert. Daarenboven kan de zieke alleen op de linkerzijde liggen, en geeft de drukking der milt op de naburige deelen, hetzij dezelve willekeurig, dat is, van buiten worde aangebragt, of van de vergrooting der milt afhankelijk is, aanleiding tot eene onderscheidene stoornis van de verrigtingen dier deelen, zoo als tot eene moeilijke ademhaling, tot hoest, tot braken en tot het ontstaan van onzuivere zweren aan de onderste ledematen, welke in deze ziekte niet zeldzaam zijn, en mogelijk alleen aan de drukking der vergrootte milt op de vaten der dij moeten toegeschreven worden. Overigens loopt deze ziekte, welke dan eens zonder koorts is, dan weder met weinig koorts gepaard gaat, zoo dezelve niet geheel hersteld wordt, dikwijls ongunstig af, en zulks door een volslagen gemis aan eetlust, bij voortdurend braken, zelfs van bloed, en bij eenen hardnekkigen doorloop, met de van elders bekende teekenen eener uitterende ziekte. — Deze slepende ontsteking heeft onlangs een zeer geacht schrijver van onzen tijd, althans in de meeste gevallen, als de naaste oorzaak beschouwd der bloedbraking en der zwarte ziekte van HIPPOCRATES (*Haematemis, Melaena*).

Intusschen is zoodanig bloedverlies geen onafscheidelijk kenteeken dezer ziekte, en, schoon eene werkdadige ophooping van bloed in de milt, welke ook hare ontsteking voorafgaat, tot eene zoodanige onlasting aanleiding kan geven, schijnt echter derzelve naaste oorzaak met meer grond op rekening te moeten gesteld worden van eene verstopping, vergrooting, verharding en van eenige werktuigelijke gebreken der onderscheidene buiks-ingewanden, en in eene lijdende ophooping en vertraagde beweging of in den stilstand van het bloed in het poortader-stelsel, alsmede, en vooral, in de aderen der milt en van de maag te moeten gezocht worden.

De uitgangen dezer ontsteking zijn :

a. in de gezondheid :

1. Door *verdeeling*, wanneer de oorzaken der ziekte niet gewichtig zijn, de ziekte zelve niet hevig is, of heilzame ontlastingen, door de natuur of de kunst, onder eene tijdige en doelmatige behandeling zijn te weeg gebragt. En

2. door *scheiding*, vóór of op den zevenden, somtijds eerst den veertienden dag der ziekte, onder critische ontlastingen van bloed uit de speenvaten, of uit het linker- en vervolgens ook uit het regter neusgat; door de onlasting van galachtige drekstoffen, of zelfs van bloed uit den mond en uit den aars, en zulks op den tijd en de wijze, in de hoeveelheid, en onder de voorwaarden, welke bij de ontsteking der lever zijn vermeld; alsmede door eenen uitslag aan den mond en aan de neusvleugels, door de huid en voornamelijk door de piswegen, welke beide laatstgenoemde ontlastingen op zich zelve, of nadat gene zijn voorafgegaan, meesttijds eene volledige scheiding der ziekte ten gevolge hebben; terwijl men het, in deze ziekte, ook voor het teeken eener aanstaande scheiding houden mag, wanneer de

lijder, met verligting van de toevallen der ontsteking, klaagt over eenige spanning en pijn in de regter onderkraakbeenstreek.

b. In andere ziekten :

1. Door *verettering*, welke uitgang ten gevolge derzelfde oorzaken ontstaat, en door dezelfde verschijnselen wordt aangekondigd, als, in het voorlaatste hoofdstuk, betrekkelijk zoodanigen uitgang van de ontsteking der lever vermeld is. Echter geschiedt de verettering, na eene ontsteking der milt, altijd langzaam, hetgeen almede het geval is met de ontwikkeling van andere ziekten dezes deels, en van deszelfs eigenaardig maaksel schijnt afhankelijk te zijn. Overigens ontstaat eene verettering der milt meesttijds na eene slepende ontsteking derzelve, of, zoo dezelve plaats grijpt ten gevolge eener meer heete, maar niet geheel gescheidene ziekte, moet zulks daaraan worden toegeschreven, dat de lijder, nadat de toevallen der ziekte verminderd zijn, de nog overgeblevene aandoening van een, in het algemeen zoo ongevoelig ingewand, heeft in den wind geslagen, of dat, bij de zoo even vermelde gesteldheid der milt, zulks op te merken, voor den lijder en omstander, in vele gevallen, niet mogelijk is.

Wanneer het ettergezwel in de milt gevormd is, blijft hetzelve, 1, niet zelden gedurende jaren gesloten, en, zoo het niet groot van omvang is, meermalen verborgen, tot deszelfs bestaan bij de lijkopening ontdekt wordt. In andere gevallen, breidt hetzelve, ofschoon gesloten blijvende, zich meer en meer uit, of onderscheidene kleinere ettergezwellen vloeijen in één, die door den etter de zelfstandigheid der milt aantasten, dit werktuig alzoo meer en meer voor deszelfs verrigting ongeschikt maken, en eene milttering (*Phthisis lienalis*) te weeg brengen, die den lijder, onder de bekende tee-

kenen dier ziekte, zoo als koorts, nachtzweet en uitputting der krachten, doet omkomen. Of 2, de etterzak opent zich, gewoonlijk nadat de toeval- len der ziekte aanmerkelijk zijn toegenomen, en o. a. de pijn zeer hevig geworden is, en de etter wordt uit- gestort, *a.* in de holte van den buik, met een, meest- al spoedig, doodelijk gevolg. Of *b.* het gezwel met de nabij gelegene deelen te zamen gegroeid zijnde, ontlast zich de etter in den karteldarm, of in de maag, en veroorzaakt eene ontlasting van eene veelal onzuivere stoffe door den aars of den mond of langs beide we- gen; of het gezwel met het middelfrif, en dit, al of niet met de longen vereenigd zijnde, geeft de etter, welke, op die wijze in de borstholte wordt uitgestort, in het eerste geval, aanleiding tot eene etterborst, en, in het laatste, tot de ontlasting dier vloeistof in de longen en tot de noodlottige gevolgen van eene zoo ge- wigtige kwaal. Of, *c.* het ettergezwel, in andere ge- vallen, met een of ander der overige deelen, die in de nabijheid der milt geplaatst zijn, verbonden zijn- de, maakt de etter, in plaats van zich in dezelve te ontlasten, verzakking naar, en pijpzweren in onder- scheidene deelen, stoort derzelve verrigtingen, en brengt veeltijds onherstelbare gebreken voort, terwijl, naar het oordeel van sommigen, deze vloeistof, op die wijze, of, en met meer waarschijnlijkheid, door stof- verplaatsing, ook naar de linker nier kan worden over- gebracht, in welk geval de lijder nog behouden kan worden, indien de etter met de pis ontlast wordt; ge- lijk zijne redding almede kan plaats hebben, indien het absces op, of in de nabijheid der buitenste opper- vlakte van de milt gevormd, en hetzelfde, daar ter plaatse, of elders, ingeval eene verzakking van den etter geschied is, door de natuur of de kunst tijdig ge- opend wordt, zoo zulks namelijk onder dezelfde gun-

stige omstandigheden plaats grijpt, als, bij dezen overgang der lever-ontsteking, in het voorlaatste hoofdstuk, vermeld zijn.

2. Door *vergrooting*, waartoe de milt, niet minder dan de lever, eenen bijzonderen aanleg heeft, en die, onder gelijke omstandigheden plaats grijpt. De vergrooting der milt is het gevolg eener werkdadige of lijdende ophooping van bloed in dezelve, of moet aan eene meer duurzame ontwikkeling van de zelfstandigheid der milt worden toegeschreven. Die vergrooting, welke met eene verhoogde werking van het hart en vatenstelsel gepaard gaat, ontstaat ten gevolge van eene ontsteking der milt, en veelal spoedig, terwijl dezelve almede, in verhouding tot de ontsteking, toe- of afneemt. De meer lijdende ophooping van bloed en de vergrooting der milt, die daarvan het gevolg is, wordt voornamelijk in die landen waargenomen, in welke de tusschenpoozende koortsen te huis zijn, en wordt door de langdurigheid en het telkens wederkeeren derzelve, en van zoodanige nalatende koortsen, welke tot de tusschenpoozende behooren, veroorzaakt, ofschoon eene zoodanige ophooping, door eene heilzame poging der natuur, almede tot eene tusschenpoozende koorts aanleiding geven kan. Ook kan deze ziekelijke gesteldheid der milt te weeg gebragt worden door eene ophooping van bloed in het poortaderstelsel, zoo als zulks het geval kan zijn bij vrouwen, door het verminderen of achterblijven van den stonden-, en bij mannen, of bij meer bejaarden van het een en ander geslacht, door het afnemen of geheel ophouden van den aambeijen-vloed. De redenen, die de meer blijvende vergrooting der milt doen ontstaan, zijn tot dus verre minder bekend, terwijl deze, zoo zij het gevolg van ontsteking is, aan de uitzweeting eener stolbare wei in de zelfstandigheid der milt moet worden toegeschreven.

Deze kwaal, die, zoo de vergrooting der milt langzaam geschiedt, en zonder werktuigelijke gebreken bestaat, een geruimen tijd, zonder veel hinder kan verdragen worden, wordt daarentegen, wanneer dezelve plotselijk, of, in het verder verloop dezer ziekte, is ontstaan, van groot belang, en voor den lijder schier ondragelijk, te meer, wanneer de milt, gelijk zulks nu en dan het geval is, tot eenen bijna ongeloofelijken omvang wordt uitgezet. Immers worden daardoor eerst de nabijgelegene, en vervolgens de meer verwijderde deelen werktuigelijk gedrukt en met geweld uit hunne plaats verdrongen, de omloop des bloeds in de vaten der ingewanden, de verrigting dezer deelen gestoord, en alzoo aanleiding gegeven tot pijn in, en zwelling van den buik, tot benaauwdheid, tot braken, tot eene verhindering van den stoelgang, tot eene moeilijke spijsvertering, tot gebreken der voeding, tot drukking, ontsteking en verscheuring der vaten, en tot onderscheiden andere ziekten, die, ook als de gevolgen eener vergrooting en verharding der lever, reeds in het voorlaatste hoofdstuk genoemd zijn, en, in dit geval, uit de zwelling en de stoornis der verrigting van de milt voortvloeijen, onder welke eene bezwaarlijke ademhaling, ook neusbloeding, bloedbraking, de zwarte ziekte van HIPPOCRATES, eene ontlasting van bloed uit de piswegen en zenuwziekten, alsmede, en minder zeldzaam dan de zoo even genoemde kwalen, huid- en buik-waterzucht moeten geteld worden.

3. Door *verharding*, waarbij de milt dan eens vergroot is, dan weder niet, en de verharding zelve min of meer algemeen, en van minder of meerder belang is. — In het laatste geval, schijnt eene zoodanige verharding, ofschoon nimmer ten gevolge eener zuivere ontsteking, in zeer enkele gevallen, in een knoestgezwel te kunnen bestaan, en, als zoodanig, ook voor

ontaarding vatbaar te zijn, in welk geval de lijder, zoo niet reeds vroeger door gemis aan voeding, door waterzucht enz., onder hevige smarten, en nadat werktuigelijke gebreken van onderscheidene buiks-ingewanden zijn ontstaan, en eene stoornis van hunne verrigtingen is te weeg gebragt, onder flauwten, en de ontlasting van eenen vuilen en bloedigen etter door den mond en met de drekstoffen, deszelfs leven eindigt.

4. Door onderscheidene gebreken der bewerktuiging van de milt, zoo als door *verweeking*, welke veeltijds met vergrooting derzelve gepaard gaat, en in onderscheidene gevallen haar ontstaan aan eene slepende ontsteking schijnt verschuldigd te zijn; alsmede door *verbeening*, door *spekgezwellen*, door *waterblazen* enz., die in de milt gevormd worden.

5. Door uitzweeting eener stolbare wei, wanneer het buitenste vlies der milt oorspronkelijk door ontsteking is aangedaan, of deze zich derwaarts heeft uitgebreid, in welk geval eene onherstelbare verbinding der milt met de naburige buiks-ingewanden en eene mindere of meerdere verhindering hunner verrigtingen veroorzaakt wordt; gelijk alsmede,

6. door eene uitstorting van het weivocht, die ten gevolge der ontsteking plaats heeft, en waardoor alzoo eene heete buikwaterzucht kan te weeg gebragt worden. En

c. in den dood:

1. Door de hevigheid der ziekte, onder stuipen en andere zenuwtoevallen, welke uitgang echter zelden is waargenomen.

2. Door *versterf*, dat, naar het oordeel van de meeste geneesheeren, even zeldzaam plaats gegrepen heeft, zoo zelfs, dat sommigen de echtheid der waarnemingen, welke van dien uitgang geboekt zijn, in twijfel meenen te mogen trekken, terwijl weder anderen denzelfden niet zóó buitengewoon achten, en van gevoelen zijn,

dat deze uitgang meer zoude zijn voorgekomen, dan die in verettering.

3. Door *verscheuring der milt*, en zulks ten gevolge van den toevloed des bloeds die door de ontsteking veroorzaakt wordt, alsmede door eene aanzienlijke ophooping van aderlijk bloed in dezelve, dadelijk of binnen een korter of langer tijdsverloop, na uitwendige beleedigingen; of door eene *verweeking der milt*, in welk geval de vliezen en de zelfstandigheid der milt zelve zoo verdund bevonden zijn, als men dezelve, in andere ontaardingën, geheel of ten deele verdikt en verhard heeft aangetroffen.

En 4. door de naziekten, onder *b.* vermeld.

De milt niet bijzonder gevoelig zijnde, mag men onderstellen, dat de aanleg derzelve tot ontsteking niet zeer groot is. Volwassenen, en, onder deze, zoodanigen, die een zwartgallig of galachtig temperament hebben, schijnen meer dan anderen tot deze ziekte te zijn voorbeschikt, gelijk de aanleg daartoe alsmede schijnt te kunnen voortgebracht worden door eene ophooping van bloed, tengevolge eener verhindering van eenen hebbelijken aambeijen-, of van den stondenvloed, terwijl een ongeregelde omloop van het bloed in het poortaderstelsel, en slepende gebreken der milt, ook tot de ontsteking derzelve kunnen voorbeschikken, vooral bij eene poging der natuur, om eene zoodanige ontlasting van bloed te bevorderen, of een gebrek, hetwelk in dit ingewand bestaat, te herstellen; of wanneer de eene of andere toevallig bijkomende omstandigheid, welke doorgaans vereischt wordt, om deze ziekte te doen ontstaan, haren invloed op de milt uitoefent. Meesttijds echter schijnen er gewigtiger opwekkende oorzaken toe gevorderd te worden, en, dewijl het menschelijk ligchaam aan den invloed van zoodanige oorzaken niet dikwijls is blootgesteld, moet het waarschijnlijk daaraan toege-

schreven worden, dat deze ontsteking minder dan die van andere inwendige deelen wordt waargenomen. Onder de oorzaken echter, welke eene oorspronkelijke of eene bijkomende ontsteking der milt kunnen doen ontstaan, zijn de meest gewone, uitwendige beleedigingen, ontsteking van naburige deelen, zoo als van het linker gedeelte van het borstvlies, van het buikvlies, der lever, der maag, van de alvleeschklier, van het middelrif enz., welke laatste ziekten ook, wanneer zij zonder verdeling of scheiding ophouden, door de ontsteking der milt kunnen vervangen worden. Wijders behooren hiertoe het misbruik van sterke- of van koude dranken, wanneer het ligchaam door eene groote hitte en droogte des dampkrings, door buitengewone inspanning, door koorts, of op eenige andere wijze verhit is; eene verhindering der huiduitwaseming, de verplaatsing eener ziektestoffe van elders, of de onvolkomene scheiding eener ziekte, en hare beslissing door de nederzetting harer stoffelijke oorzaak in de milt; langdurige kwalen van dat ingewand, verhindering van bloedontlastingen, hetzij die natuurlijk, of, gelijk boven gezegd is, tot gewoonte geworden zijn, als welke zoowel tot de ontsteking der milt voorbeschikken als tot dezelve aanleiding geven kunnen; eindelijk eenige opwekkende en nederdrukkende gemoedsaandoeningen, zoo als toorn, droefheid en vrees.

Omtrent de voorspelling dezer ontsteking is weinig meer dan van die der lever te zeggen. Ofschoon de mensch, zoo hij door de ontsteking van eenig belangrijk ingewand is aangetast, moet geacht worden altijd in eenen gevaarlijken toestand te verkeeren, en zulks dus ook het geval is bij eene ontsteking der milt, is echter, in deze ziekte, de voorzegging in het algemeen gunstiger, dan bij eene ontsteking der overige inwendig geplaatste deelen, en zulks te meer, wanneer de

ziekte eenvoudig en oorspronkelijk is, wanneer de lijder te voren gezond was, en de ziekte doelmatig en tijdig behandeld wordt. Overigens is eene heete ontsteking, als welke zelden onmiddellijk doodelijk is, in het algemeen, minder gevaarlijk dan eene slepende, hetzij dezelve zulks van den aanvang der ziekte af aan geweest, of in het vervolg geworden is, dewijl deze zoo dikwijls miskend wordt en niet zelden tot langdurige en veeltijds onherstelbare kwalen aanleiding geeft.

De geneeswijze der milt-ontsteking komt, in menig opzigt, met die der ontsteking van de lever overeen. Bij gevolg bestaat, ook in deze ziekte, de eerste aanwijzing in het verwijderen harer opwekkende oorzaken, voor zoo verre deze stoffelijk, nog aanwezig, en voor verwijdering vatbaar zijn.

De tweede is in het bestrijden der ontsteking zelve gelegen, waarbij echter, zoowel als bij die der lever, in aanmerking moet komen, of de uitwendige oppervlakte, benevens het vliezig bekleedsel, dan wel de zelfstandigheid der milt is aangedaan. In het eerste geval toch is de ontstekingwerende geneeswijze, welke bij een gelijksoortig lijden der lever werd voorgeschreven, en, in het laatste, eene behandeling dezer ziekte aangewezen, welke meer met die der ontsteking van de holle oppervlakte en van de zelfstandigheid der lever overeenkomt. Diensvolgens komen ook, in deze ziekte, algemeene en plaatselijke bloedontlastingen te pas; de eerstgenoemde door middel van aderlatingen uit de vaten van den linker arm, zoo als dezelve, bij eene ontsteking der lever, uit die van den rechter arm behooren te geschieden; en de laatstvermelde door bloedige koppen of door bloedzuigers, welke op de plaats der milt, of, en veeltijds met meer voordeel, aan den aars moeten worden aangewend. Wijders zijn, uitwendig, verzachtende en krampstillende pappen en

stovingen, en, in het verder verloop der ziekte, *sapo amm.*, *sinapismi* of *vesicatoria* aangewezen, met dit verschil echter, dat, gelijk in de ontsteking der lever, deze en alle andere uitwendige middelen ter regter, dezelve, zoo als men ligt begrijpen zal, in dit geval, op de linker zijde moeten worden aangewend.

In het algemeen schijnt de ontsteking der milt, en meer bijzonder die harer zelfstandigheid, onder gelijke omstandigheden, eene minder werkdadige behandeling te vorderen, dan bij eene ontsteking der lever vereischt wordt; zoo dat, wanneer in deze ziekte algemeene, maar niet zeer ruime bloedontlastingen noodig zijn, men veeltijds, in gene, met plaatselijke volstaan, en daarmede hetzelfde doel bereiken kan; terwijl, bij de behandeling der milt-ontsteking in het algemeen, en vooral van haar weefsel, almede verdunnende en verkoelende buikzuiverende middelen alsmede de plantenzuren onmisbaar zijn.

Omtrent het in- en uitwendig gebruik der bereidingen van het *kwik*, in deze ziekte, loopen de gevoelens der schrijvers zeer uit één, zijnde sommigen, die dezelve beproefd hebben, van oordeel, dat men ze zoo wel ontberen kan, als het *salpeter*, ja zelfs, dat het *kwik* meesttijds nadeelig werkt; terwijl andere van meening zijn, dat een voorzigtig gebruik van hetzelfde, uit hoofde der bekende eigenschappen van het *kwik*, ofschoon met minder voordeel dan in de ontsteking der lever, echter in die der milt, even als in zoo vele andere ontstekingen, nuttig en zelfs noodig kan wezen. In het geval der oorspronkelijke en eenvoudige ontsteking der milt, dat mij is voorgekomen, heb ik van hetzelfde geen gebruik gemaakt, maar het gewenschte doel, namelijk de scheiding der ziekte, bereikt door plaatselijke bloedontlastingen, door de aanwending van verzachtende pappen en van verkoelende en zure purgeermiddelen.

Van de verbinding van oplossende en verdoovende middelen met bereidingen van het *ijzer*, en vervolgens van verkoelende zouten met bereidingen van het *spiesglans* en de *aloe*, en, ten laatste, van hevig prikkelende purgeermiddelen, die, in de slepende ontsteking der milt, nadat men van bloedige koppen op de lijdende plaats, of van bloedzuigers aldaar of aan den aars, één- en andermaal, zal hebben gebruik gemaakt, achterevoigens worden aanbevolen, zoo wel als van het *iodium*, schijnt men meer nut te kunnen verwachten, in die ziekten, welke ten gevolge van de ontsteking der milt ontstaan zijn, dan in deze ziekte zelve.

De geneeswijze van de onderscheidene uitgangen der milt-ontsteking alsmede de leefregel, welke daarbij in acht dient genomen te worden; zullen, dewijl die dezelfde zijn, als bij de behandeling van de ontsteking der lever, in het voorlaatste hoofdstuk, zijn voorgescreven, hier niet op nieuw worden voorgedragen, ten einde eene onnoodige herhaling te vermijden.

ONTSTEKING DER WERKTUIGEN, WELKE
TOT DE AFSCHEIDING EN ONTLASTING
DER PIS ZIJN BESTEMD.

Zeven-en-twintigste Hoofdstuk.

ONTSTEKING DER NIEREN.

(*Nephritis.*)

Eene zuivere, oorspronkelijke en heete ontsteking der nieren, ook wanneer dezelve door eenen steen veroorzaakt wordt, ontmoet men, althans in dit gewest, niet dikwijls, als zijnde het bestaan van eenen steen in de werktuigen, die tot de afscheiding en ontlasting der pis zijn bestemd, hier thans zóó bijzonder geworden, als hetzelve, vóór ruim eene halve eeuw, veelvuldig was. Ook wordt, blijkens de ondervinding, de linker nier meer dan de regter, en worden zeer zelden beide nieren te gelijk door ontsteking aangetast.

Deze ziekte kenmerkt zich door eene aanhoudende, brandende, stekende en hevige, of wel door eene stompe, drukkende en kloppende pijn, ter plaatse, waar de nieren gelegen zijn, dat is, bij eene ontsteking der linker nier, ter linker zijde van de ruggraat, van af de elfde rib tot aan de kam van het heupbeen, en, bij die der regter nier, ter regter zijde, iets lager, namelijk van de laatste rib tot eenigzins be-

neden den bovensten rand van het heupbeen, in beide gevallen, op eenen afstand van twee tot drie duimen van de ruggegraat. Deze pijn doet zich in de diepte gevoelen, en wordt vermeerderd door eene diepe inademing, door hoesten en niezen, door braken, en door de inspanning tot het ontlasten van drekstoffen, door het liggen des lijders op den rug of op den buik, en op de pijnlijke zijde, door het gaan of staan, hetgeen den lijder bezwaarlijk is; door uitwendige warmte, zoo als door die van het bed; en bij eene doordringende betasting der pijnlijke plaats, dat is van de streek der lenden, vooral wanneer er te gelijk met de andere hand eene tegendrukking op den buik gemaakt wordt; terwijl men tevens, ter plaatse van de ontstokene nier, eene meer dan gewone hitte, en somtijds ook eenige zwelling zal ontwaren. Wijders breidt zich deze smart opwaarts uit naar den kronkeldarm, naar de lever en milt, naar de maag, naar het middelfrif, zelfs tot in de borstholte en naar den schouder der lijdende zijde, alsmede nederwaarts naar het bekken en meer bijzonder langs de pisleiders naar de blaas. Daarenboven klaagt de lijder over eene bijzondere gevoeligheid der schaamstreek, over eene verdooving, of krampachtige aandoening van het been, en over smart in de lies der lijdende zijde, over eene pijn in den bal, die gezwollen is, en, in sommige gevallen, tevens naar den buikring wordt opgetrokken, welk laatste verschijnsel echter dan vooral wordt waargenomen, wanneer de ontsteking zich tot het nier-bekken, tot de pisleiders en tot de blaas heeft uitgebreid, of, in geval de ontsteking door eenen steen in de nieren veroorzaakt wordt. Wanneer eene vrouw op dezelfde wijze, in gelijken graad, en uit dezelfde oorzaak, door deze ziekte wordt aangedaan, bepalen zich de teekenen derzelve, benevens de gewone verschijnselen der nier-

ontsteking, bij een gevoel van verdooving, en van eene stompe pijn in de dij der lijdende zijde. Verder wordt de verrigting der nieren en der deelen, die met dezelve in een naauw verband staan, gestoord, en heeft er eene spaarzame afscheiding plaats eener hoogroode, vurige en somtijds bloedige pis, welke dikwijls, maar telkens in geringe hoeveelheid en bezwaarlijk, of bij droppels en met smart ontlast wordt; terwijl dezelve, in eenen hoogen graad der ziekte, waterachtig en zeer bleek is; of de afscheiding derzelve wordt geheel verhinderd, wanneer, tijdens eene hevige ontsteking der eene nier, de andere, door medegevoel, krampachtig, of de eene nier, door middel van de andere, of beide te gelijk, door ontsteking worden aangedaan.

Behalve deze plaatselijke toevallen der nier-ontsteking, moet nog, ter onderscheiding dezer ziekte van het lendenwée (*Lumbago*), en der ontsteking van de haas- en lendenspiereu (*Psoitis*) in aanmerking komen, dat de lijder, wanneer de ontsteking der nieren eenvoudig is en de lendenspiereu in dezelve niet deelen (in welk geval de herkenning en de bepaling der ziekte moeilijk en dikwijls onmogelijk wordt), in eene ontsteking der nieren, zonder vermeerdering van pijn, zijn ligchaam buigen en oprigten kan, terwijl zulks, in het lendenwée, hetzij hetzelve van eenen ontstekingsachtigen of rheumatischen aard is, en in elke ontsteking der bovengenoemde spiereu ondoenlijk is.

Intusschen bepalen zich de toevallen dezer ziekte niet slechts bij die, welke worden veroorzaakt door het lijden van het oorspronkelijk aangedane deel, en van de werktuigen, welke met hetzelve naauw verbonden zijn, maar voegen er zich bij deze onderscheidene andere, welke door het medegevoel van de overige deelen en stelsels des menschelijken ligchaams met de ontstokene nier worden te weeg gebragt. Hiervan zijn de

voornaamste: eene aanhoudende en hevige koorts met eenen menigvuldigen, vollen en harden pols en eenen onleschbaren dorst, welke koorts dadelijk op eene zóó belangrijke ontsteking volgt, en haar vergezelt, of, zoo de ontsteking onzuiver, dat is, van eenen zinkingachtigen aard is (want als zoodanig komt de onzuivere ontsteking alleen voor), dezelve voorafgaat of met dezelve ontstaat; eene pijnlijke, somtijds slechts halfzijdige zwelling van den buik, welke dikwijls met hardlijvigheid gepaard gaat, die van dit toeval, ingeval het de darm-ontsteking begeleidt, daardoor onderscheiden is, dat men, in gene ziekte, minder moeite heeft om eene buiks-ontlasting te weeg te brengen, dan in deze. Daarenboven is de tong min of meer beslagen, bestaat er oprispen van winden, misselijkheid en braken eener onderscheiden gekleurde gal, tot welke ontlasting de neiging zeer groot is, en welke een belangrijk verschijnsel in deze ziekte zijn kan; alsmede stoelpersing en een krampachtige en pijnlijke hoest, eene moeilijke adembaling, hik en benaauwdheid, vooral bij eene ontsteking der *regter* nier. Eindelijk neemt het braken, wanneer deze ziekte eenen zeer hoogen graad bereikt heeft, steeds toe, en ontwaart men beving der ledematen, stuipen, flauwten en ijlen, ook wordt de pols krampachtig, klein, hard, ongeregeld en tusschenpoozend, en zijn de ledematen des lijders koud en met een klam zweet overdekt, terwijl de algemeene toestand deszelfen van de uitputting zijner krachten getuigt, of dikwijls de teekenen eener ontsteking der maag en der darmen (*Gastro-enteritis*), of die eener longontsteking niet kunnen miskend worden.

De zoo even gegevene beschrijving van eene ontsteking der nieren is grootendeels toepasselijk op die harer bast- en mergachtige zelfstandigheid, terwijl de toevallen dezer ziekte, zoo dezelve hare zitplaats heeft in de

nierkelken en in het nierbekken (*Pyelitis*) min of meer zouden gewijzigd worden. Immers zoude de uitwendige hitte in zoodanig geval, hetwelk meer dan de vorige wijziging dezer ziekte zoude waargenomen worden, van eenen minder nadeeligen invloed zijn op de algemeene gesteldheid des lijders, en de ligging op den rug en op de ééne en andere zijde voor denzelfven gemakkelijker wezen. Daarentegen zoude de pijn heviger zijn, en zich meer uitbreiden over den buik en langs de pisleiders naar de blaas en pisbuis, terwijl de betasting van het aangedane deel moeilijker verdragen en de afscheiding en ontlasting der pis bezwaarlijker of zelfs geheel verhinderd zoude worden.

Wijders heeft men van de beide reeds vermelde verscheidenheden dezer ziekte ook de ontsteking willen onderscheiden van het eigendommelijk vlies der nieren en van het celweefsel, waarin dezelve gelegen zijn, en door middel van welk zij met de omliggende deelen verbonden worden (*Perinephritis*). Intusschen schijnt deze ziekte nimmer oorspronkelijk te ontstaan, maar, ten allen tijde, in gevolg eener ontsteking of van werktuigelijke gebreken der nieren zelve of van de deelen, in welke nabijheid dezelve geplaatst zijn, te zijn voorgekomen. Daar echter deze ziekte, wanneer dezelve van eenig aanbelang is, niet ligt van een ontstekingsachtig lijden van het buikvlies, van dat der wervelkolom of van de haasspier, en, in eenen geringeren graad voorkomende, moeilijk kan onderscheiden worden van de *nephritis* of *pyelitis*, moet de onderdeeling der ontsteking van de nieren in deze drie soorten, uit een practisch oogpunt beschouwd, van minder gewigt geacht worden, en zulks te meer, dewijl de ontsteking van de zelfstandigheid der nieren meermalen met die van de nierkelken en van het nierbekken benevens die van derzelve eigendommelijk vlies kan

en moet voorkomen, en deze onderscheiding daarenboven van geenen bijzonderen invloed op eene meer doelmatige behandeling der ziekte kan zijn. Dat overigens de onderscheidene zitplaats dezer ontsteking in de linker of regter nier, in zoo ver elk derzelve met bijzondere deelen, meer dan de andere, in verband staat, zoo als de regter nier met de lever enz., eenig verschil moet maken in de verschijnselen der ontsteking, kan, uit hetgeen daaromtrent boven vermeld is, reeds gebleken zijn.

Minder zeldzaam dan de *heete* is de *slepende* ontsteking der nieren, hetzij dezelve, als zoodanig, oorspronkelijk, of ten gevolge der eerstgenoemde, is ontstaan. Dikwijls wordt echter deze ziekte miskend, dewijl de toevallen derzelve in het algemeen duister, van tijd tot tijd afnemend of zelfs nauwelijks bemerkbaar zijn, of de ziekte, tot nadeel van den lijder, over het hoofd gezien, of met eenige andere pijnlijke aandoening of ontsteking der omliggende deelen verward wordt, zoo als met het lendenwée, met de ontsteking der haas- en darmbeensspieren, met onderscheidene gebreken van de werktuigen der spijsvertering, met eene ziekelijke gesteldheid van het ruggemerg of der banden, die tusschen de wervelen geplaatst zijn, welke, en meer andere ziekten en gebreken van deze en van andere naburige deelen, meermalen voor eene ontsteking der nieren, en deze voor gene mogen gehouden en als zoodanig behandeld zijn. Zoo echter een lijder over eene stompe en drukkende pijn in de lendenstreek en in de ingewanden klaagt, gepaard met eene, niet altijd belangrijke, storing der verrigting van de werktuigen, die tot de afscheiding der pis bestemd zijn, en zulks niet een enkele maal geschiedt, maar meermalen plaats grijpt (in welk eerste geval zoodanige toevallen ook van andere voorbijgaande oorzaken kunnen afhangen);

wanneer de huid in het algemeen droog en koel, doch ter plaatse der nieren, op het gevoel, heeter dan eenig ander deel des ligchaams is; wanneer de onderste ledematen koud en als verdoofd zijn, en niet altoos gemakkelijk bewogen worden; wanneer de lijder, na eene plotselijke verplaatsing en buitengewone inspanning des ligchaams, na hoesten of niezen, en na het gebruik van verhittende spijzen of geestrijke dranken of van prikkelende geneesmiddelen, vermeerdering der smart ontwaart, of, bij de beweging zijns ligchaams, zonder hoofdpijn, neiging krijgt tot braken, of inderdaad braakt, en zulks hem in eene liggende houding niet overkomt; wanneer de lijder hardlijvig is, of er, integendeel, door een' te veelvuldigen stoelgang, water- en slijmachtige drekstoffen, soms met eenig bloed gemengd, ontlast worden; wanneer eindelijk elke aanval van pijn wordt voorafgegaan door eene moeilijkheid in de pislozing, welke, gedurende denzelfden, niet altoos ophoudt, en er, reeds eenigen tijd, eene meerdere of meer dan gewone hoeveelheid, en tevens eene bruin gekleurde en drabbige pis wordt afgescheiden en ontlast, mag men, met veel grond, tot het bestaan eener slepende ontsteking der nieren besluiten. Wijders kan deze ziekte, zoo wel als dezelve uit eene heete ontsteking der nieren kan voortvloeijen, door misslagen in den leefregel of in de geneeswijze, of door andere toevallige omstandigheden, almede in eene heete overgaan. Ook is dezelve zelden met koorts vergezeld, of wordt zij door eigenlijke critische ontlastingen gescheiden, en geeft zij niet zelden aanleiding tot het ontstaan van onderscheidene en moeilijk of niet herstelbare werktuigelijke gebreken.

De uitgangen dezer ontsteking zijn niet anders dan die der reeds behandelde ziekten,

a. in de gezondheid:

1. Door *verdeeling*, welke, bij eene niet hevige ziekte en niet zeer gewigtige en verwijderbare oorzaken, in de eerste dagen der ziekte kan plaats hebben; en zulks door eene tijdige en doelmatige behandeling, of door het vermogen der natuur, door middel van heilzame, hetzij natuurlijke of tot gewoonte geworden ontlastingen van bloed, zoo als van den stonden- of aambeijen vloed. En

2. door *scheiding*, onder de ontlasting eener groote hoeveelheid, verzadigde, koffijkleurige, somtijds zelfs met donker bloed of met slijm gemengde pis, welke naar etter gelijkt, en die, of geen of een ruim bezinksel vallen laat; alsmede door een algemeen, overvloedig, warm en verlichtend zweet, of door eenen aambeijen of stonden-vloed; en zulks den zevenden of veertienden dag der ziekte, nadat de koking derzelve zal zijn vooraf gegaan, en alvorens de overgang der ziekte in verettering heeft plaats gehad.

b. In andere ziekten:

1. Door *verettering*, welke uitgang eener heete ontsteking der nieren te vreezen is, en vervolgens blijkt te hebben plaats gehad, ingeval de tijd, waarop deze ziekte gewoonlijk verdeeld of gescheiden wordt, is verstreken, zonder dat de teekenen van den een' of anderen gewenschten uitgang derzelve zich hebben opgedaan. — De verdeeling der ontsteking toch behoort in de eerste dagen, de scheiding derzelve, zoo de ontsteking heet is, van af den zevenden tot den veertienden dag der ziekte, of reeds vroeger te geschieden, terwijl, zoo de ontsteking slepende is, zulks gewoonlijk onmerkbaar en eerst na eenen onbepaalden tijd plaats grijpt. Daarenboven verminderen, bij zoodanigen uitgang der ontsteking, de toevallen der ziekte wel eenigzins, maar houden niet op; ook ondergaan dezelve

eenige verandering, zoo dat de koorts niet meer zoo regelmatig is, en de pijn meer stomp en kloppende dan te voren wordt, terwijl de lijder, na op den buik of op de eene of andere zijde geplaatst te zijn, een gevoel van zwaarte in het lijdende deel ontwaart, en koude rillingen ondervindt, die met de pijn afwisselen, en er, in enkele gevallen, een gezwel in de lendenen, of eene zuchtige opzetting, ter plaatse van de nieren, wordt waargenomen, ten bewijze, dat er een ettergezwel onder zoodanige plaats verborgen is. Daarboven duren de ongemakken bij de ontlasting der pis voort, zoo dezelve niet toenemen, en wordt er met de pis, ofschoon zulks niet altijd het geval is, eene stinkende, onzuivere en bloedige etter geloosd, terwijl de aanvankelijke teekenen eener uitterende koorts nu niet meer miskend kunnen worden.

Het ettergezwel alzoo gevormd zijnde, blijft de etter in de nier, als in eenen zak, opgesloten, hetgeen bij geen ander werktuig gemakkelijker dan in dit plaats hebben kan. Door eene trage verettering, welke somtijds jaren duurt, gevormd, verteert deze vloeistof, steeds scherper geworden zijnde, de zelfstandigheid der nier, zonder dat er een droppel van dezelve met de pis ontlast wordt, en geeft later aanleiding tot eene *niertering* (*Phthisis renalis*); eene veeltijds langdurige ziekte, vooral wanneer de wanden van den etterzak buitengemeen verhard en verdikt zijn. Echter gebeurt het, dat een zoodanig ettergezwel plotselijk verscheurd wordt, en dat de lijder sterft, na met de pis eene aanmerkelijk hoeveelheid etter, niet zelden met bloed gemengd, op eens te hebben ontlast. Wanneer, ten andere, het gezwel geopend wordt, ontlast zich de etter in onderscheidene deelen, als banende dezelve zich, in zoodanig geval, eenen weg:

a. in het *nierbekken*, in welk geval de etter eenen vrijen uitgang vindt naar de blaas en met de pis ontlast wordt. Deze ontlasting geschiedt, na den overgang eener heete ontsteking in verettering, en nadat gewigtige ongemakken in, of zelfs eene geheele verhindering van de pislozing zijn voorafgegaan, op eens en met eene aanmerkelijke verligting van de toevallen der ziekte, terwijl de etter vrij zuiver is, en, na eenen zoodanigen uitgang eener slepende ontsteking der nieren, eerst in eene geringe, en vervolgens in eene steeds toenemende hoeveelheid wordt ontlast. De etter zelve onderscheidt men van dien, welke, na eene ontsteking van andere naburige deelen is voortgekomen, door deszelfs meerdere zwaarte, zoodat hij spoedig, nadat de ontlasting van denzelfden is geschied, van de pis wordt afgescheiden, en dadelijk naar den bodem van het vat zinkt; alsmede door deszelfs bijzonder stinkenden reuk en vermenging met bloed, hetwelk nu en dan met den etter wordt geloosd. Onder zoodanige omstandigheden kan de ziekte eenen langen tijd duren, alvorens de lijder door uitering sterft, of kan hij ook langzaam, somtijds eerst na verloop van één of meer jaren, hersteld worden, zoo deze stof slechts gemakkelijk en geheel ontlast en de ontsteking en de verettering, ten gevolge van dezelve ontstaan, niet veroorzaakt is geworden en onderhouden wordt door één of meer steenen in de nieren, wanneer, door de steeds toenemende ontaarding van de bewerktuiging derzelve, en door de smart, die zoodanigen toestand vergezelt, de dood des lijders verhaast wordt. Mogelijk zal, hier ter plaatse, de opmerking niet ongepast zijn, dat ook mij de ondervinding meer dan éénmaal de waarheid heeft bevestigd der waarneming van eenen zeer geachten schrijver, dat de blaas, bij eene verettering der nieren, alsmede door een of meer steenen in dezelve, meermalen door mede-

gevoel, of door den prikkel van den onzuiveren etter, schoon dezelve uit de nieren afkomstig is, zóó zeer kan worden aangedaan, dat men de oorspronkelijke zitplaats der ziekte dikwijls niet in de nieren, in welke dezelve echter huisvest, maar in de blaas zelve meent te moeten zoeken, ofschoon het daarentegen niet minder waar is, dat de blaas, nadat een lijden der nieren is voorafgegaan, hetzij door den scherpen etter, of medelijdig, door eene slepende ontsteking kan aangedaan, en, door dezelve, eene ontaarding harer zelfstandigheid kan veroorzaakt worden, alsmede dat, door den verdikten etter of anderzins de kern kan worden voortgebracht van eenen steen in de pisblaas. Overigens zal het geen betoog behoeven, dat de etter, welke met de pis ontlast wordt, niet altoos uit de nieren afkomstig is, maar ook het voortbrengsel kan zijn eener meer of min werkdadige ontsteking van de blaas, van den voorstander of van de pisbuis; dat deze vloeistof almede, door stofverplaatsing, van elders naar de nieren of de blaas kan worden overgebracht; dat die uitvloeijing ook bestaan kan in slijm, door eene ziekelijke afscheiding der nieren of der blaas voortgebracht, of in eene stolbare wei, welke, reeds tijdens het tijdperk der ontsteking, het uitvloeisel kan zijn eener doorzweeting van dezelve in de nieren. De herkenning en onderscheiding is, in zoodanige gevallen, meesttijds zeer bezwaarlijk, als zijnde de gesteldheid van den etter of van het slijm, hetwelk met de pis ontlast wordt, alsmede de toevallen der verettering of der ziekten, die de boven vermelde ontlastingen zijn voorafgegaan, de eenige bronnen, uit welke men, met eenigen grond, tot het bestaan van het een of ander gebrek, in eenig afzonderlijk geval, kan besluiten.

b. Wanneer het ettergezwel der nier met het buikvlies vereenigd is, kan de etter in de buik-holte, en,

ingeval zulks met andere deelen plaats grijpt, o. a. in den karteldarm worden uitgestort, en hierdoor deze vloeistof, alsmede de pis en steenen, zoo deze in de nieren aanwezig waren, met de drekstoffen, door den endeldarm ontlast worden, waarvan eene ziekte het gevolg moet zijn, welker uitkomst altijd onzeker en zelden gunstig is. Op dezelfde wijze kan de etter zich ook in de lever of in de milt ontlasten, en zelfs, na eene aaneengroeiing van het ettergezwel met, en na eene doorbooring van het middelrif te hebben te weeg gebracht, in de borstholte dringen, alsmede in de lenden- en in het celweefsel der buikspieren worden uitgestort, in welk eerste geval, de etter, na verzakt te zijn, in de liezen of aan de dij een gezwel veroorzaakt, dat zich door eene vochtgolving van andere gezwellen onderscheidt, en waaruit, zoo hetzelve door de natuur of de kunst geopend wordt, met den etter en de pis, soms steenen ontlast worden; terwijl, in het ander, onder gelijke omstandigheden, met hetzelfde gevolg, een gezwel in den balzak ontstaan kan.

c. Kan de etter zich ook eenen weg naar buiten bannen, in welk geval in de lendenstreek, aan de eene of andere zijde, een gezwel wordt waargenomen, waarin men, nadat het van lieverlede weeker geworden is, eene vochtgolving ontdekt, en waaruit, hetzij het door de natuur of door de kunst geopend worde, pis, etter en niet zelden ook steenen ontlast worden; terwijl zoodanige opening vervolgens moeilijk, en somtijds nimmer gesloten wordt, en veeltijds pijpzweren achterlaat. Zoodanig gebrek is schier altijd het gevolg eener ontsteking van de oppervlakte der nier, in welk geval, zoo dezelve in verettering is overgegaan, het ettergezwel gewoonlijk ook daar ter plaatse gevormd wordt. En

d. ontlast zich eindelijk ook de etter langs den eenen

en anderen der bovengemelde wegen tegelijk, zijnde het voor eenige jaren, door een bekwaam man, waargenomen, dat een ettergezwel der nier eerst naar buiten en vervolgens ook in den karteldarm is doorgebroken, zóó, dat de pis, met etter gemengd, benevens eenen steen, eerst door de buitenste opening ontlast werd en daarna diezelfde vloeistoffen, alsmede winden en drekstoffen, niet slechts door den aars, maar ook door de uitwendige zweer; terwijl, zoo de buitenste opening, door verdikten etter of gestold bloed, of door drekstoffen, of op eenige andere wijze, toevaltig gesloten werd, zulks op nieuw koorts en de verschijnselen eener zeer hevige ontsteking der nier deed ontstaan, vergezeld van eene kloppende pijn, met ijlen enz., en deze toevallen weder ophielden, zoodra de etter, zoo als te voren, onbelemmerd en in ruime mate naar buiten ontlast werd.

2. Door *verharding*, welke uitgang dezer ziekte, waarbij de nieren dikwijls aanmerkelijk vergroot zijn, zeer zelden, en alsdan nog eer na eene slepende dan na eene heete ontsteking derzelve, wordt waargenomen. De reden hiervan ligt in de zeldzaamheid dezer ontsteking in het algemeen, en zulks uit hoofde van de mindere gevoeligheid der nieren en in het gemis van de voornaamste oorzaak dezer ziekte, welke in den prikkel van eenen steen op de nieren bestaat, die, zoo als reeds boven gezegd, althans in ons gewest, sedert vele jaren weinig meer voorkomt. Daarenboven kan de verharding der nier ook te weeg gebragt worden door eene overdrevene ontstekingswerende geneeswijze, in betrekking tot den graad der ontsteking, alsmede door het ontijdig gebruik van zamentrekkende of prikkelende geneesmiddelen, vooral, wanneer voorwerpen, die scrofuleus zijn of aan eenige andere ontmenging der vochten lijden, door de-

ze ontsteking worden aangetast, als welke ziekte, in zoodanig geval, ligt in verharding overgaat. Wat de herkenning van dezen uitgang der nier-ontsteking betreft, mag men het bestaan van denzelfven vermoeden (ofschoon men, bij de overeenkomst der toevallen van dit gebrek met die van menig ander, dezelve nimmer voor ontwijfelbaar moet houden) wanneer de ontsteking, onder eene doelmatige behandeling, noch verdeeld, noch gescheiden, noch in verettering overgegaan is, en de toevallen der ziekte wel verminderd zijn, maar niet geheel hebben opgehouden; wanneer de pis, ofschoon in geringe hoeveelheid afgescheiden, echter helder en waterachtig is; wanneer er uitwendig, ter plaatse van de nieren, eene merkbare zwelling en hardheid bestaat, welk gezwel, bij de betasting, een gevoel van koude veroorzaakt, en schoon zonder pijn, en zonder dat men eene vochtgolving in hetzelfde bespeuren kan, door deszelfs zwaarte voor den lijder hinderlijk is; wanneer de zieke begint te hinken, en over een gevoel van verdooving in het been en in den voet der lijdende zijde blijft klagen, en die vervolgens vermageren, verlamd of zuchtig gezwollen worden. Zoodanig gebrek veroorzaakt ten laatste, algemeene waterzucht of uitering des lijders, alsmede toevallig, of, zoo ter oplossing der verharding sterk prikkelende middelen, hetzij in- of uitwendig, onvoorzigtig worden aangewend, en de aard van het gezwel en de gesteldheid des lijders, het gebrek daarvoor vatbaar maken, een onherstelbare, mogelijk kankerachtige ontaarding van eene of van beide nieren.

Het eigenlijk *knoestgezwel*, hetwelk almede in de nieren is waargenomen, en niet altijd ontsteking tot deszelfs ontstaan schijnt te vereischen, is van de goed-aardige verharding derzelve, gedurende het leven des lijders, moeilijk te onderkennen. — Echter is de

zwellings, in zoodanig geval, meesttijds van weinig belang en zelfs de nier niet zelden kleiner dan in den gezonden toestand, terwijl zich het eene gebrek van het andere dan eerst onderscheidt, wanneer het knoest in een kreeftgezwel is overgegaan.

3. Door *uitzweeting*, waardoor eene stolbare wei in de zelfstandigheid der nieren wordt uitgestort, en deze daardoor, geheel of ten deele, en in eene mindere of meerdere mate verharden. Ook kan er, ten gevolge der ontsteking, water in het weefsel of onder het eigendommelijk vlies der nier worden uitgestort, en kan dit of in onderscheidene blazen bevat voorhanden zijn, of, zoo eene min of meer stolbare wei door de buitenste oppervlakte van het vlies, hetwelk de nier omkleedt, wordt afgescheiden, kan zulks aanleiding geven tot waterzucht of tot eene ziekelijke verbinding der nieren met elkander, of tot die van andere deelen onderling.

4. Door *ontaarding* van de zelfstandigheid der nieren, waarvoor deze meer dan eenig ander deel des menschelijken ligchaams, en op zeer onderscheidene wijze, vatbaar schijnen te zijn. Zoo heeft men *verweking* van dezelve, in sommige gevallen, na ontsteking gevonden; alsmede eene ziekelijke *vergrooting* van eene of van de beide nieren, ten gevolge eener werkdadige ophooping van bloed in, of eener ontsteking van dezelve. Ook hebben onderscheidene schrijvers melding gemaakt van de afscheiding eener groote hoeveelheid *vet* in de zelfstandigheid der nieren, en, behalve van *vet-* en *knoest-*, ook van *honig-* en *mergsponsgezwellen*, alsmede van het ontstaan van *knobbels* in dezelve, hetgeen echter zeldzaam het geval zoude zijn; en van de *verandering* der zelfstandigheid van de nieren in eene *kraakbeenige* of in eene wezenlijke *beenstof*, en van onderscheidene andere gebreken,

die bij de opening van lijken gevonden zijn, maar echter niet altijd, zoo min als de reeds genoemde, aan ontsteking moeten toegeschreven worden. Daar echter, door zoodanige gebreken, de verrigting der nieren zoude verhinderd worden, en de afscheiding der pis geheel ophouden, voorziet de natuur, in zoodanige gevallen, niet zelden in dit gebrek, door de gezonde nier te vergrooten (want gewoonlijk wordt slechts ééne nier door ontsteking of anderzins ziekelijk aangedaan) en kan, dewijl in zoodanig geval de gezonde nier ook het werk der zieke op zich neemt, het leven des lijders veelal nog een geruimen tijd gerekt worden. En

5. Door het voortbrengen van één' of meer steenen in de nieren, welker ontstaan wel is waar niet alleen, of in elk geval aan eene ontsteking moet worden toegeschreven, als zijnde de steenen, wanneer dezelve in de nieren voorhanden zijn, integendeel veelal de oorzaak harer ontsteking. Desniettemin schijnen de pissteenen dikwijls van eene slepende ontsteking der nieren afhankelijk te zijn, althans schijnt deze ontsteking de dierlijke stof, waardoor de enkelvoudige of de min of meer onderscheidene bestanddeelen van den steen met elkander, tot één vast ligchaam verbonden worden, te kunnen opleveren. Immers, zoo door eenen geprikkelden toestand, of door een' minderen graad van ontsteking, de verrigting van elk afscheidend werktuig, gelijk reeds van elders bekend is, wordt veranderd, zoodat de stof, die door hetzelfde wordt voortgebracht, in zoodanig geval, van hetgeen dezelve is in den gezonden toestand, zoo in hoeveelheid als in hoedanigheid zeer onderscheiden is, dan wordt het ook niet geheel onwaarschijnlijk, dat, indien het bovengezegde wordt toegepast op de nieren, wanneer dezelve in den bovenvermellden toestand verkeeren, en op de pis, wanneer zij, onder zoodanige omstandigheid, wordt afgescheiden,

door middel der reeds genoemde ziekelijke gesteldheid der nieren, en der veranderde zamenstelling van de vloeistof, die door dezelve wordt afgescheiden, onder andere voortbrengselen, ook de wording van den steen in de nieren of van het verbindend middel van deszelfs overige bestanddeelen begunstigd wordt, terwijl ook eene geringe hoeveelheid geronnen bloed, of van stolbare wei, in het nierbekken voorhanden, vooral bij eenen erfelijken aanleg tot deze ziekte, en bij menschen die aan jicht onderhevig zijn, almede tot het ontstaan van eenen steen aanleiding geven, en de kern van denzelfden in de nieren worden kan.

En *c. in den dood* :

1. Door de hevigheid der ziekte, welke o. a. tot onderscheidene en zeer belangrijke zenuwtoevallen aanleiding geeft. Hierbij komt ook eene min of meer volkomene onderdrukking van de afscheiding en, bij gevolg, van de lozing der pis (*Ischuria spuria*) in aanmerking, welke verhindering, zoo de afscheiding der pis, in deze ziekte, geheel ophoudt, het gevolg moet zijn van de ontsteking der beide nieren, of dat, tijdens het bestaan derzelve van eene nier, de afscheiding der pis, door medegevoel, ook in de andere belet wordt. Zoo toch blijft eene stof, welke tot ontlasting was bestemd, zoo deze niet door de huid of den stoelgang, door eenen speekselvloed of door braken plaats heeft, in het bloed achter, en geeft aanleiding tot gevaarlijke koortsen, tot onzuivere ontstekingen van inwendige deelen, die ras in versterf overgaan, en tot plaatsvervangende afscheidingen, die, zoo dezelve o. a. in de hersenen plaats grijpen, braken, stuipen, waanzinnigheid of beroerte veroorzaken, en bij de opening van den schedel, door den duidelijken kennelijken reuk der pis, het bewijs opleveren, dat zoodanige stofverplaatsing in de daad plaats gehad hebbe.

2. Door *versterf*, welke uitkomst dezer ziekte slechts in zeer enkele gevallen is waargenomen, en op handen is, wanneer de ontsteking der nieren door zeer gewigtige oorzaken o. a. door eenen steen werd te weeg gebracht; wanneer de ziekte zeer hevig is en door zeer gevaarlijke toevallen gekenmerkt wordt, zoo als door eene ondragelijke smart en door zenuwtoevallen van allerlei aard; wanneer dezelve miskend, veronachtzaamd of niet doelmatig behandeld werd, of eene gepaste geneeswijze geene verligting der ziekte heeft te weeg gebracht, terwijl men de zekerheid van deszelfs bestaan ontleent uit het plotselijk ophouden der pijn en van de overige toevallen der ontsteking, zonder bekende oorzaak eener zoodanige verligting; uit het zinken der krachten van den lijder, uit den zeer gejaagden, kleinen en tusschenpoozenden pols, uit de koude der ledematen, uit het ingevallen aangezicht en het koud, kleverig en naar pis riekend zweet, dat over het geheele ligchaam uitbreekt; uit de volkomene opstopping of de ontlasting van eene bruinachtige of zwartgekleurde en zeer stinkende pis, uit het braken en den hik, uit flauwten, ijlen enz.; welke toevallen onvermijdelijk en spoedig door den dood worden gevolgd.

En 3. door de boven vermelde *naziekten*.

In de lijken dergenen, die door deze ziekte, tijdens het bestaan eener matig heete ontsteking der nieren, zijn gestorven, wordt de mergachtige zelfstandigheid der nieren ligt-, de bastachtige daarentegen helder-rood bevonden, alsmede de zamenhang van deze onveranderd, en die van gene minder dan in den gezonden toestand. Daarenboven is de bastachtige zelfstandigheid aanmerkelijk gezwollen (hetgeen met de ontstokene nieren in het algemeen het geval is) en zijn deze van eene buitengewone hoeveelheid bloed voorzien, hetwelk ook het geval is met de slagaderen en aderen.

De vaten van het celweefsel, dat de nieren omgeeft, vindt men als opgespoten met bloed en eene vrij groote hoeveelheid wei in hetzelfde; het slijmvlies van het nierbekken en der nierkelken heeft eene levendig roode kleur, terwijl uit de niertepeltjes een water-, rood- en rotachtig vocht, door drukking ontlast wordt. Ingeval de ontsteking zeer hevig was, is de zelfstandigheid der nieren weeker, en zijn deze donkerrood, en, met etter gevuld zijnde, is deze vloeistof zoo innig met het weefsel der nier en vooral met hare bastachtige zelfstandigheid verbonden, dat dezelve daarmee slechts één geheel schijnt uit te maken, terwijl, na eene slepende ontsteking, het weefsel der nier buitengewoon vast is, zóó zelfs, dat het nauwelijks kan verscheurd worden, alsmede de kleur van hetzelfde ligt bruin, en met zwarte vlekken voorzien, en de nier zelve aanmerkelijk grooter is dan in den gezonden toestand. Wanneer de lijder, na den overgang der ontsteking in verettering, gestorven is, zonder dat het ettergezwel is opengebarsten, ontwaart men, bij de opening zijns lijks, dat de nier door verettering geheel verteerd en veranderd is in eenen met etter gevulden zak, die, in sommige gevallen, door het eigendommelijk vlies der nier gevormd wordt. Ook ontdekt men, in andere, onderscheidene ettergezwellen, die, nadat dezelve ontlast zijn, hadden kunnen gesloten worden, of ontwaart men, dat de etter, zoo hij zich eenen weg heeft gebaad naar de blaas of naar elders, en ter plaatse, werwaarts hij verzakt is, onderscheidene werktuigelijke gebreken dier verschillende deelen heeft te weeg gebragt; terwijl eindelijk, in zeer enkele gevallen, de geheele zelfstandigheid der nier als met etter doortrokken gevonden wordt. Wijders doet de verharde nier zich, na den dood, als een ligchaam voor van een digt, vast en in één gedrongen weefsel,

hetwelk zich nauwelijks verscheuren laat, en onderscheidt men de verharding van het knoestgezwel, door den meerderen omvang der nier, welke gewoonlijk de goedaardige verharding kenmerkt, terwijl, bij het bestaan van een knoestgezwel, de nier meesttijds kleiner is; alsmede door de meerdere hardheid, door de onevene oppervlakte, en de volkomene vernietiging der bewerktuiging van de nier, welke in het laatst vermelde gebrek worden waargenomen. De uitstorting van water of van strembare wei, alsmede de onderscheidene ontaardingën der nier, waarvan te voren ook melding gemaakt is, vertoonen, na den dood, de ken-teekenen, welke aan zoodanigen uitgang en aan de bovengenoemde werktuigelijke gebreken eigen zijn, terwijl zich het versterf der nier onderscheidt door donkerzwarte vlekken, en door weekheid, broosheid en de gemakkelijke verscheurbaarheid harer zelfstandigheid, welke verschijnselen door sommige schrijvers dezen overgang der ontsteking op rekening hebben doen stellen eener *verweeking*, en zulks op grond, dat het versterf der nier, in den loop eener heete ontsteking, onder de boven opgegevene toevallen, hen nimmer was voorgekomen.

De aanleg tot nier-ontsteking is gemeenschappelijk, ofschoon dezelve meer bijzonder eigen is aan den volwassen leeftijd; of de voorbeschiktheid tot dezelve is tegennatuurlijk en ontstaat ten gevolge van werktuigelijke gebreken der nieren, van de neiging in dezelve tot steengroeiing en, bij den lijder, tot jicht, welke beide kwalen, in enkele geslachten, zelfs erfelijk zijn; of zij ontstaat door het misbruik van sterke dranken, door eene zittende leefwijze, door het bovenmatig genot of het geheele gemis van den bijslaap, door eene te geringe ontlasting of volkomene onderdrukking van den stonden- of van den aambeijen-vloed bij de zoodanigen, die aan denzelfden gewoon zijn.

De opwekkende oorzaken der nier-ontsteking bestaan, behalve in de zoodanige, die, in het algemeen, tot ontsteking, en bij gevolg ook tot die der nieren aanleiding geven, meer bijzonder, in uitwendige beledigingen, ter plaatse waar de nieren gelegen zijn, zoo als door vallen, stooten, slagen of wonden; in het langdurig liggen op den rug, in buitengewone inspanning des ligchaams tot het optillen of dragen van zware lasten, in één of meer steenen in de nieren, vooral wanneer dezelve eene ongelijke en ruwe oppervlakte hebben; in eene langdurige, pijnlijke, krampachtige aandoening der nieren, in het lang voortgezet en sterk te paard rijden of in ongemakkelijke rijtuigen, op moeilijke en slecht bestrate wegen; in het misbruik van pis- of stonedrijvende en van zoodanige middelen, welke worden aangewend met oogmerk, om het verminderd of verloren vermogen der voortteling kunstmatig op te wekken, zoo als van de *bals. copaiuae*, de *terebinthina*, of de *sabina*, en vooral van de *spaanschevliegen*; in het overmatig genot van jonge, niet geheel uitgegiste of wrange wijnen en bieren, en van sommige spijzen; in breuken, ontsteking of beenzweer dier wervelen en ribben, welke in de nabijheid der nieren geplaatst zijn; in eene verhindering der ontlasting en in eene ophooping van pis in de pisleiders en het nierbekken, welke het gevolg eener zoodanige verhindering zijn moet; in eene plotselijke verkoeling van het verhitte ligchaam; in de verplaatsing van onderscheidene ziektestoffen, bijzonder van eenen huiduitslag en van eene rheumatische scherpte; in den overgang of de uitbreiding eener ontsteking van naburige deelen naar de nieren, zoo als van het buikvlies, der lever of der milt, van den karteldarm, van de haaspier en van de pisbuis; in de opstopping, en, in het algemeen, in de verkeerde behandeling van den vene-

rischen druiper, tijdens het eerste tijdperk dezer ziekte; in de verettering van nabij gelegene werktuigen, en in het te spoedig en onvoorzigtig te keer gaan van elke ontlasting van bloed uit de piswegen en teeldeelen, zoo als van den stendenvloed of van eene bovenmatige kraamzuivering.

Ten opzichte harer voorzegging is de ontsteking der nieren altijd eene zeer ernstige, maar, zoo dezelve in tijds herkend en doelmatig behandeld wordt, minder gevaarlijke ziekte dan die van menig ander ingewand. Hierop en op de mindere of meerdere hevigheid derzelve, en op de oorzaken, die aanleiding tot dezelve gegeven hebben, komt het, bij de schatting van het gevaar dezer ontsteking, veel aan. Zoo is eene oorspronkelijke en heete ontsteking der nieren minder gevaarlijk dan eene slepende, afgeleide, of bijkomende, als welke zoo ligt miskend worden, en dikwijls, ongemerkt, in verettering of in de eene of andere ontaarding der nieren overgaan. Desgelijks heeft men minder te vreezen voor eene nier-ontsteking, die door uitwendige oorzaken is voortgebracht, dan voor die, welke haren oorsprong verschuldigd is aan één of meer steenen in, of aan werktuigelijke gebreken van de nieren, daar de zoodanige slechts voor het oogenblik genezen, maar bij de minste aanleiding weder opgewekt wordt, en zulks te meer, dewijl de instorting in deze ziekte, in het algemeen, ligter plaats heeft, dan in eenige andere ontsteking, zoodat, wanneer men dezelve één- en andermaal heeft doorgestaan, en men maanden, zelfs wel jaren daarvan geheel is bevrijd gebleven, er echter dikwijls slechts eene geringe afwijking in den gewonen leefregel noodig is, om eene ziekte op nieuw te doen ontstaan, welker volkomene en duurzame herstelling men schier als eene uitzondering op den gewonen regel moet beschouwen. Zeer ongunstig is hare voor-

zegging, wanneer bejaarden door deze ontsteking zijn aangetast, wanneer de ledematen koud zijn, wanneer eene dunne en waterachtige, of zeer heldere pis wordt ontlast, dewijl, in het eerste geval, stuipen te wachten zijn, en er, in het laatste, zelden spoedig eene gunstige scheiding plaats heeft; wanneer de pis in eene zeer geringe hoeveelheid of in het geheel niet wordt afgescheiden en ontlast, wanneer de lijder over hevige pijn in de nieren, of in de darmbuis of in beide klaagt, wanneer hij door oprispingen, door voortdurend braken en hik geplaagd en ijlhoofdig wordt; wanneer hij door benaauwdheid, door flauwten en stuipen aangedaan of zoo hij gevoelloos wordt, en zijne beenen verlamd zijn; welke teekenen aan de hevigheid der ontsteking van eene of van beide nieren moeten worden toegeschreven. Gunstig kan, daarentegen, de voorzegging dezer ziekte wezen, wanneer de verschijnselen derzelve op den juisten tijd en onder de boven vermelde critische ontlastingen, zonder eenig blijk van den overgang der ontsteking in verettering of in verharding, verminderen.

Wanneer de ontsteking der nieren in verettering is overgegaan, moet deze uitgang altijd als ongunstig beschouwd worden, vooral wanneer zulks in beide nieren plaats grijpt. Echter mag men het, onder zoodanige omstandigheid, nog voor eene gelukkige uitkomst dezer ziekte houden, indien de etter in het nierbekken uitgestort, door de pisleiders naar de blaas gevoerd, en met de pis geloosd wordt, in welk geval, alsmede, wanneer deze vloeistof uit een ettergezwel, ter hoogte van de nieren ontstaan, naar buiten, of in den karteldarm ontlast wordt, er nog altijd eenige grond van hoop op het behoud des lijders overblijft, hoewel er, in het voorlaatste, dikwijls pijpzweren ontstaan, welke niet of niet dan met groote moeite kunnen gesloten worden. Wanneer de etter in eene nier blijft opgesloten en hare

bewerktuiging heeft vernietigd, redt zich de natuur nog menigwerf door de andere nier te vergrooten en haar met het werk van beide te belasten. Zoo de etter zich eenen weg heeft gebaad in de lever, in de milt of in de longen, of er, door verzakking van denzelven, gezwollen in de liezen, in den balzak of aan de bilnaad zijn ontstaan, moet de voorspelling zeer ongunstig wezen, terwijl men, wanneer de etter in de buikholte wordt uitgestort, de ziekte, bijna zonder uitzondering, als doodelijk moet beschouwen, welke uitgang onvermijdelijk is, zoo de ontsteking der nier in versterf is overgegaan.

Wanneer de ontsteking der nieren eenigerlei onttaarding heeft te weeg gebracht, mag men dezen uitgang voor onherstelbaar houden, en is dezelve, bijna in elk geval, ofschoon niet altijd even spoedig, doodelijk.

Ten opzichte van de onvolkomene scheiding der nierontsteking door middel eener uitzweeting, kan de voorspelling niet onderscheiden zijn van hetgeen, ten opzichte van zoodanigen uitgang, bij de reeds behandelde ontstekingen is vermeld. Evenmin kan dezelve bij het bestaan eener verharding der nieren gunstig wezen, hoewel deze kwaal, zoo er, uit hoofde der gesteldheid van het lijdende deel, of van den lijder zelve, geene bijzondere voorbeschiktheid tot eene ongeneeslijke onttaarding bestaat, nog lang, en zonder dat het leven daardoor ernstig bedreigd wordt, kan gedragen en zelfs, naar de uitspraak van enkelen, nog hersteld kan worden. De steenen eindelijk, die dikwijls de oorzaak zijn, en waarschijnlijk ook het voortbrengsel van eene ontsteking der nieren kunnen wezen, brengen, zoo lang dezelve in de nieren verblijven, dan eens gewigtige, dan weder minder belangrijke toevallen te weeg, zoo zelfs, dat het bestaan derzelve, daar ter plaatse, somtijds nauwelijks vermoed wordt. Evenwel

gaan dezelve meesttijds, hetzij vroeg of laat, naar de blaas over, en geven, bij hunne nederdaling door de pisleiders, aanleiding tot braken en tot de vreesselijkste buikpijnen, door welke echter de overgang van de steenen in de blaas bevorderd wordt. Aldaar aangekomen, en nu blaassteenen geworden zijnde, nemen dezelve in grootte toe, en veroorzaken eene der smartelijkste ziekten, waarvan, zoo de steenen eenigen omvang hebben, de lijder niet, dan door eene altoos gevaarlijke kunstbewerking, en zelfs dan nog niet in elk geval, voor altoos, kan bevrijd worden.

De geneeswijze der nier-ontsteking is, in het algemeen, niet onderscheiden van die der overige ziekten van dien aard. Hare stoffelijke oorzaak, voor zoo ver zulks mogelijk is en tijdig geschieden kan, uit den weg geruimd zijnde, worden bij gevolg ook in deze ziekte, met oogmerk om de ontsteking te keer te gaan, naar gelang harer hevigheid, één- en andermaal algemeene, en vervolgens, of, bij eenen minderen graad der ziekte, alleen plaatselijke bloedontlastingen vereischt, en deze door middel van bloedige koppen, ter lijdende plaats, in de streek der lenden aangewend, of van bloedzuigers aan den aars en aan of in de nabijheid der teeldeelen, indien het afnemen of eene verhindering van den aambeijen- of van den stonden-vloed tot het ontstaan of het onderhouden der ziekte hebben bijgedragen; terwijl men van bloedzuigers, op de hoogte der nieren geplaatst, ofschoon door menig schrijver aangeraden, niet veel verwachten zal, zoo men in aanmerking neemt, hoever de nieren van de oppervlakte des ligchaams verwijderd zijn. Wijders zijn uitwendig verzachtende en krampstillende pappen aangewezen, uit de *herba hyosc*, *cicut.*, *opium* en *lijnzaadmeel*; alsmede soortgelijke stovingen, welke beide middelen laauw moeten aan-

gewend worden; terwijl men zich ook van koude omslagen, uit *azijn* en *water*, kan bedienen bij den aanvang eener duidelijke en dadelijk herkende nier-ontsteking, zoo dezelve door uitwendige en werktuigelijke oorzaken, althans niet door één of meer steenen in de nieren, te weeg gebragt werd, welke laatstgenoemde oorzaak niet altijd gemakkelijk kan bepaald worden; alsmede, en in elk geval, van verzachtende en oplossende wrijfmiddelen, zoo als van de *oleum hyosc. coct.* van het *ung. hydrarg.* enz.; van warme damp-, voet- en bovenal van algemeene baden, meermalen dagelijks, en van inwikkende, olieachtige en openende, maar in geenen deele prikkelende klisteren, welke dikwijls, maar altoos in geringe hoeveelheid, bijzonder bij eene ontsteking der linker nier, moeten aangewend worden. Eindelijk zijn ook in deze ontsteking, nadat dezelve door de reeds gemelde middelen grootendeels is overwonnen, zoowel als in elke andere, en onder gelijksoortige omstandigheden, de *sapo amm.* en *sinapismi*, als afleidende middelen, aangewezen, maar nimmer de *spaanschevliegen-pleisters*, zelfs niet als roodmakend middel (ofschoon dezelve, als zoodanig, hier en daar worden aangeraden), en zulks uit hoofde van het bekende nadeel, dat dezelve in deze ziekte veroorzaken kunnen. Tevens zijn, bij de behandeling dezer ziekte, tot inwendig gebruik, verdunnende, inwikkende, olieachtige en krampstillende middelen, door welke het vatenstelsel niet geprikkeld wordt, onmisbaar, zoo als o. a. een *emuls. amygd. dulc.* met *aq. lauro-cer.*, met *aq. amygd. amar. conc.*, of met *extr. hyosc.*; met vermindering echter van alle pisdrijvende en ontstekingwekkende middelen, althans van zuren, en van elk midden- en onzijdig zout, vooral van de *nitr. pot. dep.*, dewijl deze middelen in geringe giften niets vermogen, en, in grootere, schadelijk moeten worden door

hunnen prikkel, welken zij aan de pis mededeelen; terwijl, ingeval men het medelijdig braken — een, in deze ziekte, zoo veelvuldig, als schier ondragelijk toeval — door de boven vermelde zaadmelken niet kan te keer gaan, men dit, maar ook dan alleen, mag beproeven met eene verdunde verzadiging van de *subcarb. pot.*, door middel van *succus citri*, met bijvoeging van *aq. lauro-cerasi* of *extr. hyosc.* Daarenboven zijn de verzachtende buikzuiverende middelen aangewezen, bij voorkeur de *oleum ricini*, indien er, zoo als meestal in deze ziekte plaats heeft, gebrek aan stoelgang is. Voorts vindt men, in de voorschriften, ter gepaste behandeling dezer ziekte, menigmaal melding gemaakt van de *kamfer*, althans ingeval de ontsteking der nieren door het in- of uitwendig gebruik der *spaanschevliegen* is veroorzaakt. Intusschen kan dit middel, hetwelk, in eene zaadmilk toegediend, als het beste tegengift moet beschouwd worden, wanneer door zoodanige oorzaak slechts een geprikkelde toestand der nieren is te weeg gebracht, uit hoofde van deszelfs prikkelend en verhittend vermogend, niet anders dan eene nadeelige uitwerking doen, indien en zoo lang er werkelijk ontsteking bestaat, zoodat de *kamfer*, zoo min als het *opium*, hoe geschikt deze middelen ook anders zijn mogen, om de gevoeligheid der pisafscheidende en pisonlastende werktuigen te verminderen en de smart te lenigen, welke door eenen steen in de nieren wordt veroorzaakt, echter niet kunnen aangewezen zijn, dan tegen den afloop dezer ziekte, dat is, nadat alle ontsteking heeft opgehouden, en er slechts moeilijke pislozing en andere toevallen, die van eene buitengemeene aandoenlijkheid dier deelen getuigen, zijn overgebleven. Eindelijk wordt ook het *kwik*, en meer bijzonder het *mur. protox. hydr.*, in deze ziekte, en te regt, aangeprezen, en kan dit middel, benevens de bloedontlastingen, in het begin der-

zelve, in vrij groote giften, aangewezen zijn, met het oogmerk, om, door veelvuldigen stoelgang, afleiding van het lijdende deel te maken, alsmede in geringere giften, en met of zonder *opium*, nadat de algemeene en plaatselijke ontlastingen van bloed geschied zijn, en er een doelmatig gebruik is gemaakt der boven vermelde middelen; en, in het verder verloop der ontsteking, wanneer dezelve hardnekkig voortduart. Wat nu het *opium* en andere krampstillende middelen aangaat, dezelve zijn niet zelden, bij den afloop van deze, zoowel als bij dien van andere ziekten van dien aard, onvermijdelijk, ten einde de nog overgeblevene gevoeligheid te verminderen, en vooral in deze ziekte, nadat dezelve, door de vereischte middelen, is te keer gegaan, zóó ter vermindering der onuitstaanbare smart, en van meenig ander min of meer gevaarlijk toeval der ontsteking, o. a. der moeilijke of geheel verhinderde pislozing, als om de pijn en de overige toevallen dier kwaal te matigen, indien één of meer steenen in de nieren aanwezig zijn of tot de ontsteking derzelve aanleiding gegeven hebben.

De behandeling eener slepende nier-ontsteking, die altijd moeilijker dan die eener heete is, moet gewijzigd worden naar den korten of langen duur der ziekte, naar de toevallen, welke dezelve vergezellen, naar het verschil harer opwekkende oorzaken en naar de gesteldheid des lijders. Onder de moeilijkheden, welke deze ziekte aanbiedt, behoort, in de eerste plaats, die harer herkenning, hebbende men echter eenigen grond, om het bestaan eener zoodanige ziekte te vermoeden, wanneer (het gewigt der zaak doet mij hier kortelijk herhalen, hetgeen reeds elders breedvoeriger is gezegd) de lijder over pijn in de lenden en darmen klaagt, en deze pijn met eene stoornis in de afscheiding en ontlasting der pis gepaard gaat, alsmede, wanneer dezelve toeneemt door eene snelle ver-

andering in de plaatsing zijns ligchaams, door hoesten en niezen, en ingeval dit een en ander niet nu en dan, maar dikwijls wordt waargenomen; wanneer de lendenen, ter plaatse van de nieren, heeter zijn dan de overige deelen; wanneer de lijder over een gevoel van koude, over verdooving in de onderste ledematen en over eene mindere beweegbaarheid derzelve klaagt, wanneer hij, sedert lang hardlijvig geweest is, de beweging des ligchaams tot braken aanleiding geeft, en dit toeval, bij eene liggende houding, niet ontstaat, of, aanwezig zijnde, ophoudt; eindelijk, wanneer de afscheiding eener hoog gekleurde en troebele pis sedert eenigen tijd aanmerkelijk is toegenomen. Ingeval deze ontsteking korteling is ontstaan, de pols eenen koortsachtigen toestand aanwijst, de pijn in den rug en in de darmen van belang, en de lijder reeds lang hardlijvig is, moet de ontstekingwerende geneeswijze aangewend worden. Dezelve moet bestaan in het doen van eene of meer aderlatingen uit de aderen van den arm, of, volgens anderen, uit die van den voet; in het verrigten van plaatselijke bloedontlastingen, die meesttijds alleen toereikende zijn, door middel van bloedzuigers op de lendenen of aan de bilnaad; in het aanwenden van laauwe of, in het begin der ziekte, of wanneer dezelve door eene uitwendige belediging is te weeg gebragt, van koude omslagen; in het toedienen van verdunnende, verzachtende, en van soortgelijke laxeermiddelen; om kort te zijn, is, in deze ziekte, dezelfde geneeswijze aangewezen, als in de heete nier-ontsteking, znlende het nauwelijks noodig zijn op te merken, dat ook hier de geneeswijze moet geëvenredigd zijn aan den graad der ziekte. Zoo echter de ziekte reeds eenen geruimen tijd heeft geduurd, de lijder meermalen daardoor werd aangetast, en de ziekte zich kenmerkt door minder werkdadige toevallen, is er nauwelijks verligting, en

veel minder herstelling derzelve van de ontstekingwe-
rende geneeswijze te verwachten, maar moet men veeleer
vreezen, dat, niettegenstaande de aanwending derzel-
ve, de overgang der ontsteking in verettering of in
verharding, waarover straks nader, onvermijdelijk zal
wezen, of dat een of meer steenen in de nieren zullen
gevormd worden. In het laatste geval zijn, onder eene
leefwijze, waarbij de lijder al datgeen moet vermij-
den, wat het vatenstelsel zoude kunnen prikkelen, de
pis scherper maken, en alzoo de slepende ontsteking
der nieren onderhouden, zoodanige middelen aangewe-
zen, die de gevoeligheid dier deelen verminderen, de
afscheiding der pis bevorderen, en alzoo het neder-
ploffen en de verëeniging der bestanddeelen van den
steen verhinderen kunnen. Tot zoodanig oogmerk die-
nen, uitwendig, verzachtende en laauwe stovingen,
alsmede laauwe baden, en, inwendig, die middelen,
welke koolstofzuur bevatten, zoo als het *pulv. aëroph.*
de *subcarb. magnes.*, in ruime giften, welk middel,
nadat deszelfs koolstofzuur, onder de gedaante eener
luchtvormige vloeistof, is uitgedreven, met het zuur,
hetwelk in de maag voorhanden is, tot een zout ver-
eenigd zijnde, den stoelgang, die, in deze ziekte zoo
noodig is, bevordert. Door deze middelen, gepaard
met een ruim gebruik van eenig mineraal water, zoo
als van het *Selter-*, *Geilnauer-*, *Wildunger-*, *Fa-*
chinger, en bovenal van het water te *Karlsbad*, in-
dien de toestand des lijders hem de reis derwaarts
veroorlooft; en in vereeniging met verdunnende en
verzachtende geneesmiddelen, alsmede met eenen leef-
regel, welke aan de geneeskundige behandeling beant-
woordt, zal men, zelfs wanneer men zich in de her-
kenning der ziekte mogt bedrogen en eene andere ont-
aarding der nieren voor eene slepende ontsteking der-
zelve mogt aangezien hebben, zelden schaden, terwijl

de lijder, ingeval men juist geoordeeld heeft, zoo hij al, door deze genees- en leefwijze, niet zóó geheel hersteld wordt, dat hij niet, nu en dan, pijn in de nieren gevoelt, echter bevrijd zal blijven voor de vorming van één of meer steenen in dezelve, welke kwaal, zoo als reeds te voren gezegd is, dikwijls ten gevolge eener slepende ontsteking in dezelve schijnt te kunnen ontstaan.

Betrekkelijk de behandeling der verschillende uitgangen der nier-ontsteking zal het genoegzaam zijn optemerken, dat men, ten aanzien van den uitgang derzelve door *verdeeling* of *scheiding*, deze, onder het voortgezet gebruik der middelen, welke, tot de genezing der ziekte, tot dusverre zijn aangewend, ofschoon in mindere of meerdere mate, naar gelang der omstandigheden, veilig aan de natuur kan overlaten, en dat de hulp der kunst, in zoodanig geval, dan eerst vereischt wordt, wanneer de ontlastingen te gering zijn en geene genoegzame verligting te weeg brengen, of wanneer dezelve de maat der krachten van den lijder te boven gaan. In het eerste geval kunnen bloedzuigers gevorderd worden, ter bevordering van den aambeijen- of stonden-vloed, of verdunnende en verkoelende zweetdrijvende, alsmede verzachtende geneesmiddelen, ten einde eene critische ontlasting, door de huid, te vermeederen; en meermalen gelijksoortige pisdrijvende, met inwikkende middelen, zoo als eene *zaadmilk*, of een *dec. rad. alth.*, met eenige greinen *nitr. pot.*, een *dec. rad. onon. spin.* met *oxym. simpl.*, of met het een of ander zuur uit het plantenrijk, of een weinig prikkelend midden- of onzijdig zout; o. a. de *supertartr.*, de *tartr.* en de *acet. potass.*, de *acet. amm. liq.* enz.

De ontsteking in *verettering* overgegaan zijnde, heeft men, in zoo ver het allezins wenschelijk zij, dat het gezwel niet gesloten blijve, alsmede dat de etter

zich in het nierbekken en van daar in de blaas, of naar buiten ontlaste, ten einde de opening van het ettergezwel te weeg te brengen, voorgesteld, om den lijder te doen braken, te doen hoesten of niezen. Intus-schen moeten deze middelen, uit hoofde der twijfelach-tige uitkomst eener zoodanige behandeling, als roeke-loos beschouwd worden, terwijl de kunst slechts wei-nig, en alleen door het in- en uitwendig gebruik van verzachtende en weekmakende middelen, iets vermag, ter bereiking van het bovenvermelde doel, en om den etter langs den veiligsten weg te doen ontlasten. Desniette-min kan de lijder, ook wanneer de opening van het ettergezwel is geschied, en de ontlasting van den etter, op de voornoemde wijze, plaats heeft gegrepen, door een groot verlies van denzelfven, door teringkoorts, door vermagering en door de uitputting zijner krachten, wel-ke van eene zoodanige ontlasting het onmisbaar gevolg moeten zijn, sterven, hetgeen ook inderdaad veeltijds geschiedt. In zoodanig geval behooren, ter verhindering van eenen zoo ongunstigen afloop, die middelen te worden aangewend, welke de afscheiding van etter eerst vermin-deren en dezelve vervolgens geheel kunnen doen ophou-den, den etterzak sluiten, en de wond kunnen heelen. Tot het bereiken van zoodanig doel moet de geneesheer al-lereerst letten op den toestand van het lijdende deel, alsmede op de gesteldheid van het geheele ligchaam, dewijl, zoolang er eenige plaatselijke ontsteking bestaat en de koorts voortduurt, elk prikkelend middel behoort vermeden te worden, moettende daarentegen, in zoodanig geval, plaatselijke bloedontlastingen, dikwijls bij herha-ling; alsmede laauwe baden, pijnstillende omslagen, verzachtende klisteren, en, om kort te zijn, eene min of meer ernstige ontstekingwerende geneeswijze, geëven-redigd aan den graad der nog overgeblevene ontsteking en aan dien der koorts, in het werk worden gesteld.

De verschijnselen van een' plaatselijken of algemeen geprikkelden toestand hierdoor geweken zijnde, worden, zoo de lijder vermagert en zijne krachten afnemen, voedende en ligt verteerbare, zoo plantaardige als dierlijke spijsen onmisbaar, en zijn, onder de reeds te voren genoemde minerale wateren, het *selter-* alsmede het *kalkwater*, met ezelingen-, of bij gemis derzelve, met koemelk, in zoodanige omstandigheid, te regt aangeprezen. Ingeval de verettering langen tijd aanhoudt en het verlies van etter van groot belang is, zijn de balsemachtige middelen, zoo als de *bals. copaivae* en *peruv.*, het *extr. myrrhae*, de *terebinthina*, en zelfs de zamentrekkende en prikkelende middelen aangewezen, onder de laatste b. v. de *piper cubebae*. Echter behoort de uitwerking dier middelen zorgvuldig te worden nagegaan, opdat niet, door den prikkel derzelve, de ontsteking, eerst zoo onlangs overwonnen, op nieuw worde opgewekt. Dezelfde aanmerking past ook op de zamentrekkende middelen, zoo als op den *rad. tormentillae* en *ratanhia*, op de *fol. urvae ursi*, op het *sem. phellandrii aq.*, het *creosotum*, op de *acetas* en *phosphas plumbi* enz., ingeval men zich van dezelve wil bedienen, ten einde de bovenmatige verettering tegen te gaan. Eindelijk, wanneer de krachten des lijders zeer uitgeput zijn, moet de geneesheer zijne toevlugt nemen tot de versterkende en voedende geneesmiddelen, zoo als tot den *cort. peruv.* met *lich. island.*, en zelfs tot de *staalbronnen* en de kunstmatige bereidingen van het *ijzer*, ofschoon deze middelen slechts door zeer ongevoelige voorwerpen en zeldzaam in eene verettering van inwendige deelen wel verdragen worden.

Wanneer het ettergezwel zich naar buiten tracht te ontlasten, moet met de vloeistof, welke hetzelfde bevat, door drooge koppen, door onderscheidene huidprikkelers en het plaatsens des lijders op de lijdende zij-

de, zoo veel mogelijk, naar de oppervlakte des lichaams lokken, en moet het gezwel, door weekmakende pappen, zoodra zulks kan zijn, tot rijpheid gebragt en kunstmatig geopend worden, waartoe veeltijds eene vrij diepe en ruime insnijding gevorderd wordt, ten einde niet slechts den etter maar ook steenen, zoo dezelve in het gezwel voorhanden zijn, te kunnen ontlasten; om vervolgens de gemaakte wonde, naar de regels der heilkunde, te sluiten, hetgeen echter niet altijd even gemakkelijk geschiedt. Wanneer zich een ettergezwel in de liezen of aan de bilnaad opdoet, moet men hetzelfde dadelijk openen, ofschoon zulks zelden met vrucht geschieden zal, dewijl de lijder, ook bij het aanwenden van de meest versterkende en voedende geneesmiddelen, gewoonlijk spoedig, door eene uitterende koorts, omkomt.

De *verharding* der nieren, wanneer dezelve goedaardig en nog voor herstelling vatbaar is, vordert het voorzigtig gebruik der bereidingen van het *kwik* en van het *spiesglans*, van het *mur. auri* en van eenige oplossende middelen, die tevens verdoovende eigenschappen bezitten, zoo als van het *extr. cicutae* of *belladonnae*, misschien ook de bereidingen van het *iodium*, alsmede het uitwendig gebruik van min of meer prikkelende oplossende pleisters en wrijfmiddelen. Daar het echter gebeurt, dat dit gebrek, vooral door eene verhittende genees- en leefwijze, in ontsteking overgaat (in welk geval eene min of meer verkoelende behandeling is aangewezen), zal men, in het algemeen, voorzigtig te werk gaan, wanneer, in plaats der boven vermelde gewigtige, maar ook meer gevaarlijke, de van elders bekende zacht oplossende en ligt bittere middelen worden aangewend, zoo als de *gramen*, de *taraxacum*, de *saponaria*, de *marrubium album*, de *chelidonium majus* enz.; en zulks te meer,

wanneer de verharding in een knoestgezwel bestaat, hetwelk, zoo ooit, echter altijd bezwaarlijk, gedurende het leven des lijders, van de goedaardige verharding kan onderscheiden worden, in welk geval de behandeling zich moet bepalen bij de zorg, dat de nieren, op geenerlei wijze, hetzij middellijk of onmiddellijk, geprikkeld worden; terwijl men, zoo het knoest- in een kreeftgezwel is overgegaan, alleen door middel van het *opium*, in staat is, om de onlijdelijke pijn eenigzins te bedaren.

Eindelijk zullen de overige gebreken, die ten gevolge eener min of meer werkdadige ontsteking der nieren kunnen ontstaan, voor zoo ver dezelve tijdens het leven kenbaar worden, en voor herstelling vatbaar zijn, elders, en aldaar meer uitvoerig, voorgedragen worden.

Behalve de ontstekingwerende leefregel, die in deze, zoowel als in elke andere ziekte van dienzelfden aard, wordt gevorderd, is het, bij de behandeling der ontsteking van de nieren, noodig, dat de lijder veel, maar weinig op ééns drinke, dat de drank verzachtend en verdunnend zij, en laauw gebruikt worde, dat de zieke spaarzaam gevoed worde, en alleen met zoodanige spijsen, die niet windverwekkend zijn, die de darmen weinig uitzetten en niet vele drekstoffen nalaten, of, door eenen bijzonderen prikkel op de nieren, de afscheiding der pis vermeederen en aan dezelve vreemde eigenschappen mededeelen, zoo als zulks het geval is met de aspersion en peterselie, met de kervel, de radijs en den peperwortel. Ook moet de lijder, zoo veel zijn toestand het veroorlooft, buiten het bed vertoeven en nu en dan van zijne zitplaats opstaan, waardoor dikwijls, en meer dan door eenig ander middel, eene pisopstopping verhoed, of genezen wordt. Eindelijk behoort de zieke, zoo hij

het bed niet verlaten kan, het liggen op den rug en warm deksel te vermijden, en, in de plaats van vederbedden, zich van paardeharen- of stroo-matrassen te bedienen, nadat deze met wasdoek of met gewaste taf overtrokken zijn; opdat, door het verkeeren buiten het bed, of door eene mindere hitte van hetzelfde, de toevloed van bloed naar de nieren verminderd, en de lenden verkoeld worden.

De ontsteking der pisleiders (*Ureteritis*) komt waarschijnlijk nimmer alleen, maar steeds als bijkomende ziekte voor, ten gevolge eener ontsteking der nieren of van de pisblaas, zoo dat de toevallen dezer ziekte niet van die der zoo evengenoemde ontstekingen te onderscheiden zijn, of door dezelve, als het ware, overschaduwde worden.

Acht-en-twintigste Hoofdstuk.

ONTSTEKING DER PISBLAAS.

(*Cystitis, Inflammatio vesicae urinariae.*)

Eene zuivere, eerstlijdende en heete ontsteking der pisblaas wordt zelden, althans minder dikwijls waargenomen dan eene slepende, bijkomende, of afgeleide ontsteking derzelve, welke, als zoodanig, benevens of ten gevolge van eenige slepende ziekte der baarmoeder, van den voorstander, van den endeldarm, van het buikvlies, van beenuitwassen of van zweren der lendenwervelen of der schaambeenderen ontstaat, of na eene ontsteking der naburige deelen wordt waargenomen, zoo als na die der pisbuis, der nieren, van den endeldarm of van de baarmoeder. Wanneer de ontsteking der blaas eene zekere hoogte bereikt heeft, hetgeen echter zelden plotselijk geschiedt, kenmerkt zich dezelve, in het algemeen, door eene bepaalde, aanhoudende, brandende, borende, stekende, verscheurende en kloppende pijn in de streek der schaamdeelen, welke pijn zich, meesttijds naar de bilnaad en het heiligbeen, naar de lenden en de pisleiders, naar de

nieren, de ballen en de roede en naar den aars uitgebreidt, en, bij elke beweging des ligchaams, bij de betasting der lijdende plaats, en bij de minste poging tot het ontlasten der pis, toeneemt. Gelijktijdig ondervindt de lijder eenen sterken en telkens herhaalden aandrang tot pislozing, waarbij de pis of niet, of in geringe hoeveelheid, en droppelsgewijze, met moeite of pijn en met een brandend gevoel ontlast wordt, zijnde dezelve of dun en waterachtig, of, ingeval de ontsteking door eenen steen in de blaas veroorzaakt is, bleek met eene groenachtige tint, of scherp en heet, en vuurrood van kleur, en dikwijls, althans in het verder verloop der ontsteking, vermengd met slijm, hetwelk zich, dadelijk na de lozing der pis, van dezelve afscheidt, en somtijds eenigzins bloederig is. Daarenboven klaagt de zieke over eene buitengewone hitte ter plaatse van de blaas en in het gansche bekken, en ontwaart men, bij de betasting, eene opzetting boven de schaambeens-vereeniging, ten gevolge der verhinderde pislozing, waarvan men zich ook, bij het onderzoek door den endeldarm nader, en met meer zekerheid, kan overtuigen; terwijl pijn in de lendenstreek, eene bijkans aanhoudende stoelpersing, alsmede optrekking der ballen naar den buikring, eene pijnlijke aandoening dier deelen en van de zaadvatenstreng, en eene smartelijke oprigting der roede, bij voorwerpen van het mannelijk, en, bij die van het vrouwelijk geslacht, het gevoel als van eenig vreemd ligchaam, dat door de schaamspleet naar buiten dringt, als zoo vele toevallen moeten beschouwd worden van eene medelijdige aandoening der naburige deelen. Echter worden in onderscheidene gevallen deze plaatselijke toevallen verschillend gewijzigd, en zulks, naar gelang de ontsteking der blaas eenvoudig of zamengesteld is, dat is met die van andere naburige deelen voorkomt,

of als eene oorspronkelijke, of als eene afgeleide of bijkomende ziekte wordt waargenomen; alsmede naar den verschillenden graad, naar de mindere of meerdere uitgebreidheid, en naar de onderscheidene zitplaats der ziekte, zoodat de teekenen der ontsteking van de geheele blaas zich anders voordoen, dan die van een gedeelte derzelve, en deze toevallen ook weder verschillend zijn bij eene ontsteking van de eene of andere zijde, van de voorste of achterste oppervlakte, van den bodem en van den hals der pisblaas.

Wanneer er eene ontsteking van eene of van de beide zijden der blaas aanwezig is, strekt zich de pijn, zoo de ontsteking slechts eenigen tijd heeft geduurd, langs den loop der pisleiders naar de nieren uit, en zulks ten gevolge van de krampachtige aandoening of van de uitzetting der pisleiders. Hierdoor kunnen dezelve, bij eene ontsteking van de beide zijden der blaas, zóó zeer gesloten worden, dat de uitstorting der pis in de blaas grootendeels, of geheel verhinderd, en de pis eerst in de pisleiders en vervolgens in het nierbekken in die mate wordt opgehoopt, dat er, benevens de reeds vermelde pijn, eene buitengewone zwelling der pisleiders, dikwijls met verdooving der dij gepaard, plaats grijpt, en in de nier zelve een gevoel van volheid en spanning, alsmede eene geheele stoornis harer verrigting wordt veroorzaakt, terwijl, door de steeds toenemende uitzetting der pisleiders en van het nierbekken, tot ontsteking, verscheuring, en zelfs tot versterf der nier aanleiding gegeven wordt. Ingeval de voorste oppervlakte der pisblaas ontstoken is, is de buik, boven de schaambeenderen, gezwollen, hard en zeer gevoelig voor de minste betasting. Wanneer de achterste wand der pisblaas door ontsteking is aangedaan, ontstaat, ten gevolge derzelve, bij vrouwen, een gevoel van drukking op den voor-

wand der scheede, welke meesttijds afhankelijk is van de met pis gevulde blaas; alsmede eenige teekenen eener ligte ontsteking der baarmoeder; terwijl, bij mannen, eene gelijke aandoening van den endeldarm, stoelpersing en hardlijvigheid, of eene geheele verandering van den stoelgang, en eene uitzetting van, alsmede klopping, spanning en pijn in de speenaderen wordt waargenomen. Indien de bodem der blaas in eenen staat van ontsteking verkeert, wordt de ontlasting der pis, die, zoo als bekend is, voornamelijk door de zamentrekking van dit deel der blaas geschiedt, verhinderd, en eene zeer smartelijke pisopstopping te weeg gebragt; of de ontlasting der pis heeft, met eenen voortdurenden en pijnlijken aandrang tot dezelve, in zeer geringe mate plaats, en geschiedt met eene buitengewone snelheid, tenzij eene medelijdige krampachtige aandoening van den hals der pisblaas, die, in den gezonden toestand, de zamentrekking van den bodem bepaalt, zulks verhindere. Wanneer de hals der blaas door ontsteking wordt aangetast, houdt het zoo even vermelde vermogen van denzelfden op, en wordt daardoor de aandrang tot de lozing der pis aanhoudend. Ook gaat deze ziekte, welke, in vergelijking met de ontsteking van de overige deelen der blaas, het meest voorkomt, veeltijds met stoelpersing, en altijd met pijn gepaard, terwijl de pis in geringe hoeveelheid en droppelsgewijze, of in het geheel niet ontlast, maar in de blaas opgehoopt wordt, zoo dat, bij de ontsteking van dat gedeelte der blaas, meer dan bij die van eenig ander deel, de kogelvormige zwelling derzelve boven de schaambeenderen, en, bij een onderzoek door den endeldarm, de pijnlijke opzetting der blaas alsmede bemerkbaar is. Door deze toevallen, voornamelijk echter door de pijn, alsmede door de algemeene aandoening, die ten gevolge eener blaas-ontsteking ontstaat, en waarover straks

nader zal gesproken worden, wordt de ontsteking der blaas van derzelve verlamming onderscheiden, als in welke eveneens eene pisopstopping en uitzetting der blaas, en somtijds tot eenen ongeloofelijken omvang, plaats grijpt; terwijl de hoedanigheid der pis, en de verscheidenheid der verschijnselen, welke aan beide ziekten eigen zijn, de ontsteking almede leert onderkennen van eene moeilijke en pijnlijke pislozing, welke door eene krampachtige aandoening der blaas veroorzaakt wordt. Eindelijk zal het nauwelijks noodig zijn te vermelden, dat, ingeval de blaas te gelijk met de omliggende deelen ontstoken is, de toevallen dezer zamengestelde ziekte, naar het verschil van de daarbij lijdende deelen, onderscheiden gewijzigd moeten waargenomen worden. Intusschen laat zich de zoo even gezegde verscheidenheid der plaatselijke toevallen, ten gevolge der ontsteking van het een of ander gedeelte der blaas te weeg gebragt, slechts in het begin, of bij eenen min hevigen graad der ziekte, opmerken, want, schoon deze ontsteking, in het begin der ziekte, zich gewoonlijk bij het een of ander gedeelte der blaas bepaalt, en zich van daar over de gansche blaas uitbreidt, zoodat dezelve zeer zelden dadelijk geheel door ontsteking wordt aangetast, smelten toch deze onderscheidene aandoeningen, bij eene belangrijke ontsteking der blaas en bij eenigen duur der ontsteking, als in één. Daarenboven komt deze ziekte der blaas nu niet meer onder de plaatselijke toevallen derzelve alléén voor, maar worden deze al spoedig door andere, zoo medelijddige aandoeningen der naburige deelen, als door algemeene verschijnselen, welke van min of meer gewigt zijn, vergezeld en achtervolgd. Tot de eerstgenoemde behooren: pijn in de darmen, eene voortdurende oprisping van winden en het braken eener koperkleurige gal, na eene kortstondige misselijkheid; tot de laatste: benaauwd-

heid, onrust, slapeloosheid, en eene aanhoudende ontsteking-koorts met eenen harden en niet zeer menigvuldigen pols, alsmede eene, schoon niet zoo aanmerkelijke hitte des ligchaams, welke, vooral bij eene poging om de pis te ontlasten, met koude rillingen afwisselt; terwijl, zoo de ontsteking, en bij gevolg ook de koorts, toeneemt, eene buitengewoon roode of bleeke kleur van het vervallen aangezicht en sterke dorst, ijlen, hik, flauwten, stuipen, of dofheid en slaapzucht, koude der ledematen, en een ongeregelde kleine, naauwelijks voelbare, zeer gejaagde pols, gepaard met eene groote, dikwijls echter schijnbare zwakheid, als gevaarlijke, en de laatst vermelde verschijnselen als voorboden mogen beschouwd worden van den overgang der ontsteking in versterf, en alzoo als voortekenen van eenen schier wissen dood.

De ontsteking der blaas komt echter zelden in eenen zoo hevigen, dikwijls daarentegen in eenen minderen graad voor, en zulks, of van het begin derzelve af aan, of ten gevolge dezer meer heete en niet geheel gescheidene ziekte. Gemeenlijk wordt dezelve, als zoodanig, bij menschen van eenen gevorderden ouderdom, en meesttijds bij mannen waargenomen, ofschoon jeugdiger voorwerpen daarvan niet altijd verschoond blijven. In de meeste dezer gevallen wordt het slijmvlies der blaas door dezelve aangedaan, hoewel dit vlies almede voor eene heete ontsteking vatbaar is; terwijl verzwering van hetzelfde, welke echter ook het gevolg van dezelfs ontsteking zijn kan; eene verhinderde uitwaseming, eene jichtige, rheumatische of andere scherpte, stoornis van eenen aambeijen- of van den stondenvloed, het graveel of een steen in de blaas enz., tot deze ontsteking aanleiding kunnen geven. Bij gemis van den invloed dezer ontsteking op het gansche gestel, en meer bijzonder op het hart en de slagaderen, en van eene

eenigzins belangrijke pijn en zwelling van het lijdende deel, heeft deze ziekte geene zóó duidelijke kentekenen, als zulks met de heete ontsteking van dit ingewand het geval is. Intusschen mag eene bezwaarlijke en smartelijke ontlasting der pis, eene drukkende en stompe pijn, die na den bijslaap, na elke inspanning der ligchaamskrachten, en na het gebruik van verhittende spijsen en dranken toeneemt; eene voortdurende uitvloeiing van slijm uit de pisbuis, en de hoedanigheid der pis zelve, welke met eene taaije, eterachtige, stinkende stof bezwangerd is; vooral wanneer zulks voorkomt bij personen, die reeds bejaard zijn, of aan aambeijen of andere slepende gebreken der blaas, of aan jicht onderhevig zijn, of die door één of meer steenen in de blaas lijden, het bestaan doen vermoeden eener ontsteking, welke, blijkens de veelvuldige werktuigelijke gebreken en ontaardingën, die in de lijken dergenen, die aan ziekten der blaas zijn gestorven, gevonden worden, en hunnen oorsprong aan de ontsteking schijnen verschuldigd te wezen, meer voorkomt, dan in het algemeen wordt gedacht. Dikwijls toch wordt deze kwaal met andere verward, zoo als met aambeijen in de blaas, en met al die gebreken van dit en der nabij gelegene deelen, waarbij eene grootere afscheiding en onlasting van slijm plaats grijpt, of waarbij die der pis min of meer gestoord wordt, en allermeest met de toevallen die door een steen in de blaas veroorzaakt worden, waaraan het dan ook schijnt toegeschreven te moeten worden, dat zelfs beroemde heilkundigen zich, hier en daar, in de herkenning dezer ziekte vergist hebben, zoodat zij soms, waar een steen bestond, deszelfs aanwezen geloochend, of daarentegen, in andere gevallen, de steensnijding verrigt, maar geen steen gevonden hebben. Intusschen is het lijden, bij eene slepende ontsteking en bij werk-

tuigelijke gebreken en onttaarding en der blaas, in het algemeen, meer aanhoudend, ook hangen de ballen in den verslaptten zak nederwaarts, en kan men, min of meer duidelijk, eene verandering van de zelfstandigheid der blaas, bij het onderzoek door den endeldarm, ontdekken; terwijl, bij het aanzijn van eenen steen, om geene andere teekenen te noemen, de smarten der blaas meer tusschenpoozend zijn, en, na de ontlasting der pis, verergeren, waarvan het tegendeel in eene ontsteking der pisblaas plaats heeft; alsmede dat de ballen naar den buikring worden opgetrokken, en de steen door den catheter, ofschoon niet altoos met zekerheid, of gemakkelijk en duidelijk, kan ondekt worden.

Eindelijk bestaat er, zoo wel als de *hepatitis muscularis*, ook eene *cystitis* van dien naam. Deze ontsteking heeft hare zitplaats soms slechts in eene, meesttijds echter in de beide pyramiedgewijze spieren. Zij kenmerkt zich door eene zeer stekende, en, in enkele gevallen, buitengewoon sterke pijn boven de schaambeens-vereening, welker uitgebreidheid door de plaats, door de rigting en inplanting dier spieren bepaald wordt; alsmede door eene vaste en veerkrachtige zwelling der lijdende plaats van eene driehoekige gedaante, door eenen schier aanhoudenden aandrang tot het lozen der pis, door de moeilijkheid dezer verrigting, en door eene min of meer belangrijke ontstekingskoorts; terwijl deze ziekte, welke veel overeenkomst heeft met de ontsteking van den bodem der blaas, echter van dezelve kan onderscheiden worden door het bovenvermelde gezwel, en door de hoedanigheid der pis, die zich, in de *cystitis muscularis*, gezond of slechts eenigzins donker gekleurd voordoet.

De uitgangen der blaas-ontsteking zijn,
a. in de gezondheid:

1. Door *verdeeling*, onder dezelfde omstandigheden, op gelijken tijd, en op dezelfde wijze, als zulks, in het vorig hoofdstuk, van de ontsteking der nieren is gezegd. En

2. door *scheiding*, door middel van eene ontlasting der pis in ruimere mate, met verligting van de toevallen der ziekte, en met verandering van de hoedanigheid dier vloeistof, zoodat dezelve troebel, hare donker roode kleur verminderd, en er met dezelve eene dikke, naar etter gelijkende stof, in groote hoeveelheid, ontlast wordt, terwijl er een wit, dik en taai slijm naar den bodem van het vat zinkt. Gelijktijdig wordt deze ziekte ook door een overvloedig, algemeen, en warm zweet, of door eene roosachtige ontsteking der uitwendige deelen gescheiden, welke op ééns ontstaat, met verligting van het inwendig lijden; alsmede door eene bloedvloeijing uit de speenaderen, uit die der baarmoeder of der schede, nadat de koking der ziekte is voorafgegaan. Echter blijft er menigwerf, nadat de verdeeling of zelfs de volkomene scheiding dezer ziekte heeft plaats gehad, gedurende eenen korteren of langeren tijd, eenige zwelling der blaas over, vergezeld met eenen telkens wederkeerenden aandrang tot de ontlasting der pis; of bestaat er een onvermogen, om deze op te houden. — In andere gevallen wordt de lijder na, en ten gevolge der ontsteking, gekweld door eenen slijmvloed, met kramp gepaard; in andere eindelijk kan hij de blaas niet meer geheel ontlasten, en zulks heeft voornamelijk plaats, wanneer het uitwendig vlies derzelve, na ontstoken te zijn geweest, met de omliggende deelen, door schijnvliezen werd vereenigd, in welk geval de pis, die in de blaas staan blijft, weder andere nadelige gevolgen te weeg brengt.

b. In andere ziekten :

1. Door *verettering*, welke zeldzaam na eene slepende ontsteking der blaas wordt waargenomen, en waarvoor men beducht moet wezen, ingeval eene heete ontsteking derzelve, zonder verdeeld of gescheiden te zijn, van zeven tot veertien, of zelfs, wanneer de ziekte zeer hevig was, van vier tot zeven dagen heeft geduurd; terwijl het vervolgens blijkt, dat de verettering werkelijk is geschied, uit de reeds van elders bekende en meermalen vermelde teekenen van dezen uitgang der ontsteking, zoo als, uit het afnemen van de toevallen der ziekte en der koorts, uit de koude rillingen, uit de koortsachtige aandoeningen, die tegen den avond worden waargenomen, en veeltijds uit den etter, die met de pis, welke de lijder nu gemakkelijker kwijtraakt, wordt ontlast, hetgeen ook plaats hebben kan na eene *cystitis muscularis*. Zulks geschiedt echter dan alleen, wanneer de etter uit het gezwel, hetwelk in de blaas gevormd is, nadat hetzelve is open gebersten, in de blaas zelve uitgestort en vervolgens, met de pis, gewoonlijk ook met eenig bloed, langs den gewonen weg wordt ontlast. Indien zoodanig ettergezwel, op die wijze, geheel ontledigd wordt, kan dit gebrek, door het vermogen der natuur, en, ingeval zulks vereischt wordt, ook met behulp der kunst, genezen worden, ofschoon dit zeldzaam zóó volkomen geschiedt, dat er niet eene drukkende of scherpe pijn in de blaas, en eene min of meer belangrijke stoornis harer verrigting overblijft. In andere gevallen ontstaat er, na eene zoodanige verettering, meesttijds echter na eene slepende of eene diergelijke onzuivere ontsteking der blaas, eene min of meer algemeene verzwering van het slijmvlies der blaas, waardoor hetzelve, geheel of ten deele vernietigd, en het spiervlies ontbloot wordt, hetgeen almede tot eene pijnlijke pislozing en menig ander ongemak aanleiding kan ge-

ven. In zeer enkele gevallen ontmoet men den etter tusschen de verschillende vliezen der blaas, hetgeen evenwel dan slecht is waargenomen, wanneer de ontsteking door uitwendig geweld werd te weeg gebragt. In andere, en zulks geschiedt almede, ofschoon zeer zeldzaam, na eene ontsteking van de pyramiedgewijze spieren, stort zich de etter, nadat hij de vliezen der blaas heeft doorboord, in het losse celweefsel, dat de blaas omgeeft, uit, en, na in het buikvlies te zijn doorgedrongen, ontlast zich dezelve, met pis gemengd, in de holte van den buik of van het bekken, en veroorzaakt aldaar eene ontsteking van het buikvlies of van verschillende ingewanden, hetgeen zeer spoedig doodelijk wordt; terwijl, zoo de blaas met het buikvlies, en dit met het een of ander der buiks-ingewanden, door schijnvliezen is vereenigd, de etter almede in deze kan worden uitgestort. Dat de etter, die door de pisbuis of langs eenen anderen weg wordt ontlast, uit de blaas, en ten gevolge harer ontsteking, is voortgekomen, (want dezelve kan eveneens in de nieren, in den voorstander, in de zaadblaasjes, in de pisbuis of in andere deelen zijn gevormd, en, nadat deze met de pisblaas zijn aanëengegroeid, in dezelve worden ontlast; of hij kan, door stofverplaatsing van elders naar de blaas worden overgebragt, of in een naar etter gelijkend slijm bestaan, hetwelk, ten onregte, voor etter wordt aangezien) is genoegzaam blijkbaar uit een nauwkeurig onderzoek naar den aard en den loop der ziekte, welke der verettering is voorafgegaan, van haren aanvang af aan; alsmede uit eene aandachtige beschouwing van de toevallen derzelve, als welke niet slechts die eener ontsteking, maar onderscheidelijk die der blaas moeten kenmerken; en uit de teekenen, welke dezen uitgang dier ontsteking onderscheiden, wanneer dezelve door eene gelijktijdige ontlasting van pis en et-

ter, langs den gewonen weg, dikwijls met eene geringe hoeveelheid bloed en eene vezel- en vlokachtige zelfstandigheid vermengd, gevolgd worden; terwijl de etter, welke uit de blaas voorkomt, met eenen pijnlijken aandrang wordt geloosd, en zich door zijne meerdere taaiheid en slijmerigheid doet onderkennen van dien, welke, na eene verettering der nieren en van andere deelen, ontlast wordt. Overigens is er, in de nabijheid der blaas, nauwelijks één deel, werwaarts deze vloeistof, nadat de ontsteking van hare in- of uitwendige oppervlakte in verettering is overgegaan, zich niet ontlasten kan. Zoo toch het ettergezwel aan den hals der blaas gevormd is (waar ter plaatse deze ontsteking, hetzij alleen of oorspronkelijk, meesttijds voorkomt) wordt de lijder, zoo lang het gesloten blijft, en de ziekte niet doelmatig wordt behandeld, met pisopstopping, alsmede met uitzetting en verscheuring der blaas bedreigd; terwijl, zoo hetzelfde doorbreekt, of de etter de pisbuis doorknaagt, deze vloeistof, benevens de pis, bij voorwerpen van het mannelijk geslacht, naar den balzak en in het celweefsel van de bilnaad, en bij vrouwen, naar de groote schaamlippen verzakken kan; welke deelen, in zoodanig geval, bij gemis van vereischte en doelmatige hulp, in versterf overgaan, en alzoo vernietigd worden. Daarenboven kan de etter zich alsmede eenen weg banen naar de zaadblaasjes of naar den endeldarm, van welk gebrek bij de behandeling van de ontsteking der darmen reeds melding is gemaakt; alsmede naar den voorstander, naar de schede en naar den hals der baarmoeder, naar de bilsieren en zelfs, bij eene verdere verzakking naar meer verwijderde deelen, zoo als naar de dijën en knieën, en niet zelden ook naar buiten, hetgeen ook plaats kan hebben nadat de *cystitis muscularis*, niettegenstaande eene doelmatige behandeling, in ver-

ettering is overgegaan, en de opening van het traag gevormde ettergezwel aan de natuur werd overgelaten. Hierdoor ontstaan onderscheidene en veeltijds onherstelbare pijpzweren, en, ten gevolge van den scherp prikkel des etters en der pis, telkens vernieuwde ontstekingen en onzuivere zweren; eene pijnlijke stoornis van de verrigtingen der verschillende deelen, in welke deze vochten worden uitgestort; en dikwijls, meesttijds echter eerst na een langdurig lijden, plaatselijk versterf, uittering en de dood des lijders, welk noodlottig gevolg, blijkens het boven gezegde, in sommige gevallen, volstrekt onvermijdelijk is.

2. In *verharding* en *verdikking* van de vliezen der blaas. Zoodanige uitgang wordt meesttijds in voorwerpen van eenen ver gevorderden leeftijd waargenomen, en is gewoonlijk het gevolg van eene slepende of onzuivere ontsteking, of zelfs van een geprikkelden toestand der blaas alleen, die weder, in vele gevallen, afhankelijk zijn van andere gebreken derzelve of van die der naburige deelen, over welke gebreken, in het vervolg, bij de behandeling der slepende ziekten van de piswegen, nader zal gehandeld worden. In het algemeen ontstaat de verharding en verdikking der blaas zeer langzaam, als dagteekenende het begin derzelve gewoonlijk reeds van vele jaren, alvorens de verrigtingen der blaas, door deze kwaal, worden gestoord. Daarboven wordt de geheele blaas, of slechts eenig bijzonder deel derzelve, en voornamelijk haar hals, door dezelve aangedaan, en gaat dit gebrek dan eens met vergrooting, dan weder met verkleining der blaas gepaard, hetgeen, in het een en ander geval, tot eene verscheidenheid der toevallen aanleiding geeft. Tot de herkenning der verharding en verdikking van de rokken der blaas, wordt men gemeenlijk op het regte spoor gebragt door de kennis der ziekte, welke is voorafge-

gaan, alsmede door de toevallen, welke eene zoodanige verharding en verdikking in het algemeen kenmerken, zoo als een gevoel van zwaarte en drukking op de bilnaad, de stoornis der verrigtingen van de blaas, en het onderzoek derzelve, door middel van den catheter of van den vinger, tot zoodanig oogmerk in den aars of in de scheede gebragt. Ingeval er, met het voornoemde gebrek, eene verkleining der blaas bestaat, geschiedt de ontlasting der pis dikwijls, maar telkens in geringe hoeveelheid, en ontdekt men dezelve, wanneer men den catheter in de blaas brengt (hetgeen echter zelden zonder veel bezwaar gebeurt), uit den tegenstand welken dezelve dadelijk, nadat hij in de blaas gekomen is, ontmoet, alsmede en voornamelijk, wanneer men, terwijl het werktuig in de blaas bevestigd blijft, dit onderzoek tevens door den endeldarm of door de scheede bewerkstelligt. Zoo daarentegen de verdikte en verharde blaas te gelijk vergroot is (en deze vergrooting is, in enkele gevallen, zóó aanmerkelijk, dat de blaas zich tot zelfs in de navelstreek uitbreidt) ontdekt men, bij de betasting van den onderbuik, een dik, vast, weinig bewegelijk ligchaam, hetwelk niet altijd de gedaante der blaas behouden heeft, en waarin eene vochtgolving schaars kan bemerkt worden. Dikwijls heeft de lijder aandrang tot het lozen der pis, ofschoon hij deze niet dan met groote inspanning, en desniettemin slechts met een flauwen straal of droppelsgewijze ontlast; terwijl de blaas, hoe veel pis er ook geloosd worde, echter even sterk gezwollen blijft, en er uit dezelve, door middel van den catheter, nog altijd pis kan ontlast worden, vooral wanneer men tevens met de vlakke hand boven de schaambeenderen drukt. Daarenboven ontwaart men onderscheidene toevallen, die aan de drukking der vergroote en verharde blaas op de naburige

deelen moeten toegeschreven worden, zoo als eene min of meer volkomene verlamming der onderste ledematen, of eene bijzondere rusteloosheid derzelve, zoodat de lijder ze niet stil kan houden; het reeds boven vermelde gevoel van drukking op de bilnaad, een' bezwaarlijken stoelgang, alsmede eene ziekelijke gesteldheid der nieren, en zulks ten gevolge der zwelling van de pisleiders, welke de pis evenmin in de ziekelijke blaas, door welke zij gedrukt worden, kunnen ontlasten, als zij die vloeistof uit de nieren ontvangen kunnen. De noodzakelijke gevolgen eener verharding en verdikking der pisblaas, voornamelijk wanneer dit gebrek zich slechts bij een gedeelte derzelve bepaalt, zijn in het algemeen: eene onregelmatige uitzetting derzelve door de pis, hare verandering van gedaante en plaats, haar onvermogen, om de pis, in eene bepaalde mate, te bevatten, en, van de zijde des lijders, om die willekeurig te ontlasten of op te houden. Overigens is dit gebrek, in verre de meeste gevallen, onherstelbaar, tenzij hetzelve eerst korteling ontstaan en eenvoudig is, dat is, met geene andere ontaarding der naburige deelen, die veeltijds tot de ziekte der blaas aanleiding gegeven hebben, verbonden zij. Deze uitspraak omtrent de ongeneeslijkheid van onderscheidene gebreken der blaas is, in den vollen zin des woords, ook van toepassing op hare kwaadaardige verzwering, op hare kankerachtige ontaarding en op eenige andere ziekten der blaas, welke evenwel slechts in zoo verre door ontsteking kunnen opgewekt worden, als in de gesteldheid des lijders de voorbeschiktheid is gelegen tot zoodanige kwalen, of deze door verzuim of eene ondoelmatige behandeling, of door den voortdurenden prikkel eener scherpe pis worden te weeg gebracht.

3. *In afwijking der bewerktuiging van de vliezen der*

blaas. Zoo heeft men in de lijken dergenen, die aan eene verdikking der blaas gestorven waren, de spierbundels derzelve lijviger en meer ontwikkeld gevonden, met gemis echter der aan dezelve eigene roode kleur; alsmede, dat de spierbundels, bij deze meerdere, ofschoon slechts plaatselijke ontwikkeling, aan het uitgerekte slijmvlies der blaas den doortogt hadden verleend, waardoor zakvormige aanhangsels der blaas ontstaan waren, in welke niet zelden gruis of steenen werden gevonden. Onder andere gebreken, heeft men alsmede uit het slijmvlies der blaas, veeltijds in de nabijheid van haren hals, *mergsponsgezwellen* en *vleesch-uitwassen* (*Polypi*) zien voortkomen, die eerst de ontlasting der pis, min of meer, en ten laatste geheel verhinderen, en, bij het onderzoek naar het gebrek, door de sonde, of, bij het aanwenden van den catheter, ter ontlasting der pis, eenen bloedvloed veroorzaken, of, ingeval deze uitwassen wederstand bieden tegen, of met de zoo even genoemde werktuigen doorboord worden, tot eene doodelijke ontsteking aanleiding geven kunnen.

4. Door de *uitzweeting eener stolbare wei*, door welke, indien dezelve op de uitwendige oppervlakte der blaas is geschied, gelijk reeds te voren gezegd is, eene verééniging der blaas met de naburige deelen te weeg gebragt kan worden, zoo als met het buikvlies, met de baarmoeder, met den endel- of kronkeldarm of met het net; terwijl deze wei, wanneer dezelve in de blaas wordt uitgestort, zoo wel als elke andere vreemde, hetzij vaste of meer vloeibare stof, de kern van eenen steen kan worden, of, wanneer dezelve tusschen de rokken der blaas wordt uitgezweet, eene verdikking dier rokken en eene scheiding van het slijm- en spiervlies derzelve van elkander, en eene vernauwing harer inwendige oppervlakte kan veroorzaken.

Eindelijk geeft de ontsteking der blaas, ten gevolge van den geprikkelden toestand van haar slijmvlies, 5. ook menigmaal aanleiding tot eenen *slijmvloed*, in zeer enkele gevallen van eenen werkdadigen, in de meeste echter van eenen slependen aard; welke ziekte, in het een en ander geval, veeltijds met eene krampachtige aandoening der blaas gepaard gaat, en, in het laatste, altijd moeilijk herstelbaar is.

En *c. in den dood*:

1. Door de hevigheid der ontsteking, ingeval stui-
pen of andere gevaarlijke toevallen door dezelve ont-
staan. Onder deze toevallen komt ook voornamelijk
eene geheele verhindering der pis-ontlasting in aan-
merking, zoodat de blaas, de pisleiders en het nier-
bekken, bij eene voortdurende afscheiding, door de pis
derwijze worden uitgezet, dat de blaas ten laatste ver-
lamd, en eindelijk, zoo daarin niet in tijds voorzien
wordt, hoe groot ook de rekbaarheid zijn moge, wel-
ke zij bezit, verscheurd wordt, in welk geval de pis
in de holte van den buik of in het celweefsel van
het kleine bekken wordt uitgestort, hetgeen, in het eer-
ste geval, spoedig wordt gevolgd door den dood, en in
het ander, door eene ontsteking, die ras in versterf
overgaat, en gewoonlijk even ongunstig eindigt; terwijl,
zoo al dit toeval niet, in elk geval, die hoogte be-
reikt, echter de ontsteking der blaas, door de pis-op-
stopping vermeerderd, of die der nieren veroorzaakt
wordt, welke ontsteking tot eene noodlottige uitkomst
der ziekte almede het hare bijdraagt.

2. Door *versterf*, welke uitgang zich laat voorzien,
wanneer de toevallen der ontsteking, tot den hoogsten
graad geklommen zijnde, zonder eenig bewijs van verdee-
ling, van scheiding of van den overgang dezer ziekte
in eene andere, op ééns en aanmerkelijk verminderen of
geheel ophouden; terwijl het versterf blijkbaar aanwe-

zig is, zoo eene donker gekleurde en stinkende pis, althans in de meeste gevallen, gemakkelijk of zelfs onwillekeurig geloosd wordt; wanneer zoodanige verschijnselen voorkomen, als reeds boven, bij de beschrijving van de ontsteking der blaas, als voorboden van het versterf derzelve zijn opgegeven, of eindelijk die toevallen worden waargenomen, welke elders als onmiskenbare teekenen van dezen uitgang der ontsteking vermeld zijn, zoo als plotselijke vermindering van de krachten des lijders, in het ooglopende verandering zijner gelaats-trekken, flauwten, koude der ledematen of van het geheele ligchaam, een zeer kleine, radde en tus-schenpoozende pols, de opzetting van den buik, en voornamelijk van de blaas, het braken, de hik enz. Intusschen schijnt de uitgang eener blaas-ontsteking in versterf minder voor te komen, dan zulks door sommigen ondersteld wordt, en sterven de lijders meest-tijds door verlamming der blaas, zelfs nadat er toevallen zijn waargenomen, die van de zoo even vermelde niet zeer onderscheiden zijn; terwijl, in enkele gevallen, het versterf van het slijmvlies der blaas bestaanbaar schijnt te zijn met het behoud des levens, hetgeen almede schijnt te kunnen plaats hebben, indien, bij eene voortdurende ontsteking van het grootste, een zeer klein gedeelte der blaas in versterf is overgegaan, ofschoon zulks, zoo het verstorven deel verscheurd wordt, tot de uitstorting van de pis in de nabij gelegene deelen aanleiding moet geven. Intusschen wordt er meermalen bij bejaarden, die met pis-opstopping gekweld zijn, een versterf, vooral van het slijmvlies der blaas, waargenomen, hetwelk, zonder dat er duidelijke kenteekenen van ontsteking zijn voorafgegaan, of er eene uitwendige belediging heeft plaats gehad, als van zelf schijnt ontstaan te zijn, en eenige overeenkomst schijnt te hebben met eenen gelijksoor-

tigen toestand der baarmoeder, waarover in het volgend hoofdstuk zal worden gehandeld. En

3. door de boven, onder *b.*, vermelde naziekten.

Het bestaan der blaas-ontsteking en van hare onderscheidene uitgangen is meermalen gebleken bij de opening der lijken van de zoodanigen, die aan deze ziekte, of, na den afloop derzelve, aan hare gevolgen gestorven zijn; als zijnde, bij hen, het slijmvlies der blaas, bijzonder in den omtrek van haren hals, maar ook het spiervlies en het celweefsel, dat beide vereenigt, alsmede het weivlies der blaas, hetwelk van het buikvlies afkomstig is, en dikwijls met hetzelfde, in eenen staat van ontsteking voorgekomen, zoodat de vaten met eene meer dan gewone hoeveelheid bloed gevuld waren, en zulks op de oppervlakte der vliezen, min of meer, en, naar hun verschillend maaksel, op eene onderscheidene wijze zichtbaar was. In andere gevallen, verkeerde de pisblaas in den toestand van verettering of verdikking, van ontaarding of van versterf, en was over het algemeen hare holte verkleind, en in dezelve eene geringe hoeveelheid troebele, ook wel etterachtige rood- of bruingekleurde of bloederige pis.

De voorbeschiktheid tot de ontsteking der blaas is algemeen. Echter is dezelve meer eigen aan het mannelijk geslacht, aan den ouderdom, en aan de zoodanigen, die een zittend leven leiden, aan hen, die zich aan het misbruik van geestrijke dranken schuldig maken, zich te buiten gaan in het genot der liefde, die aan één of meer steenen in de blaas, aan eene vernauwing van de pisbuis, aan jicht of aambeijen lijden enz.

De opwekkende oorzaken dezer ziekte bestaan in de zoodanige, welke tot eene ontsteking in het algemeen, en meer bijzonder tot die der nieren aanleiding kunnen geven, alsmede in de zulke, welke haren invloed

meer onmiddellijk op de blaas zelve uitoefenen, hoedanige zijn: uitwendige beleedigingen, zoo als wonden, slagen, het vallen op den buik, op de stuit of op de voeten, ingeval de blaas met pis gevuld is; kneu- zing van de schaamstreek of van de bilnaad, door eenig hard ligchaam; de blaassteek, de schaambeen- snede en de steensnijding, en zulks te meer, wan- neer, bij het uithalen van eenen grooten steen, of door eene minder behoedzame behandeling, eene kneu- zing of verscheuring der blaas wordt veroorzaakt; het onvoorzigtig aanwenden van den catheter, de drukking der blaas door de zwangere of achterover gekantelde baarmoeder, eene langdurige en moeilijke, maar voor- al eene kunstmatige verlossing, door middel der tang of van den hefboom. Niet minder behooren onder de op- wekkende oorzaken dezer ziekte vreemde zelfstandighe- den, welke in de blaas aanwezig zijn, zoo als steenen of kaarsjes; de drukking en prikkeling, welke door baar- moederringen worden veroorzaakt; de gedeeltelijke be- vassing der blaas in eene beklemde breuk, de scherpte der pis, ten gevolge eener algemeene ontmenging der vochten, of der pis alleen, door bijmenging van eenen onzuiveren etter, welke uit de nieren of van elders af- komstig is; het langdurig ophouden der pis, hetzij zulks willekeurig geschiedt, of van eenige andere oorzaak, zoo als van kramp of van eene werktuigelijke verhin- dering der pislozing afhangt; gebreken en ziekten der nabij gelegene deelen, zoo als van de baarmoeder, van den voorstander, van den endeldarm of van het buik- vlies; breuken of eene zweer der lendenwervelen, van de schaambeenderen of van die van het bekken, maar vooral eene ontsteking der zoo even vermelde deelen of der nieren, van de pisleiders, de pisbuis, de scheede, de bilnaad of van de zaadblaasjes, hetzij de- zelve door die der blaas vervangen of aan dezelve mede-

gedeeld wordt, alsmede de verettering of verzwering dier deelen; eene ophooping van bloed in de vaten der blaas, zoo als zulks bij aambeijen derzelve het geval is, of in de vaten der naburige deelen, zoo als in die der baarmoeder, tijdens den aanvang van den stonden-vloed, in welk geval de pislozing somtijds minder door kramp dan door de neiging tot ontsteking moeijelijk en smartelijk is, alsmede in de speenvaten, of ten gevolge eener toevallige plaatselijke volbloedigheid, o. a. van die welke door het tegengaan van den stonden- of aambeijen-vloed of van de kraamzuivering, of door te paard of in eenen moeijelijken wagen te rijden, of door eenige andere buitengewone inspanning des ligchaams wordt veroorzaakt; het misbruik of het langdurig genot van zeer voedende en prikkelende spijzen en van geestrijke en gistende dranken, alsmede dat van scherp pisdrijvende middelen, zoo als van *spaanschevliegen*; het ondoelmatig uit- en inwendig gebruik van verhittende en sterk prikkelende geneesmiddelen ter herstelling van den druiper of van den nadruiper, zoo als van den *bals. copaibae* of van de *piper cubebae*, in het eerste tijdperk der ziekte, alsmede van soortgelijke inspuitingen, of van middelen om de vernauwing van de pisbuis te verbeteren; de verplaatsing eener ziektestof naar de blaas, zoo als der schurft, der venus- en scrofelziekte, van de jicht, van het rheumatismus of der onmerkbare uitwaseming, welke laatste oorzaak, ofschoon ook bij volwassenen, vooral echter bij kinderen eene vruchtbare bron dezer ziekte schijnt te wezen. Hierbij dient men echter die gevallen uit te zonderen, welke vroeger, en niet zelden reeds kort na de geboorte, bij kinderen voorkomen, en alsdan niet zelden op rekening moeten gesteld worden van aangeborene gebreken of van eene groote gevoeligheid der blaas, of op die eener te scherpe pis, die, door de

onderscheidene wijzen , op welke de kinderen , na hunne geboorte , gevoed worden tot eenen vrij sterken prikkel voor de blaas schijnt te verstreken , en alzoo ligt eene stoornis der verrigting van dit , zoowel als van andere afscheidende en bevattende deelen , schijnt te kunnen veroorzaken.

Ten opzichte der voorspelling , is de ontsteking der blaas altoos eene hoogst smartelijke , en , uit hoofde der gevoeligheid en der bewerktuiging van dezelve , eene zeer ernstige ziekte , welke ligt gevaarlijk worden , en dikwijls naziekten , ja zelfs den dood veroorzaken kan. Ook in deze ontsteking , zoowel als in die der nieren , hangt het minder of meerder gevaar der ziekte van hare hevigheid af , alsmede van het gewigt harer toevallen , van het verschil harer opwekkende oorzaken , van hare behandeling en van de bijzondere gesteldheid en den ouderdom des lijders. Zoo is de voorzegging eener uiterst heete ontsteking , welke door hevige toevallen wordt gekenmerkt en spoedig verloopt , uit hoofde der gegronde vrees voor gevaarlijke zenuwtoevallen , voor versterf of voor verscheuring der blaas , en voor de voortplanting der ontsteking naar het buikvlies , naar de darmen en naar andere , in de nabijheid geplaatste deelen , zeer ongunstig. — Meer voordeelig is dezelve bij eene oorspronkelijke , eenvoudige , zuivere en minder heete ontsteking der blaas , als welker toevallen genoegzaam duidelijk zijn ; terwijl deze ziekte ook ligter voor herstelling vatbaar is dan eene slepende ontsteking der geheele blaas of van haar slijmvlies , welke , meer dan gene , aanleiding kan geven tot ontarding en tot werktuigelijke gebreken , en daarenboven , ook in geval dezelve genezen wordt , steeds eene vatbaarheid tot instorting achter laat. Wijders is het minder of meerder gevaar dezer ontsteking ook afhankelijk van hare , zoo plaatse-

lijke als algemeene toevallen , onder welke laatste , als gevaarlijk , de zoodanige in aanmerking komen , die als de belangrijkste medelijdige verschijnselen dezer ziekte , reeds te voren vermeld zijn , en daaronder bijzonder de slaapzucht , en onder de eerste eene volkomene opstopping der pis , alsmede eene verhindering van de ontlasting der drekstoffen , gepaard met eene aanhoudende stoel-persing , terwijl daarentegen die verschijnselen , welke de verdeeling of scheiding der ziekte aankondigen voor gunstig mogen gehouden worden. Aangaande de voorzegging dezer ziekte , naar gelang harer opwekkende oorzaken , komt het er voornamelijk op aan , of deze hare uitwerking hebben gedaan op eene reeds ziekelijke , of op eene gezonde blaas , of zij al of niet , en , in het eerste geval , min of meer gemakkelijk kunnen verwijderd worden ; eindelijk ook op den aard der opwekkende oorzaken , als welke dikwijls eenen gewigtigen invloed uitoefent op den graad , op den loop en de zitplaats , alsmede op de uitbreiding der ontsteking naar bijzondere deelen. Zoo brengt eene ontsteking der blaas , door het misbruik van scherpe pisdrijvende middelen , en voornamelijk die , welke door *spaanschevliegen* wordt veroorzaakt , tevens een lijden der nieren en eene ontlasting van bloed uit de piswegen te weeg ; zoo heeft die , welke het gevolg is van eene verwonding der blaas , gewoonlijk een spoedig verloop ; zoo wordt in de blaas-ontsteking , welke door eene verhindering der uitwaseming ontstaat , derzelve spiervlies voornamelijk aangetast , en klimt deze ziekte , wanneer dezelve op eene stofverplaatsing volgt , en o. a. door jicht wordt veroorzaakt , alras tot eene aanmerkelijke hoogte , en is diensvolgens zeer gevaarlijk , terwijl voor bejaarden deze ontsteking gevaarlijker is dan voor jonge menschen. Wanneer de toevallen dezer ziekte , onder eene doelmatige behandeling , op dezelfde hoogte

blijven, laat het zich vooruitzien, dat zij ten kwade zal eindigen, hetgeen te meer het geval wezen zal, zoo de toevallen, onder gelijke omstandigheden, toenemen. Niet minder moet men eenen ongunstigen afloop der blaas-ontsteking vreezen, wanneer de ziekte verkeerd wordt behandeld, b. v. wanneer men eene pisopstopping, van de ontsteking der blaas afhankelijk, door prikkelende pisdrijvende middelen tracht te herstellen. Ook moet de voorzegging bij het bestaan der onderscheidene uitgangen van eene ontsteking der blaas ongunstig wezen, zoo als zulks blijken kan uit hetgeen, reeds te voren, van de gevolgen der verettering, der verharding, der verschillende ontaarding, van de uitzweeting, en van het versterf der blaas is gezegd, als welke gebreken of moeilijk of in het geheel niet te herstellen, en slechts voor leniging vatbaar, of niet zelden volstrekt doodelijk zijn.

Ter herstelling eener ontsteking der blaas, bestaat de eerste aanwijzing, in het verwijderen harer opwekkende oorzaken, voor zoo ver zulks mogelijk is. Zoo moet de pis, wanneer hare opstopping tot deze ziekte aanleiding gegeven heeft, ontlast, een steen door de kunstbewerking verwijderd, eene ziektestof naar hare oorspronkelijke zitplaats terug gebragt worden enz. — Eene tweede aanwijzing, aan welke, in deze, zoo wel als in elke andere ontsteking, misschien met uitzondering van eenige gevallen, waarin zij slepend is, veeltijds eerst en dadelijk moet voldaan worden, is gelegen in het te keer gaan der ontsteking. — Tot zoodanig oogmerk is, niet minder dan in de ontsteking der nieren, in verhouding tot den graad en de hardnekkigheid der ziekte en de gesteldheid des lijders, eene ruime aderlating noodig, en moet deze, zoo zulks vereischt wordt, één- en andermaal herhaald worden. Ingeval de ontsteking van minder belang of slepend is, of

slechts het slijmvlies der blaas, of de pyramiedgewijze spieren door dezelve zijn aangetast, zijn plaatselijke bloedontlastingen alléén, of nadat de aderlatingen geschied zijn, aangewezen, en zulks door middel van een groot aantal bloedzuigers, die, dewijl het lijdende deel, in deze ziekte, nader dan in de nier-ontsteking, bij de oppervlakte des ligchaams is gelegen, op de schaamstreek (waarvan het haar te voren moet afgeschoren worden) moeten worden aangewend, of op de bilnaad, of aan den aars, bij voorkeur, op het een of ander deel, naar gelang van de verscheidenheid der oorzaken en van de zitplaats der ontsteking, en moet deze ontlasting van bloed vervolgens door een dampbad worden onderhouden. Wijders wordt, tot uitwendig gebruik, eene groote blaas, omtrent half met warm water gevuld en op de lijdende plaats aangewend, te regt aanprezen, alsmede dezelfde verzachtende en verdoovende pappen en stovingen, als bij de behandeling der nier-ontsteking werden aanbevolen, welke laatstgenoemde middelen, in het algemeen, laauw op den onderbuik moeten geplaatst worden, ofschoon sommigen aan koude omslagen de voorkeur geven, welke echter slechts in het begin der ontsteking nuttig kunnen zijn, ten einde, nadat eene ruime aderlating is gedaan, de ziekte, tijdens haar ontstaan, te fnuiken, of in geval de ontsteking het gevolg is van eene uitwendige beleediging. Daarenboven zijn, uitwendig, en niet minder dan de genoemde middelen, geheele en halve laauwe baden, alsmede verzachtende en met olie ruim bedeelde klisteren aangewezen, welke laatste echter allezins voorzigtig moeten gebezigd worden, vooral wanneer de achterwand der blaas door ontsteking is aangedaan, in welk geval de lijder in eene bijzondere houding moet geplaatst worden, zóó dat zijn ligchaam, bij de aanwending, op de ellebogen en knieën gesteund

zij. Eindelijk is, in deze ziekte, het *ung. hydrarg.* onmisbaar, alsmede, hoewel eerst in het verder verloop der ontsteking, en onder dezelfde voorwaarden, als bij de ontsteking der nieren gevorderd werden, de *sapo amm.* en *sinapismi*, terwijl de *spaanschevliegenpleisters*, alsmede om redenen aldaar vermeld, en de inspuitingen in de blaas, welke eenige schrijvers hebben voorgesteld, zelfs de minst prikkelende, uit hoofde van hare werktuigelijke aandoening, schijnen te moeten ontraden worden.

Tot inwendig gebruik zijn verdunnende, inwikkende en verzachtende middelen aangewezen, zoo als een *dec.* of *inf. sem. lini*, een *emuls. amygd. dulc.*, van het *sem. cann.*, het *sem. pap. albi*, of een *emuls. oleos.*; alsmede soortgelijke buikzuiverende middelen, bij gemis aan ontlasting, namelijk de *manna* of de *ol. ricini*, welke middelen, reeds in het vorig hoofdstuk aanbevolen, in ruime mate moeten worden aangewend, met vermijding echter van *salia media* en *neutra*, en van zoodanige, welke het ontstoken deel, op eenige wijze, zouden kunnen prikkelen, ten einde door dezelve, alsmede door de boven vermelde verzachtende middelen, welker uitwerking nog kan vermeerderd worden door de vereeniging met eenige; niet prikkelende krampstillende geneesmiddelen, zoo als met het *extr. hyosc.*, of met de *aq. lauro-cer.*, de pis te verdunnen, en den prikkel dezer, bij eene ontstekingachtige gesteldheid der blaas, altijd scherpe vloeistof, die voor de blaas zeer nadeelig moet zijn, te verminderen; terwijl alsmede, ofschoon eerst in het verder verloop der ziekte, en onder de omstandigheden, bij de behandeling der nier-ontsteking bepaald, het inwendig gebruik van het *kwik*, van het *heulsap* en der *kamfer* noodig kan worden.

Eene slepende ontsteking der blaas, die der pasgeborenen en der jonge kinderen, alsmede hare onzuivere

ontsteking, welke laatste meesttijds ten gevolge eener verhindering der uitwaseming, of door de verplaatsing eener scherpe stof naar de blaas, ontstaat, (*Cystitis rheumatica et metastatica*) vorderen eveneens, hetzij uit den aard der ziekte, of toevallig, de, zoo pas voorgedragene ontstekingwerende geneeswijze, ofschoon deze, naar den graad der ziekte en naar gelang der omstandigheden, behoort gewijzigd te worden, zoodat algemeene ontlastingen van bloed schaars, of in het geheel niet zullen zijn aangewezen, maar daarentegen dikwijls plaatselijke bloedontlastingen, en zulks door middel van bloedzuigers, in een onbepaald getal, naar mate van de zuiverheid en de hevigheid der ontsteking, naar de gesteldheid en den ouderdom des lijders enz. Met deze pappen, stovingen en baden, de verdunnende, verzachtende en krampstillende, alsmede zoodanige buikzuiverende middelen, als bij de behandeling eener meer heete ontsteking der blaas reeds zijn aangetoond, om vervolgens, in eene slepende ontsteking, nadat deze, door de boven genoemde middelen verminderd zal zijn, het kwik, met of zonder verdoovende middelen, in- en uitwendig aan te wenden; terwijl, zoo de ziekte onzuiver is, en de ontstekingwerende geneeswijze, bij den aanvang der ziekte, onmisbaar was, in het verder verloop derzelve, zoodanige middelen zijn aangewezen, als de aanleidende oorzaak van elk derzelve zal vorderen, zoodat die middelen, in ieder bijzonder geval, onderscheiden wezen moeten, of althans zijn kunnen.

Onder al de toevallen, welke de ontsteking der blaas vergezellen, is er geen, hetwelk, in den loop dezer ziekte, zoo dikwijls voorkomt, en zoo gevaarlijk is, of kan worden, als de opstopping der pis. Zoo wel als het willekeurig of toevallig ophouden der pis eene ontsteking der blaas kan veroorzaken, zal ook, bij het bestaan dezer ziekte, eene opstopping derzelve de-

zelve onderhouden en aanmerkelijk verslimmeren, ja zelfs kan dit toeval eenen ongunstigen uitgang der ontsteking veroorzaken, weshalve de nadeelige gevolgen, die door eene opstopping der pis kunnen ontstaan, den geneesheer van de noodzakelijkheid moeten overtuigen, om in de herstelling der pislozing, zoodra mogelijk te voorzien, ingeval de ontstekingwerende en krampstillende behandeling der ziekte zulks niet heeft kunnen te weeg brengen. Ten einde dit oogmerk bereikt worde, vindt men, bij vele schrijvers, het onbepaald gebruik van den catheter aangeprezen. Echter zal men, met zoodanig doel, niet, in elk geval, van dit middel met hetzelfde gemak, en met gelijke veiligheid kunnen gebruik maken, en meermalen zal men ontwaren, dat men hetzelfde daarmede niet kan bereiken. Diensvolgens is het noodzakelijk, dat men het, alvorens zich van dit hulpmiddel, in eenig bijzonder geval, te bedienen, met zich zelve ééns zij, of het, in de gegevene omstandigheid, al of niet veilig en met nut kan gebezigd worden. Immers zal men, ter ontlasting der pis, vruchteloos van hetzelfde gebruik maken, wanneer de zijdelingsche wanden der blaas ontstoken zijn, dewijl de pis, in zoodanig geval, in de pisleiders en in het nierbekken wordt opgehoopt, en in de blaas niet kan ontlast worden (*Ischuria spuria*). Dringend daarentegen wordt de aanwending van den catheter gevorderd, ingeval de bodem der blaas in eenen staat van ontsteking verkeert, als welks spiervezelen zich, onder deze omstandigheid, evenmin kunnen zamentrekken, als die van elk ander deel, welks toestand zóódanig is; zijnde tevens deze kunstbewerking, in dit geval, even gemakkelijk als noodzakelijk, terwijl deze wijze van de pis te ontlasten, tijdens eene ontsteking van den hals der blaas, zoo al mogelijk, echter hoogst schadelijk moet zijn, en zulks, ten ge-

volge van den werktuigelijken prikkel des catheters op het lijdende deel. — De toevallen, welke de ontsteking van elk afzonderlijk gedeelte der blaas kenmerken, en die reeds te voren zijn opgegeven, geholpen door de kennis der oorzaken, waardoor de ziekte werd opgewekt, en van welke eenige, zoo als reeds gebleken is, als bij voorkeur tot de ontsteking van dit, andere weder tot die van een ander deel der blaas aanleiding geven, zullen den geneesheer, met betrekking tot de zitplaats der ziekte, in elk voorkomend geval, althans meesttijds, op het regte spoor brengen, terwijl het bij ondervinding zal blijken, dat men, in het geval eener ontsteking van den bodem der blaas, den catheter zonder moeite in de blaas zal kunnen brengen, en de pis met veel verligting, en tot groot voordeel voor den lijder, zal ontlasten. Inmiddels kan, bij het bestaan eener ontsteking van den hals der blaas, alvorens een meer gewigtig middel te bezigen, de proef genomen worden met eenen buigzamen catheter, maar zonder dat men eenig geweld gebruikt, indien slechts te voren de ontstekingwerende geneeswijze, in haren geheelen omvang, en vervolgens onderscheidene krampstillende middelen, zoo als het *extr. hyosc.*, de *fol. digit. purp.*, de *fol. of rad. bellad.* en zelfs het *opium* te vergeefs werden aangewend. Zoo echter de blaas, door den catheter, niet van de pis kan ontlast worden, hetwelk niet alleen in eene ontsteking van den hals, maar ook in die van den bodem der blaas het geval kan zijn, wanneer, met de ontsteking, eene zeer verhoogde gevoeligheid, of eenig ander gebrek der pisbuis gepaard gaat, zoodat de opstopping der pis blijft voortduren, moet men, zoo daarin niet in tijds wordt voorzien, onder andere noodlottige gevolgen eener buitengewone uitzetting der blaas, het versterf derzelve, of althans hare verlamming, en eindelijk hare ver-

scheuring verwachten, ter voorkoming van welken levensgevaarlijken uitgang der ontsteking, den geneesheer geen ander middel overblijft dan de blaassteek, omtrent welke kunstbewerking de heilkunde leert, hoe en langs welke onderscheidene wegen dezelve kan, en, naar de mate der uitzetting van de blaas en van de verschillende plaats, welke door de ontsteking is aangedaan, in elk bijzonder geval, moet verrijgt worden.

Betrekkelijk de geneeskundige behandeling van de onderscheidene uitgangen der ontsteking van de blaas, is al datgene van toepassing, hetwelk, daaromtrent, in het vorig hoofdstuk vermeld werd. Diensvolgens zal het onnoodig zijn, om, na hetgeen, aldaar en vroeger, bij de beschouwing van andere ontstekingen, is gezegd, thans weder te herhalen, op welke wijze de ontsteking der blaas, tijdens dezelve verdeeld of gescheiden wordt, of in verettering is overgegaan, moet worden behandeld.

Wanneer de brandende en knagende pijn, die door drukking en het aanwenden van den catheter toeneemt; wanneer de moeilijke pislozing, alsmede de hartlijvigheid en de smartelijke ontlasting der drekstoffen, ingeval dezelve plaats heeft, doen vermoeden, dat de ontsteking van het slijmvlies der blaas in eene verzweering van hetzelfde is overgegaan, is meesttijds, althans aanvankelijk, de ontstekingwerende geneeswijze aangewezen, zoodat bloedzuigers in de nabijheid der lijdende plaats, alsmede verzachtende en inwikkende geneesmiddelen, en de *manna* of de *oleum ricini*, dienen aangewend te worden, ten einde voor den, in zoodanig geval, onmisbaren stoelgang, indien dezelve ontbreekt of te gering is, gezorgd worde. Daarenboven moet in de ontlasting der pis, door middel van eenen buigbaren catheter voorzien, en deze meermalen daags

aangewend worden, opdat deze vloeistof, bij een langer verblijf in de blaas, door hare scherpte, niet na-deelig werke op de inwendig verzworene oppervlakte der blaas. De ontsteking aldus geweerd zijnde, trachte men de schier ondragelijke smart en de krampachtige aandoening der blaas door het *opium*, zelfs in grooter giften, te bedaren; terwijl, behalve de *fol. urvae ursi*, het *kalk*-en *Selwater* met melk, nog onderscheidene andere middelen worden aanbevolen, om de zweer te genezen. Veeltijds is echter elke poging, welke, tot zoodanig oogmerk, wordt gedaan, vruchteloos, ingeval de zweer kwaadaardig is of de lijder door teringkoorts wordt aangetast, wanneer, alsmede na den uitgang dezer ontsteking in verettering, de eigenlijk versterkende en voedende middelen onmisbaar worden, om de krachten des lijders, die, zoo door de oorspronkelijke ziekte, als door de hevigheid der pijn en door het verlies van vochten uitgeput zijn, te ondersteunen, en den doodelijken afloop der ziekte, zoo mogelijk, te vertragen.

De verharding en verdikking der blaas vordert almede, zoo lang er nog eenig bewijs van ontsteking is overgebleven, eene ontstekingwerende behandeling; vervolgens, namelijk nadat de ontsteking geheel heeft opgehouden, het in- en uitwendig gebruik dier oplos-sende middelen, welke, in het vorig hoofdstuk, bij dezen uitgang der nier-ontsteking werden aanbevolen, terwijl aan den *mur. ammon*, in dit geval, en in onderscheidene andere slepende gebreken der blaas, zoo dit middel in groote giften wordt toegediend, te regt een eigenaardig vermogen wordt toegeschreven. Echter mag men in vele gevallen van verharding, alsmede in de meeste werktuigelijke gebreken der blaas, die aan eene ontsteking derzelve hunnen oorsprong verschuldigd zijn, welke pogingen ook daartoe worden

aangewend, zich nauwelijks met eene volledige herstelling dier kwalen vleijen, en blijft het vermogen der kunst dikwijls bepaald bij eene werktuigelijke ontlasting der pis, wanneer deze verhinderd wordt; en bij het aanwenden van zoodanige geneesmiddelen, welke de toevallen der ziekte lenigen, de krachten des lijders ondersteunen en de voeding zijns ligchaams kunnen verbeteren.

Wanneer er graveel of kleine steenen in de blaas gevormd, of uit de nieren derwaarts overgebracht werden, zijn de steen-oplossende geneesmiddelen (*Lithontriptica*) aangewezen; over welke middelen, in het vervolg, nader zal gehandeld worden. Zoo één of meer grootere steenen in de blaas voorhanden zijn, is de steensnijding, of de verbrijzeling daarvan het eenigste hulpmiddel.

De verbinding der blaas met de nabij gelegene deelen door middel van schijnvliezen, de verscheuring derzelve en haar versterf zijn ongeneeslijk, en de beide laatste, schier zonder uitzondering, doodelijk.

De behandeling der pijpzweren, geheel tot de heekunde behoorende, zullen wij, zonder ons met de beschouwing derzelve bezig te houden, nog met een enkel woord melding maken van de geneeswijze der gebreken, welke menigmaal na eene ontsteking der blaas overblijven, zelfs dan, wanneer de ziekte verdeeld of gunstig gescheiden is. — Tot deze gebreken behooren de te groote gevoeligheid der blaas, waarvan pijn en aandrang om de pis te lozen, zelfs dan, wanneer slechts eene zeer geringe hoeveelheid derzelve in de blaas aanwezig is; alsmede de opstopping der pis of het onvermogen om dezelve te ontlasten; of de onwillekeurige lozing derzelve, door verzwakking of verlamming der blaas, in het laatste geval, te gelijk met die van hare sluitspier, en eindelijk eene te groote afscheiding en

ontlasting van slijm, ten gevolge der verslapping van het slijmvlies, na de ontsteking der blaas, waarvan, nadat deze vloeistof van aard is veranderd, en het aanzien van eenen onzuiveren etter bekomen heeft, en dezelve, gedurende eenen geruimen tijd, somtijds met bloed vermengd, wordt ontlast (*Catharrus, Blennorrhoea vesicae*), de vermagering des lijders en eene geheele uitputting zijner krachten het gevolg zijn moet.

De verhoogde gevoeligheid van dit ingewand veroorzaakt, wanneer dezelve de geheele blaas betreft, eenen aanhoudenden aandrang tot het lozen der pis, zelfs bij de minste hoeveelheid, die in de blaas voorhanden is; terwijl, zoo de hals der blaas tevens door kramp wordt aangedaan, aanleiding ontstaat tot eene, min of meer volkomene verhindering dier ontlasting. Indien deze schijnbaar strijdige gesteldheid der blaas, welke echter van dezelfde oorzaak afhankelijk is, niet door ontsteking of door eenige andere stoffelijke oorzaak wordt te weeg gebragt (in welke gevallen deze ziekte ontstekingwerend, of naar het verschil harer opwekkende oorzaken, onderscheiden moet behandeld worden), zijn, ter bestrijding van deze, zoo wel als van elke andere krampachtige aandoening, in- en uitwendig verzachtende, krampstillende en verdoovende middelen aangewezen. — Van dien aard zijn een *emuls. amygd. dulc.*, van het *sem. pap. albi*, van het *sem. cannabis*, of van de *ol. amygd. dulc.*, een *dec. rad. alth.*, of een *dec. of inf. sem. lini*, in vereeniging met de *aq. lauro-cer.*, het *extr. hyosc.*, of met het *extr. opii*, alsmede laauwe, halve of heele baden en dampbaden, weekmakende en krampstillende pappen en stovingen uit de *flor. chamom.*, de *herb. hyosc.*, de *herb. cicutae*, of de *cap. pap. albi*, inwrijvingen op de schaamstreek, op den bilnaad en in de liezen met de *sapo amm.* met *kamfer* en *opium*, of uit eene oplossing van

het *opium*, benevens krampstillende en verdoovende klisteren, b. v. van een *inf. flor. chamom.* met *asa foet.* en *opium*, of zelfs van een *dec. fol. bellad.* of der *nicot. tab.*; terwijl, hoe hardnekkig en gevaarlijk de opstopping der pis, in zoodanig geval, ook wezen moge, echter elke poging, om dezelve, door middel van den catheter, te doen ophouden, de smart vermeederen en waarschijnlijk vruchteloos zijn zal, als kunnende men dit middel dan eerst, met eenige hoop op eenen gunstigen uitslag, beproeven, nadat de kramp, door het aanwenden der zoo even genoemde middelen, zal hebben losgelaten, en zij niet reeds op zich zelve toereikende zullen zijn geweest, om de pisopstopping weg te nemen.

Wanneer er, tijdens eene onsteking der blaas, eene pisopstopping heeft bestaan, en er, ten gevolge van deze, eene zóó buitengewone uitzetting der blaas is overgebleven, dat men, nu dezelve, geheel of ten deele, haar zamentrekkend vermogen en hare gevoeligheid verloren heeft, de uitzetting der blaas, in sommige gevallen, zelfs voor buikwaterzucht of voor de zwangere baarmoeder zoude aanzien, kan de pis niet of niet volkomen ontlast worden, of vloeit onwillekeurig af. In het eerste geval, is de kunstmatige ontlasting der pis, door middel van den catheter, een eerste vereischte ter herstelling dezer kwaal, welke kunstbewerking meermalen daags moet verrigt worden, opdat de blaas, bij gebreke harer zamentrekkingskracht, niet te sterk door de pis worde uitgezet, maar integendeel de gelegenheid erlange, om het verloren vermogen te kunnen herstellen. Wijders zijn, ter genezing dezer geheele of gedeeltelijke verlamming van de pisblaas, alsmede ter verbetering van de onwillekeurige ontlasting der pis, in het algemeen die middelen aangewezen, welke, naar het verschil der verwijderde oorzaken dezer kwalen, gevorderd worden, en die bij gevolg zeer

onderscheiden moeten zijn; alsmede, met deze zoodanige middelen, welke de meer onmiddelijk verminderde of verlorene zamentrekkingskracht van het spiervlies der blaas kunnen herstellen. Hiertoe behooren onderscheidene versterkende, opwekkende en zamentrekkende, en meer bijzonder zoodanige middelen, welke een eigenaardig vermogen op de pis-afscheidende werktuigen uitoefenen, en, tot het boven vermelde oogmerk, in- en uitwendig moeten aangewend worden. Onder de inwendige komen bijzonder in aanmerking de *bacca junip.*, de *arnica*, de *uva ursi*, de *oleum terebinth.* en de *oleum pyro-anim. liq. (ol. anim. Dipp.)* alsmede de *nux vom.* en de *rhus toxicod.*, de beide laatste vooral uit hoofde van derzelve bijzonder nut, bij plaatselijke en algemeene verlammingen; eindelijk ook, ingeval deze en soortgelijke middelen, wegens de hardnekkigheid der kwaal, niet toereikende zijn, het voorzigtig gebruik van het *pulv. canthar.* met *camphora*, of der *tinct. canthar.*, in verbinding met verdunnende en inwikkende middelen. Betrekkelijk de uitwendige middelen, zal, zoo lang deze ziekte van minder belang is en zich alleen bij eene werkeloosheid der blaas bepaalt, het aanwenden van koude, in de nabijheid der blaas, zoo niet op zich zelve toereikende, althans in geene geringe mate mede behulpzaam wezen, om deze ziekte te genezen. Met dit doel kan men gebruik maken van wasschingen en omslagen met koud water op de schaamstreek, op den bilnaad en op het heiligbeen; van koude klisteren, van halve- en stort-baden, van prikkelende wrijfmidde- len, op de zoo even genoemde deelen aangewend, zoo als van de *sapo amm.*, van de *sapo arom.*, van het *ung. laur. (ung. nerv.)* enz.; en, bij eene dadelijke verlamming der blaas, van de *tinct. canth.* in verbin- ding met de *amm. liq.* en eenige geestrijke vochten,

zoo als met de *spir. lavend.*, de *spir. rorismar.* of de *spir. meliss. comp. (aq. meliss. mag.)*; van inspuitingen in de blaas van eenige prikkelende en zamentrekkende middelen, door den catheter; van het één- en andermaal aanwenden eener *spaanschevliegen-pleister* op het heiligbeen, kunnende de zweer, welke door dezelve veroorzaakt wordt, door het *pulv. herb. sabinæ* in verettering gehouden worden; eindelijk ook van het *galvanismus* en van de *electriciteit*, en zulks met het oogmerk, om de verminderde gevoeligheid en prikkelbaarheid der blaas te doen toenemen, of, wanneer deze schier geheel vernietigd zijn, op te wekken.

De te overvloedige afscheiding van slijm vordert, ingeval dezelve van eene slepende ontsteking van het slijmvlies der blaas afhangt, het gebruik van ontstekingswerende en verzachtende geneesmiddelen. Wanneer dezelve door aambeijen der blaas wordt veroorzaakt, of door eenen steen in dezelve, of door eene ziekelijke gesteldheid der pisbuis, o. a. door hare vernaauwing, zijn, in het eerste geval, die middelen aangewezen, welke de volbloedigheid in de aderlijke vaten van den buik verminderen, of den bloedvloed uit de speenvaten kunnen herstellen, en is, in de beide laatste gevallen, hoofdzakelijk heilkundige bijstand noodig, ten einde de oorzaak eener zoodanige ontlasting van slijm uit den weg te ruimen; terwijl men van onderscheidene andere middelen, die, in zoodanige gevallen, worden aanprezen, of niets of slechts eenige leniging der meest dringende toevallen kan verwachten — Zoo echter de slijmvloed, zoo als meesttijds na eene min of meer werkdadige ontsteking der blaas het geval is, door verslapping van het inwendig vlies der blaas is te weeg gebragt, zal zoodanige ontlasting, zoo dezelve met weinig of geen pijn gepaard gaat, met het meeste voordeel worden bestreden met prijke-

lende, zamentrekkende en afleidende middelen, zoo als met de *fol. uvae ursi*, met den *balsam. copaïbae*, met de *terebinthina*, met de *piper cubebae*, met den *super-sulph. alum. et pot.*, en de bereidingen van het ijzer, met het *aq. calcis.* en met *mur. ammoniae*, ingeval het slijm zeer taai, of de slijmvloed zijnen oorsprong aan de verdikking van de rokken der blaas verschuldigd is; terwijl deze prikkelende en zamentrekkende met krampstillende middelen kunnen verbonden worden, zoo als o. a. met het *extr. conii*, ingeval de vermeerderde afscheiding van slijm door eene verhoogde gevoeligheid der blaas vergezeld wordt. Eindelijk kan het vermogen dezer inwendige middelen ook versterkt worden door het aanwenden van *spaanschevliegen-pleisters*, of van het *ung. AUTENRIETHII*, van stortbaden, van inspuiting in de blaas met koud water of met zamentrekkende middelen, alsmede door dat van fistels of dragten in de nabijheid van het lijdende deel geplaatst.

De leefregel moet geheel overeenkomen met die, welke, in het vorig hoofdstuk, bij de behandeling der nier-ontsteking werd voorgeschreven, als zijnde het, in deze ziekte, niet minder noodzakelijk dan in gene, dat de lijder al datgeen vermijde, wat de pis scherp maken en het hart en vatenstelsel prikkelen en, bij gevolg, derzelve werking vermeerderen kan.

ONTSTEKING DER WERKTUIGEN DIE TOT DE VOORTELING BESTEMD ZIJN.

Negen-en-twintigste Hoofdstuk.

ONTSTEKING DER BAARMOEDER.

(*Metritis, Hysteritis.*)

De ontsteking der baarmoeder wordt schier nimmer vóór de jaren der geslachts-ontwikkeling waargenomen, althans zoo zij niet ten gevolge van eene werktuigelijke belediging of, als eene afgeleide of bijkomende ziekte, na eene ontsteking der naburige deelen ontstaat. Zeer zeldzaam komt ook deze ziekte, in lateren leeftijd, bij ongehuwde voor, echter nu en dan, tijdens het vloeijen der maandstonden, maar meer in de zwangerheid, alsmede gedurende, en bovenal na de verlossing.

Men onderscheidt deze ontsteking, naar mate van hare hevigheid en haar min of meer spoedig verloop in eene *heete* en *slepende* ontsteking; naar hare zitplaats, in eene ontsteking van het *weefsel*, in die van het *slijmvlies*, dat de baarmoeder inwendig bekleedt, en in eene ontsteking van het *vlies*, dat dezelve uitwendig omgeeft en van het buikvlies afkomstig is; alsmede in eene ontsteking van de *opslorpende* en der *aderlijke vaten* van de baarmoeder;

naar haren oorsprong, in eene *eerstlijdende* en *afgeleide* ontsteking; terwijl dezelve, eindelijk, ook eene *bijkomende* ziekte wezen, en *zuiver* of *onzuiver* zijn kan.

Eene zuivere, heete en oorspronkelijke ontsteking van het weefsel der baarmoeder kenmerkt zich, nadat er meestal weinige voorboden zijn vooraf gegaan, die hunnen oorsprong grootendeels zijn verschuldigd aan eene werkdadige ophooping van bloed in de reeds geprikkelde baarmoeder en in de omliggende deelen, door een gevoel van hitte, zwaarte en spanning, in, dikwijls ook door zwelling van het lijdende deel, alsmede, en vooral door eene bepaalde, aanhoudende, snijdende, stekende, brandende, en, min of meer hevige pijn, welke zich achter de schaambeens-vereeniging doet gevoelen, en zich, van daar, over den geheelen buik, en meer bijzonder naar de scheede en de lenden, naar de liezen en het heiligbeen uitstrekt, en door betasting en drukking van de schaamstreek, van den hals en van den mond der baarmoeder toeneemt, alsmede bij het onderzoek door de scheede en door den endeldarm, en bij de ontlasting der pis en der drekstoffen, welke ontlasting reeds op zich zelve pijnlijk is of geheel verhinderd wordt, en waartoe telkens aandrang bestaat. Wanneer eene kraamvrouw door deze ontsteking der baarmoeder, kort na de verlossing, wordt aangetast, onderscheidt zich de pijn, welke deze ziekte te weeg brengt, van die der naweeën, daardoor, dat de smart, het minst bedriegelijk kenteeken der ontsteking, in deze ziekte, aanhoudend is, of slechts gedurende weinige oogenblikken nalaat, en dat de ontlasting van bloed, zoo deze daarbij mogt plaats grijpen, geene dadelijke verligting aanbrengt; terwijl de pijn der naweeën, na eene kortere of langere, en somtijds vrij langdurige tusschenpoozing, we-

derkeert, en telkens, na de ontlasting van eene zeke-
re hoeveelheid bloed, of van eenen bloedklomp, ophoudt,
waarbij de gezondheid der vrouw in het algemeen on-
verlet blijft. Deze plaatselijke toevallen van de ontste-
king der baarmoeder zijn wijders onderscheiden naar,
of worden althans gewijzigd door de verschillende zit-
plaatsen der ziekte. Immers doet zich, wanneer de
bodem der baarmoeder ontstoken is, een hard, rond,
bepaald, en, op het aanraken, pijnlijk gezwel boven
de schaambeenderen op, en zijn maag en darmen, meer
dan de overige buiks-ingewanden, door medegevoel,
in het lijden der baarmoeder betrokken, zoodat eene
buitengewone opzetting van den buik, neiging tot, en
werkelijk braken, hik enz., de gewone verschijnselen
dezer ziekte zijn. Zoo de hals der baarmoeder door
ontsteking is aangedaan, hetwelk, bij eene ontsteking
derzelve, meesttijds het geval is, vindt men, bij het
onderzoek met den vinger, den moedermond pijnlijk,
denzelve meer achterswaarts geplaatst, gesloten, en,
op het aanraken, hard en heet, terwijl tevens, zoo al-
thans het bovenste gedeelte der scheede in de ontsteking
betrokken is, dit deel aanvankelijk droog, brandend heet
en smartelijk is, en er vervolgens uit hetzelfde eene
ontlasting plaats heeft van eene bloederige, wankleurige
en min of meer naar etter gelijkende stof, die, ingeval
deze ontsteking bij kraam- of bij onbezwangerde vrou-
wen, tijdens het vloeijen der stonden, voorkomt, zoo-
wel als de pijn, gelijk wij zulks reeds te voren hebben
opgemerkt, tot misvatting aanleiding kan geven. In-
dien eene ontsteking van den achterwand der baarmoe-
der plaats grijpt, doet zich de pijn voornamelijk in de
lenden en lager, in den omtrek van het heiligbeen op,
is de lijderes, bij den aanvang der ziekte, hardlijvig, of
wordt de stoelgang geheel verhinderd, terwijl deze, in
het verder verloop der ontsteking, somtijds veelvul-

dig is, en daarbij eene dunne en etterachtige stof ontlast wordt. Daarenboven heeft er eene aanhoudende stoelpersing plaats en eene opzetting der speenvaten, zonder zwelling of pijn in den buik, bij de betasting van denzelfven; maar klaagt de lijderes daarentegen over smart in de baarmoeder, voornamelijk, wanneer er een onderzoek door den endeldarm geschiedt. Wanneer het voorste gedeelte der baarmoeder door deze ziekte is aangedaan, wordt de pijn achter en beneden de schaambeens-vereening, en ter plaatse van de blaas gevoeld, geschiedt de lozing der pis droppelsgewijze en met moeite, en is deze veeltijds pijnlijk, terwijl, bij het toenemen dezer ontsteking, de pis zich menigmaal onwillekeurig ontlast, en er in dezelve een etterachtig bezinksel wordt waargenomen. Zoo eindelijk de eene of andere zijde van de baarmoeder in eenen staat van ontsteking verkeert, ontwaart de vrouw gemeenlijk hevige pijn in de streek der heupen en liezen van de lijdende zijde, alsmede in het been en in den voet, die tevens zwaar, opgezet, moeilijk of niet beweegbaar en min of meer ongevoelig zijn, ja dikwijls den schijn hebben van verlamd te wezen; terwijl, tijdens deze ontsteking, aan welke veelal de banden der baarmoeder en de buizen van FALLOPIUS deel nemen, de liesstreek gespannen en, bij de betasting, gevoelig is, en het ligchaam der baarmoeder naar de lijdende zijde overhelt, inmiddels haar mond naar de tegenovergestelde zijde gekeerd is. Intusschen zal dit verschil der toevallen van de ontsteking der baarmoeder, aan de onderscheidene zitplaats dezer ziekte ontleend, nauwelijks anders opgemerkt kunnen worden, dan bij den aanvang der ziekte en, in zoodanig geval, nog slechts gedurende de zwangerheid, of kort na de verlossing, dewijl de ontsteking van het een of ander deel der onbezwangerde baarmoeder, uit hoofde van den zóó

beperkten omvang, en de geringe inwendige oppervlakte derzelve, zich al spoedig van het eene aan het andere zal mededeelen, en aldus zoodanig verschil moet doen ophouden, gelijk zulks almede plaats moet hebben in het verder verloop der ziekte, wanneer eenig deel der baarmoeder tijdens de zwangerschap of kort na de verlossing door ontsteking wordt aangedaan.

Ingeval de ontsteking der baarmoeder eenigzins belangrijk is, voegen zich, bij de bovenvermelde plaatselijke toevallen, door de ontsteking van een gedeelte of der geheele baarmoeder te weeg gebragt; alras zoodanige verschijnselen, welke, niet minder dan zulks met een soortgelijk lijden der blaas en der overige buiks-ingewanden het geval is, van het medegevoel der overige min of meer verwijderde deelen en stelsels des vrouwelijken ligchaams met de lijdende baarmoeder afhankelijk zijn. Deze bestaan in eene aanhoudende koorts met eenen menigvuldigen, vollen of harden, en, bij het klimmen der ontsteking, of wanneer de krachten der vrouw, reeds van den aanvang der ziekte af aan, onderdrukt waren, kleinen, schijnbaar zwakken, of hardachtigen en ongeregelden pols, alsmede met een buitengewoon gevoel van benaauwdheid en van eene hitte, die zich meerendeels bij den onderbuik bepaalt, terwijl het aangezigt en de ledematen, op het gevoel, koel, of zelfs koud zijn. Daarenboven zoude er eene opzetting der borsten, die met de baarmoeder in een zoo naauw verband staan, plaats hebben, ofschoon zulks door vele schrijvers ontkend, of, als toeval dezer ziekte, van minder belang geacht wordt; alsmede eene voortdurende of tijdelijke pijn in, of eene slapheid van dezelve. Wijders zoude, bij eene kraamvrouw, in de meeste gevallen, ook de afscheiding van het zog, en de ontlasting der kraamzuivering, bij eene onbezwangerde, die van den stondenvloed ophouden, ingeval de

ontsteking, tijdens het vloeijen van denzelfven was ontstaan; of zoude er, integendeel, eene belangrijke, en dikwijls weldadige ontlasting van bloed uit de teeldeel-plaats grijpen; terwijl er, bij zwangere vrouwen, eene neiging tot miskraam ontstaan zoude, of deze werkelijk, of eene vroegtijdige verlossing te weeg gebragt zoude worden. Meer zekere toevallen dezer ontsteking zijn: het verslimmeren der boven vermelde medelijdige aandoening van de pisblaas en van den endeldarm, zoo als zulks uit de moeilijke en pijnlijke lozing der pis, en uit de pisopstopping, uit de smartelijke buiks-ontlasting, uit de stoelpersing, uit de hardlijvigheid of uit den reeds genoemden doorloop blijkbaar is, wordende de lijderes tevens gekweld door oprisping van winden, door misselijkheid of het werkelijk braken eener scherpe, gele of groene gal, en door hik, welke toevallen, bij het toenemen der ziekte, verergeren, en aan het medegevoel der maag met de lijdende baarmoeder moeten toegeschreven worden. Daarenboven heeft de zieke een onleschbaren dorst, eene drooge, ook dikwijls zwart gekleurde tong, eene spanning en pijn in de lenden, in de bovenbuik-streek en in de borst, eene moeilijke ademhaling, die door zuchten afgewisseld wordt, en van eenen droogen en lastigen hoest vergezeld gaat; eene merkbare moeilijkheid bij elke beweging en in iederen stand des ligchaams, zoo als bij het oprigten en wenden van hetzelfde, bij het staan en gaan; een gevoel van verdooving in, of eene krampachtige aandoening, alsmede eene zuchtige zwelling van de onderste ledematen, eene pijn in het voorhoofd, die zich van daar naar het achterhoofd en naar de oogkuilen uitbreidt; eene ontsteking der oogen, eene buitengewone helderheid en glans van het horenvlies, eene lichtschuwheid of begeerte naar een sterker licht, en eene roode of bleeke kleur van het aangezicht, terwijl

men, bij de betasting der lijdende plaats, eene zichtbare verandering der wezenstrekken bespeurt. Ingeval de zoo even genoemde verschijnselen dezer ziekte gepaard gaan met, of vervangen worden door eene voortdurende onrust en slapeloosheid, door duizeligheid en ijlen, door hijgen en eene krampachtige toesnoering der keel, door peeshuppeling, door eene trommelzuchtige opzetting van den buik, soms slechts aan eene zijde; door eenen steeds gejaagden, maar ook zeer kleinen, ingetrokken en ongeregelden pols, door een plaatselijk zweet, dat over het voorhoofd en op de borst uitbreekt; door koude der ledematen en koude rillingen, door de onwillekeurige ontlasting der pis en van de drekstoffen, en door de uitvloeijing eener zeer stinkende stof uit de scheede, door het plotselijk ophouden der pijn en het zinken der krachten, door het ontstaan van flauwten, die zich telkens herhalen; door den overgang van slapeloosheid in slaapzucht, door stuipen en, in enkele gevallen, door de teekenen van watervrees, kondigen zoodanige toevallen den naderenden dood aan, door de hevigheid der ontsteking of haren overgang in versterf.

Behalve de zoo even beschrevene heete ontsteking van het weefsel der baarmoeder, die, als zoodanig, van zeven tot veertien dagen kan duren, en, zoo dezelfde niet bij haren aanvang door heilzame ontlastingen in haren loop gestuit, en alzoo de verdere ontwikkeling derzelve voorgekomen wordt, in eene andere ziekte zal overgaan, of alsdan, of reeds vroeger, door hare hevigheid, met den dood zal eindigen, komt ook eene ontsteking voor van het *slijmvlies* der baarmoeder. Ingeval deze heet is, ontstaat zij meesttijds ten gevolge eener zoodanige ziekte van het weefsel der baarmoeder, of, zoo gene ziekte oorspronkelijk is, deze ten gevolge van gene, zoodat het bezwaarlijk, en dikwijls niet mogelijk is, om beide ziek-

ten van elkander te onderscheiden. In het algemeen zijn de toevallen der ontsteking van het slijmvlies van minder belang dan die van het weefsel der baarmoeder, en bepaalt zich het lijden meer bij het aangedane deel, zoodat de pijn niet zoo hevig, meer drukken- de en stomp, en de buik, bij de betasting, weinig gevoelig is. Daarenboven is de koorts, welke ten gevolge dezer ontsteking wordt verwekt, gering, althans bereikt zij nimmer de hoogte eener ontsteking-koorts, en gaat, wanneer ongevoelige voorwerpen door deze ontsteking der baarmoeder zijn aangetast, ligt in eene slepende zenuwkoorts over, terwijl het als een onderscheidend kenteeken dezer ziekte moet beschouwd worden, wanneer er, tijdens den loop der ontsteking en reeds in de eerste dagen der ziekte, althans nadat de ontsteking eenigzins is verminderd, eene uitvloei- jing van slijm uit de baarmoeder plaats grijpt.

Eene derde soort van de ontsteking der baarmoeder is die van haar uitwendig bekleedsel. Dezelve komt veeltijds in verbinding voor met de ontsteking van het weefsel der baarmoeder, en breidt zich gewoonlijk over een aanzienlijk gedeelte van het buikvlies uit. De toevallen der ziekte, die in de ontsteking van de zelf- standigheid der baarmoeder en van een weivlies be- staat, ontwikkelen zich spoedig en zijn allerhevigst, zoodat de ziekte in korten tijd, somtijds reeds in wei- nige uren, haar hoogste standpunt heeft bereikt en snel met den dood der lijderes eindigt. Dezelve be- staan, behalve in die eener heete ontsteking van het weefsel der baarmoeder, in eene buitengewone opzet- ting en spanning van den geheelen buik, die te- vens zóó pijnlijk is, dat de lijderes zelfs niet de ge- ringste aanraking van denzelfden kan verdragen; in eene hevige ontsteking-koorts met eenen kleinen, ge- spannen en uiterst menigvuldigen pols enz.

De *slepende* ontsteking der baarmoeder, eindelijk, kan zuiver of onzuiver wezen, ofschoon zulks ook het geval kan zijn met eene heete ontsteking derzelve. Bij het traag verloop eener zoodanige zuivere ontsteking, kan dezelve eenen langen en onbepaalden tijd, somtijds maanden, en zelfs jaren duren. Zij is haren oorsprong verschuldigd of aan eene voorafgegane heete ontsteking der baarmoeder, die niet volkomen verdeeld of gescheiden werd, of zij ontstaat oorspronkelijk door den invloed van eenige bijzondere oorzaken. Dezelve kenmerkt zich door eenige der medelijdige en door dezelfde plaatselijke verschijnselen als de heete ontsteking der baarmoeder, doch in eenen veel geringeren graad. Zoo behooren tot deze: een gevoel van zwaarte, van drukking en onbehagelijkheid in de streek der schaamdeelen; eene niet zeer duidelijke, veeltijds echter drukkende, zeer zeldzaam stekende pijn, die toeneemt bij eene diepe betasting van den onderbuik, tijdens den bijslaap, bij buitengewone inspanning des lichaams, zoo als door langdurig staan en door gaan; bij het onderzoek der inwendige geslachtsdeelen, door het genot van vele of van verhittende spijzen of dranken, en tegen en op den tijd van den stondenvloed, welke tevens ongeregeld is, zoodat dezelve dan eens vroeger, dan weder later te voorschijn komt, en bij welken de ontlasting van bloed, door die van slijm, alsmede die van deze wederkeerig door de ontlasting van gene vloeistof wordt vervangen, terwijl door dezelve de pijn, die zich naar de liezen en naar de streek der lenden, naar het been, soms langs den loop der zitbeenszenuw, en zelfs naar de borst uitbreidt, niet vermindert, maar van lieverlede erger wordt. Onder vele andere medelijdige en afgeleide aandoeningen, door de slepende ontsteking der baarmoeder te weeg gebracht, moet vooral de pijn, welke de lijderees in

eenig, dikwijls ver van de baarmoeder verwijderd deel ontwaart, veeltijds o. a. in de nabijheid van de lever; alsmede eene koorts van minder of meerder belang, waarbij de pols gemeenlijk menigvuldig en gespannen is, in aanmerking komen; terwijl, ingeval de ontsteking langen tijd aanhoudt, verschillende gebreken der spijsvertering, onderscheidene aandoeningen van het zenuwstelsel en eene treurige gemoedsstemming worden waargenomen. Zeer moeilijk is echter de herkenning dezer ziekte, althans in sommige gevallen, dewijl de beide laatst vermelde verschijnselen somtijds alléén, en zonder andere bemerkbare, zoo plaatselijke als algemeene toevallen dezer ziekte, het bestaan derzelve hebben aangewezen, zoodat de verwarring dezer slepende ontsteking met onderscheidene gebreken, of met eene krampachtige aandoening der baarmoeder schier onvermijdelijk is.

De *onzuivere*, zoo heete als slepende ontsteking der baarmoeder, onderscheidt zich, zoo door de boven vermelde teekenen derzelve, als door de verschijnselen der ziekte of van het gebrek, waardoor tot eene zoodanige zamengestelde ziekte aanleiding gegeven is, en de ontsteking voorafgegaan of die vergezeld wordt. Waarschijnlijk behoort tot de onzuivere ontstekingen der baarmoeder ook die der slijmklieren van haren buitensten mond, als zijnde dezelve, althans in enkele gevallen, aan de smetstof der venus-ziekte, in andere, aan eenen terug getreden uitslag haar ontstaan verschuldigd (*Metritis follicularis*). Deze ziekte, welke alleen door den baarmoeder-spiegel kan waargenomen worden, kenmerkt zich door de teekenen van eene uitwendige ontsteking, zoo als door roodheid en zwelling en door verhoogde gevoeligheid van den mond der baarmoeder, alsmede door bloedverlies, bij de minste aanraking, of bij de inspanning tot de ontlasting der drekstoffen; terwijl de kliertjes zelve zich op eene, naar den graad der

ziekte verschillende wijze, ook ten opzichte van hun aantal, grootte, vastheid enz. voordoen. Of eindelijk eene andere ziekte der baarmoeder, welke eveneens ontsteking derzelve genoemd wordt, de *Metritis deformans* SCHOENLEINII, en waarbij, door eene misvorming van dit deel, de ontlasting van bloed uit de teeldeelen moeilijk gemaakt of geheel verhinderd, en, ten gevolge daarvan, eene ophooping van hetzelfde in de baarmoeder of in andere deelen veroorzaakt wordt, dien naam verdient, schijnt niet geheel zonder grond te mogen betwijfeld worden.

De uitgangen van de ontsteking der baarmoeder zijn,
a. In de gezondheid:

1. Door *verdeeling*, welke uitgang onder dezelfde omstandigheden en op gelijke wijze kan plaats hebben, als zulks reeds is vermeld bij de beschouwing der behandelde ontstekingen, terwijl men zich met een' zoo gunstigen afloop dezer ziekte mag vleijen, ingeval de ontsteking niet hevig is, derzelve oorzaken voor verwijdering vatbaar zijn, en de geneeskundige hulp doelmatig wordt aangewend, zoodat, bij gemis der heilzame ontlastingen door de natuur, dezelve door de kunst worden te weeg gebragt. Wanneer dit in tijds geschiedt, kan de ziekte in haren loop gestuit worden, en is de vrouw, dikwijls reeds den vierden of vijfden dag derzelve, geheel hersteld. En

2. door *scheiding*, en zulks door middel van critische ontlastingen. Tot deze behooren die van bloed uit de teeldeelen, welk bloed door de ontsteking zelve, of ten gevolge eener verhinderde kraamzuivering, of door het achterblijven van den stondenvloed, in de baarmoeder is opgehoopt; alsmede door de ontlasting van een etterachtig slijm, hetwelk somtijds met bloed vermengd is; door roos of eenen gierstuitslag, hetgeen echter zelden geschiedt; door eene rheumatische

aandoening van uitwendige en minder edele deelen; of door eenen doorloop, welke beide, zóó stofverplaatsing als ontlasting, minder bij den afloop van eene zuivere dan bij dien eener onzuivere, zoo als van eene rheumatische of gastrische ontsteking der baarmoeder, worden waargenomen; eindelijk ook door ettergezwellen, welke aan de onderste ledematen voorkomen. Deze plaatselijke critische ontlastingen worden veeltijds door soortgelijke algemeene ontlastingen gevolgd, namelijk door een ruim en algemeen zweet, en door de afscheiding en ontlasting van pis, in groote hoeveelheid en die een aanzienlijk bezinksel maakt, welke beide ontlastingen, wanneer zij op den juisten tijd en met verligting der lijderes geschieden, ingeval zij de meermalen vermelde eigenschappen hebben, de ziekte tot een gunstig einde brengen. Daarentegen heeft, na de ontsteking van het slijmvlies der baarmoeder, eene zoo volledige herstelling, door scheiding, zeldzaam plaats. Veeltijds toch blijft er, nadat de ontsteking van hetzelfde door de vereischte middelen is verminderd, eene te groote afscheiding van slijm over, welke, ofschoon oorspronkelijk critisch zijnde, in het vervolg slepend wordt, en in eenen witten vloed der baarmoeder overgaat, en zulks te meer, wanneer voorwerpen, die slap van vezel of scrofulous zijn, door eene zoodanige ontsteking der baarmoeder werden aangetast.

b. In andere ziekten:

1. Door den overgang der ontsteking in *verettering*, welke uitgang dezer ziekte, ofschoon dezelve zeldzaam plaats heeft, echter voorzien kan worden, wanneer de ontsteking niet binnen den bepaalden tijd, en op de boven vermelde wijze verdeeld, of gescheiden wordt, maar langer duurt, dan men, naar de hevigheid der ziekte en naar de gesteldheid der lijderes, tot eenen gunstigen

afloop zoude verwachten, als hebbende deze uitgang, die zoowel na eene heete, als na eene slepende ontsteking der baarmoeder kan voorkomen, in het eerste geval, gewoonlijk plaats na verloop van weinige tot twintig en meer dagen, en, in het laatste, eerst na weken en somtijds nog later. Wanneer een ettergezwel in de baarmoeder staat gevormd te worden, nemen de toevallen der ontsteking, zonder eenig bewijs eener gewenschte verdeeling of scheiding der ziekte, eenigermate af, maar blijven niet geheel achter; ook klaagt de lijdere over koude rillingen, terwijl de koorts in hevigheid vermindert, en, met betrekking tot haren loop en aard, eene aanmerkelijke verandering ondergaat. Het ettergezwel in de baarmoeder gevormd zijnde, wordt de eertijds stekende door eene kloppende pijn vervangen, en klaagt nu de lijdere over een gevoel van drukking en zwaarte in het lijdende deel; ook doet zich, ingeval het gezwel eenigen omvang heeft en deszelfs zitplaats zulks toelaat, eene aanzienle zwellings, en bij gevolg, in enkele gevallen, eene vrij aanmerkelijke uitzetting boven de schaambeenderen op, zóó zelfs, dat dit gezwel soms den schijn heeft van buikwaterzucht; terwijl het, in andere gevallen, eene zoodanige drukking op den endeldarm, op de pisblaas, of op beide kan te weeg brengen, dat de ontlasting der drekstoffen of der pis, of de eene en andere ontlasting tegelijk, door hetzelve in eene mindere of meerdere mate bezwaarlijk of zelfs geheel verhinderd wordt. Wanneer de etterzak, gelijk zulks nu en dan gebeurt, gesloten blijft, kunnen daardoor zoo onderscheidene als gewigtige, en zelfs doodelijke verwoestingen te weeg gebragt worden, hangende, ingeval het ettergezwel openberst, de mogelijkheid der herstelling geheel af van den zetel des gezwels, van den weg, welken de etter, bij deszelfs ontlasting, neemt, alsmede van de

bijzondere gesteldheid der zieke. Wat de zitplaats betreft van één of meer ettergezwellen, die, na eene ontsteking der baarmoeder, kunnen voorkomen, men ontmoet dezelve aan de in- en uitwendige oppervlakte en in het weefsel der baarmoeder, terwijl, benevens kleinere of grootere ettergezwellen aan enkele plaatsen, eene meerdere uitzetting en verweking van de zelfstandigheid der baarmoeder, welker kleur nu zwartachtig-rood is geworden, is waargenomen, als zijnde, in zoodanig geval, het bloed, dat zich in de baarmoeder bevindt, met eene etter- of weiachtige vloeistof vermengd. Ten opzichte van de uitgebreidheid bepaalt de verettering zich bij ééne enkele plaats, en is alzoo van weinig belang; of zij komt aan onderscheidene plaatsen tegelijk voor, of men treft één of meer grootere gezwellen aan, die soms eene vrij aanmerkelijke hoeveelheid etter in zich bevatten. Wanneer deze vloeistof aan de inwendige oppervlakte der baarmoeder wordt afgescheiden, kan de ontlasting van het gezwel door de scheede geschieden, en de ziekte op die wijze, ofschoon altijd langzaam, genezen worden, of deze vloeistof zal, ingeval de mond der baarmoeder gesloten is, zich eenen tegennatuurlijken uitweg banen. Inmiddels kan de etter, en zulks is gewoonlijk bij kwaadsappige voorwerpen het geval, ook zóó scherp wezen, dat dezelve telkens vernieuwde ontstekingen der baarmoeder en van de naburige deelen veroorzaakt, en eene min of meer oppervlakkige, hardnekkige, en zeer smartelijke verzwering te weeg brengt, waarbij, nu en dan, met eenige, ofschoon slechts tijdelijke verligting, een onzuivere en veeltijds stinkende etter ontlast wordt. Hierdoor ontstaat eene ontaarding van de zelfstandigheid der baarmoeder, en, ten gevolge daarvan, eene tering derzelve (*Phthisis uterina*), welke ziekte, door de

verstoring van een zoo belangrijk ingewand en door het verlies en het bederf der vochten, de lijderes doet omkomen. Wanneer de verettering aan de uitwendige oppervlakte der baarmoeder heeft plaats gegrepen, baant zich de etter niet zelden eenen weg naar de blaas, of naar andere naburige deelen o. a. naar den endeldarm, en van daar naar buiten, hetgeen eene geheele ontarding van de zelfstandigheid der baarmoeder, en, in de meeste gevallen, werktuigelijke gebreken der zoo even genoemde deelen te weeg brengt, zoodat het niet aan waarnemingen ontbreekt, dat de winden, of de pis, door de scheede ontlast werden. In andere gevallen, wordt de etter in de holte van den buik uitgestort, doet denzelfden trommelzuchtig opzwellen en de lijderes door eene ontsteking, welker verloop haastig is, of door stuipen sterven, hetgeen almede meesttijds plaats heeft, wanneer het weefsel der baarmoeder, na eene ontsteking, in verettering is overgegaan. In weder andere gevallen, ontstaan er in de liezen of aan eene andere plaats van den onderbuik, ettergezwollen, die, hetzij dezelve door de natuur of door de kunst worden geopend, den etter naar buiten ontledigen, maar ook dikwijls pijpzweren achterlaten, welke, ofschoon het leven der lijderes daardoor niet dadelijk bedreigd wordt, echter niet ligt, of geheel niet herstelbaar zijn. Eindelijk heeft men enkele malen eene verplaatsing dezer vloeistof naar de longen en naar de blaas waargenomen, zonder eenige werktuigelijke beleediging van deze of der naburige deelen, en de ontlasting van den etter, in zoodanige gevallen, door middel van fluisen of met de pis zien plaats hebben, ofschoon eene zoodanig gunstige wending van dezen uitgang der baarmoeder-ontsteking als eene zeldzaamheid mag beschouwd worden.

2. In *vergrooting* der baarmoeder, welke, zoo niet

altijd het gevolg van ontsteking zijnde, echter haren oorsprong verschuldigd is aan een' geprikkelden toestand der baarmoeder, waardoor het eigenaardig weefsel derzelve eene meerdere uitgebreidheid verkrijgt; of die, en zulks is meesttijds het geval, alleen aan eene werkdadige ophooping van bloed in de vaten der baarmoeder moet worden toegeschreven (*Hypertrophia uteri*). Intuschen is deze toestand der baarmoeder zeer onderscheiden van hare verharding, in welke dezelve echter kan overgaan, ingeval daardoor eene uitstorting van stolbare wei in de zelfstandigheid der baarmoeder wordt veroorzaakt. De vergrooting en verharding der baarmoeder, ofschoon zij dikwijls zonder bekende oorzaken ontstaan, vloeijen ook niet zelden uit eene slepende, niet wel gescheidene, en daardoor telkens wederkeerende ontsteking der baarmoeder voort, waaraan de goedaardige verharding derzelve, welke veeltijds plaatselijk voorkomt, haren oorsprong verschuldigd is, terwijl er, misschien in vele, zoo niet in alle gevallen, ook eene, min of meer werkdadige ontsteking, als laatst bijkomende oorzaak noodig is, om een knoestgezwel der baarmoeder in een kreeftgezwel te doen overgaan, tot welke kwaal echter een bijzondere aanleg schijnt gevorderd te worden, bestaande in eene eigenaardige en onbekende menging der vaste en vloeibare bestanddeelen van dit of van eenig ander ingewand, hetwelk met klieren ruim voorzien, of uit deze te zamengesteld is, of mogelijk in de gesteldheid des geheelen ligchaams gelegen, en niet zelden erfelijk is. Immers laat het zich gemakkelijk verklaren, dat er, bij eenen voortdurenden toevloed des bloeds naar de baarmoeder of naar eenig ander deel, welke het noodzakelijk gevolg eener slepende ontsteking moet zijn, eene vergrooting, verdikking en verharding van dit deel of van eenig ander van gelijke bewerktuiging en in

dezelfde omstandigheden geplaatst, moet voortgebracht worden, alsmede dat zulks, uit hoofde van de bewerktuiging der baarmoeder, ook plaats kan hebben, wanneer de ontsteking van dit ingewand kwalijk behandeld, of niet geheel verdeeld of gescheiden wordt. Het bestaan van zoodanigen uitgang dezer ontsteking mag men vermoeden (hetzij de geheele of slechts een gedeelte van de baarmoeder door deze gebreken is aangedaan), wanneer eene werkdadige ophooping van bloed derwaarts heeft plaats gehad, of er eene ontsteking van de baarmoeder was voorafgegaan; wanneer de toevallen dezer ziekte, zonder teekenen van verdeling, van scheiding of van haren uitgang in verettering, verminderd zijn of hebben opgehouden, en plaats gemaakt hebben voor een gevoel van zwaarte en van spanning in het lijdende deel, gepaard met de teekenen van drukking op de naburige deelen, vooral op de pisblaas en op den endeldarm; wanneer eindelijk de verrigtingen der baarmoeder o. a. de stondenvloed, en die der overige buiks-ingewanden, gestoord worden, en zulks in eene mindere of meerdere mate, en op onderscheidene wijzen, naar gelang van de zitplaats en van den omvang des gebreks, en naar het verschil der deelen, en den onderscheiden graad en de verschillende wijze, waarop dezelve door deze gebreken worden aangedaan. Zoodanige verharding, ingeval zij geen gevolg is eener onzuivere ontsteking der baarmoeder, is altijd goedaardig; dezelve heeft, zoo als reeds boven gezegd is, eene mindere of meerdere uitgebreidheid, en is voor oplossing vatbaar, ten zij de omvang van het gebrek te groot, of het gebrek zelf te zeer verouderd is.

Geheel onderscheiden van deze, is eene andere en eigenaardige verharding, benevens die aanvankelijke verdikking van de zelfstandigheid der baarmoeder, welke bijna ongemerkt in een knoest- en vervolgens in

een kreeftgezwel overgaat. Dit gebrek ontstaat gewoonlijk bij bejaarde vrouwen, in den leeftijd van 40 tot 60 jaren, zonder bekende oorzaken, althans niet door ontsteking, als welke veeleer ten gevolge van hetzelfde wordt opgewekt, en, in zoodanig geval, meesttijds den dood der lijderes verhaast. Deze kwaal komt schier altijd, althans aanvankelijk, aan den hals, somtijds aan het ligchaam der baarmoeder, en zeer zelden aan deze beide deelen tegelijk voor, terwijl de goedaardige verharding en verettering derzelve eer aan eene andere plaats, en veeltijds aan haren bodem wordt waargenomen. Een zoodanig gebrek van de baarmoeder, onder den naam van knoestgezwel bekend, is hard en ongevoelig; ook worden dikwijls de overige deelen derzelve, van lieverlede, in deze verharding en zwelling betrokken, en strekt zich de ontaarding soms uit tot de nabij gelegene werktuigen, o. a. tot de buizen van FALLOPIUS en tot de eijerstokken, tot den achtersten wand der blaas en zelfs tot den endeldarm. Wanneer een taai en lijmachtig vocht uit de scheede ontlast wordt, en men deze uitvloeijing, ofschoon de meest doelmatige middelen worden aangewend, te vergeefs poogt te keer te gaan, zoodat dezelve hardnekkig voortduurt; wanneer de stondevloed gedurende een' korteren of langeren tijd achterblijft, of, in korter tijdsbestek, telkens wederkeert, of de ontlasting van bloed, gedurende maanden of zelfs jaren, zonder eigenlijke tusschenpoozingen, aanhoudt, of, nadat zij, uit hoofde van den ouderdom der vrouw, gewoonlijk achterblijft, nog elke maand regelmatig plaats grijpt, of, en zulks is meesttijds het geval, ongeregeld, en veeltijds door ziels- of ligchaams-aandoeningen opgewekt, te voorschijn komt; wanneer de onderbuik opgezet en gespannen, de stoelgang traag is en met stoelpersing gepaard gaat, wanneer de pislozing bezwaar-

lijk wordt en smart veroorzaakt, en daarbij de lijderees vermagert en een bleek en kwaadsappig aanzien verkrijgt, heeft men eenigen grond, om het bestaan eener zoodanige kwaal te vermoeden. Intusschen zijn deze verschijnselen der ziekte tot dus verre nog van weinig belang en worden slechts van tijd tot tijd waargenomen, zoodat op dezelve, zoo lang er geen onderzoek door de scheede of door den aars is gedaan, dikwijls weinig of geen acht wordt gegeven; terwijl men, door zoodanig onderzoek, niet slechts de zekerheid erlangt van het aanzijn dezes gebreks, maar het zelfs niet meer moeilijk is, om hetzelve te herkennen, en van andere gebreken der baarmoeder te onderscheiden. Immers ontwaart men alsdan, dat het scheede-gedeelte der baarmoeder, indien het knoestgezwel dáár, zoo als meesttijds het geval is, voorkomt, op het gevoel, min of meer hard en oneffen, maar, bij de aanraking, niet pijnlijk is; dat de buitenste mond der baarmoeder, bij vrouwen, welke gebaard hebben, min of meer openstaat, bij andere gesloten, en, gewoonlijk bij beide, dat dezelve rond is, en deszelfs lippen hard, opgezet, als gekorven en ingesneden zijn; dat de baarmoeder zelve, bij eene geringe, en weinig uitgebreide verharding, hoog in het bekken is opgerezen, en aldus geen onderzoek toelaat, terwijl, zoo de verharding van belang en een groot deel der baarmoeder in dezelve begrepen is, behalve, dat in zoodanig geval, haar bodem veeltijds meer naar de eene of andere en haar mond daarentegen naar de tegen-overgestelde zijde gekeerd is, de baarmoeder, bij de regtstandige houding der vrouw, door hare zwaarte en grootte, dieper in het bekken nederdaalt, hetgeen doorgaans tot eene onherstelbare uitzakking van dezelve, tot trage ontlasting en moeilijke pislozing, en tot eene drukking op den bilnaad en op de bloedvaten, op de zenuwen en watervaten van één, of van de beide onder-

ste ledematen aanleiding geeft, waardoor ongevoeligheid of pijn, aderspatten of eene zuchtige zwelling derzelve, alsmede spanning in de lenden en ter plaatse van de inplanting der ronde banden van de baarmoeder, worden te weeg gebragt; zoo dat nu, door een gepast onderzoek, ook door den endeldarm, ligt een gebrek kan ontdekt worden, hetwelk, in enkele gevallen, bij eene liggende houding der vrouw, ook boven de schaambeenderen bemerkbaar is. Daarenboven is het niet zoo geheel bijzonder, dat de borsten der lijderes, in het eerste tijdperk dezer ziekte, pijnlijk opzetten en verharden. Ook hebben sommige vrouwen alsdan, en zelfs later, een wellustig gevoel van jeukte in de teeldeelen, hetwelk tot het verlangen naar den bijslaap aanleiding geeft; terwijl andere daarvan afkeerig zijn, en die verrigting haar bezwaarlijk en smartelijk valt. In het algemeen is de vrouw, onder zoodanige omstandigheid, onvruchtbaar, en, hoewel er enkele voorbeelden zijn van vrouwen, die, bij het bestaan van een knoestgezwel aan den hals of aan den mond der baarmoeder, de stonden regelmatig hebben gehad, die bezwangerd werden en hare zwangersheid gelukkig hebben ten einde gebragt, is echter het getal der zoodanige grooter, die, zoo zij al bezwangerd werden, eene miskraam hebben gekregen of ontijdig verlost. Na een korter of langer tijdsverloop (want men mag het voor een gelukkig toeval houden, wanneer het knoestgezwel, gedurende het geheele leven der vrouw, zich niet verder ontwikkelt, of, als zoodanig, eerst na den dood ontdekt wordt, hetgeen, bij kleine verhardingen van dien aard, ligt mogelijk is), ontstaat er, in den omtrek van het gezwel, waarschijnlijk toevallig, of door eene poging der natuur, om het lijdende deel van deze ziekte te bevrijden, eene slepende ontsteking, welke, zoo als reeds boven is gezegd, niet als oorzaak der ziekte, maar als

die harer verdere ontwikkeling moet beschouwd worden. Hierdoor neemt het knoestgezwel zeer spoedig in omvang toe, verkrijgt de uitwendige oppervlakte van den hals der baarmoeder weder hare vorige gladheid en effenheid, maar verliest zij hare ongevoeligheid, hetgeen aan de eigenaardige, onzuivere en knagende verzwering moet worden toegeschreven, die door de boven vermelde ontsteking is ontstaan. Het knoestgezwel, dat, zelfs wanneer het aan den hals der baarmoeder voorkomt, bij deszelfs wording en bestaan zoo dikwijls miskend, en met andere kwalen der baarmoeder, of van de naburige deelen, verward wordt, vertoont zich nu, bij deszelfs overgang in kanker, in al deszelfs vreesselijkheid. De pijn, welke te voren niet van zoo veel aanbelang was, en voornamelijk door beweging en door drukking op de naburige deelen, in deze en in de lijdende baarmoeder werd opgewekt, wordt nu stekend, borend en kwelt nu, in gelijken tred met de ontwikkeling der ziekte, de lijderes dag en nacht; ook gaat dezelve met eenen voortdurenden aandrang tot stoelgang en tot pislozing gepaard, en neemt tegen den tijd van den stondevloed, zoo lang deze, ofschoon nu veeltijds ongeregeld, nog aanwezig is, aanmerkelijk toe, en weder eenigzins af, na deszelfs afloop, hetgeen almede het geval is met elk ander bloedverlies, dat, in deze ziekte, uit de baarmoeder voorkomt, en, hoe nadeelig hetzelve ook zijn moge voor de krachten der lijderes, echter de slepende ontsteking tijdelijk vermindert. Uit de scheede vloeit een dun wei-geelachtig-wit, bloederig vocht, hetwelk meesttijds ondragelijk stinkt, het linnen graauwachtig-groen kleurt, en, door deszelfs scherpte, de baarmoeder aantast, en, bij deszelfs ontlasting uit de scheede, de uitwendige teeldeelen en dijen ontvelt. Tijdens de verdere uitbreiding dezer ziek-

te, wordt dan eens de hals der baarmoeder door deze ontarding vernietigd, dan weder het ligchaam derzelve aangegrepen, doorgeknaagd en er een weg gebaad tot in de holte van den buik. In andere gevallen, blijven de blaas en zelfs de endeldarm van de verzwering niet verschoond, zoodat de pis, benevens de vuile etter, door de scheede wordt ontlast, en er soms slechts ééne opening overblijft, waarin die van de baarmoeder, der pisblaas en van den endeldarm zich vereenigen. Gelijktijdig, of reeds vroeger, opent zich de mond der baarmoeder langzaam, en uit denzelven of uit de oppervlakte van het scheede-gedeelte derzelve, hetzij dit gebrek aldaar oorspronkelijk of door de voortplanting dezer ziekte van het ligchaam der baarmoeder is ontstaan, komen sponsachtige uitwassen te voorschijn, die, bij de minste aanraking, of ook door eene toevalige verscheuring der vaten, ligt en bij herhaling bloeden. Onder een zoo onuitsprekelijk lijden, wordt de vrouw door eene uitterende koorts aangetast, gaat hare eetlust verloren, wordt de spijsvertering moeilijk, blijft de stondenvloed, zoo dit niet reeds vroeger het geval was, achter; vermagert de lijderes, zoo zelfs, dat de drooge schubbige en wankleurige opperhuid slechts de beenderen bekleedt; zwellen de oksel- en liesklieren op, worden de onderste ledematen zuchtig, en maakt de dood, of spoedig door stuipen gedurende een sterk bloedverlies, of onder ijlhoofdigheid, welke in slaapzucht overgaat, of, en zulks heeft meestal plaats, na een langdurig lijden, waardoor de vrouw, door min ernstige bloedvloeijingen, door eene minder hevige smart en eene geringere teringkoorts, uitgeput en verteerd zijnde, nadat zij van het leven afkeerig en wanhopig is geworden, een gewenscht einde aan deze reeks van ellende.

3. Door *uitzweeting* van de vezelstof des bloeds, tij-

dens de ontsteking van het weivlies, dat de baarmoeder uitwendig bekleedt. Hierdoor wordt meermalen eene vereeniging derzelve met de ingewanden, die in hare nabijheid geplaatst zijn, te weeg gebragt, terwijl eene stoornis der verrigtingen van verschillende deelen, alsmede onderscheidene kwalen worden veroorzaakt, welke, gedurende het leven der lijderes, nauwelijks kunnen bepaald worden. Daarenboven geeft dit gebrek, ingeval de vrouw zwanger wordt, niet zelden aanleiding tot eene miskraam, tot eene pijnlijke verplaatsing der baarmoeder en van hare aanhangsels, en veroorzaakt hetzelfde, blijkens waarnemingen van deskundigen, in enkele gevallen, gewoonlijk op de helft der zwangerheid, den dood der vrouw. Wijders kan eene gelijke uitzweeting der stolbare wei, na eene ontsteking, of zelfs reeds na een geprikkelden toestand van het slijmvlies der baarmoeder, ook op hare inwendige oppervlakte plaats grijpen, en kan, daar ter plaatse, een vlies worden gevormd, dat niet ongelijk is aan het afvallende vlies van HUNTER, waardoor hare holte inwendig bekleed, ook wel gesloten, of de wanden van haren hals onderling vereenigd worden. Waarschijnlijk is de waterzucht der baarmoeder, wanneer de wei des bloeds in de zelfstandigheid of in de holte derzelve wordt uitgestort, ook aan dezen uitgang eener slepende ontsteking haren oorsprong verschuldigd, (*Oedema uteri, Hydrometra cellulosa, Hydrometra arcitica independens*) ofschoon deze ziekte ook dikwijls aan werktuigelijke gebreken der baarmoeder, en aan verzwakkende oorzaken, zoo als aan bloedvloeijingen uit de baarmoeder, aan herhaalde miskramen, aan het misbruik van den bijslaap, aan eenen hebbelijken witten vloed, enz., moet worden toegeschreven. Intusschen moet de laatstgenoemde soort der baarmoeder-waterzucht steeds eene ziekte zijn, welke,

zoo de vloeistof niet in één of meer tegennatuurlijke vliezen is besloten (*Hydrometra cystica*), zeer zelden voorkomt, als wordende daartoe niet slechts de boven vermelde ziekelijke afscheiding van het slijmvlies der baarmoeder, maar te gelijk ook eene sluiting van haren mond gevorderd. Eindelijk kan de ontsteking der baarmoeder ook aanleiding geven tot de uitstorting van wei, of van eene naar etter, of, zoo zulks bij kraamvrouwen plaats grijpt, tot die van eene naar zog gelijkende vloeistof in de buik- of bekkenholte, in welke gevallen, de vezelstof des bloeds op de uitwendige oppervlakte der ingewanden, niet zelden in eene aanmerkelijke hoeveelheid wordt aangetroffen, hetwelk, zoo de ontsteking der baarmoeder na de verlossing is ontstaan, en door uitzweeting gescheiden werd, schijnt te moeten toegeschreven worden aan de groote hoeveelheid dier stof, waarmede het bloed der vrouw, gedurende de zwangerheid en kort na de verlossing, in zoo ruime mate voorzien is.

En 4. in *verweeking* der baarmoeder, en in *ontaarding* van haar slijmvlies, waaraan onderscheidene vreemde voortbrengselen, die in baarmoeder voorkomen, haren oorsprong schijnen verschuldigd te zijn. — Deze ontaardingen, hoe onderscheiden dezelve ook zijn mogen, hebben echter dit met elkander gemeen, dat zij, als nieuwe prikkels, niet zonder invloed blijven op de inwendige oppervlakte der baarmoeder, althans den aandrang des bloeds derwaarts onderhouden, en hierdoor, alsmede door eene ziekelijk gewijzigde vormdrift, de eenmaal bestaande gebreken niet slechts doen voortduren, maar dezelve ook vergrooten. Zonder twijfel ontstaat ook menige miskraam, en menige ontijdige geboorte uit eenen geprikkelden toestand of eene min of meer slepende ontsteking der baarmoeder, en moeten dezelve dikwijls reeds alleen aan den aandrang des bloeds

naar de baarmoeder worden toegeschreven.

En *c.* in den *dood*:

1. Door de hevigheid der ziekte, die alvorens zij kan verdeeld of gescheiden worden, of in andere ziekten kan overgaan, de verrigtingen in het algemeen, en die der hersenen in het bijzonder, zóó zeer stoort of verhindert, dat de dood, in het laatste geval, onder stuipen enz., daarvan het gevolg zijn moet.

2. Door *versterf*, welke uitkomst dezer ontsteking meer dan die in verettering voorkomt en op handen is, wanneer, in de eerste dagen, bij eenen buitengewoon sterken graad dezer ziekte, de toevallen derzelve, zonder teekenen van den eenen of anderen, min of meer gunstigen uitgang derzelve, plotselijk ophouden; terwijl het werkelijk bestaan van dezen uitgang gekenmerkt wordt door het nalaten der pijn, ingeval het versterf der baarmoeder algemeen is, hetgeen zeer zelden, zoo immer, plaats heeft, als hebbende men de sporen van ontsteking, van verettering en van koudvuur, in de baarmoeder van hetzelfde voorwerp, tegelijk waargenomen; terwijl men nauwelijks geloof hechten kan aan de getuigenis van zoodanige schrijvers, die beweren, dat de baarmoeder, na geheel verstorven te zijn, in sommige gevallen, van de omliggende deelen gescheiden en door de scheede ontlast zoude zijn geworden. Wijders onderscheidt zich deze uitgang der ontsteking van de baarmoeder door misselijkheid, door braken, door hik, door opzetting van den buik, door de onwillekeurige ontlasting van stinkende drekstoffen en van eenen dunnen, bruinachtig gekleurden, bloederigen en vuisen etter uit de teeldeelen, van welken de reuk ondragelijk is; door de verandering van de gesteldheid der pis, welke, in plaats van bloed- of althans hoog-rood te zijn gekleurd, bij den overgang van de ontsteking der baarmoeder in versterf, helder en waterachtig

wordt, en eene eigenaardige groene kleur aanneemt; door de koude, de verslapping, en soms door de weekheid van den mond der baarmoeder, door een spoedig en geheel verval van de krachten der lijderes, door haar bleek of blaauwachtig en ingevallen aangezigt, alsmede door de verandering harer wezenstrekken, door de koude en het koud en kleverig zweet harer ledematen, door haren onleschbaren dorst, door den kleinen, zeldzamen, of soms zeer gejaagden en tusschenpoozenden pols, door een stil ijlen of door slaapzucht, door de vermindering der onrust, welke door eene schijnbare beterschap wordt vervangen, en door flauwten, peestrekkingen of stuipen, welke verschijnselen spoedig door den dood gevolgd worden.

3. Door *verweking* der baarmoeder (*Hysteromalacia, Putrescentia uteri gravidi?*) ingeval deze ontaarding als een bijzondere uitgang moet beschouwd en van dien in versterf behoort onderscheiden te worden. Wel is waar zijn er verschillende schrijvers, en dit is, zoo als wij reeds te voren gezegd hebben, ook ons gevoelen, die de verweking der baarmoeder aan eene, ofschoon veelal slepende en onzuivere ontsteking toeschrijven, maar zijn er ook andere, en onder deze zeer verdienstelijke geneesheeren, die van oordeel zijn, dat, tot de verweking der baarmoeder, bij vele vrouwen, die door dezelve werden aangetast, en welke reeds bij den aanvang der zwangerheid zoude ontstaan zijn, en zich tijdens haren duur verder zoude ontwikkeld en meer en meer uitgebreid hebben, noch de voorbeschiktheid tot, noch de opwekkende oorzaken van eene ontsteking der baarmoeder zouden bestaan hebben, maar dat, integendeel, een verzwakte toestand der vaste deelen, alsmede eene daaraan geëvenredigde gesteldheid der vochten en van de levenskrachten der baarmoeder, of liever des geheelen ligchaams, als de naaste

oorzaak dezer kwaal moet beschouwd worden; alsmede, dat deze ziekte voortgebracht, onderhouden en verslimmerd zoude worden door zoodanige opwekkende oorzaken; die het werkvermogen des ligchaams kunnen verzwakken, zoo als door een schraal en slecht voedsel, door het verblijf in vochtige, donkere en lage woningen en in niet voordeelig ingerigte hospitalen, door nederdrukkende gemoedsaandoeningen, o. a. door kommer, zorg of droefheid; eindelijk, dat de toevallen der ziekte, vóór en na de verlossing, zóó weinig voor het aanzijn van ontsteking zouden pleiten, dat men de verweeking der baarmoeder, zoo daaromtrent eene stellige uitspraak gevorderd werd, veeleer op rekening zoude moeten stellen van eenen daarmede strijdigen toestand, dan op die eener ontsteking. Diensvolgens komt het den zoodanigen niet onwaarschijnlijk voor, dat men deze ontzanding, zoowel der baarmoeder als van andere deelen, die door dezelve zijn aangedaan, behoort te beschouwen als eene bijzondere en eigenaardige ziekelijke gesteldheid welke somtijds met ontsteking gepaard gaat, maar van deze niet afhankelijk is, en met het versterf slechts in zoo verre overeenkomt, dat, door de eene en andere kwaal, de bewerktuiging der lijdende deelen geheel of ten deele vernietigd wordt, zoodat, wanneer dezelve algemeen en volkomen is, zulks, in beide gevallen, den dood ten gevolge heeft. Intusschen moge het eene en andere gevoelen ten bewijze verstreken, dat men, omtrent den oorsprong en den aard van dit gebrek, nog in het duister verkeert, zoo als alsmede blijkbaar is uit hetgeen wij daarvan reeds elders gezegd hebben.

En 4. door de naziekten onder *b.* vermeld.

Gering is de aanleg, of liever er bestaat nog geene bijzondere voorbeschiktheid tot de ontsteking der baarmoeder bij meisjes, welke de maandstonden nog niet

gehad hebben, ook niet bij oude vrouwen, bij welke deze ontlasting reeds eenen geruimen tijd heeft opgehouden. Maar zoo de stondevloed heeft plaats gehad, of de natuur poging doet om denzelfden te weeg te brengen, wordt de baarmoeder, uit hoofde harer uitnemende prikkelbaarheid en gevoeligheid, voor deze ziekte meer vatbaar, nemende deze vatbaarheid nog toe, tijdens het bloed, tegen of gedurende de maandelijksche ontlasting, naar de baarmoeder gevoerd wordt, en heeft zulks almede plaats gedurende den bijslaap en kort na denzelfden, tijdens de zwangerheid, de verlossing, en weinige dagen na dezelve, als wanneer de aderlijke vaten der baarmoeder, de holle-, de darmbeensaderen enz., meer dan de overige deelen derzelve, tot ontsteking schijnen te zijn voorbeschikt (*Phlebitis uterina*); alsmede tegen den tijd van het achterblijven der stonden, wanneer er, zoo niet altijd in de baarmoeder, echter nog in de vaten van den onderbuik eene werkdadige ophooping van bloed bestaat, en deze vooral aanwezig is bij zoodanige vrouwen, die een gevoelig gestel hebben, die aan een werkeloos en weelderig leven zijn overgegeven, of wier verbeeldingskracht, bijzonder opgewekt is en daarna eene verkeerde rigting bekomen heeft.

De opwekkende oorzaken dezer ziekte bestaan, ook gedurende den kinderlijken leeftijd, in werktuigelijke beleedigingen der baarmoeder, of in de ontsteking van naburige deelen, welke aan dezelve medegedeeld of door die der baarmoeder vervangen wordt. Echter wordt deze ontsteking, bij volwassene vrouwen, buiten de zwangerheid, meesttijds veroorzaakt door eene plotselijke onderdrukking van den stonden- of van eenen aambeijenvloed, door een scherp witten vloed, of wanneer deze of gene ontlasting op eens onderdrukt wordt; door inspuitingen in de scheede met sterk prik-

kelende middelen , door zelfbevlekking , door middel van harde zelfstandigheden ; door den bijslaap , ingeval dezelve te dikwijls , met te groote inspanning , of bij eene onëvenredige grootte der mannelijke geslachtsdeelen wordt uitgeoefend ; door uitzakking van de baarmoeder , wanneer dezelve daardoor aan den invloed der lucht wordt blootgesteld ; door hare achteroverkanteling , door het onvoorzigtig en ondoelmatig aanwenden van ongepaste middelen om de beide laatst genoemde gebreken te herstellen , zoo als , in het eerste geval , van baarmoederringen ; door het misbruik van verhittende of zamentrekkende , van pis- of stonedrijvende , en van hevig werkende purgeermiddelen , door onderscheidene gebreken der baarmoeder , zoo als door hare verzwering of verharding , door knoestgezwollen en vleesch-uitwassen en door het kunstmatig afbinden van deze. Gedurende de zwangerheid , kan deze ziekte te weeg gebragt worden door uitwendige beleedigingen , door eene miskraam , vooral wanneer deze door in- en nog meer , zoo zij door uitwendige middelen , kunstmatig wordt veroorzaakt ; door te nauwe kleederen , die , zelfs in den onbevruchten staat der baarmoeder , tot deze ziekte aanleiding kunnen geven , en door eene te sterke drukking der zwangere baarmoeder op de beenderen van het bekken , vooral wanneer deze drukking door het tillen en dragen van zware lasten vermeerderd wordt. Tijdens de verlossing , kan de ontsteking der baarmoeder worden opgewekt door te sterke of door eene ongelijke drukking der vrucht op het onderste gedeelte der baarmoeder , door het te vroeg afloopen van het vruchtwater , door een te nauw of wanstaltig bekken , ingeval de verlossing daardoor vertraagd of bezwaarlijk , en , met moeite door de natuur verrigt of kunstmatig , door middel der keering of van werktuigen , moet volbragt worden ; door de beleediging der geslachts- of van andere naburige

deelen, door het herhaald en te ruw onderslaan, door te veelvuldige en ondoelmatige pogingen, om de verlossing met de hand, door middel van werktuigen, van verhittende middelen, of, van de zijde der vrouw, door ontijdig en hevig persen te bespoedigen; door de keizer- of schaambeensnede, of door de insnijding van den mond der baarmoeder. Na de verlossing kunnen het ophouden der pis, het achterblijven van de nageboorte, van bloed of van een gedeelte der vliezen, als waardoor, bij den min of meer vrijen toegang der lucht, bederf kan ontstaan; het ontijdig en onvoorzigtig afhaken des moederkoeks, hevige en langdurige naweeën, de onderdrukking der kraamzuivering, het te sterk aansluiten van het slaglaken enz., tot de ontsteking der baarmoeder aanleiding geven; gelijk zulks almede het geval kan zijn, wanneer, zoo in den onbezwanterden als in den zwangeren staat der baarmoeder, en na de ontbinding, de uitwaseming, door koude der onderste ledematen, of na verhitting des ligchaams, wordt verhinderd, of wanneer, in eene zoodanige gesteldheid van hetzelfde, de teel- of andere deelen onvoorzigtig ontbloot worden; wanneer er ontijdig van koude omslagen wordt gebruik gemaakt, bij het aanwezig van ruime, maar heilzame of critische ontlastingen van bloed of van slijm uit de geslachtsdeelen, en ingeval er, van elders eene verplaatsing geschiedt, zoo als van eenen uitslag of van eenige ziektestof naar de baarmoeder. Eindelijk kan de ontsteking van eenig naburig deel, zoo als die der scheede, van de eijerstokken, der blaas, van den endel- of van eenigen anderen darm, van het buikvlies enz., die der baarmoeder veroorzaken, of eene ontsteking dier deelen, door die der baarmoeder worden vervangen, zoodat, door gene ziekte, in het eerste geval, eene bijkomende, en, in het laatste, eene afgeleide ontsteking der baarmoeder wordt te weeg gebragt; terwijl die-

zelfde deelen , almede , op hunne beurt , vatbaar zijn , om door eene oorspronkelijke ontsteking der baarmoeder te worden aangedaan.

De ontsteking der baarmoeder is altijd eene zeer gevaarlijke ziekte , als door welke een werktuig wordt aangetast , aan hetwelk eene gewigtige verrigting is toevertrouwd , en dat met vele , althans met de belangrijkste deelen des vrouwelijken ligchaams in een naauw verband staat. De heete ontsteking , ingeval dezelve algemeen en hevig is , en het weefsel der baarmoeder heeft aangetast , gaat , zoo zij eenen hoogen trap bereikt heeft , eer in versterf dan in verettering over. Eene heete ontsteking van het slijmvlies der baarmoeder is , zonder bijkomende ongunstige omstandigheden , minder gevaarlijk voor het leven der lijderes , en zulks is almede het geval met de slepende ontsteking van het weefsel der baarmoeder , ofschoon dezelve zoo ligt miskend en voor eene andere ziekte aangezien wordt , en deze , alsmede die van het slijmvlies der baarmoeder , eer dan eene heete ontsteking derzelve , tot onderscheidene werktuigelijke gebreken aanleiding geeft , van welke eene nieuwe ontsteking weder dikwijls het gevolg kan zijn , die in het algemeen gevaarlijk moet geacht worden , als kunnende veelal , in zoodanig geval , de verdere en alsdan gewoonlijk noodlottige ontwikkeling dier gebreken niet meer voorgekomen of vertraagd worden. Wijders komt , bij de voorspelling dezer ziekte , de gesteldheid der vrouw in aanmerking , alsmede de omstandigheden , waarin zij , tijdens de baarmoeder door ontsteking wordt aangetast , verkeert ; haar leeftijd , de oorzaken der ziekte , het deel der baarmoeder , dat door de ontsteking wordt aangedaan , alsmede de zuiverheid of onzuiverheid , en de eenvoudigheid of zamengesteldheid derzelve. In het algemeen is deze ontsteking gevaarlijk voor jonge , sterke , volbloedige en prikkel-

bare vrouwen, voor meisjes, bij welke de natuur, voor de eerste maal, den stondevloed tracht te weeg te brengen, of die denzelven, eerst voor korten tijd gekregen hebben; voor bejaarde vrouwen, wanneer de natuur de laatste krachten der baarmoeder te vergeefs inspant, om haar van het bloed, hetwelk daarin is opgehoopt, te bevrijden; en voor zwangere vrouwen, bij welke de ontsteking zich dikwijls slechts bij een gedeelte der baarmoeder bepaalt, hetgeen echter altoos veiliger is, dan wanneer deze geheel, en met dezelve ook het buikvlies door ontsteking wordt aangetast, en, schoon eene miskraam of eene ontijdige geboorte alsdan meermalen het gevolg is der ontsteking, is evenwel deze uitkomst, onder zulke ongunstige omstandigheden, niet zelden wenschelijk, en moet dezelve dikwijls als het eenige redmiddel beschouwd worden. Verder is deze ontsteking niet minder gevaarlijk voor kraamvrouwen, wanneer zij, ten gevolge eener moeilijke of gewelddadige verlossing, of door eene plotselijke onderdrukking der kraamzuivering is ontstaan; wanneer de ontsteking der baarmoeder veroorzaakt werd door uitwendige beleedigingen, door wonden, door verscheuring der baarmoeder of door de keizersnede (ofschoon deze kunstbewerking eer tot de ontsteking der darmen en van het buikvlies dan tot die der baarmoeder aanleiding geeft), alsmede, wanneer de ontsteking onzuiver, o. a. gastrisch, zinking- of rotachtig, of zoo dezelve afgeleid of zamengesteld is, hetzij deze ontsteking oorspronkelijk in de baarmoeder is ontstaan of in het een of ander der nabij gelegene, of in meer verwijderde deelen, en dezelve met en benevens die der baarmoeder bestaat. Eindelijk is de *metritis deformans*, zoo men dezelve voor eene ontsteking houdt, onherstelbaar, en geeft dit gebrek ook ligt aanleiding tot longtering, ten gevolge van de ophooping van

bloed in de borstholte.

Eenen niet minder belangrijken invloed op de voorzegging hebben de boven vermelde omstandigheden, wanneer de ontsteking der baarmoeder in andere ziekten is overgegaan. Reeds bij de beschrijving van de ontsteking der baarmoeder, hebben wij de aanmerking gemaakt, dat deze ziekte, welke zich ligt aan andere werktuigen van den onderbuik mededeelt, bij jonge, sterke, volbloedige en prikkelbare vrouwen, meer neiging heeft tot den overgang in versterf dan tot dien in verettering, waarbij echter niet onvermeld mag blijven, dat dezelve, bij eene gunstige wending der ziekte, eer zal verdeeld of gescheiden worden. Den uitgang dezer ziekte in verettering heeft men daarentegen eer te verwachten bij bejaarde vrouwen, hoewel de baarmoeder, zoo zij, bij deze, aanvankelijk door eene heete ontsteking werd aangestast, die echter spoedig in eene slepende overgaat, minder aan versterf of verettering blootstaat, dan aan verharding, en aan de overige, reeds boven opgenoemde naziekten en derzelve gevolgen.

Gunstiger daarentegen is de voorspelling, wanneer de ontsteking der baarmoeder tijdig herkend wordt, hetgeen, door de medelijdige aandoening der overige buiks-ingewanden, tijdens den loop dezer ziekte opgewekt, niet altijd even gemakkelijk is; wanneer hare oorzaken, nadat zij de ziekte hebben voortgebracht, hebben opgehouden te bestaan, of ligt verwijderbaar zijn; wanneer de ziekte bij tijds en doelmatig behandeld is of wordt, wanneer de toevallen der ontsteking aanmerkelijk verminderen, of de critische ontlastingen op den juisten tijd en in voldoende mate plaats hebben.

Ter genezing van de ontsteking der baarmoeder wordt vereischt, dat, vooreerst, de opwekkende oorzaken, voor zoo ver zulks doenlijk is, verwijderd worden, als zijnde dit in elke ontsteking, en bij gevolg ook

in die der baarmoeder, en vooral in sommige gevallen derzelve, van meer bijzonder belang, zoo als, wanneer de opwekkende oorzaken der ziekte in werktuigelijke of scheikundige prikkels bestaan, die in de scheede voorhanden zijn, of in eene verplaatsing der baarmoeder, als welke slechts mogelijk is in de eerste maanden der zwangerheid, maar van welke de herstelling, zoo wel als het uit den weg ruimen van andere soortgelijke oorzaken, volstrekt gevorderd wordt, om niet slechts eene tijdelijke, maar eene duurzame genezing der ziekte te weeg te brengen, zijnde het voldoen aan deze aanwijzing, wanneer zulks tijdig geschiedt, in vele gevallen, alleen genoegzaam, om de ziekte voor te komen, of, bij haren aanvang, te doen ophouden. Meesttijds komt echter, alvorens de opwekkende oorzaken der ontsteking kunnen verwijderd worden, die aanwijzing ter genezing dezer ziekte te pas, welke in de bestrijding der ontsteking zelve gelegen is, zijnde zulks, zonder uitzondering, het geval, wanneer de ontsteking hevig is, alsmede wanneer, met de verwijdering van de oorzaak derzelve, de ziekte zelve niet heeft opgehouden, of zoo de oorzaak voor geene verwijdering vatbaar, of onstoffelijk, of, nadat zij de ontsteking heeft voortgebracht, niet meer aanwezig is. Onder zoodanige omstandigheden, zijn ruime algemeene ontlastingen van bloed aangewezen, en kunnen en moeten deze, wanneer zulks wordt vereischt, één- en andermaal herhaald worden. De aderlatingen behooren, volgens sommigen, in elk geval, alleen uit de aderen van den arm te geschieden, volgens anderen, alleen uit die van den voet, welke laatst genoemde ontlasting, naar onze meening, althans van dienst kan zijn in het verder verloop der ziekte, en vooral, wanneer eene zoo ernstige ontsteking haren oorsprong verschuldigd is aan, of onderhouden wordt door eene

onderdrukking van den stondenvloed of der kraamzuivering. Bovenal zijn de algemeene ontlastingen van bloed in deze, zoo wel als in elke andere ziekte van dien aard, volstrekt onmisbaar, wanneer de ontsteking der baarmoeder door sterk werkende prikkels, of door uitwendige beleedigingen werd veroorzaakt, wanneer het weefsel of het uitwendig vlies derzelve of beide tevens door de ontsteking zijn aangetast, wanneer de ziekte zuiver en gewigtig, en de lijderes zelve jong, sterk en bloedrijk is, alsmede wanneer de algemeenheerschende ziektegesteldheid, eene zoodanige behandeling wettigt, en moeten dezelve gedaan worden, zelfs wanneer er een bloedvloed uit de baarmoeder aanwezig is, maar geene genoegzame verligting te weeg brengt, hetzij de vrouw al of niet zwanger is, of eerst onlangs gekraamd heeft, ja zelfs, wanneer de lijderes over zwakheid klaagt, en de kleinheid van den pols en het schijnbaar zenuwachtig karakter der koorts de gegrondheid eener zoodanige klagte min of meer schijnen te regtvaardigen. Wanneer de algemeene toevallen der ziekte, door de aderlatingen, genoegzaam verminderd zijn, en zulks blijkbaar is uit het afnemen der koorts, uit de vertraging van den menigvuldigen, harden en onregelmatigen pols, en uit de vermindering van de hevigheid der pijn, die nu niet meer zóó aanhoudend is, en minder bij ééne plaats bepaald blijft, zijn, in plaats der algemeene, plaatselijke ontlastingen van bloed aangewezen, hetgeen almede het geval is, wanneer het slijmvlies der baarmoeder door eene heete ontsteking is aangetast, welke ziekte zeldzaam aderlatingen vordert; alsmede in elke geringe ontsteking der baarmoeder, hetzij deze slepende ziekte oorspronkelijk of afgeleid en zuiver of onzuiver zij. Hiertoe dienen bloedzuigers, die, in minder of grooter getal, naar mate van den graad en de mindere of meer-

dere zuiverheid der ontsteking, en op verschillende plaatsen, naar gelang van het lijdende deel der baarmoeder, dan eens op de streek der schaamdeelen of aan de groote schaamlippen, dan weder aan den aars, wanneer eene verhindering van den aambeijenvloed tot de ontsteking der baarmoeder heeft aanleiding gegeven; of aan den bilnaad, of aan de liezen, of aan de binnenzijde der dijen, ja zelfs, volgens sommigen, met behulp van den baarmoeder-spiegel, aan den mond der baarmoeder zelve moeten worden aangewend; terwijl deze bloedontlasting één- en ander- en meermalen behoort herhaald te worden, ingeval de toevallen der ontsteking op nieuw toenemen, of eene steeds blijvende pijn, over eene kleine oppervlakte, het voortdurend bestaan van eenen geprikkelden toestand of van eene min of meer slepende ontsteking aanwijst. Verder behooren tot de uitwendige middelen verzachtende en krampstillende pappen, uit de *herba alth.*, de *fol. malv.*, de *flor. chamom.*, de *herb. hyosc.*, of *cicut.* en uit *lijnzaadmeel* vervaardigd, die door bijvoeging van *opiur* nog versterkt, of wel uit *lijnzaadmeel*, *azijn* en *heulsap* tezamen gesteld kunnen worden. Echter zullen deze pappen, uit hoofde harer zwaarte, door de lijderes meesttijds niet verdragen worden, als zijnde de buik, in deze ziekte, gewoonlijk hoogst gevoelig, zelfs voor de geringste aanraking, in welk geval, het afkooksel en aftreksel dier zelfde middelen kunnen aangewend worden, ten einde tot omslagen op den onderbuik en op de geslachtsdeelen te dienen, tot welk oogmerk ook een sterk aftreksel van de *flor. chamom*, alsmede eene oplossing van *zeep* in laauw water, door anderen, te regt worden aanbevolen. Door onderscheidene schrijvers worden daarenboven de reeds gemelde verzachtende en krampstillende en andere soortgelijke middelen alsmede aangeprezen, tot het doen van inspuitingen in de

scheede, welke kunstbewerking echter, in den aanvang der ziekte en bij ongehuwde vrouwen, op eene werktuigelijke wijze, schadelijk kan zijn, terwijl men van dezelve misschien met eenig voordeel kan gebruik maken, in het verder verloop der ziekte, bij vrouwen, die reeds gebaard hebben en bij kraamvrouwen, als kunnende, zoo de mond der baarmoeder genoegzaam geopend is, hetwelk slechts bij deze het geval kan zijn, de vloeistof tot in de holte der baarmoeder doordringen. Wijders zijn laauwe en verzachtende baden, alsmede dampbaden, hoe nuttig deze ook op zich zelve zijn mogen, in het eerste tijdperk eener heete ontsteking nauwelijks aanwendbaar, gene, dewijl de lijdere de beweging, die noodig is, om haar in en uit het bad te brengen, niet kan verdragen, en deze, omdat derzelve warmtegraad, bij de reeds bestaande hitte der ontstokene baarmoeder, veeltijds te groot is; terwijl het overigens nauwelijks zal behoeven vermeld te worden, dat verzachtende, met olie ruim bedeelde klisteren alsmede kunnen nuttig zijn, ofschoon dezelve, bij het aanwenden, voorzigtigheid vereischen, ingeval de achterwand der baarmoeder ontstoken is. Eindelijk moeten nog onder de uitwendige middelen, die, bij de behandeling der ontsteking van de baarmoeder, kunnen aangewezen zijn, geteld worden het *ung. hydrarg.*, hetwelk echter veeltijds eerst aangewend kan worden, nadat de ontsteking grootendeels geweken is; alsmede, ingeval later een sterker prikkel verdragen wordt, de *sapo amm.* de *mostuarpappen* enz., wanneer eene sterke en spoedige afleiding van het lijdend deel moet gemaakt worden, zijnde deze middelen, in vele gevallen dezer ziekte, boven de *spaanschevliegen-pleisters* te verkiezen, uit hoofde van den bekenden invloed, dien deze op de piswegen uitoefenen, en die, zoo de prikkel dezes middels van daar aan de baar-

moeder wordt medegedeeld, hare ontsteking eer zullen doen toe- dan afnemen. Intusschen moet de behandeling dezer ziekte, met betrekking tot de keus dier uitwendige middelen, alsmede tot de plaats, waar, en den tijd, gedurende welken dezelve moeten aangewend worden, ook gewijzigd worden door den zetel, niet minder dan door den graad der ontsteking, zoodat o. a. de weekmakende en krampstillende pappen en stovingen, die in de heete en slepende ontsteking van het weefsel en van het uitwendig omkleedsel der baarmoeder onmisbaar zijn, in die van het slijmvlies behooren vermeden te worden, ten einde eene te groote verzwakking der baarmoeder, en ten gevolge derzelve, een hebbelijke en moeilijk herstelbare slijmvloed voor te komen; terwijl daarentegen, in deze en in de slepende ontsteking, min of meer sterk afleidende middelen kunnen zijn aangewezen.

Tot inwendig gebruik zijn, in eene heete ontsteking van het weefsel en van het bekleedsel der baarmoeder, hetwelk dezelve aan het buikvlies ontleent, verzachtende, inwikkende slijm- en olieachtige, alsmede zacht ontlastende middelen aangewezen, zoo als een *emuls. amygd. dulc.*, van de *sem cannab.* of *papav. albi*; de *olea expr.*, eene *solut. g. arab.*, *tragac.* of van den *rad. saleb*, een *decoct. rad. alth.* enz. In verbinding met deze, wordt ook de *nitr. pot. dep.*, als verkoelend middel, door velen, in deze soort der baarmoeder-ontsteking, aangeprezen, ofschoon dit middel, zoo het zal worden toegediend in giften, welke aan den graad eener zoo belangrijke ontsteking geëvenredigd zijn, om dezelfde reden schadelijk moet zijn, als zulks met de *spaansche-vliegen-pleisters* het geval is; terwijl, daarentegen, de *supertart. pot.*, de *tart. borax.* en onderscheidene andere verkoelende zouten, alsmede de *manna*, de *ol. ricini*, het *dec.* en de *pulp. tamar.* en de *pulp. cas-*

siae aanbeveling verdienen, als middelen, door welke almede de verhoogde werking van het vatenstelsel be-
daard, de versnelde omloop des bloeds en de hitte des
ligchaams kan verminderd, en daarenboven in de, in
deze ziekte, zoo noodige afleiding van het lijdende
deel, door den stoelgang, kan voorzien worden. Niet
minder worden, in deze ziekte, de bereidingen van
het *kwik* aangeprezen, als zijnde het nut van dit ge-
neesmiddel, hetzij in- of uitwendig aangewend, volgens
de meesten, onbetwistbaar, wanneer het *mur. protox.*
hydr., al of niet met *opium*, en in verbinding met de
boven genoemde verzachtende middelen wordt toege-
diend, nadat de algemeene toevallen der ontsteking,
door de vereischte ontlastingen van bloed, in zoo ver
zijn verminderd, dat er van de ziekte slechts eene
plaatselijk pijnlijke en krampachtige aandoening zal zijn
overgebleven, als wordende door het *kwik*, zoo het on-
der de gezegde voorwaarden wordt aangewend, niet
slechts de overgang dezer ontsteking in verettering,
in uitzweeting of in versterf voorgekomen, maar ook
de scheiding derzelve bevordert. Wel zijn er schrij-
vers, die, uit eene blijkbaar ongegronde vrees voor de
zoo noodlottige gevolgen van eenen speekselvloed, zich
tegen het inwendig gebruik van het *kwik*, zelfs in eene
ontsteking van het weefsel der baarmoeder en van haar
uitwendig bekleedsel, verklaren, en, in zoodanig ge-
val, dit middel alleen uitwendig aangewend willen heb-
ben, echter zonder te bedenken, dat, door hetzelfde, na-
dat de noodige bloedontlastingen zijn geschied, de ge-
vaardreigende naziekten dezer ontsteking alleen kunnen
voorgekomen worden, terwijl, betrekkelijk de ver-
binding van het *kwik* met het *opium*, deze slechts
dan veilig kan aangewend worden, wanneer de lijdere
hoogst gevoelig en zeer onrustig is, wanneer de nach-
ten geheel slapeloos worden doorgebracht en wanneer

men de scheiding der ziekte door de huid meent te mogen verwachten; zijnde het almede dan alléén geoorloofd, om zich, door pijn, tot het gebruik van *heulsap* te laten bewegen, ingeval deze pijn het karakter mist van de smart, die door ontsteking wordt te weeg gebracht. Overigens moet men, nadat de hevigheid der ontsteking, door de ontlastingen van bloed enz., genoegzaam is te keer gegaan, de opwekkende oorzaak der ziekte, zoo zulks niet te voren was geschied en nu nog mogelijk is, uit den weg ruimen, of dezelve, bij de verdere behandeling, niet uit het oog verliezen, met dien verstande echter, dat men nimmer vergete, welke gevolgen dezelve heeft te weeg gebracht. Immers zoude het eene ongerijmdheid zijn, om, ingeval eene verhindering van den stondenvloed of der kraamzuivering tot de ontsteking der baarmoeder had aanleiding gegeven, of zoo deze ontlastingen, ten gevolge dier ziekte, waren achtergebleven, dezelve, door eenig prikkelend en verhittend stondendrijvend middel, te willen herstellen, als welk middel de ontsteking, zoo dezelve nog in eenen geringen graad ware overgebleven, zoude doen toenemen, of haar, zoo zij eerst voor kort had opgehouden, op nieuw zoude opwekken, terwijl men, ter verwijdering eener zoodanige oorzaak, slechts gebruik mag maken van laauwe stovingen op de teeldeelen, van voetbaden, van het wrijven der inwendige zijde van de dijen, van mostaardpappen, aan de kuiten geplaatst, en van plaatselijke, of zelfs van algemeene bloedontlastingen uit de groote *vena saphena*.

Bij de behandeling eener heete ontsteking van het slijmvlies der baarmoeder, is, naar het gevoelen van velen, het zoo in- als uitwendig gebruik van het *kwik* tegen-aangewezen. Daarentegen worden, nadat de plaatselijke ontlastingen van bloed zijn geschied, ter harer herstelling, afleidende middelen gevorderd, zoo

als *sinapismi*, *vesicatoria*, het *ung. AUTENRIETHII*; en, tot inwendig gebruik, de verkoelende en zacht buikzuiverende zouten, met vermijding echter van elk sterk verhittend purgeermiddel, opdat niet de prikkel van hetzelfde, van uit het darmkanaal, aan het slijmvlies der baarmoeder medegedeeld, en de ontsteking alzoo onderhouden of op nieuw opgewekt worde.

Nopens de uitwendige middelen, die, ter genezing eener slepende en zuivere ontsteking der baarmoeder vereischt worden, is, reeds te voren, het noodige gezegd, zoodat de opmerking, dat dezelve, niet anders dan de inwendige middelen, moeten gewijzigd worden naar den onderscheiden graad der ontsteking, naar het verschil harer opwekkende oorzaken en naar de gesteldheid der lijderes, en dat nu eens verzachtende of oplossende, dan weder min of meer sterk prikkelende afleidende middelen, tot uitwendig gebruik, kunnen aangewezen zijn, zelfs als bijna overbodig mag beschouwd worden. De vereischte bloedontlastingen gedaan zijnde, schijnt, in deze soort der ontsteking van de baarmoeder, tot inwendig gebruik, het *mur. protox. hydr.*, in geringe giften, onmisbaar te zijn, en dit middel, benevens de *cicuta* of het *opium*, ingeval er, met de ontsteking, loslijvigheid gepaard gaat, alsmede met zoodanige middelen, welke tot de onderhouding of herstelling van al de afscheidingen en ontlastingen worden gevorderd, tot de genezing dezer ziekte, toereikende te kunnen zijn.

De *metritis deformans* vereischt, behalve algemeene en plaatselijke ontlastingen van bloed, het aanwenden van verkoelende geneesmiddelen, ten einde de werkdadige ophooping van bloed in de baarmoeder vermindert, en die naar elders, bij gemis van den stonden-vloed, of bij ongenoegzaamheid dier ontlasting, worde voorgekomen.

De onzuivere ontstekingen der baarmoeder zijn, althans bij kraamvrouwen, minder zeldzaam dan de zuivere. Meesttijds zijn de heete ziekten, die dezelve te weeg brengen, van eenen zinkingachtigen, gastrischen, of gastrisch-rotachtigen aard. De aanleiding tot de beide laatstgenoemde ziekten, ingeval dezelve bij kraamvrouwen voorkomen, laat zich gemakkelijk verklaren uit de gesteldheid der darmen, gedurende de zwangerheid, en uit de ophooping van onzuiverheden, die daarvan het gevolg moet zijn, als kunnende deze stoffen, bij gemis van derzelve tijdige ontlasting, eene gastrische ziekte te weeg brengen, welke, als zoodanig, alsmede, wanneer zij het rotachtig karakter heeft aangenomen (hetgeen, blijkens het daaromtrent gezegde bij de behandeling dier koortsen, ligt plaats kan hebben), ingeval zij tot eene ontsteking der baarmoeder aanleiding, geeft, altijd, maar vooral bij kraamvrouwen, eene hoogst gevaarlijke verwickeling dezer ziekte moet veroorzaken. Het bestaan eener zoodanige en van elke andere koortsige ziekte, met eene ontsteking der baarmoeder gepaard, herkent men uit den aard en loop der koorts, welke, in dit en in elk ander geval eener zoodanige ziekte, de ontsteking is voorafgegaan, of te gelijk met dezelve ontstaan is; uit de toevallen dezer zamengestelde ziekte, uit de oorzaken, die dezelve hebben voortgebracht, en uit de algemeenheerschende ziektegesteldheid, welke op alle tusschenloopende ziekten, en meer bijzonder op die der kraamvrouwen, eenen zoo veel vermogenden invloed heeft. Ten opzichte van de geneeswijze dezer ziekten, is de aanmerking, welke, bij de behandeling der vroeger voorgedragene ontstekingen, reeds gemaakt is, en waarvan wij de reden aldáár ontvouwd hebben, dat namelijk, in de onzuivere ontstekingen, de ontlastingen van bloed, alsmede de overige ontstekingweren.

de geneesmiddelen, niet uit den aard dezer ziekten, maar slechts bij toeval kunnen zijn aangewezen, almede, en in allen opzichte, op de onzuivere ontsteking der baarmoeder van toepassing, als vorderende elke zoodanig zamengestelde ziekte, naar haren onderscheiden aard en het verschil harer opwekkende oorzaken, eene bijzondere geneeswijze. Zoo maakt de zinkingkoorts, op zich zelve beschouwd, het aanwenden van zweetdrijvende middelen noodzakelijk, de gastrische dat van braak- en purgeermiddelen enz.; welke of andere middelen, die door den onderscheiden aard van iedere bijzondere koorts en door de verscheidenheid harer opwekkende oorzaken gevorderd, en, naar de bijzondere gesteldheid der vrouw moeten gewijzigd worden, wanneer dezelve in tijds worden aangewend, in vele gevallen, genoegzaam zullen zijn, om, met de oorspronkelijke ziekte, ook het lijden der baarmoeder te doen ophouden, althans zoo lang hetzelve nog in eene medelijdige aandoening of in eenen geprikkelden toestand derzelve bestaat. Echter sluiten deze middelen, ingeval de aandoening der baarmoeder van meer belang is, of eene zoodanige hoogte heeft bereikt, dat eene ontsteking derzelve niet meer kan miskend worden, niet alleen de ontstekingswerende genees- en leefwijze niet uit, maar moeten, zoo dezelve niet reeds vroeger door toevallige omstandigheden, zoo als door de gesteldheid der vrouw, door het algemeenheerschend ziekte-karakter enz., werden gevorderd, de algemeene, en vooral de plaatselijke ontlastingen van bloed, of beide tevens, in vele gevallen, als volstrekt noodzakelijk beschouwd en gedaan worden, alvorens men de oorspronkelijke ziekte meer regtstreeks kan te keer gaan; hoewel men, bij het aanwenden van een, onder deze omstandigheden, zóó gewichtig middel, steeds op het wezen, den graad en de oorzaken der oorspron-

kelijke ziekte, alsmede op de gesteldheid en krachten der lijderes behoort bedacht te zijn.

Intusschen zijn het niet alleen heete, maar ook slepende ziekten, welke tot eene bijkomende of afgeleide, en in beide gevallen, tot eene onzuivere ontsteking der baarmoeder kunnen aanleiding geven, zoo als zulks ook kan plaats hebben met elk stelsel en zelfs met schier elk ander deel des menschelijken ligchaams. Immers moet zoodanige zamengestelde ontsteking almede volgens dezelfde beginselen als de verwickeling eener koorts met de ontsteking der baarmoeder worden behandeld, zoodat, om zulks slechts door één voorbeeld te bevestigen, de *metritis follicularis*, zoolang dezelve de kenmerken oplevert eener plaatselijke, ofschoon altijd weinig werkdadige ontsteking, verzachtende pappen, stovingen en inspuitingen vordert, op het lijdende deel aangewend; terwijl, ter blijvende herstelling dezer ziekte, naar haren verschillenden aard en oorsprong, dan eens *alterantia* en afleidende middelen, dan weder *kwikbereidingen* worden gevorderd. Deze behandeling is op die der onzuivere ontstekingen in het algemeen en op die dezer deelen in het bijzonder van toepassing, zoo dat de witte vloed en onderscheidene werktuigelijke gebreken, welke in de scheede, aan den mond van, of in de baarmoeder zelve voorkomen, alsmede de zweren der inwendige teeldeelen bijna nimmer door plaatselijke middelen alleen kunnen genezen worden.

Bij al hetgeen tot dus verre over de geneeswijze der ontsteking van de baarmoeder is gezegd, meenen wij echter nog ééne aanmerking te moeten voegen, namelijk, dat men niet elke pijn (een toeval, hetwelk den geneesheer, zal hij voorzigtig handelen, in elke ziekte, aan het mogelijk bestaan eener ontsteking moet doen denken) welke, bij kraamvrouwen, in de baarmoeder

of in de omliggende deelen meermalen voorkomt, voor een toeval van de ontsteking dezer deelen moet houden. Zoo toch zoude men ligt gevaar loopen, om deze smart met de naweeën te verwarren, welke gewoonlijk na elke kraam erger worden, en die wij, bij den aanvang dezes hoofdstuks, hebben leeren onderscheiden van de pijn, welke door de ontsteking der baarmoeder wordt veroorzaakt. Daarenboven wordt ook menigmaal, bij teedere en gevoelige voorwerpen, eene pijnlijke en krampachtige aandoening der baarmoeder waargenomen, die almede van hare ontsteking onderscheiden is, en reeds voor of tijdens de verlossing ontstaat, en na dezelve voortduurt. Deze aandoening moet dikwijls alleen aan eene ziekelijk verhoogde gevoelheid der baarmoeder (*Neuralgia uterina*, *Hysteralgia*) worden toegeschreven, of aan dezelfde oorzaak, welke tot de naweeën aanleiding geeft, namelijk aan eene mindere of meerdere hoeveelheid bloed, hetwelk, na de verlossing der vrouw, nog in de vaten der baarmoeder aanwezig is; of aan een gedeelte der nageboorte of der vliezen van het ei, welke aldaar zijn achtergebleven en in bederf zijn overgegaan, en van welke de natuur zich, door eene pijnlijke zamentrekking der baarmoeder, tracht te ontdoen. In het een en ander geval zal men deze smartelijke aandoening, door het doelmatig, zoo uit- als inwendig gebruik van verzachtende, krampstillende en van verdoovende middelen, zien afnemen en vervolgens geheel ophouden, hetgeen geen plaats zoude hebben, ingeval de pijn ten gevolge eener ontsteking der baarmoeder ware ontstaan; terwijl, met behulp der boven vermelde middelen, de reeds genoemde vreemde zelfstandigheden, zoo dezelve tot het lijden der kraamvrouw hebben aanleiding gegeven, tevens middellijk kunnen ontlast worden. Echter mogen zoodanige middelen, in het onderhavig geval, niet

aangewend worden , vóór het zał gebleken zijn , dat de pijn van eene krampachtige aandoening der baarmoeder alléén afhankelijk is , of wanneer de regelmatige loop der kraam , door de langdurigheid of de hevigheid dier aandoening , min of meer wordt gestoord. Intuschen gebeurt het , dat de naweeën of de krampachtige aandoening der baarmoeder van dat belang zijn , dat de ontlasting van het bloed , na de verlossing , door zoodanig lijden , verminderd of zelfs geheel belet en alzoo een aan ontsteking grenzende toestand der baarmoeder opgewekt wordt ; in welk geval , eene aderlating , ofschoon dezelve overigens niet is aangewezen , en welke , onnoodig gedaan of herhaald zijnde , niet anders dan schadelijk zijn kan , noodwendig kan gevorderd worden.

Ten opzigte der onderscheidene uitgangen van de ontsteking der baarmoeder , moet die door verdeeling of scheiding , op dezelfde wijze behandeld worden , als zulks bij de reeds voorgedragene ontstekingen is aanbevolen. Eene ontlasting van bloed uit de baarmoeder , b. v. , hetzij dezelve heilzaam of critisch is , behoort aan zich zelve te worden overgelaten , zoolang het bloed met vermindering van de toevallen der ziekte en met verligting der lijderes ontlast wordt ; terwijl dezelve niet bevorderd , gematigd of beteugeld mag worden , vóór dat de natuur , in hare heilzame bedoeling , te kort schiet of te ver is gegaan.

Wanneer de ontsteking , blijkens de boven vermelde verschijnselen , in verettering is overgegaan , trachte men , door inspuitingen in de scheede , met laauwe afkooksels en aftreksels der reeds genoemde weekmakende en krampstillende kruiden , alsmede door dampbaden , de ontlasting van het ettergezwel door de scheede te bevorderen , terwijl men , dit doel bereikt zijnde , door dezelfde middelen , de uitvloeijing van den etter , langs

dien weg, moet trachten te onderhouden. Inmiddels behoort de geneesheer, in dit geval, alsmede, wanneer deze stof zich naar den endeldarm, naar de blaas, of naar eenig ander deel, in de nabijheid van de baarmoeder geplaatst, eenen weg heeft gebaad, zich tijdens deze, en gedurende elke andere belangrijke verettering, bij het ondersteunen der krachten te bepalen, door het aanwenden van versterkende geneesmiddelen, hoofdzakelijk van *cort. peruv.* en *lich. island*, alsmede van zoodanig voedsel, dat, in eene geringe hoeveelheid, vele voedende deelen in zich bevat en tevens ligt verteerbaar is; terwijl de uitwendige behandeling dier gebreken, van welke slechts zelden eene gunstige uitkomst te verwachten is, naar de voorschriften der heilkunde moet geschieden.

Bij het bestaan eener verharding, worden, ter verdeeling van dezelve, de reeds van elders bekende, min of meer sterke en zelfs de meest vermogende oploskende middelen aanbevolen, zoo als de bereidingen van het *stibium*, die van het *hydrargyrum*, uit- en inwendig; de *aq. lauro-cer.*, de *belladonna*, de *cicuta*, het *iodium*, de *carbo anim.* enz. Intusschen moet men, bij het aanwenden van deze en soortgelijke middelen, steeds in het oog houden, hetgeen, ten opzichte derzelve, onder gelijke omstandigheden, meermalen werd opgemerkt, dat dezelve, door hunnen prikkel, eene slepende ontsteking kunnen veroorzaken, als hebbende de ziekelijke gesteldheid der baarmoeder, over welke wij nu handelen, reeds uit zich zelve daartoe eene meer dan gewone vatbaarheid; terwijl het gebruik dier middelen, ingeval de aard der verharding twijfelachtig mogt zijn, de noodlottigste gevolgen na zich zoude kunnen slepen. Wanneer men dan van de boven vermelde middelen, met het bewuste doel, gebruik maken zal, moet zulks met behoorlijke voorzigtigheid geschieden,

en moeten dezelve, bij het minste bewijs van ontsteking, welke zich door een gevoel van hitte en pijn in het lijdende deel kenmerken zal, ter zijde gesteld en afgewisseld of vervangen worden door eene min of meer ontstekingswerende behandeling. — Behalve de reeds genoemde middelen, worden er nog vele andere, ter oplossing van het knoest-, en ter genezing van het kreeftgezwel der baarmoeder aanbevolen. Bij den aanvang dezer ziekte, mogen algemeene en plaatselijke bloedontlastingen, ingeval van volbloedigheid of van eene werkdadige ophooping van bloed in de baarmoeder, of de reeds bekende zacht oplossende geneesmiddelen, zoo als de *rad. gram.* en *tarax.*, met soortgelijke zouten verbonden, wanneer, met deze kwaal, eene verstopping in de vaten van het poortaderstelsel of der buiksgewanden gepaard gaat, of eindelijk geringe giften van het *mur. protox. hydr.*, alsmede verzachtende en krampstillende inspuitingen, klisteren en halve baden, dezelve schijnbaar genezen hebben, ingeval men eene goed-aardige verharding voor een knoestgezwel heeft aangezien; of mogen deze middelen de verdere ontwikkeling des gebreks, in enkele gevallen, tijdelijk of voor altoos hebben verhinderd. Maar zoo de oorzaken, die een knoest in een kreeftgezwel doen overgaan, niet kunnen vermeden worden, of zulks uit den aard van het gebrek zelf voortvloeit, zullen (wij noemen hier slechts eenige middelen) noch *aq. lauro-cer.*, noch *belladonna*, noch de zoo hoog geprezene *cicuta*, noch de *calendula off.*, noch de *subcarb.* of *phosph. ferri*, noch de bereidingen van het *aurum* of van het *iodium*, hetzij de beide laatste middelen in- of uitwendig worden aangewend; noch de *carbo anim.*, noch vele andere middelen, met welke de genezing dezer kwaal wordt bedoeld, tot zoodanig oogmerk toereikend, en zelfs, in vele gevallen, schadelijk wezen; terwijl men, in de herstelling van dit gebrek, evenmin

schijnt geslaagd te zijn door drukking, door bijtmiddelen of door middel eener stoute kunstbewerking, waarbij het lijdende deel, gedeeltelijk of geheel, door de hand des heelmeesters verwijderd wordt. Ingeval het kreeftgezwel der baarmoeder bestaat, blijft er, bijgevolg, naar onze wijze van zien, voor den geneesheer niets over, dan het aanwenden van zoodanige middelen, waardoor het lijden der zieke zoo dragelijk mogelijk gemaakt, en het leven, zoo lang zulks doenlijk is, gerekt worde. Dit geschiedt, vooreerst, door die middelen, welke de hevigheid der smart kunnen verminderen; ten andere, door de zoodanige, welke de bloedvloeijingen, ingeval dezelve van belang zijn, kunnen matigen en doen ophouden; en, ten laatste, door middelen, welke den stank, die voor de lijderes niet minder ondragelijk is dan voor den omstander, kunnen doen afnemen. Ter bereiking van het eerstgemelde doel zijn verdoovende middelen aangewezen, bij voorkeur het *opium*, in- en uitwendig, en in steeds klimmende giften; terwijl het nu en dan aanwenden van bloedzuigers, in de nabijheid van het lijdende deel; alsmede de zorg voor een' geregelden stoelgang, daartoe, ofschoon niet zoo onmiddellijk, kunnen dienstig zijn. Tot stilling van eenen bloedvloed uit de baarmoeder, zijn de van elders bekende zamentrekkende middelen onmisbaar, zoo als het *acid. sulph. dil.*, de *alcoh. sulp. acid.*, het *acid. phosph.*, de *mur. ferri liq.* (*liq. stipt.* LOEFFII), de *tinct. cinnam.* enz., met *opium*; zijnde tevens, uitwendig, koude omslagen en zamentrekkende inspuitingen, zoo als met een *dec. cort. quercus* of *salicis*, of met eene oplossing van *supersulph. alum. et pot.* in water, aangewezen. Eindelijk worden, ter vermindering van den kwaden reuk, halve baden en inspuitingen met een afkooksel van *penen* (*daucus carota*) aanprezen, alsmede de *kool-*

stofzure lucht, door middel eener genoegzaam lange, buigbare en wijde sonde, in de scheede gebragt; terwijl het *acid. pyro-lign.*, met water verdund, alsmede eene oplossing van het *chlorur. calcis*, tot het doen van inspuitingen en menig ander middel, ter bereiking van het boven vermelde doel, worden aangeprezen.

De behandeling van den uitgang der ontsteking van de baarmoeder door uitzweeting, met name van de waterzucht der baarmoeder en van de buikwaterzucht, zal, in het vervolg, in een bijzonder hoofdstuk, dat aan de beschouwing dier ziekten zal toegewijd zijn, worden voorgedragen; terwijl de aaneengroeiing der baarmoeder met de naburige deelen, door middel van schijnvliezen, alsmede onderscheidene werktuigelijke gebreken, die, ten gevolge der uitzweeting zijn ontstaan, als onherstelbaar kunnen geacht worden.

Ingeval de ontsteking der geheele baarmoeder of van een gedeelte derzelve eene miskraam of eene ontijdige verlossing doet vreezen, en zulks, bij de betasting van den buik, uit de meerdere spanning en de hardheid der baarmoeder, alsmede uit de bekende teekenen eener aanvankelijke bevalling, waarschijnlijk wordt, zijn de algemeene en plaatselijke bloedontlastingen, alsmede laauwe pappen en stovingen, of is, om kort te zijn, de ontstekingwerende geneeswijze, in den vollen zin des woords, aangewezen, ten einde dit, niet zelden heilzaam, maar echter nimmer wenschelijk gevolg dezer ziekte voor te komen.

Wanneer eene ontsteking der baarmoeder in versterf is overgegaan, hetgeen, na eene zuivere ontsteking, wanneer zij zeer hevig is, en alsdan reeds den derden, vijfden of hoogstens den zevenden dag derzelve, zoowel als na eene onzuivere ontsteking der baarmoeder kan plaats hebben, is zoodanige uitgang, bijna zonder uit-

zondering, doodelijk; althans mogen, zoo als wij reeds boven aangemerkt hebben, de waarnemingen, die door enkele schrijvers zijn aangeteekend, van een gedeeltelijk of geheel versterf der baarmoeder, waarbij de verstorvene deelen van de gezonde, door het vermogen der natuur, zijn afgescheiden geworden, en het leven der lijderessen aldus is behouden gebleven, als zeer zeldzame uitzonderingen van den gewonen regel beschouwd worden. Zoo echter zoodanige uitgang der ontsteking is ontstaan, of de lijderes, uit hoofde van de oorzaken die tot dezelve aanleiding hebben gegeven, of door verzuim, of door eene verkeerde behandeling der ontsteking, of door het algemeenheerschende ziekte-karakter, daarmede bedreigd wordt, is het de pligt des geneesheers, om, zoo mogelijk, elke heilzame poging der natuur, tot redding der lijderes, op te wekken, of, aanwezig zijnde, te ondersteunen, hetgeen, zoo men het versterf der baarmoeder niet heeft kunnen verhinderen, alleen kan geschieden door de reeds bekende versterkende, opwekkende en bederfwerende middelen, zoo in- als uitwendig aangewend.

Wanneer de verweeking der baarmoeder als een geringer graad dier ziekte moet beschouwd worden, welke BOER de *putrescentia uteri* heeft genoemd; wanneer, in gene, slechts het slijmvlies, in deze de zelfstandigheid, somtijds van het geheele ligchaam en van den hals der baarmoeder, door eene zoodanige ontaarding worden aangedaan; wanneer, in beide gevallen, het lijdende deel nauwelijks voor behandeling vatbaar is, zonder verscheurd te worden, en zulks, in het laatste, nu en dan, uit zich zelf geschiedt; wanneer de verweeking van het slijmvlies meesttijds slechts een toeval is van eenig werktuigelijk gebrek, of van eene ontsteking der aderlijke- of der watervaten van de baarmoeder of van het buikvlies, en dit gebrek, ingeval

de zoo even genoemde ziekten worden genezen, almede voor herstelling zoude vatbaar wezen, terwijl de *putrescentia uteri* steeds het gevolg zoude zijn eener veelal onzuivere ontsteking van het weefsel der baarmoeder; wanneer eindelijk de beide gebreken, gedurende het leven der lijderes, naauwelijks en dikwijls in het geheel niet herkend, althans van de oorspronkelijke ziekten kunnen onderscheiden worden, terwijl het laatst genoemde, op welke wijze het ook is behandeld geworden, nimmer schijnt genezen te zijn, — zullen deze aanmerkingen het, zoo ik vertrouw, overbodig maken, om, betrekkelijk de geneeswijze dier gebreken, iets meer in het midden te brengen, dan hetgeen, nopens die der ontsteking van de baarmoeder en der overige ziekten, die tot eene zoodanige ontaarding aanleiding kunnen geven, reeds boven en elders is gezegd geworden.

De leefregel is, wat spijs en drank betreft, van dien der overige ontstekingen niet onderscheiden. De lijderes moet ligt gedekt worden, op den rug en op eene matras liggen, het bovenlijf iets hooger, met de beenen van elkander en de knieën eenigzins opgetrokken. De lucht in de kamer behoort matig warm en zuiver te wezen, en, voor zoo ver zulks met de veiligheid der lijderes bestaanbaar is, dikwijls vernieuwd te worden. Tevens trachte men, voor zoo veel zulks doenlijk is, alles te vermijden, wat het ligchaam der vrouw in het algemeen en meer bijzonder de teeldeelen verhitten, het bloed derwaarts lokken, en de uitwaseming zoude kunnen verhinderen; almede al datgene voor te komen, wat de vrouw onaangenaam zoude kunnen aandoen of verontrusten: zijnde deze voorschriften niet slechts tijdens het bestaan dezer ziekte, maar ook bij haren afloop, ter bevordering en bespoediging eener volkomene genezing, van het grootste belang.

Dertigste Hoofdstuk.

ONTSTEKING DER EIJERSTOKKEN.

(*Inflammatio Ovariorum, Oöphoritis.*)

Deze ziekte wordt in het algemeen zeldzaam, en slechts van den tijd der huwbaarheid van de vrouw tot dat zij het vijf-en-veertigste of vijftigste jaar hares levens bereikt heeft, en nimmer bij kinderen en oude vrouwen waargenomen. Ook bestaat dezelve nimmer als eene oorspronkelijke, meesttijds als eene bijkomende ziekte, in welk geval de ontsteking der baarmoeder, van het buikvlies of der darmen is vooraf gegaan; of, zoo zij oorspronkelijk is, worden de breede banden der baarmoeder, of dit deel zelf, of de buizen van FALLOPIUS, of andere deelen, die in de nabijheid der eijerstokken zijn geplaatst, gewoonlijk spoedig in de ontsteking betrokken.

De heete ontsteking der eijerstokken, welke daardoor, en zelfs, ingeval zij buiten verbinding met andere ziekten voorkomt, steeds moeilijk herkenbaar is, onderscheidt zich door eene niet altijd bepaalde en blijvende, somtijds eenigzins brandende, meestal door

eene stompe en zeldzaam door eene hevige pijn, welke in de diepte van het bekken, aan de eene of andere, veeltijds aan de linker zijde, en, ingeval de beide eijerstokken ontstoken zijn, aan de beide zijden wordt gevoeld, en die, bij eene uitwendige drukking van de liesstreek en van den onderbuik, of somtijds eerst bij eene diepe betasting met de vlakke hand, en bij het snel oprigten der lijderes toeneemt. Daarenboven klaagt de zieke, wanneer de ontsteking belangrijk is, over eene hitte en zwaarte in het kleine bekken, aan de eene of andere of aan weerszijde van de baarmoeder; en ontdekt men, wanneer de lijderes zoo wordt geplaatst, dat de buikspieren zich in de meest mogelijke ontspanning bevinden, boven de schaambeensvereëning, ter plaatse, waar de dwarsche arm van het schaam- in het darmbeen overgaat, in de diepte, een min of meer uitgebreid, omschreven, hard en beweegbaar gezwel, dat, bij eene uitwendige drukking, pijnlijk is. Wijders kan de vrouw noch op de eene, noch op de andere zijde maar alleen op den rug liggen, terwijl het lijden van den eijerstok dien invloed heeft op de onderste ledematen, dat de voet, aan de lijdende zijde, verlamd is, en het gaan bijgevolg onmogelijk wordt, of dat, in beide beenen, onregelmatige en onwillekeurige bewegingen worden veroorzaakt, zoodat zij, bij afwisseling en met een buitengewoon vermogen en snel, opgetrokken en uitgestrekt worden, eene beweging, welke door al, wat de teeldrift kan opwekken, vermeerdert. Verder kenmerkt zich deze ontsteking door eene ongeregelde en spaarzame ontlasting, of door het ophouden der stonden, door hardlijvigheid en door de ontlasting eener hoog roode pis, in geringe hoeveelheid, welke ontlasting dan vooral smartelijk is, wanneer, zoo als dikwijls plaats heeft, dat gedeelte van het buikvlies, hetwelk den eijerstok bekleedt,

in de ontsteking deelt, in welk geval de pijn, die, door deze ziekte, in het lijdende deel wordt te weeg gebracht, almede heviger en meer stekend dan stomp is; terwijl tevens, naar gelang der plaats van het buikvlies, die door de ontsteking is aangedaan, dan eens de ontlasting der pis moeilijk en smartelijk wordt, en er dan weder tot die der drekstoffen, zoo dezelve niet bezwaarlijk is, een veelvuldige en dikwijls vruchteloze aandrang bestaat, of, door welke, ingeval dezelve plaats heeft, slechts eene geringe hoeveelheid darmslijm wordt uitgeworpen.

Bij deze toevallen, welke van het plaatselijk lijden van één of van de beide eijerstokken en van de medelijdige aandoening der naastbij gelegene deelen, en voornamelijk van die der blaas en van den endeldarm afhankelijk zijn, voegen zich daarenboven zoodanige verschijnselen, die door den invloed van de ontsteking dier deelen, op de geheele gesteldheid der vrouw worden veroorzaakt. Hiertoe behoort eene ontsteking-koorts, met eenen veeltijds veranderlijken, dan eens grooten en sterken, dan weder kleinen en krampachtigen pols, welke koorts, ofschoon door den graad der ziekte gewijzigd, echter minder hevig is dan men van de ontsteking van een zoo belangrijk deel zoude verwachten. Bovendien schijnt deze koorts in eene omgekeerde reden te staan tot de aandoening des zenuwstelsels, welke de ontsteking van den eijerstok veelal reeds vooraf gaat en ten allen tijde vergezelt, zoodat, ingeval deze van veel belang is, gene nauwelijks kan gezegd worden eene ontsteking-koorts te wezen, terwijl daarentegen, wanneer het vatenstelsel meer wordt aangedaan, het lijden der zenuwen minder is, in welk geval ook de plaatselijke toevallen der ontsteking almede duidelijker zijn, en de nabij gelegene deelen, zoo als de buizen van FALLOPIUS en de breede banden der baar-

moeder, ja zelfs de groote schaamlip aan de lijdende zijde, door dezelve worden aangedaan, en er somwijlen, om de acht, tien of veertien dagen, zóó hevige bloedvloeijingen uit de baarmoeder plaats hebben, dat de lijderes geheel door dezelve uitgeput en haar leven niet zelden in gevaar gebragt wordt.

Het lijden des zenuwstelsels, waarvan reeds te voren is gewag gemaakt, en dat zich, zoo als boven is gezegd, reeds dikwijls, vóór dat de ziekte begint, openbaart, bestaat in eene bijzondere verandering van de gemoedsgesteldheid der vrouw, als zijnde zij dan eens eenzelvig, schuw, ontevreden en spoedig tot toorn geneigd, dan weder buitenwoon levendig en uitgelaten vrolijk, welke ongelijksoortige aandoeningen ligt en zonder bemerkbare aanleiding met elkander afwisselen. Ingeval de ontsteking ontstaan is, hetzij de zoo even vermelde toevallen al of niet vooraf gegaan zijn, wordt de maag allereerst medelijdig aangedaan, en klaagt de lijderes, terwijl er van tijd tot tijd looze brakingen plaats hebben, over drukking in de maagstreek en over pijn in het hoofd, welke zich bij één deel van hetzelfde bepaalt. Verder is de kleur van het aangezicht der lijderes dan eens bleek, dan weder rood, hare huid dikwijls koel, dan iets warmer en somtijds kouder dan in den gezonden staat; terwijl hare gelaats-trekken veranderen, en zij de wijd geopende, doffe en fletse oogen met eene trage beweging en met de uitdrukking van angstvalligheid en vrees op de omringende voorwerpen vestigt. Eindelijk, en zulks is menigmaal reeds van het begin der ziekte af aan het geval, ontstaan er, nadat er slapeloosheid is vooraf gegaan, ijlhoofdigheid, die zich kenmerkt door een pijnlijken en gedwongen lach, door heftig schreeuwen, door het beschimpen der omstanders, door ontuchtige woorden, en vooral, althans bij de meeste, door de

onmiskkenbare teekenen dier verstandsverwarring, welke onder den naam van mansdolheid (*Furor uterinus*) bekend is, alsmede stuipen, die naar die deelen, welke door dezelve worden aangedaan, zeer onderscheiden en somtijds zoo hevig zijn, dat zij nauwelijks kunnen onderscheiden worden van die, welke in de vallende ziekte voorkomen. Deze toevallen worden, ofschoon in mindere mate, alsmede waargenomen in de slepende ontsteking der eijerstokken en in onderscheidene andere gebreken dier deelen, zoodat men dezelve alligt met die der *Hysterie* kan verwarren, ingeval het oorspronkelijk lijden der eijerstokken wordt over het hoofd gezien; terwijl de ontsteking dier deelen, wanneer dezelve gepaard gaat met bloedverlies of daartoe aanleiding geeft, voor eene eenvoudige bloedstorting uit de baarmoeder zoude kunnen gehouden worden, zoo men geen acht geeft op de teekenen der vooraf gegane ziekte en op de bestaande zenuwtoevallen. Niet minder moeilijk toch, en dikwijls schier onmogelijk, ofschoon even gewichtig, is de herkenning dezer ziekte, wanneer dezelve, bij eene minder werkdadige ontsteking, traag verloopt. Immers geeft deze ontsteking der eijerstokken, hetzij dezelve ten gevolge eener heete ontsteking is ontstaan, of van het begin der ziekte af aan als zoodanig is aanwezig geweest, niet zelden aanleiding tot werktuigelijke gebreken en tot menigerlei ont-aarding der eijerstokken, en kan de wording dier kwalen, nadat men zich van het bestaan der ontsteking wel overtuigd heeft, niet dan door eene tijdige en doelmatige behandeling der oorspronkelijke ziekte worden voorgekomen. Onder zoodanige omstandigheden mist men meesttijds, met uitzondering echter van eene mindere of meerdere aandoening des zenuwstelsels, zoo niet alle, althans de meeste verschijnselen van een algemeen lijden des vatenstelsels, en is de stoornis van

onderscheidene verrigtingen, die, in de heete ontsteking der eijerstokken voorkomt, minder duidelijk, terwijl de plaatselijke toevallen dezer slepende ontsteking zich voornamelijk bepalen bij eene naauwelijks bemerkbare en doffe pijn boven den boog der schaambeenderen, ter plaatse waar de eijerstokken gelegen zijn, welke pijn, zonder bekende oorzaak is ontstaan, en bij eene sterke betasting en tegen den tijd van den stondenvloed toeneemt. Wijders deelt de boven vermelde pijnlijke aandoening zich, in het verder verloop der ziekte, ook aan de voorste oppervlakte der dij van de lijdende zijde mede, en vermeerdert vooral, wanneer de lijdere den voet plat op den grond wil zetten, zoodat zij, bij het gaan, gedwongen wordt slechts op de teenen van dien voet te steunen. Ingeval deze ontsteking niet in tijds wordt gescheiden, neemt de eijerstok, na verloop van eenige weken, zoodanig in omvang toe, dat men, vooral in den morgen, de vergrootte eijerstok gemakkelijk door de bekleedselen van den buik kan ontdekken, alsmede door een onderzoek langs den endeldarm en de scheede, zijnde het, op die wijze, almede blijkbaar, dat de eijerstok niet slechts ziekelijk vergroot en opgezet, maar ook, op de aanraking, smartelijk en veelal ontaard is.

De uitgangen van de ontsteking der eijerstokken zijn niet onderscheiden van die der reeds behandelde ziekten, als kunnende dezelve overgaan,

a. in de gezondheid:

1. Door *verdeeling*, ten gevolge van bloedontlastingen, door de natuur of de kunst te weeg gebragt; en,
2. door *scheiding*, welke, in eene heete ontsteking, nadat de koking der ziekte is vooraf gegaan, gewoonlijk den zevenden of negenden dag der ziekte geschiedt, door middel van een algemeen en verliggend zweet, door eene ruime ontlasting van pis, met een wit en etter-

achtig, of een rood bezinksel, en, in zeer enkele gevallen, ook door eenen menigvuldigen stoelgang of door eenen gierst-uitslag; waarna de toevallen der ziekte verminderen en, bij kraamvrouwen, de kraamzuivering en de afscheiding van het zog zich gewoonlijk herstellen; terwijl, zoo er, tijdens den loop der ontsteking, één- of meermalen eene bloedstorting uit de baarmoeder plaats grijpt, deze, hoe gevaarlijk ook op zich zelve, en somtijds ook in hare gevolgen, echter, in het begin der ziekte, heilzaam, en, in haar verder verloop, ingeval zij de krachten der lijderes niet te boven gaat, critisch zijn kan; maar bij de herstelling der ziekte, ophouden, en door een regelmatigen stondenvloed vervangen moet worden.

b. In andere ziekten:

1. In *verettering*, van welke de wording en het bestaan waarschijnlijk door dezelfde teekenen worden aangewezen, als zulks, bij zoodanigen overgang der overige ontstekingen, het geval is, namelijk door vermindering van de toevallen der ziekte, bij gemis der teekenen harer verdeeling of scheiding; door koude rillingen, door het gevoel eener pijnlijke klopping en van zwaarte en koude in het lijdende deel, door den steeds toenemenden omvang van het gezwel, door de moeilijke en somtijds verhinderde beweging van het been der lijdende zijde, en door de toevallen eener aanvankelijke teringkoorts; ofschoon het daarentegen niet aan waarnemingen mangelt van verettering der eijerstokken, welke na de ontsteking derzelve had plaats gehad zonder zich aanvankelijk door een gezwel of door pijn van eenig aanbelang te onderscheiden, en zulks niettegenstaande de eijerstokken, in zoodanige gevallen, meermalen geheel met etter gevuld waren.

Wanneer een ettergezwel in een' der eijerstokken is gevormd, kan zoodanig geval somwijlen gunstig afloo-

pen, indien zich de etter in de liesstreek eenen weg naar buiten baant; of de uitkomst eener zoodanige verettering is hagchelijk en veeltijds ongunstig, wanneer de eijerstok met de naburige deelen wordt vereenigd, de wanden van deze ziekelijk worden aangedaan, en de etter, door eene verzwering van buiten naar binnen, in de buizen van FALLOPIUS, in de scheede, in de baarmoeder, in de blaas, of in eenig deel van het darmkanaal wordt ontlast; of eindelijk is de afloop van zoodanigen uitgang der ontsteking doodelijk, wanneer de etter in den eijerstok blijft opgesloten en deszelfs bewerktuiging vernietigt (in welk geval het ettergezwel somtijds eene ongeloofelijke grootte bereikt en vele ponden dier vloeistof in zich bevat), of zoo, bij het doorbreken van den etterzak, dit vocht in de holte van den buik wordt uitgestort.

2. In *vergrooting* of *verkleining*, in het één en ander geval gepaard met *verharding*, meesttijds van éénen somtijds van beide de eijerstokken, welke uitgangen veeltijds het gevolg zijn hunner slepende ontsteking. Hierdoor worden deze deelen voor hunne verrigting ongeschikt, en, ofschoon in het geval eener vergrooting en verharding van den eijerstok, zoodanig gezwel veeltijds niet pijnlijk, en, blijkens het nut der oplossende middelen, ter herstelling dier gebreken aangewend, goedaardig is, schijnt hetzelfde echter, bij den vereischten aanleg, in een knoestgezwel der eijerstokken, hoe zeldzaam dit ook voorkomen moge, te kunnen bestaan, in welk geval, eene toevallige ontsteking, of die door eene poging der natuur, tot herstelling van het gebrek, wordt opgewekt, of andere minder bekende oorzaken, het laatst genoemde gebrek in een kreeftgezwel kunnen doen overgaan, welke kwalen der eijerstokken evenwel gewoonlijk eerst worden waargenomen, nadat zij in de baarmoeder zijn ontstaan, en zich, van daar, aan de

buizen van FALLOPIUS en vervolgens aan de eijerstokken hebben medegedeeld.

3. In eene zeer onderscheidene ontaarding van de zelfstandigheid der eijerstokken : althans zijn *vezel-*, *honig-*, *vleesch-*, *bloed-* en *merg-spons-gezwellen* in, alsmede *verweeking* van dezelve waargenomen, welke gebreken echter waarschijnlijk niet, althans niet alle, hunnen oorsprong aan ontsteking verschuldigd zijn. Daarenboven ontwikkelen er zich meermalen in een', veelal in den regter en zeldzaam in de beide eijerstokken, *haren* en somtijds *tanden*, welke laatste, terwijl gene gewoonlijk in eene vette of wasachtige en min of meer vaste zelfstandigheid voorkomen, in eene kraakbeenige of beenachtige stof bevat zijn, welke of geene bepaalde gedaante heeft, of min of meer met die der kaakbeenderen overeen komt, zóó zelfs, dat men wel eens tandkassen in dezelve ontdekt heeft. Wijders heeft men, in enkele gevallen, daar ter plaatse, benevens de haren en tanden, eene stof van een kraakbeen- of beenachtig weefsel, alsmede wezenlijke beenderen aangetroffen, welke de onmiskenbare teekenen opleveren van overblijfselen te zijn van een kindergeraamte, of in enkele beenderen van hetzelfde bestaan, welker wording, zoo die der haren en tanden mogelijk moet worden toegeschreven aan eene verhoogde vormdrift, welke aan de eijerstokken, in hunnen gezonden toestand, meer dan aan eenig ander deel der vrouw kan ondersteld worden eigen te zijn, en, misschien, in den ziekelijken staat derzelve, toeneemt, waarschijnlijk moet gesteld worden op rekening eener buiten-baarmoederlijke zwangerheid. Intusschen worden, door zoodanige ontaarding en door de boven vermelde vreemde voortbrengselen in de zelfstandigheid der eijerstokken, deze deelen zoodanig veranderd, dat nauwelijks iets, en dikwijls niets meer van hun oor-

spronkelijk maaksel overig blijft, inmiddels de uitzetting der eijerstokken, die daarbij gewoonlijk plaats grijpt, in het algemeen langzaam en zonder smart te veroorzaken geschiedt, en deze gezwollen somwijlen eenen zoo belangrijken omvang verkrijgen, dat de gansche buik-holte met dezelve gevuld, en de bekleedselen van den buik zelven niet minder uitgerekt worden dan zulks in den laatsten tijd der zwangerheid plaats heeft. Intusschen zal het altoos moeilijk zijn, om deze en onderscheidene andere gebreken des eijerstoks, gedurende het leven der vrouw, aanvankelijk te herkennen, en weder, in het vervolg, schier onmogelijk wezen, om dezelve, wanneer zij reeds verouderd zijn, en de uitzetting des eijerstoks reeds van belang is geworden, te onderscheiden, en niet met elkander en met die der naburige deelen te verwarren. Immers kenmerken deze kwalen, en zelfs de slepende ontsteking der eijerstokken, zoo als reeds te voren is gezegd, zich dikwijls noch door eene bemerkbare zwellings, noch door pijn in het lijdende deel, althans is deze, in vele gevallen, van zoo weinig belang, dat zij menigmaal, door de lijderees zelve onopgemerkt blijft. Daarenboven, hoe zal men, *in elk bijzonder geval*, de buikwaterzucht van die des eijerstoks *duidelijk* onderscheiden, wanneer het met deze ziekte zoo ver is gekomen, dat de bekleedselen van den buik door het gezwel uitermate zijn uitgezet? Waaruit zal het ontegenzeggelijk blijken, dat de vergrootte eijerstok met water en niet met etter is gevuld, als kunnende de uitgang der ontsteking in verettering, zoo als reeds boven is opgemerkt, plaats hebben, zonder dat de lijderees over eene belangrijke pijn heeft geklaagd, of er eene aanzienlijke zwellings van den eijerstok is voorafgegaan? Zal verder het gemis aan vochtgolving en het meer dof geluid, bij het aanslaan met de vingers, en de grootere weder-

stand van het gezwel, bij het onderzoek van den geneesheer, toereikende zijn, om de onderscheidene, boven vermelde ontarding, die aan de oppervlakte en in de zelfstandigheid van den eijerstok zijn waargenomen, van deszelfs waterzucht te onderscheiden, en zulks niettegenstaande deze niet zelden in verbinding met gene ziekten van dit ingewand voorkomt? Of is de vochtgolving het altijd onbedriegelijk kenteeken eener eenvoudige waterzucht der eijerstokken? Wijders, zal de meerdere uitzetting van den eijerstok, tegen den tijd der maandstonden, welke ik almede in de waterzucht der eijerstokken heb waargenomen, of de ongeregeldeheid dier ontlasting, zoodat dezelve op onbepaalde tijden wederkeert, of in mindere mate voorkomt, of geheel achterblijft, en, in zoodanig geval, door een' stinkenden en verzwakkende witten vloed wordt vervangen; of zal daarentegen een gewigtig bloedverlies uit de baarmoeder, dat met korte tusschenpoozing wederkeert; of zullen de verschillende aandoeningen van het zenuwstelsel, of zal, ten laatste, eene meer werkdadige poging der natuur, welke zich door pijn en zelfs door koorts, en somtijds door het plotselijk toenemen van den omvang des gezwels, doet kennen, nadat de teekenen van de drukking der naburige deelen, door middel van het steeds toenemende gezwel, zijn voorafgegaan, alsmede de verschijnselen eener gestoorde spijsvertering en de vermagering der lijderes, wier bleek en geelkleurig uitzigt daarenboven de kenteekenen oplevert eener algemeene kwaadsappigheid, — zullen deze alle niet ongenoegzaam zijn, om het bestaan dier zoo verschillende gebreken van den eijerstok te doen kennen, en nog veel meer om dezelve van elkander en van andere te leeren onderscheiden? En

4. door *witzweeting*, welke, zoo dezelve op de buitenste oppervlakte van den eijerstok geschiedt, denzel-

ven, door middel van schijnvliezen, met de naburige deelen vereenigt. Hierdoor wordt eene min of meer belangrijke stoornis van onderscheidene verrigtingen, alsmede, in het bekken, een gevoel van drukking en spanning veroorzaakt, welke zich somwijlen tot in den bovenbuik uitbreidt, het oprigten des ligchaams moeilijk maakt, en, ingeval van zwangerheid, tot ontsteking der darmen, van de baarmoeder en van het buikvlies, en tot eene miskraam aanleiding geeft. Wanneer de uitzweeting in het inwendige van den eijerstok plaats grijpt, ontstaat de waterzucht van denzelven, zijnde de vloeistof, welke in den eijerstok wordt afgescheiden, in aard onderscheiden, zoodat dezelve dan eens in eene zuivere en dunne wei bestaat, dan weder in eene meer lijvige of etterachtige vloeistof, welke min of meer donker gekleurd is; terwijl het water dan eens in cellen van onderscheidene grootte, die al of niet met elkander in verbinding staan, dan weder in één of meer grootere zakken is besloten. Gewoonlijk komt dit gebrek in den linker eijerstok voor, en wordt niet herkend dan na dat het gezwel reeds eenige vorderingen heeft gemaakt en in de liesstreek bemerkbaar wordt. Voor alsdan is het gezwel nog in de diepte geplaatst, voor verschuiving vatbaar, en is deszelfs omvang gering, maar, van lieverlede neemt hetzelve in grootte toe, verliest het deszelfs beweegbaarheid en zulks te meer, nadat de bekleedselen van den buik door hetzelve aanmerkelijk zijn uitgezet; en, daar het eene schier ongeloofelijke hoeveelheid vocht in zich kan bevatten, en de uitzetting van den ziekelijken eijerstok in gelijke mate en naar alle zijden toeneemt, worden al de verrigtingen der ingewanden, die in den buik en het bekken geplaatst zijn, door drukking, gestoord, terwijl zich de nadeelige uitwerking dier drukking ook uitbreidt tot die deelen, welke in de borstholte zijn

besloten, en almede op de vaten en zenuwen van het been, aan de lijdende zijde, haren invloed uitoefent, zoodat dit zuchtig opzet of de lijderes over een gevoel van verdooving of, daarentegen, van pijn in hetzelfde klaagt. Hierdoor ontstaan eene algemeene huid- en de buik-waterzucht, alsmede eene bezwaarlijke ademhaling, de vermagering en uittering des ligchaams en vele andere gebreken, en sterft de lijderes gewoonlijk ten gevolge dezer afgeleide ziekten, tenzij zulks vroeger geschiede door eene slepende ontsteking van den ontaarden eijerstok, welke ziekte zich, in zoodanig geval, niet zelden aan het buikvlies en aan de nabij gelegene ingewanden mededeelt, terwijl dezelve zich van andere ziekten onderscheidt door eene hevige ontsteking-koorts, door onlijdelijke smart, door braken en eene spoedige en geheele uitputting der krachten. — Zoolang echter de hoeveelheid van het water nog van weinig belang is, mag de ziekte nog vooreerst als eene plaatselijke kwaal beschouwd worden, en zulks is almede met schier elke andere zakwaterzucht het geval; althans worden de verrigtingen, alsmede de afscheidingen en ontlastingen, door dezelve, zeer weinig en dikwijls in het geheel niet gestoord, zóó zelfs, dat ik, in meer dan één geval, de maandstonden, welke echter gewoonlijk reeds spoedig verminderen, onregelmatig worden, of geheel achterblijven, heb zien voortduren, en mij eene vrouw is voorgekomen, die, tijdens het bestaan dezer ziekte, aan welke zij ook in het vervolg is gestorven, meermalen is zwanger geworden, en levende kinders heeft ter wereld gebragt.

En, *c. in den dood* :

1. Door de hevigheid der ziekte.

2. Door *versterf*, in welk geval de toevallen der ontsteking, nadat zij, gedurende twee of drie dagen, van oogenblik tot oogenblik zijn toegenomen, plotselijk op-

houden , de pols menigvuldig , klein , zwak , weifelend en tusschenpoozend wordt , de ontlastingen onwillekeurig geschieden en de ledematen koud , klam en met een kleverig zweet overdekt worden , en

3. Door de boven vermelde naziekten.

De beschrijving der ontsteking van de eijerstokken , en die harer verschillende uitgangen en der onderscheidene gebreken , welke in deze deelen voorkomen , alzoo ten einde gebracht hebbende , noopt mij het gewigt der zaak , om met de opmerking te besluiten , dat de herkenning van menige plaatselijke , zoo heete als slepende , en vooral die van deze ziekte , alsmede dat de onderscheiding derzelve van andere ziekten , dikwijls zeer moeilijk is ; dat deze moeilijkheid , om van geene andere bezwaren te gewagen , voornamelijk daarin gelegen is , dat deze ziekten niet altijd oorspronkelijke , maar dikwijls afgeleide of bijkomende ziekten zijn , of in verbinding met soortgelijke kwalen van andere , min of meer verwijderde deelen voorkomen ; dat de toevallen derzelve niet altijd ter plaatse , in welke de ziekte is gezeteld , worden waargenomen , dewijl die van het plaatselijk lijdend deel , in enkele gevallen , nauwelijks of niet kunnen waargenomen worden , of zich niet slechts bij dit deel bepalen , maar ook meesttijds andere , hetzij naburige of meer verwijderde werktuigen , door de plaatselijke ziekte medelijdig worden aangedaan , terwijl men zich daarenboven de zitplaats van ieder deel des menschelijken ligchaams , in elk voorwerp , niet altijd als zoo zeker bepaald en onveranderlijk moet voorstellen , als of men zich daaromtrent nimmer zoude kunnen bedriegen. Deze algemeene aanmerking heb ik , hier ter plaatse , gemaakt , dewijl mij dezelve almede van toepassing schijnt te kunnen zijn op de herkenning van de ontsteking der eijerstokken , vooral ingeval dezelve slepend is , alsmede op die der

ziekten en gebreken, welke uit die ontsteking voortvloeijen; op vele andere kwalen, die in de eijerstokken voorkomen, en op de onderscheiding derzelve van zoodanige ziekten, welke met de reeds vermelde gebreken der eijerstokken eene schijnbare overeenkomst hebben. Immers is het uit het boven gezegde genoegzaam gebleken, en worden wij daarin, bij het naslaan der schrijvers, die over deze ziekte gehandeld hebben, allezins bevestigd, dat de plaatselijke toevallen van de ontsteking der eijerstokken niet zelden zeer duister, en buitendien onderscheiden zijn naar gelang van het gedeelte des eijerstoks, dat door de ontsteking is aangedaan, alsmede naar gelang deze ziekte eenvoudig is of in verbinding met andere ziekten wordt waargenomen, terwijl de verschijnselen van het plaatselijk lijden daarenboven meesttijds door die der algemeene, en bovenal door de medelijdige aandoening des zenuwstelsels overschaduwd en als op den achtergrond geplaatst worden. En is zulks het geval met de heete ontsteking der eijerstokken, zoo heeft dit te meer plaats, wanneer deze ziekte slepend is, en alzoo, met minder werkdadige toevallen, traag verloopt. Door dit een en ander wordt de heete ontsteking der eijerstokken niet zelden met die der naburige deelen verward, zoo als met eene ontsteking van het buikvlies of van deszelfs verlengselen, van de baarmoeder of van de blaas, of, tot groot en dikwijls onherstelbaar nadeel der lijderes, met een zuiver lijden des zenuwstelsels, en de slepende ontsteking met andere, dikwijls zeer onderscheidene en meestal slepende ziekten; terwijl, zoo deze ontsteking verzuimd of niet in tijds herkend wordt, waartoe een naauwkeurig plaatselijk onderzoek, ook langs de scheede, en bovenal langs den endeldarm gevorderd wordt, alsmede de kennis van hetgeen der ziekte is voorafgegaan, van de

oorzaken, die haren invloed op de lijderes hebben uitgeoefend, van hare ligchaams- en zielsgesteldheid enz., of zoo de ontsteking verkeerd wordt behandeld, de naziekten niet zullen achterblijven, die, hoe onderscheiden deze ook wezen mogen, daarin echter met elkander overeenkomen, dat dezelve vroeg of laat, althans met uitzondering van weinige, den dood der lijderes ten gevolge hebben.

Eene bijzondere voorbeschiktheid tot de ontsteking der eijerstokken bestaat er na eene miskraam, na de verlossing en tegen of tijdens den stondenvloed. Ook wordt dezelve opgewekt door het lezen van boeken, door het houden van gesprekken of het zien van voorwerpen, welke de verbeeldingskracht der vrouw buitengemeen opwekken, alsmede door een te vrijen omgang met het mannelijk geslacht, ingeval, door de eene en andere oorzaak, de begeerte tot den bijslaap is ontstaan en daaraan niet wordt voldaan, eindelijk ook door de plotselijke onthouding van denzelfden, wanneer de vrouw sinds lang aan denzelfden gewoon is.

De opwekkende oorzaken dezer ziekte bestaan in uitwendige beleedigingen, zoo als in eenen val of slag ter plaatse van de eijerstokken of op den onderbuik toegebracht; in buitengewoon sterke ligchaamsbewegingen, zoo als zulks bij dansen het geval is; in sommige gemoeds-aandoeningen, zoo als in ongelukkige liefde of onbevredigden wellust; in eene verhindering der uitwaseming, bijzonder gedurende den stondenvloed of tijdens de eerste dagen na de bevalling der vrouw; in de verplaatsing van het zog of van eene scherpe stof naar de eijerstokken, in het misbruik van sterk prikkelende stonedrijvende of van zoodanige middelen, waardoor de zwangere vrouw zich van hare vrucht tracht te ontdoen; in zelfbevlekking, in den bijslaap voor naauwelijks huwbare meisjes, voor vrouwen te kort na de

verlossing, of wanneer dezelve te spoedig na eene ontsteking der baarmoeder of van het buikvlies, of op eene ruwe wijze geschiedt, en in het misbruik van denzelfden, waarom, in de lijken dier vrouwen, welke een buitensporig leven hebben geleid, de teekenen dezer ziekte en die harer gevolgen meermalen worden waargenomen; in veelvuldige miskramen, in moeilijke verlossingen, in de vermindering of het achterblijven van den stondenvloed of der kraamzuivering, van eenen aambeijen- of hebbelijken witten vloed, door welke eene werkdadige ophooping van bloed in de baarmoeder, in de eijerstokken en in de overige nabij gelegene deelen, alsmede een buitengewoon geprikkelde toestand derzelve wordt veroorzaakt, welke alligt in ontsteking overgaat; in de ontsteking der baarmoeder, van het buikvlies, der oorklier enz., van welke de beide eerstgenoemde zich zoo ligt aan de eijerstokken mededeelen, terwijl de laatste soms spoedig naar dezelve overgaat, en de oorzaken, die tot de ontsteking van gene aanleiding geven, ook die der eijerstokken kunnen te weeg brengen.

De voorzegging is in de ontsteking der eijerstokken niet zeer onderscheiden van die der ontsteking van de baarmoeder. In het algemeen kan dezelve min of meer gunstig zijn naar gelang van het tijdperk en den graad der ontsteking, van hare eenvoudigheid of verbinding met andere ziekten, zoo als met eene ontsteking der baarmoeder, waardoor dezelve altijd gevaarlijk wordt; naar den aard en de hevigheid der koorts, naar de gesteldheid en den ouderdom der lijderes, als zijnde deze steeds in een zorgelijken toestand, wanneer zij sterk en volbloedig, of daarentegen teeder en prikkelbaar is, of zoo zij, kort nadat de stondenvloed voor de eerste maal heeft plaats gehad, of tegen den tijd, dat dezelve staat achter te blijven, of wanneer zij spoedig na de bevalling, door de ontsteking der eijerstokken wordt

aangetast, in welk laatste geval zij in een dringend gevaar verkeert. Eindelijk komt, bij de voorzegging dezer ziekte, ook het verschil harer opwekkende oorzaken in aanmerking, alsmede de toevallen, welke zich, in den loop der ontsteking, opdoen, zoodat o. a. eene ontlasting van bloed uit de baarmoeder, zoolang dezelve de krachten der lijderes niet te boven gaat, niet als een ongunstig teeken moet beschouwd worden.

Wat de voorspelling der ziekten betreft, die het gevolg zijn eener ontsteking der eijerstokken; alsmede der gebreken, welke in dezelve voorkomen, deze moet, zoo men de goedaardige verharding en eenige gevallen van verettering uitzondert, in het algemeen ongunstig wezen. Immers is het bestaan van de meeste dier kwalen niet bekend, alvorens dezelve reeds aanmerkelijk zijn toegenomen; ook verkeert men veelal in het duister omtrent het wezen dier ziekten, en, zoo al de wording en de verscheidenheid derzelve vroeger bekend waren, vermag echter, in zoodanige gevallen, de natuur, zoo min als de kunst, iets van belang, om dezelve te genezen. Ook de waterzucht der eijerstokken, die vele jaren kan duren, alvorens het leven der lijderes, door dezelve, met gevaar bedreigd wordt, is echter zeer zeldzaam voor herstelling vatbaar; want, behalve dat deze ziekte het gevolg kan zijn van werktuigelijke gebreken, in welk geval zij volstrekt ongeeneeslijk is; en men van geneesmiddelen weinig of geen nut te verwachten heeft, gebeurt het slechts in zeer enkele gevallen, dat de genezing dezer ziekte plaats grijpt, nadat het water zich in eenig gedeelte van het darmkanaal of in de scheede heeft ontlast, of de ontlasting van hetzelfde door den navel of door de bekleedselen van den buik geschiedt, hetgeen echter alleen plaats kan hebben, wanneer de gezwollen eijerstok, te voren, door middel van schijnvliezen, met die deelen

wordt vereenigd, en het water zich, in het eerste geval, in dezelve van buiten naar binnen, en, in het laatste, dóór dezelve eenen weg heeft gebaand. Wel heeft de kunst dezen wenk der natuur opgemerkt, en getracht de vloeistof, in den eijerstok opgehoopt, door middel eener kunstmatige opening te ontlasten, maar deze poging is veeltijds, ter genezing der ziekte, ontoereikende geweest, en zal wel altijd een twijfelachtig middel blijven. Eindelijk, daar de waarneming van een geacht schrijver, die eene lijdere heeft gekend, welke, nadat deze ziekte vele jaren had geduurd, en het met haar tot het uiterste was gekomen, door het vermogen der natuur werd hersteld, als eene uitzondering op den gewonen loop der dingen moet beschouwd worden, maar de zieke veeleer, door de uitstorting van het water in de holte van den buik en het bekken, of, door de boven beschrevene naziekten omkomt, mag het oordeel des geneesheers over, en moet zijne uitspraak omtrent den waarschijnlijk noodlottigen afloop dezer ziekte niet anders zijn, dan zijn gevoelen wezen kan nopens dien der overige gebreken, welke in de eijerstokken zijn waargenomen.

Ter genezing van de ontsteking der eijerstokken, moet aan dezelfde aanwijzingen, welke reeds te voren, bij die der vroeger voorgedragene ontstekingen werden aanbevolen, voldaan worden, de stoffelijke oorzaken der ziekte moeten namelijk verwijderd, en de invloed van de zoodanige, die dezelve zouden kunnen onderhouden of verslimmeren, geweerd of vermeden worden, hetgeen, blijkens het verschil der opwekkende of medewerkende oorzaken, op zeer onderscheidene wijzen dient te geschieden. Ten andere, moet de ontsteking zelve worden te keer gegaan, en aan deze aanwijzing of dadelijk worden voldaan, zoo de hevigheid der ontsteking zulks vordert, of de aanleidende oorzaken der-

zelve onstoffelijk, of niet voor verwijdering vatbaar zijn, of zoo de gedane verwijdering dier oorzaken niet genoegzaam is geweest, om de ziekte te doen ophouden. In zoodanige gevallen zijn algemeene, en, na dezelve, of, wanneer de ontsteking van minder belang of slepend is, alleen plaatselijke ontlastingen van bloed aangewezen, alsmede verdunnende, verzachtende en verkoelende geneesmiddelen, zoo als, onder vele, een *emuls. amygd. dulc.*, van het *sem. pap. albi*, of een *emuls. oleos.* met *nitr. pot. dep.*, en de noodige zorg voor buiks-ontlasting, door verzachtende laxeermiddelen, zoo als door de *manna* of de *ol. ricini*, of door soortgelijke klisteren. Daarenboven zijn afleidende middelen onmisbaar, alsmede, ingeval eener heete ontsteking, nadat de noodige bloedontlastingen zijn geschied, wanneer men voor de gevolgen, zoo als voor verharding, voor uitzweeting of voor werktuigelijke gebreken meent te moeten vreezen, het *mur. protox. hydr.* in geringe giften, welk middel, ook in de slepende ontsteking der eijerstokken, is aangewezen, en, zoo de ziekte met doorloop gepaard gaat, of de hevigheid der smart zulks vereischt, alsmede om de scheiding der ziekte te bevorderen, met eene geringe hoeveelheid *opium* kan en moet verbonden worden. Wijders kan deze vereeniging van het kwik met *opium* of *hijoscyamus*, met geringe giften van de *iphecacuanna* of van het *oxyd. zinci*, in deze ziekte, mogelijk meer dan in eenige andere van dien aard, gevorderd worden, om de ziekelijk verhoogde gevoeligheid van het zenuwstelsel te bedaren; terwijl, ter volledige herstelling dezer ziekte, eerst dan, wanneer de ontsteking geheel heeft opgehouden, en er van dezelve slechts een lijden des zenuwstelsels of zielszichten zijn overgebleven, krampstillende en zenuwversterkende middelen kunnen aangewend worden, welke middelen echter, in deze ziekte, veelal te onbepaald, door

onderscheidene schrijvers worden aangeprezen. Dat overigens ook, bij de behandeling van de ontsteking der eijerstokken, de gewone uitwendige middelen van dienst zijn kunnen, o. a. de verzachtende en pijnstillende pappen en stovingen, en bovenal het *ung. hydrarg.*, alsmede sterk afleidende middelen, zoo als, de *sap. amm.*, de *mostaardpappen* en *spaanschevliegen-pleisters*, het *ung. AUTENRIETHII*, *fistels* en *dragten*, mogen wij, uit het voorgaande, als bekend onderstellen.

Betrekkelijk de behandeling van de onderscheidene uitgangen van de ontsteking der eijerstokken, moeten, ten opzichte van dien in de gezondheid, door middel van verdeeling of scheiding, de voorschriften worden gevolgd, welke, dienaangaande, reeds elders zijn gegeven.

Bij den onvermijdelijken overgang der ontsteking in verettering, behoort men al datgene te vermijden, wat de etterwording zoude kunnen storen, maar daarentegen trachten dezelve, zoo veel mogelijk, te bevorderen, door het aanwenden van laauwe baden, van verzachtende pappen en weekmakende stovingen. Ingeval de toenemende opzetting der lijdende plaats en eene vochtgolving in het gezwel aanwijzen, dat de etter zich door de bekleedselen van den buik eenen weg staat te banen, zijn de zoo even genoemde middelen, benevens de plaatsing der zieke op de lijdende zijde aangewezzen, alsmede verzachtende inspuitingen, wanneer de natuur deze ontlasting schijnt te willen doen door de scheede, ten einde eene zoo weldadige uitkomst te bevorderen. Ingeval zoodanig gezwel lang gesloten blijft, en het van de krachten der lijderes niet te verwachten is, dat de natuur vermogend genoeg zal zijn, om zelve het gezwel te doen bersten, moet de opening van hetzelfde door de kunst geschieden, en er wijders, onder eene doelmatige heelkundige behandeling, voor zoo ver

die mogt noodig zijn, door voedende en versterkende middelen en eene daaraan geëvenredigde leefwijze, in het onderhoud of het herstel der krachten van de lijderes worden voorzien.

Tegen de vergrooting en verharding der eijerstokken, worden hier en daar sterk prikkelende oplossende middelen, tot in- en uitwendig gebruik, aanbevolen, zoo als de bereidingen van het *kwik*, de *belladonna*, de *cicuta* en vooral het *iodium*, alsmede onderscheidene oplossende en krampstillende zalven en pleisters, op de lies-streek aangewend, o. a. het *ung. hydrarg.* met het *ung. digit. purp.*, de *empl. bellad.*, *cicut.* enz., gepaard met een spaarzame diëet. Zulke middelen zullen echter, behalve dat de gebreken zelve veelal niet kenbaar worden voor dat de ziekelijke eijerstok reeds aanmerkelijk vergroot is, en de aard van het gebrek daarenboven meesttijds duister is, dikwijls vruchteloos worden aangewend, of zelfs, in vele gevallen, schadelijk wezen, als zijnde onderscheidene dierontaardingen der eijerstokken (om nu niet van het knoest- en kreeftgezwel te spreken, welke gebreken, zoo als reeds te voren is gezegd, zelden in dezelve voorkomen) vatbaar, om, door den prikkel dier middelen, toe te nemen, terwijl zij, op zich zelve, even onherstelbaar zijn als de aaneengroeiing der eijerstokken met de naburige deelen, en de verwijdering der vreemde voortbrengselen in de eijerstokken, zoo als der haren en tanden, onmogelijk is.

Wanneer men onderscheidene schrijvers over de behandeling van de waterzucht der eijerstokken raadpleegt, ziet men, dat sommige, ter genezing van dezelve, sterk oplossende middelen willen aangewend hebben, zoo als de bereidingen van het *kwik* of van de *kelpstof*; terwijl andere van oordeel zijn, dat, in deze ziekte, pisdrijvende middelen zijn aangewezen, en weder andere in de

meening verkeeren, dat geen inwendig middel met vrucht kan worden toegediend, ingeval de ziekte eene zekere hoogte heeft bereikt, en dat men, bijgevolg, deze ziekte, zoo men de verdere ontwikkeling derzelve, gedurende het tijdperk der ontsteking, door het herhaald aanwenden van bloedzuigers, in de nabijheid van het lijdende deel; door het doelmatig gebruik van het *mur. protox. hydrarg.* en van verkoelende laxeer-middelen, niet heeft kunnen voorkomen, in het algemeen voor eene ongeneeslijke kwaal moet houden. Daar nu het gevoelen der laatst genoemden met mijne ervaring overeenkomt, meen ik met hen te mogen aannemen, dat de kunst, ingeval zij tot de behandeling van deze ziekte en der meer gemelde ontaarding van de eijerstokken geroepen wordt, zich voornamelijk moet bepalen bij het, zoo veel doenlijk, verligten harer toevallen, ten einde deze kwalen, gelijk zulks meermalen gebeurd is, op dezelfde hoogte blijven en zich niet verder ontwikkelen mogen, of zulks zoo langzaam mogelijk geschiede. Zoo doende zal de geneesheer veelal de waarheid bevestigd vinden, van het gevoelen eens mans, die, in de vorige eeuw, een sieraad der geneeskunde is geweest, en nopens de behandeling van de waterzucht der eijerstokken heeft geschreven: » dat » gemeenlijk die lijderessen het langst in het leven » blijven, welke het minst tegen deze ziekte doen, » als wordende deze en andere soortgelijke kwalen der eijerstokken alsdan niet zelden tot eenen hoogen ouderdom gedragen, zoo zelfs, dat de lijderessen meermalen door andere ziekten sterven. Nopens de ontlasting van het in den eijerstok opgehoopte water, door middel eener kunstbewerking, hebben wij reeds te voren iets gezegd. Wanneer men onderscheidene schrijvers daarover raadpleegt, vindt men, dat hunne gevoelens doortrent verdeeld zijn, als zijnde er sommige, die de-

zelve aanbevelen, terwijl andere, en het getal van de zoodanigen is wel het grootste, deze kunstbewerking ontraden. Deze gronden hun gevoelen op de ervaring, dat het aftappen van het water slechts in zeer enkele gevallen de genezing der waterzucht van de eijerstokken heeft te weeg gebragt, en, bijgevolg, meesttijds alleen als een tijdelijk verliggend middel moet beschouwd worden, als wordende het water gewoonlijk, na elke kunstbewerking, met te meer snelheid, op nieuw afgescheiden. Daarenboven is het water, van welks onderscheidene hoedanigheden reeds te voren melding gemaakt werd, dan eens in éénen zak, dan weder in onderscheidene cellen besloten, en bevinden zich somwijlen in den eijerstok, benevens het water, de onderscheidene vreemde voortbrengselen, van welke reeds boven gewag gemaakt is, hetgeen onder de beide laatste omstandigheden, elke poging, om het water door aftapping te ontlasten, vruchteloos moet maken. Intusschen is de hoeveelheid van het water niet zelden van zoo veel belang, dat schier elke verrigting des ligchaams daardoor gevaarlijk bedreigd, en de dood der lijdere, bij het steeds toenemen van hetzelfde, onvermijdelijk wordt, in welke gevallen het niet slechts noodig, maar ook pligtmatig is de boven vermelde kunstbewerking te doen, als door welke, hoe dikwijls ook herhaald wordende, de lijdere telkens verligt wordt, en de kunst al het mogelijke tot verlenging van haar leven bijdraagt. Eindelijk hebben onderscheidene heilkundigen het wegnemen van den geheelen eijerstok, als een alles afdoenend middel, ter genezing dezer ziekte en van onderscheidene andere onherstelbare gebreken der eijerstokken, voorgesteld. Men bedenke echter, hoe gevaarlijk deze kunstbewerking op zich zelve is, en met hoe vele zwarigheden men, bij het verrigten van dezelve, te worstelen hebbe, dan ook

vooral, wanneer de vergroote eijerstok met de naburige deelen, door schijnvliezen, vereenigd is, hetgeen men in schier elk geval te verwachten heeft. En is het nu de pligt des geneesheers, om, in elk geval, het leven zijner lijdens zoo lang mogelijk te behouden, dan zal hij zich ook kunnen verklaren, waarom deze kunstbewerking, uit hoofde der boven gemelde en andere redenen, meer tegenstanders dan verdedigers gevonden heeft.

De leefwijze, die, gedurende de ontsteking, en ten behoeve van de zoodanigen, welke van dezelve hersteld zijn, bij de behandeling der ziekten van dien aard, in het algemeen, en meer bijzonder bij die der baarmoeder werd voorgeschreven, is almede en allezins op de ontsteking der eijerstokken van toepassing. Daarenboven moet men, bij de behandeling van de slepende ontsteking derzelve, en nog langen tijd daarna, den bij-slaap verbieden, en al datgene, wat de hartstogten der vrouw zoude kunnen gaande maken, alsmede het verblijf der lijdere in warme kamers, het langdurig te bed zijn, het slapen op donsden bedden, het gebruik van prikkelende spijsen en van geestrijke dranken enz.; terwijl het uit den aard der zaak voortvloeit, dat deze en meer andere soortgelijke voorschriften almede bij de behandeling eener heete ontsteking der eijerstokken in aanmerking moeten komen, en dat, zoo wij hier slechts van de toepassing derzelve op de slepende ontsteking melding maken, zulks daarom alleen geschiedt, dewijl de gesteldheid der vrouw, tijdens de heete ontsteking der eijerstokken, hetgeen verboden moet worden, zelve verhindert.

moeder zijn almede voor ontsteking vatbaar. Zulks is gebleken uit de verschijnselen en de gevolgen derzelve, welke men in lijken heeft waargenomen, zoo als uit eene verettering dier deelen, uit eene ziekelijke vereeniging met de zoodanige, die in hunne nabijheid zijn geplaatst, o. a. uit die der buizen met de eijerstokken; uit de tegennatuurlijke sluiting der buizen, uit de waterzucht dier deelen, in welk geval, wanneer de beide openingen der buizen gesloten zijn, het water, zoo wel als de etter, na den overgang van derzelve ontsteking in verettering, soms in eene ongeloofelijke hoeveelheid in dezelve aanwezig is; uit onderscheidene ontaardingen der buizen en der banden enz. Echter ontstaat de ontsteking dier deelen meesttijds ten gevolge van die der baarmoeder of der eijerstokken, of deelt zich, ingeval zij oorspronkelijk is, schier altijd aan deze mede; en daar de toevallen van de ontsteking der buizen en banden, ook in het geval, dat dezelve de eerst lijdende deelen zijn, daarenboven niet duidelijk kunnen onderscheiden worden van eene zoodanige ziekte der baarmoeder of der eijerstokken, is het mij ongeraden voorgekomen, om deze ziekte der buizen van FALLOPIUS en der banden van de baarmoeder afzonderlijk voor te dragen, en zulks te meer, dewijl de geneeswijze van deze almede niet onderscheiden van die van gene zijn kan.

Een-en-dertigste Hoofdstuk.

ONTSTEKING DER SCHEEDE.

(*Inflammatio Vaginae, Colpitis.*)

De ontsteking der scheede vangt gemeenlijk aan met jeukte in de teeldeelen, en met een gevoel van drukking en spanning in dezelve, hetwelk zich, van daar, naar de omliggende deelen, voornamelijk naar de blaas en den endeldarm, alsmede naar de dijen uitbreidt. Deze jeukte wordt alras door pijn vervangen en door eene zoo aanmerkelijke zwelling van het slijmvlies der scheede, dat hare opening vernaauwd wordt, en weldra het inbrengen van den vinger niet meer toelaat. Met deze pijn en zwelling ontstaat tevens een brandend gevoel in de scheede, welke bij de betasting en het uitoefenen der geslachts-verrigting toeneemt. Daarenboven is de scheede, bij den aanvang of bij eenen hoogen graad der ontsteking, droog, en ontstaat er, bij eene ontsteking van minder aanbelang, of eerst bij het afnemen derzelve, eene min of meer ruime ontlasting van een wit-, geel- of groenachtig gekleurd, en min of meer lijvig slijm uit dezelve, terwijl de pijn, welke, gedurende het tijdperk der ontsteking bij de ontlasting

der pis vermeerdert, en zelfs de ontlasting derzelve moeilijk en somtijds geheel onmogelijk maakt, ingeval de pisbuis in de ontsteking der scheede deelt, onder dezen slijmvloed vermindert. Overigens is deze smart, zoo in graad, als met betrekking tot de plaats der scheede, welke door de ontsteking wordt aangedaan, onderscheiden, en worden ook de overige toevallen dezer ziekte gewijzigd naar gelang van het gedeelte der scheede, dat in den staat van ontsteking verkeert. Zoo wordt de stoelgang pijnlijk, wanneer zulks het geval is met het achterste gedeelte der scheede; zoo deelt het scheede-gedeelte der baarmoeder gewoonlijk in de ontsteking der scheede, wanneer hiervan het bovenste gedeelte ontstoken is; welk laatste blijkt uit de toevallen der ziekte, als welke, met die der scheede, ook eenige teekenen oplevert van de ontsteking der baarmoeder, zoowel als dezelve, door middel van den moeder-spiegel zicht-, en, op het gevoel, bemerkbaar is, als zijnde, in zoodanig geval, de hals der baarmoeder gezwollen en hard; terwijl, eindelijk, bij eene ontsteking van het onderste gedeelte der scheede, de groote schaamlippen almede opzetten, rood zijn en de overige kenteekenen van ontsteking opleveren.

Ingeval de ontsteking der scheede van zeer weinig belang en bijgevolg slepend is, bepaalt zich de pijn bij eene verhoogde gevoeligheid van het lijdende deel alleen, en worden noch de nabij gelegene, noch de meer verwijderde deelen, noch het vaten- noch het zenuwstelsel in het lijden der scheede betrokken. Zoo echter eene ontsteking derzelve in gevoelige voorwerpen voorkomt, en vooral wanneer de ontsteking van het slijm- ook tot het spiervlies der scheede is doorgedrongen, ontstaat er, ten gevolge daarvan, eene min of meer ernstige ontsteking-koorts, met eenen menigvuldigen harden en gespannen pols, met eene heete

huid en met grooten dorst, alsmede eene pijn in de streek van den onderbuik en der lenden en onderscheidene aandoeningen van het zenuwstelsel en des gemoeds, zoo als flauwten, hysterische toevallen, neerslagtigheid enz.

De uitgangen van de ontsteking der scheede zijn,
a. In de gezondheid:

Door *verdeeling* of *scheiding*, ingeval de ontsteking zuiver, niet zeer hevig en slechts plaatselijk is, en zulks door middel eener heilzame of critische ontlasting van een verdikt en etterachtig slijm uit de scheede, in eene mindere of meerdere hoeveelheid, welke ontlasting daarna van lieverlede vermindert en eindelijk geheel ophoudt, zoodat de ziekte dikwijls in weinige dagen geheel is afgelopen. Zoo echter de ontsteking van veel belang is geweest, en het geheele gestel door dezelve werd aangedaan, wordt er, ter genezing, niet slechts eene plaatselijke, maar ook eene algemeene scheiding, door de huid of de piswegen, of langs beide wegen tevens, gevorderd.

b. In andere ziekten:

1. In *verettering*, welke uitgang een niet zoo zeldzaam gevolg is van de ontsteking der scheede, ingeval dezelve zich niet slechts bij het slijmvlies derzelve heeft bepaald, maar ook tot haar spiervlies en tot het celweefsel, dat de scheede omgeeft, is doorgedrongen. — Het ettergezwel, welks ontstaan door de van elders bekende teekenen wordt aangekondigd, vormt zich tusschen het slijm- en spiervlies der scheede of in het omliggende celweefsel, en kan, wanneer het zeer groot is, behalve de hevige pijn, welke het veroorzaakt, eene zoo aanmerkelijke drukking op de werktuigen, die in het bekken geplaatst zijn, te weeg brengen, dat derzelve verrigtingen daardoor min of meer worden gestoord, terwijl de etter, wanneer het gezwel zich opent, naar buiten ontlast wordt, of zulks, nadat het

zich met de naburige deelen , door schijnvliezen , heeft verëenigd , in de baarmoeder , in de blaas of in den endeldarm geschiedt , hetgeen , vooral wanneer de ontsteking onzuiver was , aanleiding kan geven tot het ontstaan van pijpzweren en van onderscheidene werktuigelijke gebreken dier deelen. Immers doet de onzuivere ontsteking der scheede , welke gewoonlijk slepend is , en altijd van eene ziekelijke gesteldheid der lijderes afhangt , of door sommige gebreken der baarmoeder wordt veroorzaakt , in het slijmvlies der scheede , min of meer uitgebreide zweren ontstaan , die , in sommige gevallen , de gansche scheede doorboren en de boven vermelde gevolgen na zich slepen , of , zoo zulks al het geval niet is , en deze zweren genezen worden , kunnen dezelve door likteekens , eene min of meer belangrijke vernauwing der scheede te weeg brengen.

2. In eenen hebbelijken en moeilijk herstelbaren *slijmvloed* , welke veeltijds door eene slepende of onzuivere ontsteking voortgebracht en onderhouden wordt.

3. In *verdikking* en *verharding* van het slijmvlies der scheede , het niet zeldzame gevolg eener onzuivere ontsteking , zoo als van eene zinkingachtige , scrofulleuze of venerische ; of wanneer eene verzwering , die na deze is overgebleven , of een slijmvloed , bij den afloop eener zuivere ontsteking , ontijdig en min voorzigtig met zamentrekkende middelen wordt behandeld , terwijl onderscheidene ontaarding en uitwasen , welke aan de oppervlakte van het slijmvlies derzelve voorkomen , veeltijds van een gelijksoortig lijden der naburige deelen afhankelijk zijn , of hier niet behoeven vermeld te worden , als kunnende de oorsprong van verre de meeste dier gebreken niet aan ontsteking worden toegeschreven. En

4. in *uitzweeting* , door welke , met of zonder belediging van het slijmvlies der scheede , eene stolbare

wei op deszelfs oppervlakte afgescheiden, en, in de meeste gevallen, eene gedeeltelijke, in enkele, eene volkomene vereeniging van de wanden der scheede, door middel van schijnvliezen, wordt veroorzaakt. — Hierdoor wordt deze min of meer gesloten, de stonden-vloed moeilijk gemaakt of geheel verhinderd, en aanleiding gegeven tot onderscheidene en somtijds zeer smartelijke toevallen, terwijl, zoo de vrouw, bij eene niet geheele sluiting der scheede, zwanger geworden is, of de vereeniging eerst na de bezwangering is geschied, de wanden, bij de bevalling, wel langzaam van elkander zullen verwijderd, en de opening der scheede, echter niet zonder smart, zal te weeg gebragt, en in enkele gevallen, de hand des heekundigen zal gevorderd worden, om de te vaste verbinding dier wanden te doen ophouden, of zelfs, om eene insnijding van den mond der baarmoeder te doen, ingeval deze aan de ontsteking der scheede had deel genomen, en, ten gevolge daarvan, almede gesloten werd.

En, *c. in den dood*:

1. Door eene bijkomende of afgeleide ontsteking van andere, meer belangrijke deelen, door welker lijden alsdan, en niet door dat der scheede, de dood der lijdendes veroorzaakt werd.

2. Door *versterf*, welke uitgang dezer ontsteking zeer zelden is waargenomen, en alsdan nog alleen, ingeval kraamvrouwen door eene ontsteking der scheede werden aangetast. Daarenboven wordt het versterf der scheede dan eerst doodelijk, wanneer hetzelve een aanmerkelijk gedeelte derzelve heeft aangedaan en, dieper doorgedrongen zijnde, zich naar andere, in de nabijheid gelegene deelen, heeft voortgeplant. En,

3. door de verwoesting, welke eenige naziekten kunnen veroorzaken, alsmede wanneer het voortbrengsel eener onzuivere ontsteking, de scherpe etter, niet door

de scheede wordt ontlast, maar zich naar elders eenen weg heeft gebaad.

De opwekkende oorzaken dezer ziekte, tot welke de voorbeschiktheid algemeen is — ofschoon dezelve, onder bijzondere omstandigheden, bij de eene vrouw grooter kan zijn dan bij de andere — bestaan in werktuigelijke beledigingen en wonden der scheede, in onzuiverheid, in eenen te veelvuldigen en te spoedig herhaalden of geweldadigen bijslaap, in de onevenredige ontwikkeling der uitwendige mannelijke teeldeelen tot die der vrouwelijke, in zelfbevlekking, door middel van harde en ruwe zelfstandigheden; in eene moeilijke of kunstmatige verlossing, door middel van werktuigen; in den prikkel van baarmoeder-ringen of van eenig vreemd voorwerp, hetwelk in de scheede is gebragt; in de inspuiting van prikkelende vloeistoffen, in de uitzakking der baarmoeder of van de scheede, in de vermindering of het achterblijven van den stonden-, aambeijen- of van eenen scherpen witten vloed (welke echter ook ter voorbeschikking tot deze ziekte kunnen dienen), in verzwering en ontarding van het slijmvlies der scheede of van den endeldarm, in den prikkel van aarsmaden, die de scheede medelijdig aandoen, en zich niet zelden uit den endeldarm derwaarts verplaatsen; in onderscheidene gebreken der naburige deelen, zoo als in eene verscheuring van den bilnaad, in ontsteking der baarmoeder, van de blaas, van den endeldarm of der groote schaamlippen, of in verzwering of eenige andere ontarding dier deelen; in onderscheidene scherpe stoffen, welke zich van elders naar de scheede hebben verplaatst, zoo als zulks het geval kan zijn met de zinkingachtige en scrofuleuse, alsmede met die eener algemeene venusziekte, terwijl de stoffelijke oorzaak dezer ziekte, na eenen onzuiveren bijslaap, zoowel als de zweren en uitwassen van dienzelfden aard, inge-

val zij in de scheede, of in de nabijheid derzelve, voorkomen, almede eene, hoewel dan onzuivere en, in verre de meeste gevallen, slepende ontsteking zal te weeg brengen.

De voorzegging van de ontsteking der scheede is, voor zoo ver dezelve zuiver is, en van uitwendige oorzaken afhangt, in het algemeen gunstig, en kan dit te meer zijn, wanneer de ziekte tijdig herkend, niet met andere verward en doelmatig behandeld wordt. Daarentegen is de voorspelling eener onzuivere ontsteking der scheede minder voordeelig, als wordende dezelve meerendeels bepaald door de verscheidenheid harer opwekkende oorzaken, hetgeen te weeg brengt, dat de ziekte dan eens heet en ligt geneesbaar, dan weder slepend, moeilijk herstelbaar en hardnekkig is, zoo als zulks o. a. het geval is met de herpetische en venerische ontsteking der scheede. Verder is de voorzegging van de verschillende uitgangen dezer ontsteking, welke niet altijd kunnen voorgekomen worden, en die der gevolgen van dezelve, almede zeer onderscheiden. Zoo mag de voorspelling gunstig wezen, ingeval de etter, na den overgang der ontsteking in verettering, vrijelijk uit de scheede ontlast wordt; en kan zulks daarentegen het geval niet zijn, wanneer deze vloeistof in andere deelen is doorgedrongen, en in deze of in de scheede zelve verwoestingen aangerigt en tot het ontstaan van min of meer gewigtige werktuigelijke gebreken aanleiding gegeven heeft. Wijders laat zich, met betrekking tot den slijmvloed, die niet zelden na eene ontsteking van de scheede overblijft en hardnekkig voortduurt; van de verdikking en verharding, almede van de verzwering der scheede, die daarvan meermalen het gevolg zijn, vooraf weinig bepalen, als zijnde de voorzegging van deze en van meer andere gebreken grootendeels afhankelijk van de oorza-

ken, die meer bijzonder tot dezelve hebben aanleiding gegeven; van den graad, en voornamelijk van den aard dier kwalen, terwijl eenige werktuigelijke gebreken, zoo als de vleesch-uitwassen, de vernauwing of de geheele sluiting der scheede, zelfs dan wanneer de mond der baarmoeder daarin mede begrepen is, volgens de uitspraak der heilkunde, ofschoon min of meer moeilijk, evenwel voor herstelling vatbaar zijn. Eindelijk, zoo de even genoemde gebreken zeer zelden, en de meeste zeker nimmer voor de lijderes gevaarlijk worden, is zulks echter niet altoos het geval, wanneer de ontsteking der scheede in versterf is overgegaan; althans moet men dezen uitgang als gevaarlijk beschouwen, wanneer het versterf zich niet slechts bij de scheede heeft bepaald, maar zich ook tot andere en meer belangrijke deelen heeft uitgebreid.

De geneeskundige behandeling dezer ziekte vordert vooreerst, dat de opwekkende oorzaken, voor zoo ver dezelve nog aanwezig en daarvoor vatbaar zijn, en de graad der ontsteking zulks veroorlooft, worden verwijderd. — Ten andere, dat de ontsteking dadelijk, of nadat aan de eerste aanwijzing is voldaan, worde te keer gegaan, door aderlatingen, indien de graad der ontsteking en de aard en de hevigheid der koorts zulks vereischt, of door plaatselijke bloedontlastingen, welke, in de meest voorkomende gevallen, veelal alleen toereikende zijn. Voorts zijn, bij de behandeling dezer ontsteking, verzachtende en krampstillende pappen, stovingen en inspuitingen, laauwe, algemeene of zitten dampbaden, alsmede verdunnende, inwikkende, verkoelende en zacht buikzuiverende geneesmiddelen aangewezen.

Ter genezing van de onzuivere ontstekingen der scheede, zijn de ontlastingen van bloed uit den aard der ziekte tegen-aangewezen, en kunnen alleen toeval-

lig, o. a. uit hoofde van de hevigheid der ontsteking, van de gesteldheid der lijderes of van het algemeenheerschende ziekte-karakter noodig zijn. Daarentegen worden, tot zoodanig oogmerk, naar de verscheidenheid harer opwekkende oorzaken, verschillende middelen gevorderd, zoo als zulks bij de behandeling der ziekten, die tot eene zoodanige ontsteking aanleiding kunnen geven, nader blijken zal.

Ingeval van verettering, moet het ettergezwel, zoodra het tot rijpheid gekomen is, spoedig geopend en zulks niet aan de natuur overgelaten worden, ten einde de verzakking dier vloeistof en de verwoesting van de zelfstandigheid der scheede en der naburige deelen worde verhinderd.

Wanneer er zweren in de scheede zijn ontstaan, pleit zulks voor de onzuiverheid der ontsteking, en moeten dezelve, naar het verschillende wezen der oorspronkelijke ziekte, onderscheiden behandeld, en de inwendige middelen, die, tot zoodanig oogmerk, worden aangewend, met doelmatige uitwendige middelen ondersteund en geholpen worden.

De behandeling der pijpzweren en der vernauwing van de scheede, welke na eene ontsteking derzelve kunnen voorkomen, aan de heelkunde overlatende, besluiten wij dit hoofdstuk met het voorschrift, om, bij den overgang der ontsteking in versterf, zoo men dit, door eene gepaste behandeling der oorspronkelijke ziekte, niet heeft kunnen beletten, de versterkende en bederfwerende middelen, zoo in- als uitwendig, aan te wenden, welke middelen reeds van elders bekend zijn.

Ten opzichte van den leefregel, die, in het algemeen, met die der reeds behandelde ontstekingen moet overeenkomen, moet men, vooral bij onzuivere ontstekingen, de aandacht der lijderes op de, vooral in dat

geval , zoo noodige zuiverheid der lijdende deelen vestigen.

De ontsteking der *grootte schaamlippen*, (*Inflammatio labiorum vulvae*) die der *kleine lippen*, (*cysthitis*) welke zeldzaam als eene oorspronkelijke ziekte , maar meesttijds met of ten gevolge van de eerstgenoemde is waargenomen ; alsmede die des *kittelaars* (*kysthitis*) moeten , ingeval deze ontstekingen niet van eenen venerischen oorsprong zijn , of door eene andere eigenaardige scherpte voortgebracht en onderhouden worden , als plaatselijke ziekten worden beschouwd , en behooren , als zoodanig , tot de behandeling des heelkundigen.

Twee-en-dertigste Hoofdstuk.

DE ONTSTEKING VAN DE VOORSTANDERKLIER.

(*Prostratitis.*)

De ontsteking van de voorstanderklier komt zeldzaam bij jonge mannen voor, en is, ingeval zulks plaats heeft, bijna nimmer eene oorspronkelijke, maar veeltijds eene bijkomende of afgeleide en heete ontsteking; terwijl dezelve, bij bejaarden, meermalen als eene ziekte van een traag verloop wordt waargenomen. Als *heete* ziekte kenmerkt zij zich door een gevoel van hitte en van zwaarte of drukking op den bilnaad, door eene aanhoudende, bepaalde, kloppende of stekende pijn ter plaatse van de voorstanderklier, welke pijn zich, bij eene eenigzins belangrijke ontsteking, over de geheele pisbuis uitbreidt, en bij de ontlasting der pis en der drekstoffen toeneemt. Wanneer men het gebrek, door middel van den vinger, in den endeldarm gebragt, onderzoekt, ontdekt men, aan den voorsten wand dezes darms, de zwelling van de voorstanderklier, en wordt, door zoodanig onderzoek, zoowel als door

eene drukking op den bilnaad, de pijn, welke reeds als gevolg der ontsteking aanwezig is, veelal aanmerkelijk vermeerderd. Daarenboven is de ontlasting der pis moeilijk en smartelijk of wordt geheel verhinderd, terwijl daartoe telkens, dikwijls op ééns en zonder bepaalde aanleiding, een aanhoudende, pijnlijke en steeds toenemende aandrang bestaat, door welchen aandrang deze ziekte van andere slepende gebreken der blaas, die almede de vrije lozing der pis belemmeren, wordt onderscheiden. Immers zijn, in het geval eener heete ontsteking van de voorstanderklier, de pogingen tot het lozen der pis meestal vruchteloos, of is deze ontlasting zeer smartelijk, zoo dezelve, na eene buitengewoon sterke inspanning, plaats grijpt, terwijl de pis in geringe hoeveelheid, dikwijls droppelsgewijze of met een dunnen straal geloosd of de ontlasting derzelve telkens verhinderd wordt, zoo als zulks almede bij de zoodanigen wordt waargenomen, die aan eenen steen in de blaas lijden, met welke kwaal de ontsteking van de voorstanderklier ook dit gemeen heeft, dat de lijders, in beide ziekten, over jeukte aan het hoofd der roede klagen, en onwederstaanbaar gedrongen worden, om deze aandoening door wrijven te verligten. Met betrekking tot de hoedanigheid der pis, is dezelve met een rekbaar en kleverig slijm voorzien, hetwelk voornamelijk uit de voorstanderklier afkomstig is, zich van de pis afscheidt, en, door deszelfs hoedanigheid, het bederf der pis bevordert. Daarenboven is de laatst genoemde vloeistof zeer rood van kleur, en zulks min of meer, in verhouding tot den graad der ontsteking-koorts, welke koorts het noodzakelijk gevolg moet zijn der heete ontsteking, en, behalve met de gewone teekenen derzelve, zoo als met eenen menigvuldigen en harden of vollen pols, met eenen sterken dorst, met eene drooge en heete huid enz.,

ook gepaard gaat met eene buitengewone rusteloosheid, met de verschijnselen eener verhoogde gevoeligheid van het zenuwstelsel, en met eene neiging tot braken, ingeval de blaas door eene groote hoeveelheid pis wordt uitgezet, welke vloeistof men daarenboven, in zoodanig geval, veelal te vergeefs zal trachten te ontlasten door middel van den catheter, als wordende de pogingen des heelmeeesters, om met denzelfden tot in de blaas door te dringen, meesttjids, door de krampachtige aandoening der pisbuis en door de hevigheid der smart, verijldeld, zoodra men, in de pisbuis, tot op de hoogte van de voorstanderklier is genaderd.

De *slepende* ontsteking van de voorstanderklier onderscheidt men van de heete ontsteking door de minder hevige toevallen. Wel is waar klaagt de lijder ook over pijn aan den bilnaad en in den omtrek van den hals der blaas, maar deze pijn is van minder belang en bepaalt zich meer bij eene drukking en spanning in de voornoemde deelen, aan welk gevoel het dan ook moet worden toegeschreven, dat de lijder door eenen voortdurenden aandrang tot de ontlasting der pis en der drekstoffen gekweld wordt. En, schoon deze ontlastingen, bij eene slepende ontsteking, met minder moeite geschieden en niet zoo smartelijk zijn als in de heete, is echter de pijn nog van genoegzaam belang, om, gepaard met de stoelpersing, het bloed in de speenaderen op te hoopen, en eene grootere afscheiding en ontlasting van slijm uit den endeldarm te veroorzaken, terwijl, nu het ligchaam, door eene niet zoo sterke ontsteking, minder algemeen wordt aangedaan, de koorts ook gering of geheel niet aanwezig is, en de pis niet zoo donker gekleurd, maar nog altijd met een wit, taai en somtijds bloederig slijm voorzien is.

De uitgangen dezer ziekte, welke, ingeval dezelve

heet is, acht dagen, en, wanneer zij slepende is, eenen onbepaalden tijd kan duren, zijn,

a. In de gezondheid:

1. Door *verdeeling* der ontsteking ten gevolge eener doelmatige behandeling, dadelijk bij, of kort na het ontstaan der ziekte aangewend; zijnde de zoo gunstige uitgang der ontsteking in de gezondheid slechts te verwachten,

2, door *scheiding*, wanneer dezelve aanvankelijk verwaarloosd of niet behoorlijk behandeld werd, of hevig is, in welke beide eerste gevallen, men den overgang derzelve in andere ziekten bezwaarlijk zal kunnen voorkomen, terwijl, ingeval deze scheiding plaats heeft, die der bijkomende ontsteking-koorts, door de huid of de pis- of langs beide wegen, ter volledige herstelling der ziekte, gevorderd wordt. Dat overigens de verdeeling of de scheiding der ziekte volkomen is geweest, zal dan eerst kunnen blijken, wanneer de toevallen der ontsteking aanvankelijk verminderd zijn en vervolgens geheel hebben opgehouden.

b. In andere ziekten:

1. Door den overgang der ontsteking in *verettering*, welken men vreezen moet, wanneer de ontsteking langer duurt, dan tot de verdeeling of scheiding derzelve gevorderd wordt; wanneer de toevallen der algemeene ziekte wel eenigzins afnemen, maar niet ophouden; wanneer de lijder over ligte rillingen en eenen grooten dorst klaagt, wanneer hij eene kloppende pijn in de voorstanderklier ontwaart, en die, bij het lozen der pis, schier ondragelijk wordt, alsmede, wanneer de koorts, in haren aard en loop, eene verandering heeft ondergaan, zoodat dezelve meer het karakter eener slepende koorts heeft aangenomen, en zich na den maaltijd en tegen den avond schijnt te verheffen.

De etterwording geschied zijnde, ontwaart men eeni-

ge roodheid en opzetting aan den bilnaad, en kan men, in enkele gevallen, ofschoon, bij den aanvang der verettering, slechts zeldzaam, bij het onderzoek met den vinger in den endeldarm, aan deszelfs voorsten wand, en in de diepte, eenige vochtgolving ontdekken, hetgeen het onbedriegelijkst kenteeken is, dat de overgang der ontsteking in verettering heeft plaats gehad.

De etter, welke uiterst zelden in de zelfstandigheid der klier wordt voortgebracht, maar meesttijds in het celweefsel, dat dezelve omgeeft, is, in de meeste gevallen, in onderscheidene zakken, en zeer enkele malen, in eenen zak besloten. Daarenboven is het, in het eerste geval, zoo deze gezwollen bersten, niet te voorzien, dat dezelve zich alle zoo zullen openen, dat de etter naar buiten zal ontlast worden, maar moet men er zich, onder zoodanige omstandigheden, op voorbereiden, dat deze vloeistof almede verzakking naar, fistelgangen in, en werktuigelijke gebreken van de omliggende deelen zal veroorzaken, die bij de uitkomst voor den lijder noodlottig kunnen zijn. Wanneer er slechts één, en alsdan grooter ettergezwel in de voorstanderklier is ontstaan, zal hetzelfde, door deszelfs uitzetting en drukking op de pisbuis, de ontlasting der pis moeilijk, pijnlijk, en dikwijls onmogelijk maken, ofschoon zulks ook, bij het bestaan van meerdere ettergezwollen, kan plaats hebben, terwijl de etter, nadat het gezwel is geborsten, zich zal ontlasten in de pisbuis, in de blaas, in den endeldarm of in het celweefsel, dat zich tusschen den zoo even genoemden darm en de pisblaas bevindt, of zich eenen weg zal banen door den bilnaad. Zoodanige ontlasting geschiedt ten allen tijde met eene dadelijke, ofschoon niet altijd blijvende verligting van het lijden, dat, zoowel als hetzelfde te voren door het ettergezwel, zoolang het nog gesloten was, door deszelfs drukking op de pisbuis, op den endeldarm en op andere naburi-

ge deelen werd te weeg gebragt, ook dan nog dikwijls, nadat hetzelfde is geopend, kan onderhouden worden door de nog min of meer bestaande ontsteking of de vernieuwde afscheiding van etter. Ingeval de etter zich eenen weg heeft gebaad in de pisbuis, wordt zulks blijkbaar uit de onwillekeurige ontlasting dezer vloeistof uit dezelve, en schoon deze ontlasting almede op dezelfde wijze plaats zal hebben, wanneer eene ontsteking der pisbuis in verettering is overgegaan, zullen echter de hoeveelheid van den etter, de toevallen, welke zijn vooraf gegaan en nog waargenomen worden, en het onderzoek langs den endeldarm het noodige licht verspreiden betrekkelijk den zetel der ziekte, en de plaats, uit welke de etter is voortgekomen.

Wanneer de etter zich uit het gezwel in de pisblaas heeft ontlast, zal deze vloeistof, met de pis vermengd, worden geloosd; terwijl de ontlasting van den etter met de drekstoffen zal plaats hebben, ingeval dit vocht, nadat het ettergezwel zich met den endeldarm zal vereenigd hebben, zich in denzelfven eenen weg zal hebben gebaad, moetende eene zoodanige aaneenhechting ook plaats hebben, alvorens de etter zich in andere naburige deelen zal kunnen uitstorten. Indien de etter zich in de pisbuis heeft ontlast, kan ook, wederkeerig, de pis, bij de lozing, door de bestaande pijpzweer, tot in de voorstanderklier doordringen, de ontsteking van dezelve onderhouden, of die op nieuw in de klier opwekken, en kan zulks almede tot de vorming van pissteen in de voorstanderklier aanleiding geven, of eene verzwering derzelve veroorzaken. Zoodanige verzwering, welke, behalve van de zoo even vermelde, ook van vele andere oorzaken, alsmede van de gesteldheid des lijders afhankelijk kan zijn, heeft, met betrekking tot hare verschijnselen, aanvankelijk veel overeenkomst met die der verettering van de voorstanderklier, en wordt, als

zoodanig, eerst later herkend, wanneer, in het verder verloop der ziekte, de verzwering ook de nabij gelegen deelen heeft aangetast, als wordende, in zoodanig geval, met de pis een bloederige en onzuivere etter ontlast, terwijl de teekenen eener uitterende koorts niet meer miskend kunnen worden. — Intusschen wordt de zelfstandigheid der voorstanderklier, zoowel door hare verettering als door hare verzwering, blijkens een onderzoek langs den endeldarm, in mindere of meerdere mate vernietigd, en vordert zulks, bij de aanwending des catheters, de meest mogelijke omzigtigheid; terwijl dit gebrek almede eenen aanmerkelijken invloed uitoefent op de werktuigen, die tot de afscheiding en ontlasting van het zaad bestemd zijn, als geschiedende deze laatste verrigting te spoedig, tijdens den bijslaap; of bij de minste aanleiding, en somtijds buiten bewustzijn des lijders, of zelfs bij elke poging tot het ontlasten der pis of der drekstoffen; en zulks tot groot nadeel voor zijne gezondheid, dewijl zijn ligchaam, door zoodanig zaadverlies, langzaam uitteert, de krachten van hetzelfde gesloopt en de vermogens van zijnen geest verstompt worden, waarvan een vroegtijdige dood niet zelden het gevolg zijn moet.

2. In *vergrooting* en *verharding* van de voorstanderklier (*Hypertrophia prostatae*), welke uitgang dezer ontsteking niet zelden met verettering of verzwering van de zelfstandigheid der klier gepaard gaat. Deze uitgang wordt meesttijds bij bejaarden waargenomen, althans zelden vóór de lijder den ouderdom van tusschen de 40 of 50 jaren heeft bereikt, en veelal bij de zoodanigen, die aan eene heete of slepende ontsteking, welke niet behoorlijk gescheiden werd, aan scrofel- of venus-ziekte, aan jicht, of aan eene verouderde ontsteking van de pisbuis geleden, of zich in het genot der liefde te buiten gegaan hebben, of bij wel-

ken eene huidziekte is terug getreden. Intusschen mag, hier ter plaatse, niet verzwegen worden, dat sommige geneesheeren van onzen tijd van gevoelen zijn, dat de voornaamste der boven vermelde oorzaken tot de vergrooting en verharding van de voorstanderklier geene aanleiding kunnen geven, als zijnde dezelve, volgens hen, meermalen voorgekomen bij mannen, die zich door eene volstrekte onthouding van den bijslaap en door eene zeer ingetogene leefwijze hebben onderscheiden; terwijl weder andere geneeskundigen beweren, dat de vergrooting en verharding dezer klier voor eene eigenaardige kwaal moet gehouden worden, die, tijdens het dun en grijs worden der haren, te gelijk met de aanvankelijke verbeening van de rokken der slagaderen ontstaat; en, eindelijk, een later schrijver van oordeel is, dat eene slepende ontsteking van de voorstanderklier, wel verre van derzelve vergrooting te veroorzaken, veeleer tot verkleining van dezelve met verharding gepaard (*Atrophia prostatae*) aanleiding geven zoude. Wat hier ook van zij, zeker is het, dat deze kwaal dikwijls onmerkbaar ontstaat, dat is, zonder eenig duidelijk teeken eener voorafgaande ontsteking, en schoon het waarschijnlijk is, dat de vergrooting en verharding der voorstanderklier, in elk geval, aan eene slepende ontsteking moet toegeschreven worden, moeten echter de toevallen van het gebrek, waarover wij thans handelen, niet meer op rekening eener zoodanige ontsteking gesteld, maar als gevolgen van dezelve beschouwd, en, als zoodanig, verklaard worden.

Gelijk nu deze ziekte, zoo als zoo straks gezegd is, langzaam ontstaat, zoo ontwikkelt zich dezelve ook traggelijk en neemt even langzaam toe, zij tast de geheele klier aan of slechts een gedeelte derzelve, terwijl de stoornis of de verhindering, welke de verrigtingen van de blaas en de overige werktuigen, die in de nabijheid

van het lijdende deel geplaatst zijn, door deze kwaal ondergaat, onderscheiden is, als zijnde dezelve afhankelijk van de uitgebreidheid des gebreks, en van het gedeelte der voorstanderklier, hetwelk vergroot en verhard is. Immers, zoo dat gedeelte van de klier, hetwelk het naast aan de blaas grenst, door deze kwaal is aangetast, wordt de lozing der pis eerst moeilijk, en vervolgens meer en meer bezwaarlijk, of geschiedt dezelve droppelsgewijze, of met eenen dunnen straal, die weder somtijds in twee stralen gespleten wordt, en altijd met aandrang en eene pijn, welke zich meesttijds tot aan de nieren uitbreidt. Ook wordt de ontlasting der pis somtijds geheel verhinderd, of geschiedt in enkele gevallen, zoo namelijk het verharde gedeelte der klier aan den hals der blaas eene bijzondere rigting geeft, op den duur, ofschoon in geringe mate, onwillekeurig, terwijl men, in dit geval alleen, minder moeite zal ondervinden, wanneer men, tot de ontlasting der pis, van den catheter gebruik maakt, als zijnde de pisbuis, bij eene bestaande vergrooting en verharding van de voorstanderklier, wel niet altijd vernauwd, dewijl dikwijls het tegendeel plaats heeft, maar de afstand van de opening derzelve tot aan de pisblaas steeds grooter, alsmede hare natuurlijke bogten min of meer veranderd. Wijders wordt de pisblaas, ten gevolge dezer kwaal, min of meer verdikt, en ontstaat er eene slepende ontsteking van het slijmvlies derzelve, hetwelk, in enkele gevallen, door het spiervlies, dat zich, door de aanhoudende, maar dikwijls vruchteloze pogingen, sterker heeft ontwikkeld, doordringt, en meesttijds kleinere, somtijds ook grootere zakvormige aanhangsels te weeg brengt, welke, ook dan, wanneer de blaas alleen pis bevat, met etter gevuld zijn. Daarenboven wordt met de pis, of ook wel zonder dezelve, een taai en rekbaar slijm uit de pis-

buis ontlast, hetwelk in groote hoeveelheid wordt afgescheiden, en zoowel uit de blaas als uit de voorstanderklier afkomstig is, en dat, terwijl de laatstgenoemde vloeistof ligt in bederf overgaat, wanneer het een bezinksel vormt, dat steeds toeneemt, tot de wording van eenen steen in de blaas aanleiding geven kan. Eindelijk wordt ook de ontlasting van het zaad, in sommige gevallen, bezwaarlijk, of heeft in het geheel niet plaats, als hebbende de opening der zaadbuis, in zoodanig geval, eene zoodanige rigting bekomen, dat het zaad, niet langs den gewonen weg, maar opwaarts naar de blaas gevoerd en de voortteling daardoor verhinderd wordt.

Ingeval slechts een gedeelte van de voorstanderklier, dat gedeelte namelijk, hetwelk om de pisbuis geplaatst is en zich naar den hals der blaas uitbreidt, door deze ziekte is aangedaan, zal het gebrek, bij een onderzoek langs den endeldarm, naauwelijks of niet kunnen ontdekt worden. Zoo echter dat gedeelte van dezelve, dat op den endeldarm rust, door vergrooting en verharding lijdt, zal men de zwelling en verharding der klier, bij het boven vermelde onderzoek, dadelijk ontwaren, terwijl de lijder over eenen voortdurenden aandrang tot ontlasting der drekstoffen zal klagen en over het gevoel eener vreemde zelfstandigheid, welke in den endeldarm schijnt voorhanden te zijn; inmiddels de stoelgang moeilijk is, en de drekstoffen, door de drukking, dikwijls eene platte gedaante bekomen en breeder dan gewoonlijk zijn, terwijl de drukking op de speenaderen almede dien invloed heeft, dat men deze ziekte ligt voor aambeijen zoude aanzien of voor eene verbinding van beide ziekten zoude houden.

De slepende vergrooting en verharding van de voorstanderklier — welke zich steeds van de ontsteking dezes deels onderscheidt door de trage ontwikkeling en het

langdurig bestaan der moeilijke pislozing en van de overige toevallen dezer ziekte, alsmede door de afwezigheid van koorts en het gemis aan pijn, bij een zorgvuldig plaatselijk onderzoek — kan echter, zelfs na jaren bestaan te hebben, door eene heilzame poging der natuur tot herstelling, of door toevallige omstandigheden, zoo als wanneer de lijder zich aan den invloed eener koude lucht heeft bloot gesteld, of, wanneer hij, bij vochtig en koud weder, niet gezorgd heeft voor drooge voeten; wanneer hij zich in het misbruik van sterke dranken te buiten gegaan, of zich op de eene of andere wijze heeft verhit, zoo als door te sterke lichaamsbeweging; of wanneer hij op slecht gebaande wegen te paard of in een rijtuig heeft gereden, op nieuw in ontsteking overgaan, in welk geval men zich op eene verzwering der klier van de ergste soort, en op de gevaarlijke, ja zelfs veelal doodelijke gevolgen derzelve, moet voorbereiden.

En 3., door *uitzweeting* eener stolbare wei aan de oppervlakte van de voorstanderklier, waardoor dezemet de pisbuis of met den hals der blaas, met de zaadblaasjes of met den endeldarm ziekelijk wordt vereenigd; terwijl onderscheidene ontaardingën van de zelfstandigheid dezer klier, alsmede de steenen, welke, in enkele gevallen, oorspronkelijk in dezelve zouden ontstaan zijn, niet op rekening eener ontsteking van de voorstanderklier moeten gesteld worden.

En, *c. in den dood* :

1. Door den overgang der ontsteking van de voorstanderklier naar andere meer belangrijke deelen.

2. Door *versterf* van dezelve, waarvan eenige schrijvers hebben melding gemaakt, en dat zich, in zoodanig geval, ook naar andere nabij gelegene deelen zoude hebben uitgebreid. Deszelfs teekenen bestaan in het plotselijk ophouden der pijn, tijdens de heete ont-

steking hare grootste hevigheid heeft bereikt; in de meer gemakkelijke lozing eener zeer bedorvene en stinkende pis, en in een zoodanig verval van de krachten des lijders, dat de naderende dood voor elk blijkbaar is. En,

3. door de boven vermelde naziekten.

Eene meerdere voorbeschiktheid tot de ontsteking van de voorstanderklier bestaat bij bejaarde mannen.

Hare opwekkende oorzaken zijn: uitwendige beleedigen, zoo als wonden of kneuzing van den bilnaad; het ontijdig en onhandiglijk aanwenden van kaarsjes, sondeerijzers en catheters, inspuitingen in de pisbuis met prikkelende of bijtende vloeistoffen, de zelfbevlekking en de onmatige bijslaap, de steensnijding en de vermorzeling van den steen, alsmede de prikkeling van denzelfden op de wanden van de blaas, de ontsteking van de pisbuis, hetzij die door de smetstof der venusziekte of door een anderen prikkel is voortgebracht, en zulks te meer, wanneer de hevigheid of de verkeerde behandeling dier ontsteking de afscheiding en ontlasting van het ontaarde slijm heeft doen ophouden, en eene bijkomende of afgeleide ontsteking van de voorstanderklier of van andere naburige deelen heeft te weeg gebragt. Niet minder behooren ook tot de aanleidende oorzaken dezer ziekte de ontsteking der deelen, welke in de nabijheid van de voorstanderklier zijn geplaatst, zoo als die der blaas, van de ballen, van den endeldarm of des bilnaads; het misbruik van verhittende spijsen, van geestrijke dranken en van prikkelende geneesmiddelen, de vermindering of het achterblijven van eenen hebbelijken aambeijen- of slijmvloed, van eene heilzame ontlasting van bloed uit de blaas of uit de pisbuis, de verplaatsing eener scherpe stof naar de voorstanderklier, zoo als van eene scrofulenze, rheumatische, jichtige of andere, welke laatst

vermelde oorzaken meesttijds eene slepende ontsteking van de voorstanderklier te weeg brengen.

De voorzegging der ontsteking van de voorstanderklier is in het algemeen niet gunstig, als zijnde dezelve ligt geneigd om in verettering of in verharding over te gaan, terwijl de gevolgen dezer beide uitgangen dikwijls niet voor herstelling of zelfs niet voor leniging vatbaar zijn. Intusschen hangt de voorspelling dezer ziekte, in elk bijzonder geval, grootendeels af van de oorzaken derzelve, van haren duur, van de hevigheid en de tijdige herkenning, van de toevallen en de behandeling dezer ontsteking, alsmede van den ouderdom en de gesteldheid des lijders. Immers laten zich sommige oorzaken dezer ziekte ligt, andere weder moeilijk of in het geheel niet verwijderen, en, ingeval de ontsteking der voorstanderklier hevig is, zijn meestal de omliggende en somtijds zelfs meer verwijderde deelen daarin betrokken, en worden de toevallen der ziekte, die op zich zelve reeds gewigtig zijn, daardoor verslimmerd, en door de zoodanige, welke van de ontsteking der medelijdende werktuigen afhankelijk zijn, min of meer gewijzigd, hetgeen alsmede van eenen grooten invloed moet zijn op de voorspelling der oorspronkelijke ziekte. Onder de ongunstige teekenen dezer ziekte komt bovenal de volkomene opstopping der pis in aanmerking. Dit toeval, hetwelk door de boven vermelde oorzaken kan worden te weeg gebragt, en alsdan uit de plaatselijke ziekte zelve voortvloeit, kan ook afhangen van eene medelijdige ziekelijke gesteldheid of van eene ontsteking der nieren, of van eene medelijdige of eigene ziekelijke aandoening der blaas. Hierdoor, alsmede ingeval de afscheiding der pis nog eenigen tijd op de gewone wijze geschiedt, maar, bij gebrek aan genoegzame ontlasting, eerst in de blaas, vervolgens in de pisleiders, en, ten laatste, in de zelf-

standigheid der nieren zelve wordt opgehoopt, moet de verrigting der laatstgenoemde deelen belemmerd en eindelijk geheel verhinderd worden, waarvan men, zoo als reeds elders is aangetoond, de schromelijkste gevolgen te wachten heeft.

Bij het bestaan eener slepende ontsteking van de voorstanderklier, mag men zich nauwelijks met eene goede uitkomst vleijen, en zulks te minder, wanneer hoog bejaarden, of zwakke en kwaadsappige voorwerpen door dezelve werden aangetast, als zijnde deze ziekte in het algemeen, en vooral bij de zoodanigen, niet ligt voor eene volkomene scheiding vatbaar, terwijl dezelve, zoo als reeds te voren is gezegd, dikwijls tot naziekten aanleiding geeft, van welke de gevolgen niet zelden noodlottig zijn.

Na al hetgeen, nopens de voorzegging van de onderscheidene uitgangen der ontsteking van de voorstanderklier, reeds bij de beschrijving der kwalen, die een gevolg van dezelve zijn, is gezegd, zal de opmerking nauwelijks noodig wezen, dat die van verre de meeste ongunstig moet zijn, en dat, zoo de uitgang der ontsteking in verettering, in enkele gevallen, eene uitzondering maakt op den schier algemeenen regel, zulks dan slechts kan plaats hebben, wanneer het ettergezwel zich langs, den voordeeligsten weg, op ééns en geheel ontlast. Overigens zal het geen betoog behoeven, dat men op eenen gewenschten uitgang hopen en denzelven verwachten mag, wanneer deze ontsteking oorspronkelijk, zuiver en matig is en bij jonge lieden voorkomt; wanneer zij dadelijk herkend en doelmatig behandeld wordt, alsmede wanneer zich de teekenen opdoen eener aanvankelijke verdeeling of scheiding derzelve, en, zoo de toevallen der ziekte op den tijd, door de natuur bestemd, en, onder critische ontlastingen, verminderen.

De eerste aanwijzing, bij de behandeling der ontsteking van de voorstanderklier, is gelegen in het verwijderen harer opwekkende oorzaken, voor zoo ver zulks geschieden kan.

Ten andere, moet, of dadelijk, of nadat de aanleidende oorzaken uit den weg zijn geruimd, de ontsteking zelve worden te keer gegaan, hetgeen, volgens de voorschriften, welke reeds elders, bij de behandeling der vorige ontsteking-ziekten werden vermeld, behoort te geschieden. Diensvolgens zijn algemeene bloedontlastingen, naar den graad der ontsteking en den aard der koorts, en in verhouding tot den ouderdom en de gesteldheid des lijders, aangewezen, en moeten deze dikwijls één- en andermaal herhaald worden, en, volgens sommigen, bij voorkeur uit de aderen van den voet geschieden; terwijl vervolgens, of alléén, ingeval de ontsteking van minder belang of slepende is, plaatselijke ontlastingen van bloed, door middel van een groot aantal bloedzuigers, aan den bilnaad of aan den aars aangewend, of van bloedige koppen, op de lendenstreek geplaatst, onmisbaar moeten geacht worden. Wijders zijn, tot uitwendig gebruik, pappen of stovingen aangewezen, die uit verzachtende en pijnstillende middelen moeten zamengesteld worden; volgens anderen uit broodkruim en *acet. plumbi liq.* (*aq. GOULARDI*), welke middelen op den bilnaad laauw moeten aangewend, of, ingeval de ontsteking door eene uitwendige belediging is ontstaan, door koude omslagen of het plaatselijk gebruik van sneeuw of ijs moeten vervangen worden; alsmede laauwe heele en zitbaden, welke, in het zoo even vermelde geval, ook koud behooren te zijn; en verzachtende en olieachtige klisteren, welke echter met voorzigtigheid moeten aangewend worden, opdat de voorstanderklier door het werktuig, hetwelk men daartoe bezigt, niet geprikkeld worde; terwijl eindelijk,

nadat de ontsteking genoegzaam zal gematigd zijn, ter bevordering harer verdeeling of scheiding, het *ung. hydrarg.* van dienst kan wezen.

Tot inwendig gebruik moeten de van elders bekende verdunnende, verzachtende en verkoelende middelen worden toegediend, alsmede zoodanige, welke met eenen geringen prikkel, en welker werking zich bij het darmkanaal schier alleen bepaalt, den stoelgang kunnen bevorderen, zoo als de *manna*, de *oleum ricini*, of, volgens het voorschrift van een beroemd man van onzen tijd, het *mur. protox. hydr.*, in matige giften, als vereenigende dit middel, naar zijne uitspraak, met het ontstekingswerend en purgerend, het vermogen, om, ingeval de ontsteking van de voorstanderklier van eenen venerischen oorsprong zijn mogt, de verdere uitbreiding van het gift tegen te gaan. Eindelijk wordt het laatstgenoemde middel, tegen den afloop der ontsteking, ook met hetzelfde oogmerk, als boven het *ung. hydrarg.*, en te regt aangeprezen, en kan hetzelfde almede dienstig zijn, om naziekten te verhoeden, met welk doel het, door sommigen, met *pulv. cort. rad. ipecac.*, door anderen met *opium* wordt verbonden; zijnde het laatst gemelde middel almede aangewezen, ter bedaring van pijn en krampachtige aandoeningen, wanneer dezelve, na de ontsteking, zijn overgebleven.

Eene derde aanwijzing bestaat in het matigen van eenige toevallen der ontsteking, onder welke, zoo als reeds boven is opgemerkt, de pisopstopping vooral in aanmerking moet komen. Immers brengt de bovenmatige uitzetting der blaas eene drukking op de lijdende voorstanderklier en op de naburige deelen te weeg, en moeten de toevallen der ontsteking daardoor toenemen, terwijl, zoo al, volgens het gevoelen van een bekend man, de verscheuring der blaas minder zoude te vreezen zijn, ingeval eene pisopstop-

ping door de ontsteking der voorstanderklier of door de gevolgen derzelve, dan wanneer dezelve door eene andere ziekte wordt veroorzaakt, er echter niet ééne gegronde reden bestaat, om te beweren, dat dezelve niet het gevolg van eene zoodanige pisopstopping zoude kunnen zijn. Inmiddels is het, in elk geval, wanneer de toevallen, door de opstopping der pis te weeg gebragt, erger worden en de lozing derzelve geheel wordt verhinderd, van belang, om deze bijkomende kwaal, die eenen zoo gewigtigen invloed moet hebben op de oorspronkelijke ziekte, zoo spoedig mogelijk te doen ophouden, en wordt, tot zoodanig oogmerk, ingeval hetzelve door de ontstekingwerende geneeswijze niet wordt bereikt, het aanwenden van den catheter gevorderd. Intusschen moet men van dat werktuig, in dit geval, met de meeste voorzigtigheid gebruik maken, en hetzelve niet aanwenden, voor de ontsteking en zwelling der voorstanderklier, door bloedontlastingen enz., reeds eenigzins is afgenomen. Daarenboven moet men zich van eenen buigbaren en elastieken catheter bedienen, en denzelven, volgens sommigen, die voor de, in dit geval, niet geringe pijn, bevreesd zijn, welke, de catheter, zoo dikwijls hij ingebragt wordt, veroorzaakt, in de blaas bevestigd houden, terwijl anderen, die de prikkeling ontzien, welke door het voortdurend verblijf van den catheter in de blaas wordt te weeg gebragt, deze kunstbewerking, zoo dikwijls dezelve mogt noodig zijn, willen herhaald hebben. Ingeval men echter, niettegenstaande alle pogingen daartoe werden aangewend, met den catheter niet in de blaas kan komen, schiet er voor den geneesheer, wanneer de toevallen der pisopstopping steeds toenemen, de blaas meer en meer wordt uitgezet, en de buik, bij de betasting boven de schaambeenderen, pijnlijk wordt, geen ander middel over, dan de blaas-

steek, welke kunstbewerking, in dit geval, niet anders dan boven de zoo even genoemde beenderen kan verrigt worden.

Ten opzichte van de geneeswijze der onderscheidene uitgangen van de ontsteking der voorstanderklier, moet men, ingeval de overgang derzelve in verettering onvermijdelijk is geworden, het ettergezwel, zoo spoedig zulks zijn kan, door weekmakende pappen of omslagen, op den bilnaad aangewend; door laauwe baden, door klisteren en door het inwendig gebruik van verzachtende middelen tot rijpheid trachten te brengen, met oogmerk, om het gezwel, zoodra de vochtgolving aan den bilnaad of in den endeldarm bemerkbaar is, met de noodige omzigtigheid te openen, ten einde, door de ontlasting van den etter, deszelfs verzakking te verhinderen en het ontstaan van werktuigelijke gebreken, die daarvan het onvermijdelijk gevolg moeten zijn, voor te komen, welk doel men ook moet trachten te bereiken, ingeval de etter zich in de pisbuis, in de blaas of in eenig ander deel hebbe uitgestort. Wijders moet men de afscheiding van den etter, ingeval deze, in verhouding tot de krachten des lijders, te groot is, trachten te verminderen, alsmede, tijdens de verettering en, in het algemeen, ter ondersteuning van de krachten des lijders, zich van al die middelen bedienen, welke, onder gelijke omstandigheden, reeds meermalen werden aanbevolen.

Wanneer de ontsteking der voorstanderklier in vergrooting en verharding is overgegaan, is aanvankelijk de ontstekingwerende geneeswijze aangewezen, althans zoolang de oorspronkelijke ziekte niet geheel heeft opgehouden. Met het gebruik der verkoelende middelen moet, in zoodanig geval, ook dat der afleidende gepaard worden, en, inmiddels in de meest dringende toevallen van dezen uitgang wordt voorzien, zoo als in de

pis-opstopping, in het gebrek aan stoelgang, of in eene op nieuw dreigende ontsteking, die der eene en andere klasse met de reeds van elders bekende oplossende middelen verwisseld worden, zoo als met den *mur. amm.*, in groote en steeds klimmende giften; met de bereidingen van het *kwik* en van het *spiesglans*, met de *guajacum*, met de *belladonna*, met de *cicuta* en met de onderscheidene bereidingen van het *iodium*, terwijl de verbinding van de *iodium kali* met het *hydrarg.*, de *chromias kali* en onderscheidene andere middelen, tot hetzelfde doel worden aanbevolen. Niet minder prijzen anderen het herhaald gebruik aan van braakmiddelen, opdat, door de schudding, welke dezelve veroorzaken, de werking der opslorpende vaten worde opgewekt en vermeerderd, terwijl, met hetzelfde oogmerk en niet minder, onderscheidene uitwendige middelen worden geroemd, zoo als het *zeewater*, hetgeen ook tot inwendig gebruik kan worden aangewend; alsmede de *sapo amm.*, de *sap. amm. camph.*, het *ung. hydrarg.* en AUTENRIETHII, eene zalf uit de *hydriod. pot.* en de *axung. porci* of het *ung. simp.*, een *empl. de cicuta*, e *gummi ammon. cum sap.* enz.

De verbinding van de voorstanderklier met de naburige deelen, welke meesttijds het gevolg is eener slepende ontsteking, is, zoowel als het versterf derzelve, onherstelbaar; terwijl de behandeling van de ettergezwollen, die ten gevolge van de verzakking van den etter zijn ontstaan, alsmede die der pijpzweren en der pisfistels, tot het vak des heilkundigen behooren en diensvolgens aan hem worden overgelaten.

Tot de leefwijze desgenen, die door eene ontsteking der voorstanderklier is aangetast, behooren rust naar het ligchaam en den geest, onthouding van veel voedsel, en vooral van alle voedzame en verhittende spijzen en van geestrijke dranken, het vermijden van elken

prikkel, die de begeerte tot den bijslaap zoude kunnen opwekken, alsmede der oorzaken, welke tot die ontsteking hebben aanleiding gegeven, opdat deze ziekte, onder eene gepaste genees- en leefwijze, welke overigens van die, welke bij de reeds behandelde ontstekingen werd voorgeschreven, in het algemeen niet onderscheiden moet zijn, naar wensch verdeeld of gescheiden en tot een gelukkig einde gebragt worde.

Drie-en-dertigste Hoofdstuk.

ONTSTEKING DER BALLEEN,

(*Orchitis.*)

In deze ziekte wordt meesttijds één, en, zoo het schijnt, veelal de linker bal, of worden beide ballen, of de bijballen, of, met den bijbal, de zaadstreng door ontsteking aangedaan, terwijl deze ziekte, in welke een of meer of al de boven genoemde deelen te gelijk, en niet zelden ook de balzak kunnen betrokken zijn, hare zitplaats in het weefsel des bals, en dikwijls ook in deszelfs scheederok heeft gevestigd.

Gewoonlijk door eene pijnlijke spanning in den buik, in de streek der lever, in die der nieren en liezen vooraf gegaan, ook somtijds door rommeling in de darmen, door walging, door misselijkheid en braken, kenmerkt zich de ontsteking van een der ballen, door eene zwelling van denzelfen, welk gezwel aanvankelijk op het gevoel week- en papachtig is, en, zoo de ontsteking zich niet slechts bij den bijbal bepaalt, vervolgens niet alleen harder wordt, maar ook, en somtijds in den tijd van weinige uren, tot den omvang van eene vuist toeneemt,

of zelfs nog grooter wordt. Met deze veerkrachtige zwelling, buitengewone hardheid, gladheid en uitgebreidheid van den ontstoken bal, paart zich eene steeds toenemende zwaarte en hitte, alsmede eene pijn in denzelven, welke pijn vermeerderd bij de betasting van den balzak, en wanneer de lijder eene regtstandige houding aanneemt, zonder dat de ballen, op de eene of andere wijze, ondersteund worden; terwijl de smart daarentegen afneemt, ingeval de zieke nederligt. Wanneer de ontsteking van een of der beide ballen van meer belang is, of de zaadstreng in dezelve wordt betrokken, strekt zich de pijn, in de rigting van het laatst vermelde deel, naar de liezen en de lenden uit, en veroorzaakt deze ziekte, behalve misselijkheid en braken, welke toevallen reeds onder derzelve voorboden werden genoemd, eene min of meer bemerkbare koortsachtige aandoening, ten bewijze, dat, in zoodanig geval, de overige deelen en stelsels des lijders, door de plaatselijke ziekte, reeds medelijdig worden aangedaan. Eindelijk, wanneer deze ontsteking niet slechts de ballen heeft aangetast, maar, benevens dezelve, ook de zaadstreng, alsmede den scheederok des bals, en den balzak, blijkens deszelfs roode kleur, hitte en spanning, neemt de pijn, bij eene zoo algemeene ontsteking dezer deelen, meer en meer toe en breidt zich opwaarts uit langs de zaadstreng, die zich als eene gespanne en gladde koord voordoet en zoodanig gezwollen is, dat zij somtijds in den buikring beklemd wordt; terwijl, zoo de pijn, in sommige gevallen, al eenigzins minder is, zulks daaraan moet worden toegeschreven, dat alsdan het weefsel des bals alleen in eenen staat van ontsteking verkeert, als zijnde de smart uiterst hevig, ingeval deszelfs scheederok mede betrokken is in de ontsteking der bovengenoemde deelen. Daarenboven breidt zich de pijn niet alleen uit

naar de nabij gelegene deelen , zoo als naar de liezen en lenden , naar de dijnen en de streek van het heiligbeen en naar de pisbuis , maar zelfs naar meer verderde deelen , o. a. naar de nieren , en wordt dan vooral ondragelijk , wanneer de balzak door geen schortband geschraagd wordt , zoo zelfs , dat de lijder noch staan , noch gaan kan , maar steeds tot liggen , met opgetrokken beenen , verplicht wordt. In zoodanigen toestand ontstaat er almede neiging tot braken , opzetting en pijn in de darmen , wordt de stoelgang moeilijk of geheel verhinderd , en de ontlasting der pis in mindere of meerdere mate bezwaarlijk , en worden deze plaatselijke toevallen door eene ontstekingskoorts vergezeld , welke , in verhouding tot de uitgebreidheid en de hevigheid der ontsteking , het gedeelte van den bal , dat voornamelijk door dezelve is aangedaan , naar gelang van de gesteldheid der ziekte en van het algemeenheerschend ziekte-karakter , in graad onderscheiden is , en , in zeer hevige ontstekingen , gewoonlijk gepaard gaat met eene drooge en heete huid , met dorst en afkeer van voedsel , met eene bijna ondragelijke smart in de lenden en in het hoofd , met slapeloosheid en onrust en met eene bijzondere soort van angstvalligheid en neerslagtigheid , die , in enkele gevallen , den lijder tot wanhoop voert en omtrent zijn leven onverschillig maakt. Intusschen is de ontsteking der ballen zeer zelden eene zóó hevige ziekte , en komt dezelve meesttijds in eenen veel minderen graad voor , of als eene slepende ontsteking , in welk geval de plaatselijke toevallen , met uitzondering der zwelling , altijd van minder aanbelang zijn , en het lijden der omliggende deelen , alsmede de algemeene aandoening of niet zoo sterk zijn of somtijds in het geheel niet bestaan.

De uitgangen van de ontsteking der ballen zijn :

a. In de gezondheid :

1. Door *verdeeling*, ingeval de gesteldheid des lijders dezelve begunstigt, de oorzaken der ziekte niet zeer gewigtig of voor verwijdering vatbaar zijn, de ontsteking zuiver en niet zeer hevig is, en de ziekte in tijds herkend en doelmatig behandeld wordt, en zulks te meer, wanneer, onder zoodanige omstandigheden, de verdeeling dezer ziekte, door heilzame ontlastingen, door de natuur of de kunst te weeg gebragt, wordt bevorderd. En

2. door *scheiding*, welke gewoonlijk binnen den tijd van zeven tot veertien dagen plaats grijpt, ingeval de ontsteking heet is, terwijl de duur eener slepende ontsteking niet wel bepaald kan worden. Dezelve geschiedt door eene bloedvloeiing uit de speenaderen, gevolgd, zoo de plaatselijke ziekte tot de aandoening van het gansche gestel heeft aanleiding gegeven, door eene critische ontlasting langs de huid of piswegen, of langs beide tevens, welke laatste ontlastingen echter plaats kunnen hebben, zonder dat er een bloedvloed is voorafgegaan. Daarenboven kan de verdeeling of scheiding dezer ziekte almede geschieden of althans aanmerkelijk bevorderd worden, wanneer, in eenen druiper van eenen al of niet venerischen oorsprong, de ontlasting van slijm, ingeval dezelve door de hevigheid der ontsteking van de pisbuis of door toevallige omstandigheden heeft opgehouden, weder op nieuw plaats heeft. Echter blijft er, ook na de meest volkomene scheiding dezer ziekte, gemeenlijk in de deelen, welke in ontsteking verkeerd hebben, eenige zwelling en verharding over, welke, eerst na een ruim tijdsverloop en als het ware onmerkbaar, worden opgelost, of, zoo dezelve somwijlen levenslang voortduren, desniettemin zonder eenen nadeligen invloed blijven op de gezondheid des lijders.

b. In andere ziekten:

1. In *verettering*, welke uitgang dezer ontsteking

hoogst zeldzaam schijnt plaats te hebben , en mogelijk alleen , ingeval dezelve niet of niet met den vereischten nadruk , in verhouding tot den graad der ontsteking en tot den aard en de hevigheid der koorts , is behandeld geworden. Men kan zich op deze uitkomst der ziekte voorbereiden , wanneer de teekenen der ontsteking langer aanhouden dan tot de verdeeling of scheiding derzelve vereischt wordt; wanneer de pijn kloppende wordt , en de lijder over koude rillingen klaagt , terwijl ras toenemende gezwellen , die gewoonlijk op onderscheidene plaatsen , aan de oppervlakte van den balzak voorkomen , en welker gedaante spitsvormig , waarvan de kleur donkerrood , en in welke eene vochtgolving bemerkbaar is , inmiddels de toevallen der ontsteking verminderen of geheel ophouden , het zeker bewijs opleveren , dat er etter gevormd en deze vloeistof in de onderscheidene gezwellen aanwezig is. Wanneer zoodanige gezwellen , door de natuur of de kunst geopend worden , wordt uit dezelve niet slechts etter , maar ook , ingeval de zitplaats derzelve niet alleen in den balzak , maar ook in den bal zelve gelegen is , deszelfs eigenaardig weefsel ontlast , en komt hetzelfde alsdan onder de gedaante van asch-graauwe vlokachtige draden , uit de opening der wonde , te voorschijn , hetgeen , zoo dezelve worden uitgehaald en het witte vlies des bals alleen overblijft , het verlies van het voorttelingsvermogen veroorzaakt , wanneer zulks bij beide ballen plaats heeft.

2. In *verharding* , welke veeltijds met *vergrooting* van den bal gepaard gaat en waartoe deszelfs maaksel hem , meer dan eenig ander deel , voorbeschikt. Deze uitgang kan het gevolg zijn van elke ontsteking , zoo die niet volkomen verdeeld of gescheiden wordt; of dezelve ontstaat door eene te ver gedrevene ontstekingswerende behandeling , of moet , in andere gevallen , worden toegeschreven aan het verzuim der tot de herstel-

ling vereischte middelen, of is, weder in andere, op rekening te stellen van het aanwenden eener verkeerde geneeswijze, zoo als wanneer een ontijdig gebruik wordt gemaakt van koude en zamentrekkende geneesmiddelen. Echter komen de verharding en vergrooting, welke zich dan eens bij den bijbal bepalen, dan weder met dezen, den bal zelven en zelfs een gedeelte van de zaadstreng aantasten, zoo als reeds is aangemerkt, na deze ontsteking, ook bij de gezondste voorwerpen voor, en worden, zelfs na de meest doelmatige behandeling en onder de gunstigste omstandigheden, waargenomen, maar vooral, wanneer ziekelijke voorwerpen, zoo als scrofuleuse of jichtige menschen, door ontsteking der ballen worden aangedaan, terwijl het waarschijnlijk aan eene bepaalde, maar tot dus verre onbekende en eigenaardige gesteldheid der vaste en vloeibare deelen, moet worden toegeschreven, wanneer de ballen vatbaar worden voor die ontaarding, welke derzelve *knoest-* en vervolgens *kreeftgezwel* doet ontstaan, een gebrek, hetwelk onder den naam van *vleeschbreuk* (*sarcocele*) bekend is.

3. Door *uitzweeting*, in welk geval de dierlijke wasem, welke door den scheederok wordt afgescheiden, om deszelfs vereeniging met den bal te verhinderen en de beweegbaarheid van dezen te onderhouden, in grootere hoeveelheid wordt afgescheiden dan opgenomen, zoodat het evenwigt, tusschen hetgeen afgescheiden en opgeslorpt wordt, verbroken zijnde, deze wasem, onder de gedaante eener vloeistof, in de ruimte, welke er tusschen den scheederok en den bal is, wordt opgehoopt, welke kwaal meestal het gevolg is eener slepende ontsteking dier deelen en *waterbreuk* (*hydrocele*) genoemd wordt. En,

4. in *versterf*, welke uitgang hoogst zeldzaam, zoo immer, ten gevolge eener zuivere en uiterst heete ont-

ontsteking zal plaats hebben, en slechts dan eerst, wanneer de ontsteking door zoodanige uitwendige beledigingen werd te weeg gebragt, die het weefsel des bals geschonden en deszelfs vaten en zenuwen verscheurd hebben; terwijl het versterf des bals almede kan veroorzaakt worden door eene onzuivere ontsteking van denzelfden, door eene verkeerde behandeling zoowel van deze als van de zuivere ontsteking, en door beklemming van de zaadstreng in den buikring.

En c., in den dood:

Door eene bijkomende ontsteking van het buikvlies of der buiks-ingewanden.

De voorbeschiktheid tot de ontsteking der ballen is grooter bij mannen van middelbaren ouderdom, bij de zoodanigen, die sterk en volbloedig zijn, en tot wellust overhellen, en bij hen, die meermalen aan deze ontsteking hebben geleden of met slepende gebreken der ballen gekweld worden.

De opwekkende oorzaken dezer ziekte bestaan, behalve in de zoodanige, welke in het algemeen tot ontsteking kunnen aanleiding geven, in eene uitwendige belediging der ballen of der naburige deelen, zoo als in eenen val of slag, op de ballen aangebragt; in eene drukking of kneuzing derzelve, o. a. bij het te paard rijden; in eene verwonding van den bal b. v. met den troicar, bij de aftapping van de waterbreuk; en in eene beklemming van den bal in den buikring. Verder zijn de opwekkende oorzaken in al datgene gelegen, hetwelk, bij eenen geprikkelden toestand der teeldeelen, het bloed in de ballen werkdadig kan ophoopen, zoo als in eene langdurige onthouding van den bijslaap, bijzonder voor de zulken, die aan denzelfden gewoon zijn; of integendeel, in het bovenmatig genot van denzelfden, in de zelfbevlekking, in de ontsteking van naburige of van sommige meer verwijderde deelen, zoo

als der blaas, der pisleiders, der nieren of der oorklieren, door welke laatste, ten allen tijde, eene afgeleide ontsteking der ballen veroorzaakt wordt, terwijl de overige veelal eene bijkomende ontsteking derzelve doen ontstaan. Vooral komt echter deze ziekte der ballen voor tijdens eene ontsteking der pisbuis, dat is gedurende den zoogenaamden druiper, hetzij dezelve door het venusgif of door eenen anderen prikkel, welke zijnen invloed op de pisbuis uitoefent, wordt te weeg gebragt, ingeval, deze ontsteking, hevig zijnde, zich naar den bal heeft uitgebreid, of de lijder zich, althans in de meeste gevallen, tijdens het eerste tijdperk der, zelfs niet altijd buitengemeen sterke ontsteking van de pisbuis, niet heeft onthouden van prikkelende spijsen of van geestrijke dranken, of wanneer men, on-tijdig en strijdig met de regels eener goede theorie en der ondervinding, reeds van den aanvang der ziekte af, heeft gebruik gemaakt van zamentrekkende of prikkelende inspuitingen, van catheters of kaarsjes, of men, tot inwendig gebruik, zich van sterk prikkelende purgeer- of verhittende geneesmiddelen heeft bediend, van welke middelen wij, onder vele andere vlugtig-prikkelende, hier alleen de *piper cubebae* noemen, omdat dezelve thans, en ten onregte, zelfs door vele bekwame geneesheeren, reeds in het eerste tijdperk dezer ziekte, in groote giften, wordt aangewend. — Eindelijk moeten nog, onder de aanleidende oorzaken dezer ontsteking, gerekend worden onderscheidene gebreken van de zaadstreng, eene ophooping van bloed in de speenaderen en in die der blaas, de prikkel eeniger ziektestoffen, zoo als van eene zinkingachtige, scrofuleuze, jichtige of venerische scherpte, in welk laatste geval de ontsteking der ballen het toeval is eener algemeene venusziekte.

De min of meer gunstige voorzegging dezer ontsteking

hangt af van den graad en de zuiverheid derzelve, van de deelen, die door de ontsteking zijn aangetast; van de opwekkende oorzaken en van de behandeling der ziekte, alsmede van de algemeene gesteldheid des lijders, en meer bijzonder van den toestand der ballen vóór de ontsteking. — Zoo mag men eene gunstige uitkomst dezer ziekte voorspellen, wanneer één of de beide ballen door eene niet zeer sterke ontsteking zijn aangedaan, zoodat men de voortplanting derzelve naar het buikvlies of naar de darmen niet behoeft te vreezen; wanneer de oorzaken derzelve niet van dien aard zijn, dat de bewerktuiging der ballen daardoor heeft moeten lijden; wanneer de zieke zich overigens in het genot eener welgestelde bewerktuiging mag verheugen, wanneer de ballen, vóór het ontstaan der ziekte, noch door verharding, noch door eenig ander werktuigelijk gebrek waren aangedaan, en wanneer de behandeling doelmatig is; zijnde het vooruitzicht, onder tegen-overgestelde omstandigheden, ongunstig, o. a. wanneer de ontsteking der ballen zeer hevig is, zich, langs de zaadstreng, aan de buiks-ingewanden heeft medegedeeld, alsmede in het geval van onderscheidene uitgangen dezer ziekte, met uitzondering echter van de eenvoudige verharding van den bijbal of van den bal zelve en van de waterbreuk, welke beide kwalen, hoe langdurig dezelve ook somwijlen wezen mogen, echter nimmer als gevaarlijk maar, in tegendeel, als herstelbaar mogen beschouwd worden.

De behandeling van de ontsteking der ballen vereischt, eerstelijk, dat de opwekkende oorzaken, ingeval zij bekend zijn, en zulks geschieden kan, worden verwijderd, ten andere, dat de ontsteking, nadat men aan de eerste aanwijzing zal hebben voldaan, of, ingeval de hevigheid der ontsteking en de graad der koorts zulks vorderen, dadelijk worde te keer gegaan. Tot

zoodanig oogmerk dient de reeds van elders bekende ontstekingswerende geneeswijze, en allereerst haar voor naam hulpmiddel, de algemeene ontlastingen van bloed, welke sommigen, bij voorkeur, uit de aderen van den voet willen gedaan hebben. Intusschen zijn de aderlatingen alleen aangewezen, ingeval de ontsteking der ballen en de ontsteking-koorts allerhevigt zijn, ingeval de ontsteking ook andere en meer gewigtige ingewanden bedreigt, of dezelve reeds werkelijk heeft aangestast, en wanneer de pijn ondragelijk en de lijder buitengemeen sterk en volbloedig is, in welke gevallen de aderlatingen niet slechts moeten gedaan, maar zelfs dikwijls één en andermaal moeten herhaald worden. Daar echter de algemeene ontlastingen van bloed, in deze ziekte, zeldzaam gevorderd worden, zijn, daarentegen, de plaatselijke ontlastingen van hetzelfde, in de meeste gevallen, onmisbaar, en moeten de bloedzuigers, die, tot zoodanig doel, in minder of meerder getal, worden aangewend, op den bilnaad, aan de liezen, aan de dijen, op den balzak, zoo dit deel in de ontsteking niet betrokken is, en, in enkele gevallen, aan den aars geplaatst worden, terwijl men deze ontlasting dagelijks moet herhalen, zoo lang de ontsteking zulks vereischt. Daarenboven moeten verzachtende en pijnstillende pappen of omslagen op het ontstoken deel laauw worden aangewend, en, schoon sommige schrijvers aan het uitwendig gebruik van koude en aan min of meer zamentrekkende middelen den voorrang meenen te moeten toekennen, komen mij deze echter, in dit geval, minder gepast voor, uit hoofde van de bewerktuiging der ballen, welke veeleer den overgang dezer ontsteking in verharding dan in verettering begunstigt, hetgeen het gebruik van verzachtende middelen, die laauw worden aangewend, minder gevaarlijk maakt dan dat van zamentrekkende, die daarenboven koud gebezigd wor-

den, ofschoon de laatst genoemde middelen kunnen aangewezen zijn, ingeval de ontsteking door uitwendige beleedigingen is ontstaan, of wanneer men van dezelve bij den aanvang eener ontsteking wil gebruik maken, met het doel, om die in hare wording te stuiten, of eene verdere ontwikkeling derzelve te voorkomen. Wijders zijn laauwe baden en dampbaden, en, in het geval eener rheumatische ontsteking, matrassjes met specerijige kruiden gevuld of eene bedekking van het lijdende deel met gewaste taf of flanel, alsmede verzachtende en tevens buikzuiverende klisteren aangewezen; en, tot inwendig gebruik, verdunnende, verzachtende, verkoelende en soortgelijke laxermiddelen, ingeval de klisteren, ter bevordering van den, in deze ziekte, zoo noodigen stoelgang, of geene of geen genoegzame uitwerking doen, of wanneer men de werking van deze middelen door die van gene meent te moeten ondersteunen.

Wanneer de hevigheid dezer plaatselijke ontsteking en de algemeene aandoening, die door dezelve werd te weeg gebracht, zijn verminderd, maar het plaatselijk lijden desniettemin en in dezelfde mate voortduurt; of ingeval er, in zeer gevoelige voorwerpen, eene zoodanige ontsteking voorkomt, welke eenen nauwelijks bemerkbaren, of zelfs geenen invloed schijnt uit te oefenen op het vatenstelsel, terwijl de pijn van niet minder belang, en dikwijls, althans in het laatste geval, heviger is, dan wanneer een overigen s gezond man door deze ziekte wordt aangetast, zal men met plaatselijke ontlastingen van bloed weinig of niets meer uitrusten, en zullen aderlatingen en verkoelende geneesmiddelen, behalve dat zij het plaatselijk lijden niet zullen verminderen, eenen blijkbaar nadeeligen invloed hebben op de algemeene gesteldheid des lijders. Diensvolgens moet deze ziekte, onder zoodanige omstandig-

heden, op eene andere wijze worden behandeld, zijnde, in het eerste geval, zoo ter bevordering van de scheiding derzelve, als om de verhoogde gevoeligheid te verminderen, welke, na eene ontsteking van dit deel, zoowel als van elk ander, kan overblijven, de *hyoscyamus* of het *opium* aangewezen, welke middelen, in- en uitwendig, dat is door den mond, en in klisteren met *ol. lini* verbonden, moeten worden aangewend; terwijl, in het laatste geval, het *opium* met *nitr. pot. dep.* of met *mur. prot. hydr.*, en, uitwendig, het *ung. hydrarg.*, aan de binnenzijde der dijen ingewreven, alsmede specerijige en pijnstillende pappen op het lijdende deel, ter herstelling dezer ziekte, bevorderlijk zullen zijn.

Ingeval eene ontsteking van de ballen of der liesklieren, met of na die der pisbuis ontstaat, hebben onderscheidene schrijvers, zelfs van later tijd, aangeraden, om, wanneer de druiper oorspronkelijk venerisch was en deszelfs uitvloeiing, door de eerstgenoemde ontsteking, werd verhinderd, denzelfden op nieuw te doen ontstaan door versche smetstof der venusziekte, op de pisbuis aangebragt; of, om zulks, in zoodanig geval, alsmede, wanneer een andere prikkel den druiper had te weeg gebragt, en deszelfs ontlasting, door dezelfde oorzaak, was belet geworden, te doen plaats hebben door middel van kaarsjes met het *ung. peroxyd. hydr. nitr.* (*ung. merc. rubr.*) bestreken. Intusschen moet zoodanige behandeling, ten allen tijde, als ondoelmatig, en zelfs als gevaarlijk beschouwd worden, wanneer men in aanmerking neemt, dat, in die gevallen, de ontsteking der pisbuis of van het begin der ziekte af aan, zóó hevig is, dat niet slechts alle afscheiding en ontlasting van slijm uit dezelve wordt verhinderd, maar zich ook naar andere deelen, welke in de nabijheid der pisbuis zijn geplaatst, of met dezelve in een medelijdig

verband staan , heeft voortgeplant ; of wel , dat de ontsteking der pisbuis , nadat de druiper toevallig , dat is buiten toedoen des lijders , of , gelijk meesttijds het geval is , willekeurig , door misslagen in de leefwijze , of door eene verkeerde geneeswijze is gestopt , door eene niet minder hevige ontsteking der ballen of der liesklieren wordt vervangen . Wanneer de waarheid van het zoo even gezegde niet kan betwist worden , is het , deswege , dan ook blijkbaar , dat de ontlasting uit de pisbuis , in het eerste geval , ophoudt door de hevigheid harer ontsteking , als hebbende deze ziekte met de ontsteking van elk ander afscheidend werktuig dit gemeen , dat deszelfs afscheiding , bij eenen matigen graad der ontsteking , toeneemt , en , daarentegen , vermindert of geheel ophoudt wanneer de ontsteking buitengewoon hevig is ; terwijl , in het laatste geval , de meer gewigtige ontsteking der ballen of der liesklieren , wanneer dezelve , gedurende het bestaan eener ontsteking der pisbuis , is voorgekomen , deze tijdelijk moet onderdrukken , en zulks almede in overeenstemming met de ervaring , dat twee deelen des menschelijken ligchaams , wanneer zij , op dezelfde wijze en door dezelfde oorzaak , tevens worden aangedaan , niet gelijktijdig kunnen lijden , althans dat de gevolgen der minder belangrijke aandoening dan eerst bemerkbaar worden , wanneer de toevallen der meer gewigtige ziekte zullen zijn afgenomen . Hieruit vloeit dan ook het besluit voort , dat deze ziekte , in het een en ander geval , in ontsteking van de pisbuis bestaat , en dat elke vreemde en scherpe prikkel , op dezelve aangewend , eene nadeelige uitwerking moet te weeg brengen en de ontsteking doen toenemen , terwijl men de gewenschte herstelling van den slijmvloed , in beide gevallen , alleen kan verwachten van zoodanige uit- en inwendige ontstekingwerende middelen , als geëvenredigd zijn aan den graad der ziekte

en aan het gewigt van het deel, dat door de ontsteking is aangetast.

Tot eene doelmatige behandeling der onderscheidene uitgangen van de ontsteking der ballen, moet men, met betrekking tot hare verdeeling en scheiding, die voorschriften volgen, welke reeds te voren, bij de geneeswijze der voorgedragene ontstekingen, zijn gegeven.

Zoo de overgang dezer ontsteking in verettering onvermijdelijk is geworden, moet het ettergezwel tijdig worden geopend, bij welke kunstbewerking de bal, zoo veel mogelijk, ongeschonden moet blijven, terwijl men ook deszelfs eigenaardig weefsel, wanneer dit zich in de gemaakte wonde vertoonen mogt, onaangeroerd moet laten, in de hoop, dat het alzoo nog zal bewaard blijven.

Wanneer de ontsteking der ballen in verharding en vergrooting is overgegaan, worden, tot in- en uitwendig gebruik, de van elders bekende oplossende middelen aangeprezen, welke dan ook, met de vereischte voorzorg, ter herstelling dier gebreken, kunnen beproefd worden. Echter behoort men er steeds op bedacht te zijn, dat deze gebreken, wanneer de bal voortdurend door eenen schortband ondersteund, en voor uitwendige beleedigingen beschut wordt, dikwijls, en vooral wanneer deze kwaal reeds een geruimen tijd heeft bestaan, het veiligst aan de natuur worden overgelaten, en dat dezelve, zoo zij al niet langzaam en schier onmerkbaar afnemen, niet zelden, zoo als reeds boven is aangemerkt, het geheele leven door, zonder nadeel worden gedragen. Zoo daarentegen de lijder met eene ontarding van den bal wordt bedreigd, hetzij zulks het gevolg zij van het onvoorzigtig gebruik van sterk prikkelende oplossende middelen, of van eenige andere toevallige oorzaak, of dat de aanleiding tot deze ontarding in de gesteldheid des lijders zelve huisvest,

wordt de kunstbewerking, door welke de bal wordt weg genomen, noodzakelijk geacht, en zulks te meer, wanneer de pijn in den verhardten bal toegenomen, en deszelfs oppervlakte oneffen geworden is. Echter mag men, in dit gebrek, zich van deze kunstbewerking slechts dan eene gunstige uitwerking beloven, wanneer de ontaarding van den bal na eene goedaardige verharding van denzelfden is ontstaan, hetgeen, ten gevolge eener ziekelijke gesteldheid des lijders, tijdens het bestaan der verharding of van eene onvoorzigtige of minder doelmatige behandeling derzelve, ligt mogelijk is; wanneer dezelve door uitwendige oorzaken werd voortgebracht, hetgeen, naar het gevoelen van sommigen, het geval kan zijn, en wanneer de nevensgelegene deelen, door deze ontaarding, nog niet zijn aangedaan. Indien een knoestgezwel van den bal, daarentegen, aan geene uitwendige oorzaken kan worden toegeschreven, of deze niet alléén tot deszelfs ontstaan hebben aanleiding gegeven, of zoo dit gebrek deszelfs oorsprong verschuldigd is aan, of althans in verband staat met eene algemeene, tot dus verre onbekende gesteldheid der vaste en vloeibare deelen des menschelijken ligchaams, kan ook deze, zoo te regt gevreesde kwaal, zoo zij slechts onaangeroerd blijft, mogelijk jaren, en somtijds het geheele leven door voortduren, zonder den lijder merkbaar te benadeelen; terwijl dit gebrek, zoo men het door bijtmiddelen tracht te vernietigen of door eene kunstbewerking wil wegnemen, in het oorspronkelijk lijdende, of in eenig nabij gelegen, of, in het een of ander inwendig deel, meestal op nieuw, en veeltijds onder de gedaante van kanker zal te voorschijn komen, of eene slepende en meer algemeene, maar tevens belangrijke ziekte zal te weeg brengen, die, na een kwijnend leven, binnen weinige jaren, of reeds vroeger, tot den onvermijdelijken dood des lijders aanleiding geven zal.

De behandeling der waterbreuk behoort geheel tot de heelkunde. Gelijk bekend is, kan deze kwaal of tijdelijk of volkomen genezen worden door middel eener kunstbewerking, die, in het laatste geval, op onderscheidene wijzen kan verrigt worden. In den laatsten tijd heeft men op nieuw voorgesteld, om dit gebrek te herstellen zonder eene kunstbewerking, namelijk door het uitwendig gebruik van de *unct. iödi*, met een meerdere of mindere hoeveelheid water verdund, van welk middel het nut door onderscheidene proeven schijnt gebleken te zijn.

Wanneer de ballen, tijdens eene zeer hevige ontsteking derzelve, of door de beklemming van de zaadstreng in den buikring, met den overgang in versterf worden bedreigd, zijn, ten einde eene zoo ongunstige uitkomst voor te komen, de boven genoemde ontstekingwerende middelen, zoo als algemeene en plaatselijke bloedontlastingen, baden, pappen, klisteren enz. aangewezen. Zoo echter deze middelen geene dienst doen, en men het versterf van den bal met zekerheid aan de laatst vermelde oorzaak moet toeschrijven, schiet er slechts één middel over, hetgeen in de kunstbewerking der bekleemde liesbreuk bestaat, althans in zoo ver dezelve gevorderd wordt, om den buikring te verwijderen en de drukking der zaadstreng te doen ophouden. Zoo evenwel het versterf van den bal reeds aanwezig is en aanmerkelijke vorderingen heeft gemaakt, en men, door het maken van inkervingen, de uitzetting en spanning der lijdende deelen en de verdere uitbreiding van het versterf niet heeft kunnen verhinderen, blijft de ontmanning dikwijls als het eenigst middel over, om het leven des lijders te behouden.

De leefwijze, welke den lijder, tijdens het bestaan eener ontsteking der ballen, moet worden aanbevolen, kan, in geene opzigten, onderscheiden zijn van die

welke, bij de behandeling der ontsteking in het algemeen, en bij die van enkele deelen, alsmede en meer bijzonder, tot behulp der herstelling van de ontsteking der voorstanderklier, te voren werd voorgeschreven. Derhalve moet dezelve ontstekingswerend zijn, met vermindering van al, wat het vatenstelsel, in het algemeen, en het lijdende deel in het bijzonder, kan prikkelen. Daarenboven moet den lijder, zoo lang de ontsteking niet is afgenomen, het verblijf in het bed op het nadrukkelijkst worden aanbevolen, alsmede het onderschragen van den balzak door middel van eenen schortband of op eenige andere wijze. Eindelijk moet de lucht in de ziekekamer koel, het voedsel gering in hoeveelheid zijn en aan het plantenrijk ontleend worden, welke voorschriften, en vooral het laatste, bij elke poging tot het herstellen der vergrooting en verharding van de ballen, alsmede niet uit het oog mag verloren worden.

Eene oorspronkelijke ontsteking der *zaadstreng* komt zelden voor, als zijnde dezelve, zoo als reeds in het vorig hoofdstuk is gebleken, in de meeste gevallen, eene bijkomende ziekte, die ten gevolge eener ontsteking van de ballen of bijballen ontstaat. Evenwel vindt men, bij de schrijvers over dit onderwerp, eenige waarnemingen eener zoodanige eerstlijdende ziekte na uitwendige belediging der zaadstreng, zoo als na eene wonde of kneuzing derzelve, welke ziekte evenwel niet zeer belangrijk is, en zich door eene geringe zwelling en eene doffe pijn, in het lijdende deel en in de nabij gelegene werktuigen, kenmerkt.

De *zaadblaasjes* staan almede aan onderscheidene ziekten en ontarding en bloot, en niet slechts aan de zoodanige, waaraan al de overige geslachtsdeelen onderworpen zijn, en in welke de zaadblaasjes niet zelden betrokken worden, maar ook aan enkele ziekten, die aan deze alleen eigen zijn. Gemeenlijk is de herkenning dezer kwalen, gedurende het leven des lijders, zeer moeilijk en niet zelden onmogelijk. Ook zijn de oorzaken derzelve meermalen onbekend en bestaan de ziekten der zaadblaasjes, in de meeste gevallen, in bijkomende of afgeleide kwalen der naburige deelen, zoo als van de blaas, van de voorstanderklier, van den endeldarm en bovenal van de ballen, met welke de zaadblaasjes in een zoo naauw verband staan, dat eene ontarding van gene veeltijds eene gelijksoortige ziekelijke verandering in deze te weeg brengt. Onder de ziekten, welke hier in aanmerking komen, (want om van de overige te gewagen is het hier de plaats niet) behoort vooral de *ontsteking* der zaadblaasjes. Deze schijnt wel eens als eene heete ontsteking te zijn voorgekomen, maar nimmer dan ten gevolge eener soortgelijke ziekte van de omliggende en reeds te voren genoemde deelen. Minder zeldzaam zoude de slepende ontsteking der zaadblaasjes wezen, welke ziekte niet zeldzaam aanleiding schijnt te geven tot de verettering en verharding derzelve, van welke gebreken men de sporen in lijken heeft gevonden; als ook tot zoo menige andere ontarding dezer deelen, die, zoo niet haar ontstaan, althans hare ontwikkeling aan deze ontsteking verschuldigd is. Intusschen zijn de toevallen dezer ziekte, zoo dezelve immer oorspronkelijk voorkomt, waarschijnlijk zeer duister, en worden, ingeval de ontsteking der zaadblaasjes de bijkomende ziekte is, door die der ziekte, welke tot dezelve aanleiding heeft gegeven, denklijk zoo-

zeer overschaduw'd, dat de toevallen der eene ziekte niet van die der andere kunnen onderscheiden worden. Ingeval er eenige reden bestaat, om het aanzijn eener oorspronkelijke en slepende ontsteking der zaadblaasjes te vermoeden, zijn plaatselijke bloedontlastingen aangewezen, door middel van bloedzuigers, op den bilnaad of aan den aars aangewend; alsmede verdunnende, verzachtende, verkoelende en zacht buikzuiverende geneesmiddelen, terwijl de lijder, onder het spaarzaam gebruik van voedsel, zich moet onthouden van prikkelende spijsen en geestrijke dranken, van elke aanleiding en aanprikkeling tot, en vooral van het genot der liefde, van buitengewone lichaamsbeweging, van lang te bed te liggen en op donzen bedden te slapen enz., zijnde deze voorschriften in het algemeen van toepassing bij de behandeling van elk gebrek, dat, in de zaadblaasjes, is waargenomen.

Vier-en-dertigste Hoofdstuk.

ONTSTEKING DER ROEDE.

(*Phallitis.*)

Onder deze benaming verstaan wij de ontsteking van het gansche mannelijk teellid en van deszelfs verschillende deelen, en onderscheidt men deze in eene ontsteking van het *roedenhoofd* (*Balanitis*), van de *voorhuid* (*Posthitis*) en van de *pisbuis* (*Urethritis*, *Blennorrhagia*).

De *zuivere* ontsteking der beide eerstgenoemde deelen kenmerkt zich door dezelfde toevallen, hangt van dezelfde oorzaken af, en heeft dezelfde uitgangen als de ontsteking van elk ander uitwendig deel des menschelijken ligchaams, ook wordt zij, als zoodanig, in de heilkundige werken beschreven, en vindt men, aldáár, de doelmatige geneeswijze derzelve vermeld. Zulks is ook het geval met de toevallige *Phimosi*s en *Paraphimosi*s, welke almede door eene *zuivere* ontsteking van de voorhuid en van het hoofd der roede kunnen te weeg gebragt worden, van welke de eerst gezegde kwaal in eene ziekelijke vernauwing van de voorhuid

bestaat, zoodat het roedenhoofd niet genoegzaam, of in het geheel niet kan ontbloot worden; terwijl, in het laatst vermelde gebrek, de voorhuid, achter het hoofd der roede geplaatst zijnde, niet weder over hetzelfde naar voren gebragt en in hare plaats kan hersteld worden. Intusschen zijn deze ontstekingen, in verre de meeste gevallen, *onzuiver*, en worden als een toeval van andere ziekten waargenomen, op welker beschouwing en behandeling wij, bijgevolg, later moeten terugkomen.

De ontsteking van het slijmvlies der pisbuis is niet zelden haren oorsprong verschuldigd aan werktuigelijke prikkels, welke hunnen invloed onmiddellijk op de pisbuis zelve uitoefenen; aan eene medelijdige aandoe-ning van deze, van eene meer algemeene ziekelijke gesteldheid des lijders afhankelijk, of van gebreken van min of meer verwijderde deelen; aan de voortplanting der ontsteking van de voorstanderklier, der blaas of van de ballen; aan de verplaatsing eener scherpe stof naar de pisbuis, aan het misbruik van sommige prikkelende spijsen, dranken of geneesmiddelen, maar bovenal aan eenen onzuiveren bijslaap, welke almede de ontsteking van het roedenhoofd en der voorhuid kan te weeg brengen, en de meest gewone oorzaak is van de onzuivere ontsteking dier deelen en van de toevallen, die ten gevolge derzelve ontstaan, zoo als o. a. ook van de *phimosis* en *paraphimosis*.

De toevallen der ontsteking van het slijmvlies der pisbuis, hetzij dezelve al of niet van een venerischen oorsprong zij, als makende zulks weinig verschil in de verschijnselen en in den loop dezer ziekte, bestaan in een jeukend gevoel, hetwelk de lijder gewoonlijk eerst eenige dagen ontwaart, nadat hij zich aan de besmetting heeft blootgesteld, of eene andere stoffelijke oorzaak dezer ziekte op de pisbuis gewerkt heeft; wel-

ke jeukte spoedig plaats maakt voor eene min of meer brandende en stekende pijn, die, bij de betasting van het teeldeel en bij de lozing der pis toeneemt; in eene zwelling der roede, voornamelijk van haar sponsachtig ligchaam, en in hare roode kleur, alsmede in eenen telkens wederkeerenden aandrang tot de ontlasting der pis, waarbij somtijds slechts weinige druppels en deze met groote smart worden geloosd. Nadat, bij het bestaan dezer toevallen, welke meermalen van zeer weinig belang zijn, één of meer dagen zijn voorbij gegaan, heeft er, uit de pisbuis, eene ontlasting plaats van een dun, wei- of etterachtig, gewoonlijk groen, soms nog donkerder gekleurd, en enkele malen bloederig vocht, aan welks uitvloeijing de naam van *druiper*, voor deze ziekte, schijnt ontleend te wezen. Wanneer de ziekte toeneemt en de ontsteking bijgevolg hevig wordt, vermindert deze ontlasting of houdt zelfs geheel op, hebbende dezelve, in het geval eener zeer sterke ontsteking, zelfs van het begin der ziekte af aan, in het geheel geen plaats. In beide gevallen worden de volgende toevallen, ofschoon in eene onderscheidene mate, met betrekking tot hunne hevigheid, en niet altijd alle, bij elk voorwerp waargenomen: de lozing der pis geschiedt met eenen dunnen straal, en wordt soms geheel belet; de opening der pisbuis is ontstoken, alsmede dat gedeelte van den eikel, hetwelk naast aan dezelve is gelegen, en somwijlen het geheele roedenhoofd; de oprigting der roede, welke ook bij eenen minderen graad der ziekte meermalen plaats heeft, geschiedt nu telkens, en vooral des nachts, en is zeer pijnlijk, terwijl het teeldeel, bij deszelfs oprigting, eene niet minder smartelijke kromming ondergaat, wanneer de sponsachtige lichamen door veel bloed zijn uitgezet; hetgeen meermalen aanleiding geeft tot eene min of meer belangrijke ontlasting van bloed uit

de pisbuis. Daarenboven worden de omliggende deelen, zoo als de blaas, de voorstanderklier, de ballen, de zaadstreng, de liesklieren, de bilnaad en de lendenen pijnlijk aangedaan; sommige derzelve zetten op of worden, in eenen verschillenden graad, in de ontsteking der pisbuis betrokken; terwijl, in zoodanige gevallen, alsmede in elke belangrijke ontsteking der pisbuis, zoo sterke, volbloedige en jeugdige mannen, door dezelve, worden aangetast, eene min of meer ernstige ontsteking-koorts het onvermijdelijk gevolg van dezelve zijn moet.

Bij voorwerpen van het vrouwelijk geslacht heeft de ontsteking der pisbuis zeldzaam plaats, en, zoo zulks het geval is, alleen ten gevolge van werktuigelijke beledigingen, zoo als door zelfbevlekking, door verkrachting, door eene moeilijke verlossing enz., terwijl de smetstof der venusziekte, welke de vruchtbaarste oorzaak is der ontsteking van de pisbuis bij het mannelijk geslacht, bij de vrouw, die der scheede te weeg brengt. Wat de toevallen dezer ziekte betreft, dezelve zijn wel dezelfde, welke bij den man worden waargenomen, maar in het algemeen van minder belang, zoodat zij zich voornamelijk bij de lozing der pis openbaren, als welke eene brandende en hevige pijn veroorzaakt.

De uitgangen dezer ontsteking zijn:

a. In de *gezondheid*:

Door *scheiding*, welke plaats heeft na een korter of langer tijdsverloop, dat, behalve van den graad der ontsteking, van de gesteldheid en leefwijze des lijders, en vooral van de opwekkende oorzaak der ziekte afhankelijk is. In ligte gevallen, wanneer de lijder overigens gezond is, en de ziekte door eene geringe oorzaak, b. v. door eene verhindering der uitwaseming, of zelfs door eenen onzuiveren bijslaap, werd veroor-

zaakt, zal de slijmvloed langzaam afnemen, de stof, welke uit de pisbuis wordt ontlast, van lieverlede dikker en meer ettervormig worden, en eene geel-witte kleur verkrijgen, terwijl de uitvloeijing, en, met dezelve, de geheele ziekte, gewoonlijk na eenige weken, geheel zal ophouden.

b. In andere ziekten:

1. In *verettering*, welke uitgang zelden het gevolg is der ontsteking van de pisbuis, en dan alleen plaats grijpt, wanneer zij door werktuigelijke oorzaken werd te weeg gebragt. Ingeval het ettergezwel, hierdoor ontstaan, zich niet in de pisbuis, maar naar buiten ontlast, geeft zulks aanleiding tot het ontstaan van pisfistels.

2. In den *nadruiper (Blennorrhoea)* welke bestaat in eene ontlasting uit de pisbuis van een meer lijvig, helder en wit- of etterachtig vocht, zonder dat er eenig teeken der voorafgegane ontsteking is overgebleven.

Deze uitvloeijing, die gewoonlijk een' langen tijd aanhoudt en niet zelden zeer hardnekkig is, wordt te weeg gebragt door verslapping, door verhoogde gevoeligheid en door werktuigelijke gebreken van het slijmvlies of door eene algemeene ziekelijke gesteldheid des lijders of van de naburige deelen, en wordt meermaalen onderhouden door misslagen in den leefregel, terwijl deze kwaal, ingeval de ontlasting van slijm belangrijk is, de krachten des lijders doet afnemen en het voorttelingsvermogen soms aanmerkelijk vermindert. En,

3. In *verdikking en verharding* van het slijmvlies, en bijgevolg in *vernaauwing* der pisbuis, welk gebrek, zoo hetzelve niet tijdig en doelmatig wordt behandeld, tot eene min of meer bezwaarlijke lozing der pis kan aanleiding geven, alsmede tot onderscheidene, min of meer gewigtige gebreken der pisbuis en der deelen,

welke in hare nabijheid zijn geplaatst, zoo als tot verzwering of verscheuring der pisbuis, tot uitstorting der pis in het omliggende celweefsel, tot ettergezwellen in en versterf van hetzelfde en tot pifistels, die, nadat de pis zich her- en derwaarts eenen weg heeft gebaad, en de krachten des zieken, door het langdurig en veelvuldig lijden, alsmede door de beleediging van belangrijke werktuigen, door de stoornis hunner verrigtingen en door het verlies van vochten,

c. den *dood* des lijders kunnen veroorzaken, welke alsmede het gevolg kan zijn eener bijkomende ontsteking der ballen, van de voorstanderklier, of van andere meer gewigtige deelen.

Na reeds te voren het noodige gezegd te hebben over de oorzaken, welke tot deze ziekte, hetzij dezelve in eene oorspronkelijke, bijkomende of afgeleide ontsteking der pisbuis bestaat, kunnen aanleiding geven; merken wij, ten opzichte van derzelve voorspelling, alleen aan, dat dezelve, in het geval eener zuivere en oorspronkelijke ontsteking, in het algemeen niet ongunstig is, hetgeen minder het geval is bij eene slepende en afgeleide onzuivere ontsteking, zoo als, wanneer dezelve door eene rheumatische, jichtige of scrofulenze scherpte wordt voortgebracht of onderhouden, of haren oorsprong verschuldigd is aan eene algemeene venusziekte, of dat dezelve, bij afwisseling met den aambeijenvloed ontstaat, of door de pogingen der natuur, om zoodanige ontlasting van bloed te weeg te brengen, wordt veroorzaakt, als zijnde deze ontsteking, welke maanden en jaren kan duren, altijd moeilijk herstelbaar.

Met betrekking tot de geneeswijze dezer ontsteking, moet de eerste aanwijzing bestaan, in het verwijderen harer stoffelijke oorzaken, ingeval die aanwezig en daarvoor vatbaar zijn. Ten andere, wordt er gevor-

derd , dat de ontsteking worde te keer gegaan , waartoe , in ligte gevallen , de ontstekingwerende leefwijze , alsmede het aanwenden van verdunnende en slijmachtinge geneesmiddelen , zoo als een *emuls. amygd. dulc.* , van het *sem. cunn.* , of het *sem. pap. albi* , een *inf.* of *dec. sem. lini* enz. , alsmede van weekmakende en pijnstillende pappen of stovingen en van wrijfmiddelen op het lijdende deel , zoo als van het *ung. hyosc.* of *bellad.* , veeltijds toereikende zijn. Ingeval de ontsteking van meer belang is , zijn plaatselijke bloedontlastingen , en , zoo dezelve zeer gewigtig is , aderlatingen aangewezen , benevens de boven vermelde , zoo uit- als inwendig verzachtende geneesmiddelen , alsmede , bij gemis aan den , in deze ziekte , zoo noodigen stoelgang , verzachtende klisteren , welke , zoo zij aan het oogmerk niet voldoen , of er eene toevallige verbinding der ontsteking met onzuiverheden in de eerste wegen bestaat , door verzachtende en verkoelende buikzuiverende middelen kunnen vervangen worden , zoo als door de *manna* , de *pulp. cassiae* en *tamar.* , het *aq. laxat. Vienn.* of het *elect. senn. c. pulp. (elect. lenit.)* , met uitzondering echter van zouten , welke , in deze ontsteking , niet minder dan in die der nieren of der blaas , en om dezelfde reden , nadeelig zijn moeten ; terwijl , ingeval de stoffelijke oorzaak dezer zamengestelde ziekte in de maag voor handen is , ook een zachtwerkend braakmiddel kan gevorderd worden.

Wanneer de ontsteking van het slijmvlies der pisbuis onzuiver is , van welken aard dezelve ook wezen moge , zijn de bloedontlastingen , alsmede de verdunnende en verzachtende geneesmiddelen , slechts bij toeval aangewezen. Daarentegen worden , in zoodanig geval , die middelen gevorderd , welke , naar den verschillenden aard der oorspronkelijke ziekte , tot de genezing derzelve noodig zijn , of door welke men de stoffelijke

oorzaak der ziekte, die zich, van elders naar de pisbuis verplaatst, en, aldáár, eene ontsteking veroorzaakt heeft, naar de eigenlijke zitplaats der ziekte kan terug voeren. Zoo zijn, wanneer de ontsteking der pisbuis door eene rheumatische, jichtige of scrofuleuze seherpte werd veroorzaakt, de *mercurialia* en *antimonialia*, de *sulphur*, de *rad. bard.* en *salsepar.* en het *lign. sassafras* aangewezen. Zoo vereischt deze ontsteking, ingeval dezelve, ter vervanging van den aambeijenvloed, is ontstaan, bloedzuigers aan den aars, alsmede de *zwavel*, in verbinding met verkoelende purgeermiddelen, en de druiper, die het gevolg is eener algemeene venusziekte, het gebruik van *kwikbereidingen* en van de *decocta lignorum*. Echter moeten deze middelen niet slechts onnoodig, maar zelfs schadelijk wezen, wanneer de ontsteking der pisbuis veroorzaakt wordt door de smetstof der venusziekte, die onmiddellijk op het lijdende deel is aangebragt, tenzij er, in den loop dezer ziekte, eene ontlasting van bloed uit de pisbuis en bijgevolg eene belediging van het slijmvlies derzelve hebbe plaats gehad, in welk geval de opslorping van dit gif meer dan waarschijnlijk is. Eindelijk, wanneer eene verouderde zweer onvoorzigtig gesloten is, of de jicht is terug getreden, of een herpetische uitslag plotselijk van de huid is verdwenen, en er, in de plaats dezer ziekten, eene ontsteking der pisbuis is ontstaan, zijn, nadat de noodige middelen, ter wering der afgeleide ziekte, zijn aangewend, benevens onderscheidene der reeds boven vermelde bloedzuiverende middelen, *sinapismi*, *vesicatoria* en het *ung. AUTENRIETHII*, op de oorspronkelijk lijdende plaats, aangewezen.

Wanneer de toevallen der ontsteking van de pisbuis buitengemeen hevig zijn, moeten dezelve, naar aanleiding eener derde aanwijzing, gematigd worden. On-

der deze toevallen, komen de voortdurende en pijnlijke oprigting der roede, alsmede hare kromming, en de ontlasting van bloed uit de pisbuis voornamelijk in aanmerking. Ter matiging der beide eerstgenoemde verschijnselen, is, eensdeels en bovenal, de ontstekingwevende geneeswijze, door middel van bloedzuigers en van weekmakende pappen en omslagen aangewezen, althans zoo lang deze verschijnselen van de ontsteking afhankelijk zijn, wordende daarentegen, ingeval zij aan eene verhoogde gevoeligheid, welke na de ontsteking is overgebleven, moeten toegeschreven worden, krampstillende of liever verdoovende middelen gevorderd, zoo als de *hyoscyamus* of het *opium*, in- en uitwendig aangewend. Indien er eene bloedvloeijing uit de pisbuis plaats grijpt, mag dezelve, dewijl zij veeltijds tot verligting des lijders verstrekt, door drukking der roede of door inspuitingen met verzachtende en vervolgens met zamentrekkende middelen, niet eer worden tegen gegaan, dan ingeval de krachten niet bestand zijn, om een grooter verlies van bloed te verdragen.

Wat de behandeling der naziekten betreft, deze vorderen deels in- en in sommige gevallen, voornamelijk, of zelfs alléén uitwendige middelen. Echter moeten deze zeer onderscheiden zijn naar gelang van den aard en den oorsprong dier kwalen, zoo als zulks nader blijken zal bij de beschouwing der ziekten, aan welke dezelve meer bepaaldelijk haren oorsprong verschuldigd zijn.

De leefwijze des lijders, gedurende de ontsteking der pisbuis, moet in allen opzichte met de geneeswijze dezer ziekte overeenkomen. De zieke moet zich rustig houden en in eene koele kamer te bed blijven; hij moet zich niet zwaar dekken, en, bij het gebruik van een schraal voedsel en van verdunnende en ver-

slappende dranken, al datgene vermijden, wat het vastenstelsel prikkelen, of het onstoken deel verhitten of daarentegen te veel verkoelen zoude, terwijl de aanmerking schier overbodig is, dat, ingeval een man door deze ziekte der pisbuis wordt aangetast, de teeldeelen door eenen schortband moeten geschraagd worden.

Vijf-en-dertigste Hoofdstuk.

ONTSTEKING DER DEELEN, WELKE AAN DE OPENING VAN DEN AARS VOORKOMEN.

(*Proctitis.*)

De ontsteking van den endeldarm reeds in het 22ste hoofdstuk, pag. 546, behandeld hebbende, blijft ons nog over, om, in dit laatste hoofdstuk, met weinige woorden melding te maken van de ontsteking der deelen, welke aan den aars geplaatst zijn, die der spieren, welke de onwillekeurige ontlasting der drekstoffen verhinderen, daaronder begrepen.

Deze ziekte kenmerkt zich door de teekenen eener uitwendige ontsteking, namelijk door hitte, roodheid, zwelling en eene brandende pijn aan het lijdende deel, door eene voortdurende stoelpersing, waardoor of niets wordt ontlast, of, ingeval er ontlasting plaats heeft, de pijn aanmerkelijk wordt verslimmerd, zijnde zulks dan vooral het geval, wanneer het ontstoken gedeelte van den endeldarm, na uitgezakt te zijn, door de sluitspieren van den aars wordt beklemd.

Dikwijls wordt deze kwaal door uitwendige belee-

digingen voortgebracht, of hangt somwijlen af van eene ophooping van harde drekstoffen in den endeldarm, of van vreemde en harde zelfstandigheden, die, na ingeslikt, of, van buiten in den darm gebragt te zijn, zich met de drekstoffen verbonden hebben. Wijders wordt dezelve ook veroorzaakt door blinde aambeijen, door eenen prikkel, welke deszelfs invloed op den endeldarm of deszelfs opening uitoefent, zoo als door aarsmaden, door prikkelende klisteren of door een hebbelijk scherp zweet; door kloven en uitwassen van eenen venerischen oorsprong, die aan den aars voorkomen enz.

Deze ziekte gaat, wanneer de ontsteking zuiver en oorspronkelijk is, door verdeeling over,

a. In de gezondheid. En

b. in andere ziekten:

1. In *verettering*, welke uitgang echter zeldzaam is. Zoo dezelve evenwel heeft plaats gegrepen, kan de etter naar buiten ontlast, of, na de wanden van den endeldarm doorboord te hebben, in het celweefsel, dat dezen darm omgeeft, worden uitgestort, of zich, van daar, zelfs in de blaas eenen weg banen, in welk geval de drekstoffen, door de pis verdund, langs de pisbuis, of, daarentegen, de pis, en zulks geschiedt meermalen, met de drekstoffen door den aars kunnen ontlast worden.

2. In *verdikking* en *verharding* van den endeldarm in de nabijheid van deszelfs uitgang, waardoor de ontlasting der drekstoffen dikwijls bezwaarlijk, en, bij eene min of meer volledige sluiting van den aars, somtijds onmogelijk wordt. En,

3. In *versterf* van het slijmvlies des endeldarms, wanneer hetzelfde, tijdens het in ontsteking verkeert, uitzakt en beklemd wordt.

Ter genezing dezer ziekte moet, nadat de stoffelijke oorzaak, voor zoo ver daartoe de gelegenheid bestaat,

is uit den weg geruimd, de ontsteking zelve worden bestreden. Zulks geschiedt, naar gelang van den graad en den aard dezer ziekte, door algemeene of plaatselijke bloedontlastingen, die, weder in andere gevallen, niet noodig zijn. Wijders zijn pappen of omslagen, uit weekmakende en pijnstillende middelen, in elk geval, aangewezen; alsmede algemeene en dampbaden, verzachtende en olieachtige klisteren met de vereischte voorzorg aangewend; terwijl, tot inwendig gebruik, de reeds meermalen vermelde verdunnende, verzachtende en zacht buikzuiverende geneesmiddelen aangewezen zijn.

I N H O U D.

	Pag.
Inleiding.	1.
<i>1ste Klasse.</i>	
De koortsen in het algemeen (1ste Hoofdstuk)	5.
Tusschenpoozende koorts (2de Hoofdstuk)	34.
De verdubbelde tusschenpoozende koortsen	36.
De dubbele tusschenpoozende koortsen	37.
De vermomde tusschenpoozende koortsen	39.
Aanhoudende koortsen	56.
De ontsteking-koorts (3de Hoofdstuk)	58.
(De eendaagsche, verlengde eendaagsche en de eigenlijke ontsteking-koorts.)	
De zenuwkoorts (4de Hoofdstuk)	77.
De slepende zenuwkoorts	78.
De heete zenuwkoorts	81.
De schijnbare zenuwkoorts (<i>status nervosus</i>)	82.
De kwaadaardige zenuwkoorts	83.
De rotkoorts (5de Hoofdstuk)	110.
(De oorspronkelijke, afgeleide en besmettelijke rotkoorts.)	
De uitterende koorts (6de Hoofdstuk)	130.
Nalatende koortsen.	
De gastrische koorts (7de Hoofdstuk)	132.
De eigenlijk gezegde gastrische toestand en gastrische koorts	133.
De slijmachtige toestand en slijmkoorts	134.
De galachtige toestand en de zuivere galkoorts	136.
De verwikkelingen der onderscheidene gastrische met andere koortsen	155.
De zinkingkoorts (8ste Hoofdstuk)	162.
De rheumatische koorts (9de Hoofdstuk)	179.
<i>2de Klasse.</i>	
Ontstekingen.	
De ontsteking in het algemeen (10de Hoofdstuk)	191.
De ontsteking der hersenen en van derzelve vliezen (11de Hoofdstuk)	213.
De ontsteking van het ruggemerg (12de Hoofdstuk)	239.
— der oogen (13de Hoofdstuk)	252.
— der ooren (14de Hoofdstuk)	281.
— der oorklieren (15de Hoofdstuk)	296.
— der tong (16de Hoofdstuk)	304.
— der keel (17de Hoofdstuk)	312.
— derzelve in eenen meer bepaalden zin	313.

	Pag.
De ontsteking van het hoofd der spijsbuis en van de spijsbuis zelve, alsmede der spieren die tot de slikking noodig zijn	315.
De ontsteking van het strottenhoofd en der luchtpijp van het strotklepje en de vliezige keelontsteking	316.
De ontsteking der werktuigen in de borstholte vervat (18de Hoofdstuk)	318.
De ontsteking van het borstvlies	351.
— van het achterste middelvlies	353.
— van het voorste middelvlies, van het har- tezakje en het hart	356.
— der groote en long-slagader	357.
— van het middelrif	360.
— der longen	361.
De slepende ontstekingen der borst-ingewanden	362.
Schijnbare en onzuivere of zamengestelde ontstekingen der borst-ingewanden	363.
De ontsteking van het buikvlies (19de Hoofdstuk)	425.
— van de haas-, lenden- en darmbeens-spieren	445.
— van het net	448.
— van het darmscheil en de slepende ontste- king van het buikvlies	450.
De kraamkoorts (20ste Hoofdstuk)	451.
De ontsteking der maag (21ste Hoofdstuk)	459.
— van het spiervlies der maag	511.
De heete ontsteking van het slijmvlies der maag	513.
De slepende ontsteking van het slijmvlies der maag	516.
De ontsteking der darmen (22ste Hoofdstuk)	517.
— van het spiervlies der dunne darmen	541.
— der dikke darmen	542.
De slepende ontsteking der darmen en die van hun slijmvlies	544.
De heete ontsteking van het slijmvlies der darmen	547.
De ontsteking van de slijmklieren der darmen	548.
— der alvleeschklier (23ste Hoofdstuk)	549.
— der lever (24ste Hoofdstuk)	581.
— van de bolle oppervlakte der lever	589.
— van de zelfstandigheid en der holle opper- vlakke der lever	590.
De slepende ontsteking der lever	591.
De ontsteking der galblaas (25ste Hoofdstuk)	594.
— der milt (26ste Hoofdstuk)	628.
— van de vliezen der milt	634.
— van de zelfstandigheid der milt	635.
De slepende ontsteking der milt	636.
De ontsteking der nieren (27ste Hoofdstuk)	638.
— van de nierkelken en van het nierbekken	651.
	655.

	Pag.
De slepende ontsteking der nieren	656.
De ontsteking der pisleiders	686.
— der pisblaas (28ste Hoofdstuk	687.
De slepende ontsteking der pisblaas	692.
De ontsteking der pyramiedgewijze spieren	694.
Ontsteking der werktuigen, die tot de voorteling bestemd zijn.	
De ontsteking der baarmoeder (29ste Hoofdstuk) . .	724.
— van het weefsel of van de zelfstandigheid der baarmoeder	725.
— van het slijmvlies der baarmoeder	730.
— van het uitwendig bekleedende vlies . .	731.
De slepende ontsteking der baarmoeder	732.
De ontsteking der slijmklieren van den buitensten mond	733.
De Metritis deformans SCHOENLEINII	734.
Het knoest- en kreeftgezwel der baarmoeder	741.
De ontsteking der eijerstokken (30ste Hoofdstuk) . .	776.
De heete ontsteking der eijerstokken	—
De slepende ontsteking der eijerstokken	780.
De waterzucht der eijerstokken	787.
De ontsteking der buizen van FALLOPIUS en der ban- den van de baarmoeder	800.
De ontsteking der scheede (31ste Hoofdstuk)	802.
De heete ontsteking der scheede	—
De slepende ontsteking der scheede	803.
De ontsteking der groote en kleine lippen en van den kittelaar	811.
De ontsteking van de voorstanderklier (32ste Hoofdstuk)	812.
De heete ontsteking van de voorstanderklier	—
De slepende ontsteking van de voorstanderklier . . .	814.
De ontsteking der ballen (33ste Hoofdstuk)	832.
— der zaadstreng	848.
— der zaadblaasjes	849.
— der roede (34ste Hoofdstuk)	851.
— van het roedenhoofd en van de voorhuid	—
— van het slijmvlies van de pisbuis	852.
— der deelen, welke aan den uitgang van den aars voorkomen (35ste Hoofdstuk)	861.

VERBETERINGEN.

- Pag. 12 regel 30, in het begin, lees: *dezelve in het begin.*
 — 37 — 19, triplicata, lees: *triplex.*
 — 48 — 32, de vermomde, lees: *niet alleen de vermomde.*
 — — — 33, maar die, lees: *maar ook die.*
 — 84 — 9, oxel-, lees: *oksel-.*
 — 96 — 18, linkerzijde, lees: *regterzijde.*
 — 113 — 5, sommige, lees: *sommigen.*
 — 119 — 29, voor, lees: *door.*
 — 207 — 24, de menging, de verandering, lees: *de verandering in de menging.*
 — 231 — 17, verhinderen, lees: *vermindereu.*
 — 248 — 5 en 6, verwisselt, lees: *verwisseld.*
 — 408 — 28, een, lees: *eene.*
 — 478 — 19, geschiedt, lees: *geschied.*
 — 490 — 22, uitwendige, lees: *inwendige.*
 — 508 — 24, gevoelen, lees: *gevolg.*
 — 576 — 3 en 4, ka akter, lees: *karakter.*
 — 602 — 10, welk geval de lijder, lees: *welk geval.*
 — 644 — 13, de verrigting, lees: *alsmede de verrigting.*
 — 674 tot en met 711, staat op onderscheidene plaatsen de bilnaad, lees: *den bilnaad.*

